

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Disertační práce

**Vyhlazovací sektor Treblinky v druhé funkční fázi v porovnání se
sobiborským sektorem smrti**

Mgr. Michal Chocholatý

Plzeň 2018

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Historie

Disertační práce

**Vyhlažovací sektor Treblinky v druhé funkční fázi v porovnání se
sobiborským sektorem smrti**

Mgr. Michal Chocholatý

Vedoucí práce:

Prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2018

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, srpen 2018

.....

Obsah

1	Úvod	1
1.1	Revizionismus	22
2	Tábory Operace Reinhardt a „konečné řešení židovské otázky“	29
3	Základní periodizace	38
3.1	Historický exkurz do období před druhou funkční fází	42
4	Geneze tábora v druhé funkční fázi	54
4.1	Personál	62
5	Totenlager	77
5.1	Obecná charakteristická komparace treblinského Totenlageru (Lager II) a sobiborského sektoru smrti (Lager III)	77
5.2	Vězeňské družiny	96
5.3	Zprovoznění nových plynových komor	114
5.4	Kremace v otevřeném prostoru (vývoj, technologické postupy)	126
6	Vzpoura	133
6.1	Obecná komparace treblinské a sobiborské vzpoury	144
6.2	Průběh vzpoury v Totenlageru	155
7	Soumrak II. funkční fáze, vstup do závěrečné III. fáze a epilog Operace Reinhardt	166
	Část topografická	171
8	Topografie Totenlageru	173
8.1	Obecná topografická komparace treblinského Totenlageru (Lager II) a sobiborského sektoru smrti (Lager III) z archeologické perspektivy	173
8.2	Plynové komory	183
8.3	Kremační rošty	193
8.4	Ubikace Totenjuden	198
	Exkurzy	203
9	Tyfová epidemie	205
10	Vnímání vyhlazovacího sektoru	214
10.1	Vězeňská perspektiva	216
10.1.1	Smyslově-kognitivní rámec vnímání sektorů smrti	225
10.1.2	Psychologická recepce smrti.....	229
10.2	Perspektiva personálu.....	231
10.3	Perspektiva třetích osob	239

11 Závěr	248
12 Seznam použitých zkratk	254
13 Seznam použitých pramenů	255
13.1 Prameny	255
13.2 Literatura	259
Shrnutí	265
Resumé	267
Přílohy	269
Příloha č. 1: Rozhovor autora s Richardem Rashkem, červenec 2009.	269
Příloha č. 2: Snímky Wiernikova modelu. Kibuc bojovníků ghetta, leden 2013.....	278
Příloha č. 3: Noty k písni <i>Lager zwei ist unser Leben</i>	281
Příloha č. 4: Materiál související s archeologickým výzkumem v Sobiboru.	281
Příloha č. 5: Autorovy nákresy alternativní pozice nových plynových komor v Treblince s variantami trasy „schlauchu“.....	284
Příloha č. 6: Snímky z autorova archivu.	286

1 Úvod

V rámci nacistické vyhlazovací politiky, tzv. „konečného řešení židovské otázky“ vznikly na území okupované části dnešního Polska, jež vstoupilo ve známost jako Generální gouvernement, tři specifické vyhlazovací tábory. Jednalo se o tábory okamžitého vyhlazení pro Židy řízené Operací Reinhardt s velitelstvím v Lublinu. Těmito tábory byly Bežec, Sobibór¹ a Treblinka, pilíře holocaustu² v Generálním gouvernementu.³ Všechny tyto tábory fungovaly na podobném principu, přičemž Bežec byl zároveň vývojovým centrem vyhlazovacích mechanismů uplatňovaných ve zbývajících dvou táborech. Dohromady zahynulo v táborech Operace Reinhardt za méně než dva roky přes jeden a půl milionu Židů. Nejvýkonnějším z těchto táborů byla vývojově nejmladší Treblinka.

Dějiny vyhlazovacího tábora Treblinka jsou z historiografického hlediska přesto relativně marginalizovány oproti dějinám koncentračního tábora Osvětim, která je (alespoň v západním diskurzu) vnímána jako symbol holocaustu.⁴ V Treblince však nalezlo během třinácti měsíců smrt okolo 800 000 Židů, přičemž v osvětimském komplexu, čítajícím takřka čtyřicet dílčích táborů, zahynulo během bezmála pětiletého působení 1 100 000 vězňů. A ne všichni byli Židé. Pro tak zřetelný kontrast ve statistice smrti obou táborů zaujímá Treblinka čelní místo mezi tábory, v nichž byla realizována politika postulovaná na konferenci v Gross-Wannsee. Je nepochybné, že právě Treblinka byla „vlajkovou lodí“ holocaustu a nejproduktivnějším táborem smrti. Její dějiny si proto zasluhují pečlivé zpracování zohledňující různé úhly badatelských perspektiv.

---

¹ V polštině je název Sobibór závazný pro psanou formu v prvním pádě. Foneticky zní tato forma „Sobibur“. V ostatních mluvnických pádech se užívají formy bez „ó“, přičemž fonetické ekvivalenty vypadají následovně: Sobiboru, Sobibor, Sobiborze (Sobibože), Sobiborem. Vzhledem k foneticky jinému znění názvu Sobibór v prvním pádě se autor rozhodl zachovat v práci pro Sobibor toto pravidlo polské gramatiky.

² K termínu „holocaust“ viz více v závěrečné práci ke kurzu CŽV „Učitelství pro střední školy“: CHOCHOLATÝ, Michal, *Jak se učí o holocaustu*, obhájené 24. 10. 2017 na FF UK v Praze.

³ Je zajímavé, že Bežec, který byl zároveň nejstarším z této kategorie táborů, zpočátku jako jediný sloužil pro účely tzv. „divoké eutanazie“, programu, navazujícímu na aktivity zahájené ve staré říši, v jehož rámci došlo k vývoji vyhlazovacích technik, později aplikovaných do vyhlazovacích táborů na Východě. Před příjezdem prvních židovských transportů z Lublinu a Lembergu (Lvova) okolo 17. 3. 1942, byli v Bežecu likvidováni psychicky nemocní lidé nežidovského původu. Jednalo se o Poláky a Ukrajince, kteří byli duševně a tělesně postižení a pocházeli z okolí Bežecu. KUWAŁEK, Robert, *Das Vernichtungslager Bežec*, Berlin 2014, s. 180, 250.

⁴ Srov.: „Nejznámější symbol zabíjení v krvavých zemích představuje Osvětim. Dnes toto místo symbolizuje holokaust a holokaust symbolizuje zlo dvacátého století. Lidé, kteří tu byli přinuceni pracovat, však měli naději na přežití. [...] Daleko víc Židů – většinou polských – však pochodovalo do plynu v jiných německých továrnách na smrt, kde zemřeli téměř do jednoho a jejichž názvy se neuvádějí tak často: Treblinka, Chelmno, Sobibor, Bežec.“ SNYDER, Timothy, *Krvavé země. Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*, Praha, Litomyšl 2013, s. 10.

Nelze však tvrdit, že dějiny treblinského tábora dosud nebyly mnohokrát zpracovány, ale stejně jako v každé jiné historii, i v případě té treblinské se stále nabízejí nová metodická východiska, nové interpretace, vnímání dosud přehlížených interakčních činitelů, které treblinskou mikrohistorii utvářely, stejně jako se s přibývajícimi pracemi historiků, zabývajícimi se tímto tématem, naskýtají nové otázky, podněty k revizím a hypotézám o multikauzálních jevech tam, kde se dosud předpokládala monokauzalita apod.

Nejdůležitější komponentou každého tábora okamžitého vyhlazení byly plynové komory, primární prostředek určený k vyhlazování vysídlenců. Nacházely se ve speciálně oddělené oblasti, která podléhala striktním bezpečnostním opatřením. Vězni z ostatních táborových částí sem neměli přístup, a jakmile se jednou octili v dosahu sektoru smrti,⁵ už pro ně nebylo návratu. Vyhlazovací sektory táborů smrti s plynovými komorami, masovými hroby a v pozdějším období se spalovacími rošty, byly „světem ve světě“, vlastním centrem vyhlazování a základem každého tábora Operace Reinhardt.

Disertační práce *Vyhlazovací sektor Treblinky⁶ v druhé funkční fázi v porovnání se sobiborským sektorem smrti* zaměřuje svůj výzkum právě na tuto klíčovou oblast se

---

⁵ V německojazyčné literatuře se lze setkat s termínem „der Vergasungsteil“. KLEE, Ernst, „*Euthanasie*“ im Dritten Reich, Frankfurt am Main 2014, s. 575.

⁶ Vyhlazovací sektor fakticky představoval jeden z podtáborů (vnitřních částí) vyhlazovací Treblinky (SS-Sonderkommando Treblinka). Tento podtábor byl jinak známý jako tábor č. 2, horní tábor, nebo Totenlager. Vyhlazovací Treblinka, tvořená hlavními částmi označovanými jako tábor č. 1 a tábor č. 2, byla jako celek známa také pod označením Treblinka II, a to pro její odlišení od staršího a vzdáleného trestaneckého pracovního tábora Treblinka I. Arad ve své knize ocitoval zprávu z 8. 9. 1942, kde je podle něj poprvé odlišen „vyhlazovací tábor Treblinka“ od pracovního tábora. O něm se hovoří jako o starém táboře pro Poláky, zatímco nový tábor měl sloužit výlučně pro Židy. Vyhlazování v něm se provádělo způsobem zcela nezávislým na starém táboře. ARAD, Jicchak, *Belzec, Sobibor, Treblinka. Vyhlazovací tábory akce Reinhard*, Brno 2006, s. 362–363. Bývalý treblinský vězeň Nachman Diamant se ve své výpovědi z roku 1945 zmínil o tom, že se v táboře smrti Treblinka II nacházely nápisy jako „Vernichtungslager für Juden“ nebo „Totenlager“. AŽIH, 301/852, výpověď Nachmana Diamanta, Kraków 1945, s. 1 strojopisu. Je přitom zcela proti logice zastírací politiky aparátu Operace Reinhardt, aby se v táboře podobné nápisy přímo objevovaly. V Diamantově výpovědi se navíc objevují další nesrovnalosti. Jednou z nich je označení Treblinky, pro kterou užívá plurál (do Treblinek, v Treblinkách). Plurál pro Treblinku se chybně objevuje i ve výpovědi Mojsze Mydła, přičemž tato chyba ve výpovědi figuruje jen jednou. Na ostatních místech je název místa uveden gramaticky správně. AŽIH, 301/85, výpověď Mojsze (Mojžesze) Mydła, Łódź 1945, s. 2 strojopisu. Označení „Totenlager“ se v literatuře obvykle používá pro treblinský sektor smrti, nicméně jeho výskyt byl zaznamenán i v souvislosti s belzeckým táborem smrti: „*Ve spojení s židovským táborem bylo v Belzeci slyšet termín Totenlager.*“ ARAD, s. 360. Dále k terminologii Treblinka I a Treblinka II viz CHODŹKO, Mieczysław, *Wspomnienia Treblinkarza*, in: *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, no. 27, červenec–září 1958, Warszawa, s. 93. Ruský překlad polského článku Samuela Rajzmana obsahuje stručnou charakteristiku Treblinky, kde je však zmatečně a chybně zacházeno s označeními tábor N°1, které je přiřazeno k Treblince B, jež je charakterizována jako vyhlazovací tábor, zatímco označení tábor N°2 je přiřazeno k Treblince A, trestaneckému táboru. Právě tato zmatečná a nesprávně užívaná terminologie způsobuje v článku nejasnosti v pochopení sdělovaného. AŽIH, 209/36b, RAJZMAN, Samuel, „*Комбинат смерти*“ в Треблінке, část 1., s. 11. Přesto je o pár vět níže citována výpověď očitého svědka Treblinky, z níž jasně vyplývá, že tábor N°1 a tábor N°2 jsou ve skutečnosti podtábory jednoho tábora, poblíž jejichž hranice se nacházely plynové komory, což odpovídá konvenčnímu pojetí výkladu treblinské topografie.

zařízeními masové likvidace v Treblince. Sleduje její dějiny z perspektivy obětí, pachatelů i z topografického hlediska, přičemž časově je výzkum vymezen druhou funkční fází tábora, která trvala nejdéle. Dějiny tohoto sektoru jsou dále zkoumány v kontextu fungování Operace Reinhardt a jejích důležitých aspektů, přičemž zvláštní důraz je kladen na podobnosti s vyhlazovacím táborem Sobibor, a to v otázkách vztahujících se k sobiborskému sektoru smrti. Ten je však z výzkumného hlediska specifický absencí očitých svědectví pocházející od židovských vězňů, kteří v sobiborském sektoru smrti otročili, neboť oproti Treblince se odtud zřejmě nezachránil žádný z nich.

V rámci načrtnutého časového a topografického vymezení tématu ponechává práce stranou zájmu tzv. dolní tábor, jenž společně se zbylými součástmi střediska *SS-Sonderkommando Treblinka* pokrýval větší část z celkové vnitřní plochy vyhlazovacího tábora.⁷

Disertační práce má dále za cíl chronologicky navázat na diplomovou práci *SS-Sonderkommando Treblinka v první funkční fázi*,⁸ která zkoumala dějiny treblinského vyhlazovacího tábora od počátku jeho výstavby na jaře 1942 do období tzv. reorganizačního intermezza na přelomu srpna a září 1942. Zmíněné období pokrývalo působnost stavbyvedoucího Richarda Wolfganga Thommaly a zejména prvního operativního velitele, rakouského lékaře MUDr. Irmfrieda George Rolfa Eberla. Ten byl pro svou neschopnost propuštěn a nahrazen novým velitelem Franzem Paulem Stanglem, taktéž rakouským Němcem. Stangl se v táboře objevil zřejmě již v rámci reorganizačních aktivit, vedených pozdějším inspektorem táborů Operace Reinhardt (Bežeců, Sobiboru a Treblinky), Christianem Wirthem. Představoval výhradního velitele střediska *SS-Sonderkommando Treblinka*, jak se vyhlazovací tábor oficiálně nazýval, po celou dobu druhého operačního období.

Fakt, že druhá funkční fáze je v literatuře o Treblince, ale i dalších pramenech, zastoupena nejobsáhleji, což z ní činí badatelsky nejpřístupnější úsek, by mohl sám o sobě vzbudit pochybnosti, zda je vůbec žádoucí v rámci disertační práce rozpracovávat právě její. Výzkumným záměrem však bylo přistoupit k řešení problému užitím méně konvenčních metodologických postupů včetně strukturalizace výkladového modelu

---

⁷ Podle některých pramenů pokrývala tzv. administrativně-hospodářská část až 5/6 táborové plochy. AŽIH, 209/38b, *Extermination camp at Treblinka. Sprawozdanie z dotychczasowych wyników dochodzenia w sprawie obozu śmierci dla Żydów w Treblince*, s. 4. Srov.: „Ve všech třech táborech zaujímal tento sektor poměrně malou plochu vzhledem k celé struktuře.“ WIENERT, Annika, *Das Lager vorstellen. Die Architektur der nationalsozialistischen Vernichtungslager*, Berlin 2015, s. 279.

⁸ CHOCHOLATÝ, Michal, *SS-Sonderkommando Treblinka v první funkční fázi*. Diplomová práce obhájená 8. 6. 2015 v Plzni na ZČU FF, Katedra historických věd.

pomocí diferenciacie na chronologickou, typologickou a exkurzivní část se záběrem na dílčí oblast táborové infrastruktury. Tento postup lze označit za eklektický. Má za cíl zaměřit se pouze na některé z atributů v rámci spleteného a bohatého prostředí vymezeného období a nezkoumat jej rovnoměrně v celé komplexnosti. To by mohlo vést k obecnému popisu treblinských dějin, a tím k potlačení možnosti detailnější analýzy partikulárních problémů.

Volba užší specifikace problematiky nabídla řešení, jak dosáhnout užitečnosti zpracování, aniž by došlo k pouhému deskriptivnímu převyprávění druhého operativního období Treblinky, ubírajícího se po tradiční linii nastiňující vývoj událostí v modelových syntézách. Nicméně, tato linie je do práce v patřičně zestručněné verzi přesto zpracována, aby posloužila jako nosná konstrukce pro vybrané tematické okruhy, podrobené následně hlubší analýze.

Východiskem výzkumu je charakteristické srovnání treblinského Totenlageru s typologicky obdobným sektorem smrti vyhlazovacího tábora Sobibor. Komparativní přístup je aplikován i při analýze vybraných událostí, společných pro oba tábory. Nejenom topografická příbuznost, ale obecný fakt, že oba tábory vykazovaly některé společné atributy, mimo jiné centrální řízení, podobnost ve vyhlazovací praxi, stejně jako mezi nimi docházelo k migraci členů táborového personálu (přičemž je nutné podotknout, že velitel druhé funkční fáze Treblinky, Franz Stangl, sem byl převelen právě ze Sobiboru), činí ze Sobiboru vhodný komparativní prvek pro lepší pochopení Treblinky a její role ve strukturách Operace Reinhardt.

Vězeňské vzpoury, jež byly nezávislým vyústěním interakce vnějších i vnitřních podmínek, měly za důsledek zrušení obou táborů. Skutečnost, že treblinská a sobiborská vzpoura spolu nesouvisely a byly izolovanými událostmi, přestože měly tolik podobných rysů, napovídá na příbuznost táborů z ještě jiného než administrativního či konstrukčního hlediska. Znamená to, že vězeňský substrát obou táborů prostupovaly shodné determinanty. Proto je přínosné zhodnotit obě vězeňské vzpoury (z nichž ta treblinská představuje ukončení druhé funkční fáze) z pohledu specifik a podobností, které je prostupovaly.

Posuzovanými kritérii v případě vzpoury jsou zejména tyto aspekty:

- a) Dopad vzpoury na personál; v jaké míře a jakým způsobem docházelo k fyzické likvidaci členů posádky?
- b) Jakých prostředků bylo při vzpouře použito? Zbraně, oheň, trhaviny, psychologická taktika?

- c) Soubor jakých událostí zapříčinil propuknutí vzpoury; kontakt se sovětskými válečnými zajatci, kontakt s povstanci varšavského ghetta, signály vedoucí k reorganizaci systému a s tím související likvidace nepotřebných vězeňských pracovníků atp. Vlastní popis sobiborské vzpoury ve výzkumu však využit není, což je důsledkem skutečnosti, že v Sobiboru se vzpoura nepřenesla na území sektoru smrti, a to oproti Treblince, jejíž vzpoura je v práci naopak nazírána výhradně z perspektivy tohoto sektoru.

Hlavním cílem práce je analyzovat treblinský vyhlazovací sektor hned z několika hledisek. Prvním je časové ukotvení výzkumu druhou funkční fází tábora, která trvala od září 1942 do vězeňské vzpoury dne 2. srpna 1943. Dalším je uchopení výzkumu z chronologického a topografického hlediska s promítnutím různých perspektiv, především perspektivy vězňů-otroků a pachatelů, tj. kmenového táborového personálu, tvořeného Němci, a jejich pomocníků, ukrajinských strážných, tzv. wachmanů.⁹

Srovnávány jsou relevantní prvky: konstrukce a vývoj plynových komor, aplikace kremačních technik, topografické řešení sektorů smrti a jejich umístění v táboře jako celku, a to s přihlédnutím k bezpečnostním opatřením a způsobům komunikace mezi vězni. Sféra výzkumu zahrnuje také problematiku formování vězeňských komand, příslušejících do zkoumané oblasti, a jejich kategorizaci podle účelu práce, kterou to které komando vykonávalo. Důležitým prvkem je i snaha o alespoň částečné nastínění psychologického prostředí utvářeného mezi vězni pracujícími ve stínu plynových komor s důrazem na morální a etické aspekty, jaké vystupovaly v pozadí fyzicky i psychicky nesmírně náročné práce, kterou museli vykonávat.

Níže jsou specifikovány některé partikulární okruhy, podpořené tezemi a hypotézami, které představují klíčové elementy výzkumu:

- 1) Treblinský vyhlazovací sektor: přestože byl tábor vývojově mladší než Sobibór, sousedil s jinou frekventovanou táborovou částí natolik těsně, že přes vší snahu táborového personálu udržet jej izolovaným, zde existovala možnost

---

⁹ Tak se říkalo bývalým sovětským válečným zajatcům, kteří zvolili před pravděpodobnou smrtí v zajateckém táboře kolaboraci s nacisty. Mnozí dostali lopaty a rozkaz hloubit příkopy, nad nimiž Němci stříleli Židy, jiní byli naverbováni do policejních útvarů pověřených Židy nahánět, zatímco část z nich prošla výcvikem ve speciálním tréninkovém táboře v Trawnikách, kde se cvičili na dozorce v táborech Operace Reinhardt. SNYDER, s. 186. Ukrajínští dobrovolníci (tzv. Hilfswilligen) nosili tmavou (černou nebo zemitě hnědou) uniformu, přičemž uniformy německých SS měly barvu polní šedi. Einzelausfertigung der Gerichtsentscheidungen der Verfahren Lfd.Nr.641 und 642: LG Hagen vom 20. 12. 1966, 11 Ks 1/64, BGH vom 25. 03. 1971, 4 StR 47-48/69, in: MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.), *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXV, EX POST FACTO Productions, Amsterdam University Press, K. G. Saur Verlag, Amsterdam, München 2001, s. 103.*

vzájemného kontaktu mezi vězni, byť ve značně omezené míře. Oproti situaci v Sobiboru byla separace treblinského sektoru smrti méně přísná, což lze považovat za bezpečnostní nedostatek tohoto tábora.

- 2) Jakkoli byla úmrtnost vězňů v sektoru smrti vysoká, ať už vzhledem k náročnému charakteru jejich práce, přesto se i v této oblasti dokázal udržet „kvalifikovaný personál“, přičemž mnozí vězni zde přežili v mimořádně náročných podmínkách dlouhé měsíce, tedy nikoli jen dny či týdny, jak mohou sugerovat obecně postulované závěry z literatury zabývající se tímto tématem.
- 3) Další teze se dotýká stavby nových plynových komor (a to i v Sobiboru), kapacitně i technologicky převyšujících původní plynové komory, jež byly profilovým likvidačním zařízením první funkční fáze. Otázka zní, je-li možné, že kdyby byl velitel předchozího funkčního období, Irmfried Eberl, ponechán ve své funkci za takových podmínek (podpora a modifikace likvidačního zařízení), jaké byly poskytnuty jeho nástupci Stanglovi, dokázal by táborový provoz udržet v chodu po stejnou dobu, jako se to podařilo Stanglovi? Anebo by jej jeho přílišná ctizádost, z níž je historiky obviňován, dovedla ke stejnému konci a Treblinka by se byla zhroutila v několikanásobně větším chaosu, který by velení Operace Reinhardt již nebylo s to zvládnout?
- 4) Měla Treblinka zapotřebí instalovat do své interní struktury nové plynové komory, tj. komory druhé generace, jež se z historického hlediska jeví jako nejpokročilejší dílo těžící z poznatků učiněných ve starších táborech Operace Reinhardt, jmenovitě Bežec a Sobiboru? Některá očitá svědectví totiž hovoří o tom, že přes velikost nových treblinských plynových komor nebyly natolik efektivní, jak se mohlo očekávat, a navíc se stávalo pravidlem, že ne všechny nové komory fungovaly současně,¹⁰ na což poukazuje například svědectví Franze Suchomela. Efektivitu plynovacího procesu v nových plynových komorách pak zpochybnil bývalý vězeň Chil Rajchman.

Je sice pravdou, že o fungování sobiborských plynových komor je toho ze svědectví známo ještě méně než o těch treblinských, avšak jejich konstrukci a vývoj v mnohém osvětlily archeologické vykopávky provedené v roce 2014. V případě Treblinky, kde lze porovnat svědectví bývalých vězňů a pachatelů,

---

¹⁰ Srov.: „Neví se, jestli vždycky fungovaly všechny komory a nakolik se zaplňovaly.“ ŁUKASZKIEWICZ, Zdzisław, *Obóz straceń w Treblince*, Warszawa 1946, s. 33.

však není dosud spolehlivě znám jejich přesný počet, který kolísá v tradičním rozmezí šest až deset komor.

- 5) Proč právě v Treblince, jako v jediném táboře Operace Reinhardt, byly zachovány staré plynové komory vedle těch nových? Odtud se odvíjí další otázka: byl výfukový plyn, jehož zplodiny zabíjely oběti natěsnané v plynových komorách, vytvářen benzinovým, anebo naftovým motorem? Při konfrontaci mnohých historických názorů lze dojít k závěru, že odpověď na tuto otázku, která zde však nezaznívá poprvé (odhaleno v rámci heuristiky), není jednoznačná. Zůstává tak u pokusu představit širokou paletu interpretací, jež ilustruje názorovou diverzitu v této oblasti.
- 6) Faktem je, že Treblinka byla vedle svého primátu nejproduktivnějšího tábora z hlediska počtu usmrcených v poměru k délce své operativnosti taktéž táborem, ve kterém neprobíhala kremace usmrcených vysídlenců krytými krematorii, ale otevřenými, speciálně zkonstruovanými polními pecemi, jejichž základ představovala jáma s betonovými palisádami, na kterých vznikly rošty z položených železničních kolejnic. Tentýž způsob spalování se používal jak v Bełżecu, tak Sobiboru, a to pod vlivem vývojového pracoviště na kremační techniky tohoto typu, které se nacházelo v táboře Chełmno nad Nerem (Kulmhof).

Stranou výzkumu tohoto partikulárního problému nemůže zůstat ani koncentrační tábor Auschwitz-Birkenau (Osvětim-Březinka), jenž ve své vyhlazovací politice kombinoval dvě kremační metody: spalování v retortách cihlových pecí v zastřešených síních s kremací mrtvol v obřích jámách. Podobný přístup se však osvědčil taktéž v koncentračním táboře Lublin (Majdanek), kde vlastní mateřský tábor disponoval dvěma krytými krematorii, ačkoli těla mnohých vězňů byla pálena na otevřených hranicích, ať už v několik kilometrů vzdáleném Krempjeckém lese, anebo v rámci operace „Dožínky“ z 3. listopadu 1943 v *ad hoc* vykopaných popravčích jámách.

- 7) V táborech Operace Reinhardt byli vězni ze sektorů smrti považováni za vykonavatele těch nejohavnějších prací, kterých se spoluvězni ze sousedních táborových součástí velmi obávali.¹¹ V porovnání s Osvětimí se však objevuje zajímavá odlišnost ve veřejném mínění „obyčejných“ vězňů, kteří v Osvětimi

---

¹¹ Srov.: Se členy vězeňských družin pracujících v sektorech smrti bylo zacházeno mnohem hůře, než s jakýmkoli „specialistou“ z jiných táborových částí. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 217.

obvykle jen zprostředkovaně percipovali úlohu a činnost tamních komand s odsuzujícími předsudky. Co však způsobilo tento kognitivní rozpor, kontrast ve vnitřním vězeňském životě zmíněných táborů? To je předmětem další části výzkumu, zahrnutého do psychologického rámce vnímání sektorů smrti.

- a) Kontakt s živými: už v samotné organizaci a uspořádání vyhlazovacích struktur se objevují zásadní odlišnosti. Vězni pracující v sektorech smrti Treblinky a Sobiboru nepřicházeli s živými oběťmi vstupujícími do komor zpravidla vůbec do přímého kontaktu. Výlučně se setkávali teprve se zplyňovanými nahými mrtvolami, anebo s nešťastníky, vedenými k hromadné exekuci k masovým hrobům (Sobibór), popřípadě spalovacím roštům. Takoví lidé však po prvním kontaktu se sektorem smrti ztráceli veškerou naději, že se ocitli v tranzitním táboře, jak jim bylo namlouváno ještě na příjezdové rampě, a byli rázem zbaveni svých iluzí. V kmenovém táboře v Osvětimi, a později v mnohem větším měřítku také v osvětimském pobočném táboře Brezinka, přicházeli vězni tamního speciálního oddílu, v osvětimských podmínkách zvaného Sonderkommando,¹² běžně do styku s ještě živými vysídlenci, které nabádali k rychlému postupu při vysvlékání. Prakticky sami, pouze pod vzdáleným dohledem příslušníků SS, řídili proceduru od příchodu obětí do svlékárny až po jejich vstup do nitra plynové komory.¹³ V Treblince a Sobiboru se ve „vstupní“ fázi s živými oběťmi setkávala odlišná vězeňská skupina, striktně separovaná od

---

¹² V podmínkách táborů Operace Reinhardt nelze označovat skupinu vězňů, kteří pracovali u plynových komor, masových hrobů a spalovacích roštů, termínem Sonderkommando, tak jak je vlastní osvětimské terminologii. Pojem SS-Sonderkommando v případě táborů Operace Reinhardt označoval celou táborovou jednotku. Tak zněl dobový název tábora. KOPOWKA, Edward (ed.), *Co wiemy o Treblince? Stan badań*, Siedlce 2013, s. 32–33. Treblinské období osvětimského, resp. březinského Sonderkommanda se zde říkalo Totenjuden. Srov.: Einzelausfertigung der Gerichtsentscheidung des Verfahrens Lfd.Nr.746: LG Düsseldorf vom 22. 12. 1970, 8 Ks 1/69, in: MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.), *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXXIV, EX POST FACTO Productions, Amsterdam University Press, K. G. Saur Verlag, Amsterdam, München 2005, s. 758. V literatuře se lze taktéž setkat s termínem Leichenjuden. RÜCKERL, Adalbert, *NS-Vernichtungslager im Spiegel deutscher Stadtprozesse*, München 1979, s. 211. Annika Wienertová podotýká, že označení „tote Juden“ používali obžalovaní z vyhlazovacího sektoru Treblinky k označení židovských vězňů přinucených zde pracovat. WIENERT, s. 49.*

¹³ Podle bývalého člena osvětimského Sonderkommanda, Leventala, šlo Němcům zpočátku o to, aby se členové obsluhy plynové komory nesetkávali s živými oběťmi, což mělo redukovat jejich trauma. Nicméně, postupně Sonderkommando působilo ve všech oblastech vyhlazovacího procesu od příchodu obětí na území krematorií až po jejich zpopelnění a roztroušení popela. COHEN, Nathan, *Diaries of the Sonderkommando in Auschwitz. Coping with Fate and Reality*, in: WEISS, Aharon (ed.), *Yad Vashem Studies*, XX, Jerusalem 1990, s. 300–301. Z tohoto hlediska je tedy třeba zdůraznit, že Totenjuden z Treblinky byli „traumatu“ kontaktu s živými oběťmi z principu „ušetření“, neboť na přípravě odsouzenců ke vstupu do plynových komor se zde podílelo tzv. „komando červených“, jež bylo součástí dolního tábora, nikoli sektoru smrti.

komanda pracujícího u plynových komor. Mezi těmito vězeňskými skupinami přitom neexistoval prakticky žádný kontakt. Náplň jejich práce byla jasně vymezena a každý znal do detailů pouze svůj úsek práce, což nelze jednoznačně tvrdit v případě Osvětimi, přestože i zde, podle výpovědi Filipa Müllera, měl táborový personál, zodpovědný za vyhlazovací proceduru, snahu oddělit komando pracující při příjmu obětí od komanda zabývajícího se mrtvými těly.¹⁴ Nakonec však bylo od tohoto záměru upuštěno a pracovní se jednotlivé skupiny překrývaly, což zdědily i březinské struktury.

- b) Vyhlazovací sektory v osvětimských táborech představovaly vlastní svět ve stínu koncentračního tábora. Treblinka a Sobibór přitom byly samostatně fungujícím mikrokosmem bez jakéhokoli dalšího zázemí, které se vrstвило nad osvětimskými vyhlazovacími mechanismy.¹⁵ V případě Osvětimi působily vyhlazovací sektory jako jakýsi „přívěsek“ koncentračního tábora, zatímco čistě vyhlazovací tábory, už podle svého názvu, byly autonomním centrem, které vzniklo za jediným účelem: vyhlazení. Ve vnitřním chodu, zejména vězeňském životě, se tak vyskytly zcela odlišné podmínky k formování vězeňského mínění percipujícího vězeňské družiny vyhlazovacích sektorů bez předsudků a převládajícího pocitu opovržení či obvinění (na rozdíl od Osvětimi), že vězni z této skupiny jsou „nacističtí kolaboranti“.
- c) Životní podmínky: snad právě proto, že v táborech typu Treblinky byla komanda působící u plynových komor separována od okolního dění a nedostávala se, kromě kontaktu s holou smrtí,¹⁶ do styku s věcmi po obětech, především jídlem, byli tito vězni odsouzeni k živoření v obtížnějších podmínkách oproti situaci v březinském Sonderkommandu, kde měli jeho příslušníci přístup k potravinám, které s sebou do tábora přivážely oběti, a mohli si tak přilepšit.

---

¹⁴ MÜLLER, Filip, *Eyewitness Auschwitz. Three Years in the Gas Chambers*, Chicago 1999, s. 34, 39–40.

¹⁵ Srov.: Tábory Operace Reinhardt, ačkoli podléhaly jednotnému vedení, byly samostatnými vyhlazovacími organizacemi (v originále *selbständige Vernichtungsorganisation*). JuNSV LfdNr. 642b, s. 238.

¹⁶ Treblinský sektor smrti se potýkal pouze s těly obětí, byl odběratelem mrtvol, jak to vyjádřil Jerzy Rajgrodzki. RAJGRODZKI, Jerzy, *Jedenaście miesięcy w obozie zagłady w Treblince*, in: Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, no. 25, leden–duben 1958, Warszawa, s. 105.

- d) Dalším důležitým prvkem, který byl výsadní doménou táborů Operace Reinhardt, byla významná přítomnost pomocných ukrajinských strážných,¹⁷ kteří v případě Belžecu, Sobiboru a Treblinky početně převyšovali německý táborový personál, a v sektorech smrti, mnohdy z vlastní iniciativy, vystupovali jako velice účinní, brutální a ukrutnostmi nešetřící „naháněči“ obětí do plynových komor.
- e) Sebevražednost: skutečnosti, že členové komand v táborech smrti museli snášet obtížnější podmínky, než tomu bylo v případě osvětimského Sonderkommanda, nasvědčuje další okolnost, která se týká sebevražednosti. Ze svědectví mnohých pamětníků Treblinky vyplývá jednoznačný fakt: sebevraždy, mnohdy asistované, byly ve zdejších strukturách každodenní součástí vězeňského života, zatímco v případě Osvětimi došlo k zaznamenání tohoto jevu spíše ojediněle.¹⁸
- 8) V Treblince, Sobiboru i Belžecu existovalo popravčí místo pro vysídlené, kteří nebyli schopni dojet vlastními silami do plynových komor. V táborovém žargonu se mu říkalo „lazaret“. V případě Treblinky je relativně dobře zdokumentován a z dostupných pramenů vyplývá, že se nacházel mimo vlastní území sektoru smrti, se kterým sousedil. Do treblinského lazaretu měli sporadický přístup pouze vězni z dolního tábora. Jinak tomu však zřejmě bylo v případě Sobiboru, kde je problematika tamního lazaretu mnohem složitější. Podle některých pramenů byl sobiborský lazaret součástí infrastruktury sektoru smrti, zatímco jiné naznačují, že se toto místo nacházelo v ústraní mimo Lager III.¹⁹ S přihlédnutím k těmto rozporům a na podkladě studia materiálů je možné

---

¹⁷ Otázkou zůstává případná míra a způsob nasazení ukrajinských pomocných strážníků v osvětimských strukturách. Ačkoli v některé literatuře se objevuje informace, že přestože byl určitý počet ukrajinských dobrovolníků ke strážní službě v Osvětimi školen, nakonec nebyl do služby nasazen. PIPER, Franciszek, ŚWIEBOCKA, Teresa (ed.), *Auschwitz. Nazistowski obóz śmierci*, Oświęcim 1998, s. 49. Tomu však odporuje informace někdejšího belžeckého wachmana Tarase Olejnika, který podle svých slov sloužil v Trawnících, Belžcu, Osvětimi a Buchenwaldu. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 110. Je však možné, že v Osvětimi se účastnil pouze zmiňovaného výcviku, aniž by byl nasazen do ostré strážní služby. Za zmínku též stojí výpověď Chaima Grabela, která sice částečně pojednává o Treblince (v originále Tremblinka), ačkoli popis treblinské plynové komory se nápadně podobá spíše osvětimské plynové komoře. V téže výpovědi jsou však v souvislosti s tímž táborem uvedeni ukrajinští strážníci na táborových věžích. AŽIH, 301/228, výpověď Chaima Grabela, Katowice 1945, s. 2.

¹⁸ Šlomo Venezia, který pracoval v osvětimském Sonderkommandu, napsal: „*Pokud vím, nikdo ze Sonderkommanda nespáchal sebevraždu. Vím, že někteří z nich říkali, že chtějí žít za každou cenu.*“ VENEZIA, Shlomo, *Inside the Gas Chambers*, Cambridge 2009, s. 87. To podporuje i tvrzení dalšího bývalého člena Sonderkommanda, Salmena Lewenthala, který napsal, že k sebevraždě se rozhodli jen nemnozí. FRIEDLER, Eric – SIEBERTOVÁ, Barbara – KILIAN, Andreas, *Svědkové z továrny na smrt. Historie a svědectví židovského Sonderkommanda v Osvětimi*, Praha 2007, s. 165.

¹⁹ Sobiborská obdoba treblinského sektoru smrti.

připustit, že lokalizace sobiborského lazaretu závisí na časovém kontextu. Každopádně je patrné, že v Sobiboru, ale například i Belžecu, byl lazaret součástí (alespoň v určitém období) tavných sektorů smrti, zatímco v Treblince byl prvkem dolního tábora, tedy nikoli sektoru smrti, a proto zůstává stranou hlubšího výzkumu.

Práce je členěna do tří hlavních částí: a) části chronologické, b) části topografické, c) části exkurzivní. Část chronologická zkoumá vybrané problémy z časového a věcného hlediska, zatímco část topografická vychází z popisného přístupu a zaměřuje se na analýzu sektoru smrti jako celku, ale i na výzkum jednotlivých táborových objektů. Ve výsledku se v posledně zmíněném přístupu jedná zejména o popis plynových komor, spalovacích roštů a rozmístění treblinského sektoru smrti s komparativními exkurzy do sobiborského Lageru III. Část exkurzivní se zabývá některými specifickými problémy z táborové historie, které se významně dotkly vyhlazovacích sektorů a zasluhují si samostatné zpracování, jehož zařazení do chronologické části by narušovalo její plynulost.

Úvod práce předkládá zdůvodnění volby tohoto tématu pro výzkum, stejně jako se pokouší nastínit současný stav výzkumu v dané oblasti, a to prostřednictvím prezentace literatury a dalších pramenů. Patří sem i výčet metodologických postupů a kritérií, jimiž se výzkum řídí. Další kapitola uvádí do problematiky Operace Reinhardt a její role v „konečném řešení židovské otázky“. Následuje přehled o základní periodizaci dějin vyhlazovací Treblinky (3. kapitola) s historickým exkurzem do období, jež předcházelo druhé funkční fázi, která je z časového hlediska předmětem výzkumu disertační práce. Periodizační schéma slouží jako orientační nástroj, který dopomůže k lepší představě o časovém podílu druhé funkční fáze tábora a jejímu zařazení do kompletního časového rámce táborových dějin. Předcházející fázi, jež byla předmětem výzkumu autorovy diplomové práce, je v exkurzu věnována zvláštní pozornost, jejímž cílem je rekapitulovat situaci, která v táboře panovala před zahájením druhé funkční fáze, aby její pozice nepůsobila izolovaně a vytrženě z kontextu.

Jelikož první funkční fáze je oproti té následující méně probádanou oblastí, promítla se zde snaha využít co nejvíce nových pramenů a informací, které nebyly v době realizace diplomové práce k dispozici. Tento přístup sleduje, vyhnout se tam, kde to bylo možné,

pouhému shrnutí diplomové práce, a prezentovat prostřednictvím této podkapitoly nová zjištění o období výstavby tábora a časovém úseku, kdy Treblince velel Irmfried Eberl.²⁰

Čtvrtá kapitola se zabývá analýzou geneze vyhlazovacího tábora jako celku. Jejím cílem je postihnout charakteristiky druhé funkční fáze a připravit tak celistvou platformu pro následující výzkum dílčí oblasti tábora, tj. sektoru smrti. Kromě atmosféry a specifík druhé funkční fáze nabízí prostorovou představu o celém táboře, která je nosnou konstrukcí pro vyčlenění sektoru smrti jako v podstatě svébytného celku s vlastním řádem. Nedílnou součástí této kapitoly je představení klíčových členů táborového personálu, přičemž zvláštní pozornost je věnována těm mužům z treblinské posádky, kteří působili výhradně v sektoru smrti. Bylo totiž pravidlem, že pro řízení provozu této táborové oblasti byli vyčleněni konkrétní osoby, přičemž ostatním byl přístup k plynovým komorám zakázán. Výjimku tvořili jen vrchní členové táborového managementu, tedy samotný velitel Stangl či jeho zástupce Kurt Franz.

U vybraných pachatelů je zohledněna jejich verze událostí, kterou se snažili během soudních procesů snižovat podíl své viny, což vedlo k rozporům ve vnímání partikulárních situací. Obzvláštní pozornost je zde věnována Kurtu Franzovi, který disponoval neomezeným pohybem po táboře a představoval klíčovou osobu táborového personálu ve druhé funkční fázi. Výzkum naznačuje (problematika byla obšírně zkoumána už v rámci autorovy diplomové práce), že Franz mohl být přeložen do Treblinky již na konci první funkční fáze, popřípadě v rámci reorganizačního intermezza, nikoli v podzimních měsících, když již byla druhá Stanglova fáze plně rozběhnuta, jak tvrdil před soudem. Zcela pokrytecky pak vyznívá Franzova, ale i například Münzbergerova (působil v Totenlageru) obhajoba, že ve skutečnosti se snažili vězňům a obětem aktivně ulehčovat jejich úděl. Franz si dokonce nárokoval svoji zásluhu na propuknutí vězeňské vzpoury. Předstíraná „láska“ k Židům, kterou před soudem projevili ti členové německého personálu, kteří byli samotnými vězni označeni za mimořádně brutální, pak vyznívá jako nehorázná a nestoudná lež.

Sektor smrti měl vlastního velitele (nejvýznamnějším byl Heinrich Matthes), který administrativně podléhal Stanglovi a jeho zástupci, stejně jako měla svého velitele sousední táborová část, tzv. dolní tábor. I z tohoto hlediska tedy byl treblinský, a nepochybně i sobiborský sektor smrti, přísně střeženou zónou, prakticky nepřístupnou

---

²⁰ Jedná se především o zařazení pramenů z Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie (AŻIH), dále o vzpomínky Franciszka Ząbeckého, sborníky z konferencí o Treblince pod redakcí Edwarda Kopówki, o zprávu Zdzisława Łukaszkiewicz aj.

každému, kdo se přímo nepodílel na zdejších aktivitách. Profily pachatelů se snaží odhalit nejen jejich kariéru ve strukturách Operace Reinhardt, ale jsou také pokusem o proniknutí do jejich povahových charakteristik, reflektovaných především vězni. Z posledně zmíněného přístupu pak částečně těží také kapitola v exkurzivním segmentu práce, zabývající se psychologickým vnímáním sektorů smrti z perspektivy různých účastnických skupin.

Pátá kapitola se již výhradně zabývá treblinským sektorem smrti, zvaným Totenlager. Uvádí ji podkapitola věnující se obecné charakteristické komparaci treblinského Totenlageru (Lager II) a sobiborského sektoru smrti (Lager III). Další podkapitola analyzuje vězeňské družiny působící v sektoru smrti, a to jak z hlediska vězeňské hierarchie, tak z hlediska určení komand na jednotlivé práce související s chodem sektoru smrti. Součástí je reflexe životnosti vězeňských komand a jejich formování s ohledem na proměny času. Následující podkapitola sleduje zprovoznění nových plynových komor, jejich výstavbou počínaje, až po vlastní provoz, přičemž důležitou pasáž zde pokrývá diskuze o tom, jaký pohon měly v táborech smrti motory produkující zplodiny proudící do plynových komor. V podkapitole o kremaci na otevřeném prostoru, tedy specifickém způsobu spalování, který byl vlastní všem táborům Operace Reinhardt, je sledován vývoj této metody se zohledněním technologických postupů.

Šestá kapitola se věnuje vězeňské vzpouře, události společné pro Treblinku i Sobibor. V rámci podkapitoly obecné komparace treblinské a sobiborské vzpoury se výzkum zaměřil na specifika i podobnosti, které obě na sobě nezávislé vzpoury provázely. Vzpouře je v obou případech vyhodnocena jako extrémní akt vzdoru, jediný způsob, kterým se mohli vězni zachránit. Pro ilustraci jejich bezvýchodné situace je zakomponován průzkum zaměřený na útky a počet přeživších z dalších táborů okamžitého vyhlazení, přičemž zvláštní zřetel je kladen na Chełmno nad Nerem a Belžec. Završení této kapitoly představuje popis průběhu vzpoury optikou vězňů z Totenlageru, přičemž závěr otevírá diskuzi nad osudem nechvalně proslulého ukrajinského strážného Ivana Marčěnka, známého jako „Ivan Hrozný“, který podle některých zdrojů právě při vzpouře zahynul, zatímco podle jiných přežil a unikl spravedlnosti. „Ivan Hrozný“ byl postrachem vězňů Totenlageru a ikonickou postavou zosobňující zdejší sadismus.

Kapitola o vzpouře se záměrně vyhýbá vlastním popisům sobiborské vzpoury, neboť ta nezasáhla tamní sektor smrti, stejně jako popisům treblinské vzpoury z perspektivy zdejšího dolního tábora sousedícího se sektorem smrti. Výše zmíněné popisy se ostatně dočkaly četných a rozsáhlých zpracování v jiné literatuře.

Chronologickou část disertační práce ukončuje nastínění situace, která vedla k uzavření Treblinky i Sobiboru, a to v širším kontextu s ukončením celé Operace Reinhardt.

Část topografickou uvádí obecná topografická komparace treblinského Totenlageru a sobiborského sektoru smrti z archeologické perspektivy a je v ní využito především poznatků získaných během archeologických vykopávek. Jsou zde představeni hlavní výzkumníci v této oblasti: Caroline Sturdy Collsová (Treblinka) a tým Wojciecha Mazurka (Sobibór), s výsledky jejich práce, týkajícími se plynových komor. Mimořádným je objev učiněný Wojciechem Mazurkem a Yoramem Haimim, kteří v roce 2014 odkryli základy sobiborských plynových komor. Díky tomuto nálezu je možné učinit si lepší představu o jejich vývoji.

Treblinským komorám druhé generace je věnována navazující podkapitola, která se snaží o co nejpodrobnější analýzu jejich možného vzhledu a vybavení. Popis konstrukce i technologické řešení kremačních roštů je obsahem další podkapitoly, která zároveň obsahuje několik odkazů na historické podobnosti v problematice odstraňování obrovského množství těl, jež představovala jeden ze zásadních problémů provozu sektorů smrti ve vyhlazovacích táborech. Obzvláště citlivě se tento problém projevil právě v Treblince a Sobiboru.

Čtvrtá podkapitola topografického segmentu práce se zabývá popisem uspořádání treblinského sektoru smrti s důrazem na systém zabezpečení, ale i na ubikace vězňů, kteří zde pracovali, separování od zbytku tábora, a kterým se v Treblince obecně říkalo Totenjuden. Jejich ubikace byla odděleným prostranstvím v rámci vnitřní urbanistiky treblinského sektoru smrti.

Exkurzivní část se skládá ze dvou kapitol, přičemž první zkoumá vliv tyfové epidemie na Treblinku, a to především její dopad na treblinský sektor smrti, jakkoli tato epidemie zachvátila celý tábor. Jednou z otázek, kterou si klade, je, v jaké míře podnítily nakažlivé nemoci a jejich hrozba v prostředí vyhlazovacího tábora zavedení kremace a s tím související exhumace již pohřbených těl. Je nepochybné, že epidemie nakažlivých nemocí přiměla personál, který se nákazy důvodně obával, ke zlepšení hygienických a životních podmínek vězňů obecně.

Druhá kapitola v exkurzivním bloku se zabývá vnímáním vyhlazovacích sektorů Treblinky a Sobiboru z perspektivy vězňů (mj. byla využita metoda popisující vnímání sektorů smrti jednotlivými smysly) s důrazem na psychologickou recepci smrti jako takové, přičemž nedílnou součástí je nazírání sektorů očima personálu a třetích osob.

V posledním případě se samozřejmě jedná o vnímání celého vyhlazovacího tábora se sektorem smrti ve svém centru.

Druhé funkční období treblinských dějin je v rámci historiografického výzkumu nejlépe prozkoumané a lze jej zaštitit solidní pramennou základnou. Ze sekundární literatury lze zmínit práce syntetické povahy, z nichž zásadní představuje dílo Jicchaka Arada,²¹ které komplexně zpracovává problematiku všech tří táborů Operace Reinhardt.²² Ve své době se jednalo o průkopnické dílo analyzující rovnoměrně historii zmíněných táborů spojených centrální organizační strukturou. Alespoň v těch částech, kde Arad pojednává o Treblince, se však nelze ubránit dojmu z jeho inspirace starším sborníkem editovaným Alexanderem Donatem.²³

V Aradově práci je hojně užíváno výpovědí očitých svědků i personálu. Je přehledným nástrojem pro orientaci ve strukturách Operace Reinhardt, a to jak z hlediska vyhlazovací mašinerie, tak například z pohledu kulturního vězeňského života. Obsahuje medailonky a charakteristiky jednotlivých vykonavatelů vražedné politiky a v poznámkovém aparátu nabízí širokou informační bázi, odkazující k mnoha dalším pramenům, na jejichž základě je možné seznámit se s vybranými událostmi z detailnější perspektivy (například odkaz na výpověď Wolfa Sznajdmana).

Již zmíněný sborník Alexandra Donata obsahuje několik dílčích dokumentů, s nimiž se lze v badatelském prostředí setkat i samostatně. Jde především o výpověď Abrahama Krzepického *Eighteen Days in Treblinka*, či práci Rachel Auerbachové *In the Fields of Treblinka*. Dále je do sborníku zakomponována výpověď očitého svědka Stanisława Kona o průběhu treblinské vzpoury *The Treblinka Revolt*, výpověď Tanhuma Grinberga *The Revolt in Treblinka*, Samuela Willenberga *I Survived Treblinka*,²⁴ Samuela Rajzmana *The End of Treblinka* či zpráva z roku 1944 od Jankiela Wiernika *Rok w Treblince. A Year in Treblinka*,²⁵ která vyšla v polsko-anglické jazykové mutaci.

Jerzy Rajgrodzki, který prošel, stejně jako Wiernik, treblinským Totenlagerem, vypovídal o svých zážitcích v roce 1957 ve Varšavě. Jeho výpověď *Wspomnienia z Treblinki* čítá na třináct hustě strojopisem popsaných stran formátu A4 a je opatřena

---

²¹ ARAD, Jicchak, *Belzec, Sobibor, Treblinka. Vyhlazovací tábory akce Reinhardt*, Brno 2006.

²² V anglickém jazyce byla Aradova kniha poprvé publikována v roce 1987. Tři roky předtím však Arad vydal článek, ze kterého kniha vycházela: ARAD, Jicchak, „*Operation Reinhardt*“: *Extermination Camps of Belzec, Sobibor and Treblinka*, in: WEISS, Aharon (ed.), *Yad Vashem Studies XVI*, Jerusalem 1984, s. 205–239.

²³ DONAT, Alexander (ed.), *The Death Camp Treblinka. A Documentary*, New York 1979.

²⁴ Jako samostatná kniha se Willenbergovo svědectví objevilo v hebrejštině v roce 1986, ve španělštině v roce 1988, v angličtině v roce 1989, v polštině v roce 1991 a v češtině v roce 2013.

²⁵ WIERNIK, Yankiel, *Rok w Treblince. A Year in Treblinka*, Warszawa 2003.

Rajgradzkého vlastnoručním podpisem. Stala se základem pro jeho pozdější článek, který byl s drobnými úpravami publikován v roce 1958 v bulletinu Židovského historického institutu ve Varšavě. Název článku v českém překladu zní *Jedenáct měsíců v Treblince* a je hojně citován v předkládané disertační práci. V Rajgradzkého o rok starší výpovědi, která předcházela posledně zmíněnému článku, se Rajgradzki úvodem zmiňuje o Wiernikově práci, která se mu zdála velmi slabá (v originále *Praca Wiernika wydała mi się b. słaba*).²⁶ Zajímavé je, že podle Rajgradzkého, který srovnává Wiernika s Rachel Auerbachovou (o její práci bude pojednáno níže), to byla Auerbachová, která „*popsala jisté epizody z tohoto tábora lépe a v souladu s pravdou*“. Jedním dechem však dodává, že nákresy v obou pracích se odklánějí od skutečnosti a jsou provedeny v takovém měřítku, že si z nich není možné udělat obrázek o táboře, „*kde se odehrál nejděsivější dramát v dějinách*“.²⁷ Přesto je Wiernikovo dílo stejně hodnotným svědectvím o treblinském Totenlageru, jako to Rajgradzkého, a lze tvrdit, že představuje jedno z nejdůležitějších děl, pojednávajících o této táborové části.

Další cenné svědectví memoárové povahy, které se týká treblinského Totenlageru, reprezentuje kniha Chila Rajchmana *Útěk z Treblinky*.²⁸ Pramenem, který však o Totenlageru pojednává pouze okrajově, je v jiných ohledech velmi cenná a podnětná kniha se vzpomínkami Oskara Strawczyńského zařazená do sborníku *Escaping Hell of Treblinka*²⁹ (samostatná Strawczyńského zpráva je též známa pod názvem *Ten Months in Treblinka*³⁰).

Nepostradatelným pramenem, který poskytl důležité východisko pro tuto práci, je pak kniha britské novinářky Gitty Serenyové *Into that Darkness*,³¹ jejíž těžiště spočívá v rozhovoru Serenyové s Franzem Stanglem, prvním velitelem Sobiboru a druhým velitelem

---

²⁶ AŽIH, 301/5483, výpověď Jerzego Rajgradzkého, Warszawa, 23. 4. 1957, s. 1. Pro srovnání je vhodné uvést, že problém s Wiernikovým modelem Treblinky měl Samuel Willenberg, který jej kritizoval během svých návštěv Kibucu bojovníků ghetta, kde je restaurovaný Wiernikův model dodnes vystaven. Zvika Oren, člen zmiňovaného kibucu, autorovi v rámci prohlídky modelu v lednu 2013 velmi barvitě vylíčil Willenbergovy výtky.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ RAJCHMAN, Chil, *Útěk z Treblinky*, Český Těšín 2010. Ve francouzštině vyšla kniha v roce 2009 pod názvem *Je suis le dernier Juif*.

²⁹ CYMLICH, Israel – STRAWCZYŃSKI, Oskar, *Escaping Hell of Treblinka*, New York, Jerusalem 2007.

³⁰ Oskar Strawczyński sepsal své paměti v roce 1944 v jidiš. Jeho sestra je přeložila v roce 1981 do angličtiny. V tomto jazyce se poprvé objevily ve sborníku dr. Davida Romea *Clouds in the Thirties: On Anti-Semitism in Canada, 1929–1939* v tomtéž roce.

³¹ SERENY, Gitta, *Into that Darkness*, New York 1983. Jedná se o novější vydání, které jsem měl k dispozici.

Treblinky.³² Kniha je doplněna mnoha dalšími rozhovory s přímými účastníky popisovaných událostí, popřípadě jejich příbuznými. V roce 1989 se pak objevila kniha³³ napsaná bývalým vězněm trestaneckého pracovního tábora Treblinka I,³⁴ která se zabývá historií mladšího vyhlazovacího tábora Treblinka II od jeho vzniku až po likvidaci. Kniha otevřela diskuzi nad skutečným datem zahájení likvidace Židů v táboře smrti, stejně jako nad počtem jeho obětí, a svým přístupem, který zohlednil percepce vyhlazovacího tábora okolními obyvateli, anticipovala samostatný výzkum v této oblasti vedený Edwardem Kopówkou³⁵ ve spolupráci s Pawłem Rytelem-Andrianikem.³⁶

Z prací historiků moderní generace lze jmenovat díla především syntetické povahy, mezi nimi knihu polského historika Witolda Chrostowského *Extermination Camp Treblinka*,³⁷ Iana Baxtera *SS of Treblinka*, či biograficky laděnou práci spisovatele Marka S. Smitha *Útěk z továrny na smrt*,³⁸ ale i knihu, jejímž spoluautorem je autor disertační

---

³² „*Mé rozhovory s Franzem Stanglem se odehrály ve dvou částech. První trvala sedm dní v dubnu 1971 a druhá, o devět týdnů později, proběhla v červnu.*“ SERENY, Gitta, *Into that Darkness*, New York 1983, s. 253.

³³ CZARKOWSKI, Ryszard, *Cieniom Treblinki*, Warszawa 1989.

³⁴ Trestanecký pracovní tábor Treblinka I je mimo jiné předmětem výzkumu britské forenzní archeoložky Caroline Sturdy Collsové, která je toho názoru, že „*pracovní tábor byl mnohem brutálnější, než jsme se dosud domnívali*“. Rozhovor autora s Caroline STURDY COLLS (forenzní archeoložkou), dne 25. 3. 2017 ve Varšavě.

³⁵ První významnější knihou, kterou napsal Edward Kopówka o Treblince, je kniha *Treblinka. Nigdy więcej*, vydaná v Siedlcích v roce 2002.

³⁶ KOPÓWKA, Edward – RYTEL-ANDRIANIK, Paweł, *Dam im imię na wieki (Iz 56,5). Polacy z okolic Treblinki ratujący Żydów*, Oxford, Treblinka 2011.

³⁷ CHROSTOWSKI, Witold, *Extermination Camp Treblinka*, London 2004.

³⁸ SMITH, Mark S., *Útěk z továrny na smrt*, Český Těšín 2011. Ačkoli se tato Smithova práce zakládá na svědectví bývalého vězně Treblinky, ale i dalších nacistických táborů včetně Osvětimi, Herszla Sperlinga, lze se v ní setkat s mnoha nedostatky, které ubírají na věrohodnosti knihy jako celku. Ta je zásadně ovlivněna Smithovým náhledem na věc, který však není zcela odborně prozíravý. Přestože samotné „Herszelovo svědectví“, které je přílohou ke knize, představuje cenný historický pramen, i ono může na některých místech vzbuzovat „námítky“. Pod Smithovou recyklací této Sperlingovy zprávy však vzniká spíše literárně, nikoli vědecky hodnotné dílo z hlediska příspěvku k historii Treblinky. Především se jedná o Smithův omyl, kdy tvrdí, že ze dvou žen, které přežily Treblinku, byla jednou Rachel Auerbachová, která podle něj napsala, že „*viděla, jak se Galewski sám usmrtil jedem, když ho obklíčili, když kryl uprchlíky před střelbou stráží*“. SMITH, Mark S., *Útěk z továrny na smrt*, Český Těšín 2011, s. 169. Auerbachová přitom nebyla vězeňkyní Treblinky, ale působila v ilegální organizaci ve varšavském ghettu, jak je vysvětleno například v knize Alexandera Donata. Dalším omylem je Smithovo tvrzení, že během treblinské vzpoury „*všichni prchali k táboru smrti. Probourali se plotem na Himmelstrasse a hromadně zaplavili vyhlazovací oblast*“. Tamtéž, s. 167. Nicméně je nutné podotknout, že Arad ve své knize uvedl krátkou informaci o tom, že během vzpoury se přihnalo několik skupin vězňů z dolního tábora, kteří uprchli z oblasti „ghetta“ a prošli vstupní branou vyhlazovacího prostoru. Připojili se k vězňům, kteří odtud utíkali. ARAD, s. 302. Historickým faktům neodpovídá ani Smithova informace, že „*v jednom okamžiku byl zasažen při přestřelce mezi vězni a esesmany Seidel, jeden ze čtyř esesmanů, kteří toho dne přišli o život*“. SMITH, s. 165. Podle oficiálních informací během treblinské vzpoury nepadl žádný německý člen personálu. Velitel dolního tábora Küttner byl jen postřelen. Nadnesenou je taktéž informace, že český Žid Stanislav Lichtblau řídil během vzpoury ozbrojené vozidlo, které se mimochodem v táboře skutečně nacházelo, a Lubranecki při tom páčil na Ukrajince z namontovaného kulometu. Tamtéž, s. 164. Není taktéž pravděpodobné, že by Galewski osobně navštívil vyhlazovací oblast, když byl kontakt vězňů z obou táborových částí přísně zakázán. Tamtéž, s. 159. Tato informace se ostatně objevuje v citátu, který Smith použil na s. 149. Je známo, že výjimkou byl pouze

práce *The Treblinka Death Camp. History, Biographies, Remembrance*.³⁹ Zajímavé zpracování architektury všech tří táborů Operace Reinhardt očima historičky umění Anniky Wienertové nabízí její kniha z roku 2015, která je publikací o rok starší disertační práce *Das Lager vorstellen. Die Architektur der nationalsozialistischen Vernichtungslager*. Velice přínosné zpracování historie a zákulisí táborů Operace Reinhardt, i když se záběrem na první z nich, tj. Belžec, přinesla kniha dnes již nežijícího polského historika Roberta Kuwałka, jejíž polská verze vyšla v roce 2010, německý překlad pak v roce 2014 pod názvem *Das Vernichtungslager Belžec*. Specialistou na historii belžeckého tábora, stejně jako na struktury Operace Reinhardt, personál jednotlivých táborů smrti a vývoj všech tří táborů, je již dlouhá léta v Polsku sídlící historik britského původu Michael Tregenza. V oblasti výzkumu táborů Operace Reinhardt, a mezi nimi pochopitelně i Treblinky, jsou mimořádným přínosem jeho články *Christian Wirth and the first phase of „Aktion Reinhard“*⁴⁰ a *Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“*.⁴¹

Výstupy z výzkumů britské archeoložky Caroline Sturdy Collsové jsou obsaženy v mnoha jejích článcích a v budoucnu by se měly stát součástí její připravované knihy, jež bude pojednávat o historii vyhlazovacího i pracovního tábora Treblinka nejen z archeologického úhlu pohledu.⁴² Velice zajímavou kvalifikační prací, která se komplexně věnuje čtyřem táborům okamžitého vyhlazení, Chełm nem počínaje a Treblinkou konče, je diplomová práce Michała Marandy *Nazistowskie obozy zagłady. Opis i próba analizy zjawiska* z roku 2001, která vyšla o rok později knižně. Maranda v ní využívá mimo jiné pramenů z Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie a Instytutu Pamięci Narodowej, který lze považovat za polskou obdobu českého Ústavu pro výzkum

---

Jankiel Wiernik. Alespoň v českém překladu se pak objevují nedostatky v názvech a jménech: „do Wolkowic“ namísto do Wolkowysku, s. 139, „Stenda Lichtblau“, namísto Standa, s. 163, Zelo Bloch, namísto Želo, s. 161. Není taktéž příliš pravděpodobné, že by v treblinské Himmelstrasse čekali „holiči“ na přicházející ženy, aby je ostříhali, s. 131, přičemž nevěrohodnou se jeví informace, že Hershl nikdy nezapomene na krutost Ivana Hrozného, který pracoval u plynových komor, s. 133, ačkoli podle knihy Hershl nikdy v sektoru s plynovými komorami nebyl, s. 320, 322. V knize se objevují protimluvy. Například: „Okolní les byl temný a hustý,“ s. 93, a to v souvislosti s příjezdem transportu do tábora, přičemž na předchozí stránce stojí, že „husté lesy a úrodné pastviny vystřídala písečná, neplodná půda.“ Tamtéž, s. 92. Lze však nalézt i faktografické chyby z obecné historie: „Část bezmocného Československa připadla 21. září 1938 Německu.“ Tamtéž, s. 53.

³⁹ WEBB, Chris – CHOCHOLATÝ, Michal, *The Treblinka Death Camp. History, Biographies, Remembrance*, Stuttgart, Hannover 2014.

⁴⁰ Zeszyty Majdanka XIV, Lublin 1992.

⁴¹ Zeszyty Majdanka XV, Lublin 1993.

⁴² Například: STURDY COLLS, Caroline, *Uncovering a Painful Past: Archaeology and the Holocaust*, in: Conservation and MGMT of Arch. Sites, vol. 17 No. 1, únor 2015, s. 38–55. STURDY COLLS, Caroline, *Learning from the Present to Understand the Past: Forensic and Archaeological Approaches to Sites of the Holocaust*, in: Killing Sites – Research and Remembrance, vol. 1, Berlin 2015, s. 61–78 aj.

totalitních režimů. Dosud vyšlo několik autorových článků, publikovaných na základě výzkumu pro tuto disertační práci. Jedná se například o článek *Vzpoury v táborech smrti Treblinka a Sobibor*⁴³ a „*Hrobaři, ti praví a nejbídnější, jsou tam vedle za valem.*“ *Psychologická percepce vyhlazovacího sektoru Treblinky a Sobiboru v širším „mezitáborovém“ kontextu.*⁴⁴

Rozsáhlé články, součásti sborníků s problematikou holocaustu, které svým obsahem vyhovují tematickému a taktéž časovému vymezení druhé funkční fáze Treblinky, lze uvést článkem z *Bleter far Geszichte, svazek 28*, který byl ve Varšavě publikován v roce 1990.⁴⁵ Obsahuje unikátní svědectví někdejšího treblinského hrobaře Elijahu Rosenberga. Dále se jedná o příspěvky Jerzego Rajgrodzkého či Samuela Rajzmana.

Mimořádně cenné informace, využívané v předkládaném výzkumu, pocházejí z nizozemské edice pramenů německé provenience vedené doktorem Dickem W. De Mildtem, který se svým výzkumným týmem systematicky shromažďuje a přehledně zpřístupňuje soudní rozhodnutí týkající se procesů s nacistickými zločinci, mezi nimi i těmi, kteří působili v Treblince a Sobiboru. Na základě takto zpracované (editované) dokumentace lze provést sofistikovaný výzkum, který vyžaduje studium několika set stran (u každého procesu) dokumentů v originální německojazyčné verzi. Ačkoli se jedná spíše o prameny primárního charakteru, jejich přehledné uspořádání lze považovat za formu zpracování soudní dokumentace. Některé informace, které lze z těchto pramenů získat, se staly nosnou látkou pro knihu Adalberta Rückerla *NS-Vernichtungslager im Spiegel deutscher Stadtprozesse*, která vyšla v Mnichově v roce 1979.

Knihou Richarda Glazara *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*⁴⁶ pochází od jednoho ze dvou jediných dohledaných přeživších Treblinku českého původu, a z výzkumného rámce je cenná především pro svoji reflexi treblinského sektoru smrti z pozice vězně, který se k plynovým komorám nikdy nedostal. Je to však právě Glazar, který díky svému neobyčejnému literárnímu ztvárnění vlastních vzpomínek dokázal velice přesvědčivě položit tlustou dělicí čáru mezi sektor smrti a zbytek tábora, přičemž jeho perspektiva mu dodala mimořádně obskurní charakter a učinila z něj autonomní mikrosvět, jeho slovy *říši mrtvých*.

---

⁴³ MEMO, 2016, roč. 6, č. 2, s. 6–32.

⁴⁴ Historický obzor, 2017, roč. 28, č. 3/4, s. 79–88.

⁴⁵ ROZENBERG, Elijahu, *Wspomnienia z Treblinki i partyzantki*, in: *Bleter far Geszichte*, Tom XXVIII, Warszawa 1990.

⁴⁶ GLAZAR, Richard, *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*, Praha 2007. V roce 2010 obhájila svoji diplomovou práci, která se zabývala Richardem Glazarem, a jejíž titul zní *Glazarova zkušenost holocaustu*, studentka Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Monika Janotková, rozená Ahneová.

Zpracování tématu sobiborského sektoru smrti je oproti Treblince méně rozsáhlé, což je zapříčiněno faktem, že na sobiborský vyhlazovací sektor se nevztahují žádná přímá svědectví tamních vězňů. Lze se však opřít o četná svědectví táborového personálu, jejichž přehled lze nalézt například v knize Julese Schelvis *Sobibor. A History of a Nazi Death Camp*,⁴⁷ stejně jako je možné využít informací z druhé ruky, podaných přeživšími vězni z ostatních táborových částí, kteří se různými způsoby dozvěděli útržkovité informace o dění v jim nepřístupném sektoru smrti.

Tak jako v případě Treblinky, i zde lze čerpat z reflexe sektoru smrti vězni, pro které bylo přežazení na práci k plynovým komorám obávanou hrozbou a všudypřítomným stínem nad jejich už tak temnými osudy. Významná díla v tomto ohledu prezentují memoáry z pera Thomase Blatta *Z popiołów Sobiboru* a jeho další kniha, jejíž přístup je vědecký a která nese název *Sobibór. Zapomniane powstanie*. Blattovým spoluvězněm byl Filip Białowicz, který své vzpomínky na pobyt v Sobiboru vtělil do knihy *Bunt w Sobiborze. Opowieść o przetrwaniu w Polsce okupowanej przez Niemców* vydané v roce 2008. Další memoárovou literaturou, ve které najdeme sporadické odkazy na sobiborský sektor smrti, jsou vzpomínky napsané jediným českým přeživším Sobiboru Kurtem Tichem *My Legacy. Holocaust, History and the unfinished Task of Pope John Paul II* či Reginy Zielinské *Conversation with Regina*.⁴⁸ Mimořádně zajímavou je obsáhlá kniha vzpomínek Dova Freiberga, která vyšla v anglické verzi pod názvem *To Survive Sobibor*.⁴⁹ Její první vydání v hebrejštině se objevilo v roce 1988. Okolnosti sobiborské vzpoury, její průběh a komentáře od Marka Bema⁵⁰ (obsahující letmé, ale velice důležité postřehy týkající se Lageru III) jsou obsaženy ve vzpomínkách Alexandra Pečerského, vydaných knižně pod titulem *Szturm w nieśmiertelność. Wspomnienia* ve Varšavě roku 2013.⁵¹ Sobiborskou vzpouru z perspektivy sovětských válečných zajatců, deportovaných do tábora smrti, stejně jako jejich osudy, sleduje kniha ukrajinského spisovatele Michaela Leva nazvaná *Sobibor*, která se v anglickém jazyce objevila v roce 2007.

---

⁴⁷ SCHELVIS, Jules, *Sobibor. A History of a Nazi Death Camp*, Oxford, New York 2007.

⁴⁸ V roce 2008 se v rámci ediční řady s podobnou knižní obálkou objevilo hned několik memoárových knih od bývalých vězňů Sobiboru, mezi nimi i kniha Kalmena Wewryka *To Sobibor and back. An eyewitness account*.

⁴⁹ FREIBERG, Dov, *To survive Sobibor*, Jerusalem, New York 2007.

⁵⁰ Marek Bem se na knihách o Sobiboru často podílí jako autor předmluv či doslovů, popřípadě knihy opatřuje odbornými komentáři. Je však také editorem některých z nich. Příkladem lze uvést sborník vězeňských vzpomínek, ze kterých je vytvořen chronologický příběh Sobiboru s názvem *Sobibór*, který vyšel ve Varšavě roku 2010.

⁵¹ Existuje hned několik verzí Pečerského vzpomínek.

Kniha amerického spisovatele Richarda Rashkeho představuje významnou sondu do historie Sobiboru, zkonstruovanou na základě Rashkových osobních setkání s mnoha sobiborskými vězni. Jeho kniha *Escape from Sobibor* byla autorovi doporučena jednou ze sobibrských přeživších, Selmou Saartje Wijnberg-Engelovou jako jedna z nejpoutavějších knih o Sobiboru, a dovedla autora až k osobní korespondenci s Rashkem, která obohatila tento výzkum. Rashkeho práci lze považovat za reakci na knihu Miriam Novitchové *Sobibor. Martyrdom and Revolt: Documents and testimonies* z roku 1980, jež je koncipována obdobně, jako o rok starší Donatův sborník, zabývající se historií Treblinky.⁵² Je však třeba podotknout, že to byla nejprve Treblinka, nikoli Sobibór, o které Novitchová publikovala v roce 1967 knihu s názvem *La vérité sur Treblinka*.⁵³

Z děl syntetické povahy nelze přehlédnout práce Marka Bema, z nichž je možné jmenovat kupříkladu velmi rozsáhlou knihu se spoustou přímých citací od vězňů i členů táborového personálu *Sobibór. Niemiecki ośrodek zagłady 1942–1943* z roku 2011. Je zde zaznamenáno množství informací, které dopomáhají ke studiu sobiborského sektoru smrti.

V oblasti sobiborských archeologických nálezů exceluje tým Wojciecha Mazurka, jehož členy jsou mj. Yoram Haimi a Ivar Schute, kteří učinili v roce 2014 zásadní objev základů plynových komor a dalších objektů spojených s územím Lageru III. Své závěry publikovali formou několika článků, z nichž některé jsou dostupné on-line.⁵⁴

Do pramenné základny, ze které čerpá výzkum při popisu treblinského Totenlageru, jsou vtěleny rozhovory, které autor učinil v letech 2003–2008 s pamětníky Pinchase Epsteinem a Elijahu Rosenbergem, popřípadě s příbuznými posledně zmíněného. Autor však využil i rozhovorů s pamětníky dolního tábora, kteří prošli druhou funkční fází. Na svědectvích těchto vězňů je zajímavé především jejich vnímání striktně separovaného horního tábora, na který nahlíželi jako na „zakázanou oblast“. Jedná se o rozhovory se Samuelem Willenbergem a Kalmanem Teigmanem. Pro komparaci sobiborských a treblinských prvků jsou zapracovány autorovy rozhovory s přeživšími Sobiboru Thomasem Blattem, Reginou Zielinskou či Julesem Schelvisem.

Těžiště terénního výzkumu pro tuto práci pak spočívá v archivu Židovského historického institutu ve Varšavě, přičemž mnohé materiály byly prozkoumány v rámci měsíční zahraniční stáže ve Státním muzeu na Majdanku v Polsku v březnu – dubnu 2017.

---

⁵² Francouzský originál vyšel již v roce 1978 pod názvem *Sobibor martyre et révolte*.

⁵³ PIELECHA, Wiesław, *Recenzje i omówienia. Miriam Novitch: Sobibor martyre et révolte. Centre de publication Asie orientale Université, Paris 1978, s. 170*, in: *Zeszyty Majdanka X*, Lublin 1980, s. 215.

⁵⁴ V časopise *Acta FF ZČU*, 2017, roč. 9, č. 1 byl publikován autorův rozhovor s Wojciechem Mazurkem na téma Sobiboru, který obsahuje náskry možného vzhledu sobiborských plynových komor ve dvou funkčních fázích tábora, které autor vyhotovil na základě informací poskytnutých mu Mazurkem.

Ve výzkumu jsou taktéž uplatněny poznatky, které autor učinil pro svůj dosud nepublikovaný rukopis o posledních svědčích (rok 2008) z Treblinky a Sobiboru nazvaný *Poslední z táborů smrti*. Z jistých důvodů dosud nepublikovaný rukopis obsahuje cenné poznatky, jež jsou výsledkem autorova dlouhodobého výzkumu partikulárních problémů, a proto je vhodné začlenit některé závěry do aktuální práce.

1.1 Revizionismus

Pokusy o revizi treblinské historie, popřípadě popření většinového a oficiálního vědeckého diskurzu, který chápe Treblinku jako vyhlazovací tábor určený primárně k likvidaci Židů, se přidružily k analogickým počínům týkajících se historiografické revize dalších nacistických táborů. Výzkum revizionistů Carla Mattogna a Jürgena Grafa⁵⁵ byl s odkazem na rozsáhlou pramennou základnu promítnut do jedné z jejich dílčích monografií, která se pokusila zbourat statut Treblinky jakožto tábora smrti s plynovými komorami představujícími primární prostředek masového vyhlazování.

Práce podobného druhu jsou dle autorova názoru přínosné zejména z těchto důvodů: a) představují orientační heuristický rozcestník v rámci zkoumaného tématu, b) zabývají se detaily a tím upozorňují na rozpory v jednotlivých závěrech vyplývajících především ze sekundární či memoárové literatury, což může v některých případech vybědnout k reinterpretaci (oponentuře revizionistických závěrů) daného problému na základě analýzy širší a komplexnější pramenné základny ve smyslu „kontrarevize“, c) na některých místech motivují a stimulují k opoziční argumentaci (vůči revizionistům) v mnohdy velice subtilních otázkách zkoumaného tématu.

Ačkoli práce Mattogna a Grafa obsahuje cenné odkazy na pramennou základnu týkající se problematiky vyhlazovacího tábora Treblinka, ze které čerpá četné a obsáhlé citace zvláště v první části, tento zdánlivě vyčerpávající přehled přesto ignoruje (zřejmě účelově) některé další prameny, což může vzbuzovat dojem, že se soustřeďuje pouze na výčet takových pramenů, které lze demagogicky interpretovat jako politicky či ideologicky motivované „pamflety“.

---

⁵⁵ MATTOGNO, Carlo – GRAF, Jürgen, *Treblinka. Extermination Camp or Transit Camp?* Chicago, Illinois 2004. Dostupná z: www.vho.org. Původní německá verze se objevila pod názvem *Treblinka. Vernichtungslager oder Durchgangslager?* v roce 2002.

Ve výčtu oficiální pramenné báze začínají Mattogno s Grafem obdobím 1944/45, kdy se objevila práce o Treblince z pera Vasilije Grossmana⁵⁶ pod názvem Treblinka [sic!] Ad (Peklo Treblinky).⁵⁷ Grossmana, ale i Rachel Auerbachovou,⁵⁸ jejíž příspěvek *In the fields of Treblinka* (Na polích Treblinky) posloužil jako východisko pro sborník Alexandra Donata, považují Mattogno s Graffem za nehorázně průzračné propagandisty.⁵⁹ Reportáž Rachel Auerbachové vyšla v 52. čísle časopisu „Dos Naje Lebn“ a o rok později se ukázala ve formě brožury pod názvem *Af di felder fun Treblinka*.⁶⁰

V souvislosti s rokem 1946 Mattogno s Grafem zmiňují knihu polského soudce Zdzisława Łukaszkiwicze,⁶¹ jehož první verze pojednání o Treblince se objevila pod názvem *Obóz zagłady Treblinka* (Vyhlazovací tábor Treblinka), zatímco druhá, z téhož

---

⁵⁶ Vasilij Grossman. Válečný korespondent, jehož reportáže jsou českému čtenáři přístupné v knize *Spisovatel ve válce*, která byla zpracována pod redakcí A. Beevora a L. Vinogradové (viz bibliografický seznam). Redaktoři se shodují, že Grossmanovo líčení o Treblince je považováno za jeho nejsilnější práci a podotýkají, že bylo v listopadu (1944) otištěno jako článek pro *Znamju* pod titulkem „*Peklo zvané Treblinka*“. BEEVOR, Antony – VINOGRADOVA, Luba (ed.), *Spisovatel ve válce. Vasilij Grossman s Rudou armádou 1941–1945*, Praha, Plzeň 2007, s. 258. Pod tímto titulem je Grossmanova práce známa především. Ve *Spisovateli ve válce* je součástí rozsáhlejší antologie z Grossmanovy práce. *Peklo zvané Treblinka* nepochybně představuje jeden ze stěžejních odrazových můstků literatury o Treblince, a ačkoli bývá revizionisty považováno za lživou propagandu, obsahuje četné cenné připomínky k dějinám tábora, které se na mnoha místech (pravda, nikoli nutně ve všech bodech) shodují s partikulárními výpověďmi očitých svědků. Grossmanova jedinečnost přístupu ve zpracování této látky tkví také v jeho empatickém přístupu k lidskému vnímání událostí, o kterých píše, přičemž si velice strážlivě klade otázky, jež nepochybně vyvstávaly v myslích nově přichozích do tábora smrti. Witold Chrostowski, polský historik, považuje Grossmana za autora popisujícího treblinskou historii pro tu dobu typickou „prostalinistickou“ rétorikou. CHROSTOWSKI, Witold, *Extermination Camp Treblinka*, London 2004, s. xi. Chrostowski akcentuje Grossmanův důraz na oslavu Rudé armády i Stalina samotného, která prostupuje líčené události: „[...] *jeden z chlapců vykřikl: „Stalin nás pomstí!“*“ BEEVOR, s. 259. „*Slyšel jsem [...] o chlapci, který při vstupu do plynové komory vykřikl: „Rusové nás pomstí! Maminko, neplač!“*“ Tamtéž, s. 269. Stejně tak, jako mohla být Grossmanova zpráva o Treblince manipulativně ozdobena podobnými politicky motivovanými vsuvkami (které se přesto mohly zakládat na pravdě), může být i Chrostowského narážka na typicky prosovětskou rétoriku interpretována jako politicky předpojatá reakce polského historika na sovětského válečného zpravodaje. Pro zajímavost lze ještě uvést postřeh ruských redaktorů provázejících Grossmanovu práci, kteří v poznámce pod čarou vysvětlují, že Grossman nemohl zmínit skutečnost, že pomocnou stráž v Treblince byli Ukrajinci. Tamtéž, s. 264, pozn. č. 5, protože to bylo z politického hlediska nepřípustné. Dále je třeba zmínit, že Grossman představoval společně s Konstantinem Simonovem jednoho z nejdůležitějších válečných reportérů mapujících osudy klíčových nacistických táborů na osvobozených územích v roce 1944, a oba jsou dokonce uváděni jako profesní rivalové. Za zmínku stojí, že Simonovovi bylo na úkor Grossmana svěřeno vypracování rozsáhlého článku o koncentračním táboře Majdanek, kde se objevil i Grossman. Ten se však musel zhostit role reportéra „vyšetřujícího“ Treblinku. Tamtéž, s. 257–258. Konstantin Simonov představuje jeden ze stěžejních zdrojů, z nichž autor čerpal ve své bakalářské práci: CHOCHOLATÝ, Michal, *Plynové komory v KL Lublin ve světle poválečného bádání*. Bakalářská práce obhájená 11. 9. 2012 v Praze na UK FF, Ústav světových dějin.

⁵⁷ MATTOGNO – GRAF, s. 19. Jedná se o Grossmanovu zprávu nazvanou *Треблинскіі ад* (Treblinské peklo), vydanou Vojenským nakladatelstvím Národního komisariátu obrany v roce 1945.

⁵⁸ Tamtéž, s. 23. Mark S. Smith ve své knize mylně považuje Rachel Auerbachovou za jednu ze dvou jediných ženských přeživších vyhlazovacího tábora Treblinka. SMITH, s. 169. Jako druhou uvádí jistou Marian Platkiwiczovou. Tamtéž, s. 160. Rachel Auerbachová přitom v Treblince nikdy vězněna nebyla, namísto toho se věnovala konspirační publikační činnosti ve varšavském ghettu. Ženskými přeživšími Treblinku přitom byly Soňa Lewkowiczová (rozená Grabiński) a Brońka Sukno.

⁵⁹ MATTOGNO – GRAF, s. 26.

⁶⁰ KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 185.

⁶¹ MATTOGNO – GRAF, s. 25.

roku, získala titul *Obóz straceń w Treblince* (Popravčí tábor Treblinka).⁶² S přibývajícimi roky sílila v tištěných pramenech tendence značného snižování odhadovaného počtu obětí Treblinky z Grosmannových 3 000 000 až po Łukaszkiewicův odhad 731 600 obětí. Łukaszkiewicze považují Mattogno s Grafem za odborníka, jehož závěry se v zásadních otázkách shodují se „západní verzí Treblinky“. K roku 1946 autoři ještě odkazují na osmnáctistránkový popis Treblinky, který se objevil pod Blumentalovou redakcí ve sborníku *Dokumenty i materiały* (Dokumenty a materiály).⁶³ Dále je zmíněn až rok 1948 a s ním Marian Muszkat, jenž vyzpovídal několik treblinských přeživších a na základě jejich výpovědí vytvořil dokument pro vyšetřovací komisi. V tomto momentě si Mattogno s Grafem všimli dlouholeté prodlevy trvající příštích 18 let, kdy se neobjevila žádná práce, ani jediný článek o Treblince, a to až do roku 1966; tehdy se stal aktuálním frankfurtský osvětimský proces a očití svědci či kronikáři se znovu přihlásili o slovo.⁶⁴ Rozhodující vliv na vzestup zájmu o Treblinku však měl spíše Eichmannův proces, nikoli frankfurtský osvětimský proces, jak tvrdí Mattogno s Grafem, z počátku šedesátých let, ve kterém svědčili někteří bývalí vězni Treblinky.

Jako důkaz renesance literatury s tematikou Treblinky je jimi uvedena novela francouzského spisovatele Jean-Françoise Steinera nazvaná *Treblinka*.⁶⁵ Steiner ji napsal na základě rozhovorů s očitými svědky tábora. Přestože byla kniha mnohými kritiky zprvu velice oceňována, postupně někteří z nich změnili své stanovisko a vystoupili proti „Steinerově pojetí Treblinky“ do opozice.⁶⁶ Kniha byla klasifikována jako fikce vydávaná za pravdu. Podle Mattogna s Grafem jde o jasný a velice specifický „odporný příklad brakové literatury o NS koncentračních [sic!] táborech“.⁶⁷ Zvláštním úkazem v literatuře o Treblince je pak kniha od Martina Graye,⁶⁸ který tvrdil, že přežil Treblinku a jeho dílo se

---

⁶² ŁUKASZKIEWICZ Zdzisław, *Obóz straceń w Treblince*, Warszawa 1946. Texty Auerbachové a Łukaszkiewicze jsou výsledkem dlouhodobých výzkumů vedených pod záštitou Hlavní komise pro zkoumání nacistických zločinů v Polsku (GKBZNP) a jsou považovány za vůbec první komplexní studie týkající se vyhlazovací Treblinky. KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 185.

⁶³ MATTOGNO – GRAF, s. 26.

⁶⁴ Tamtéž, s. 27.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Existuje taktéž několikastránkový strojopisný dopis v anglickém jazyce, který poslal Richard Glazar J. F. Steinerovi jako reakci na jeho knihu. V tomto dopise Glazar velice podrobně oponuje Steinerovi v mnohých jeho závěrech. Glazarův dopis Jad Vašemu, 29. 6. 1968 a Glazarův dopis J. F. Steinerovi *Treblinka as seen and as described in writing*. YVA, E/72-1-4, E/1152. O „otevřeném dopise“ Steinerovi se ve své knize krátce zmínila i Gitta Sereny. SERENY, s. 246. Taktéž Elijahu Rosenberg, poslední treblinský hrobař, který zemřel v roce 2010, nebyl se Steinerovou výslednou verzí knihy spokojen, přestože se Steinerem na jejím vzniku spolupracoval. Rozhovor autora s Netou B. (vnučkou Elijahu Rosenberga), dne 12. 1. 2013 v Jeruzalémě.

⁶⁷ MATTOGNO – GRAF, s. 28.

⁶⁸ Tamtéž, s. 30.

zakládá na autobiografických zážitcích.⁶⁹ Graff s Mattognem knihu zavrhuje a škatulkují ji do stejné kategorie jako Steinerovu novelu.

O zmiňované Grayově knize autor několikrát hovořil s příbuznými Richarda Glazara, zejména s jeho sestřenicí Irenou, která se svěřila, že Grayovi kdysi napsala dopis, ve kterém jeho knihu pochválila, ale zároveň jej informovala, že zážitky, které v ní popsal, nemohou příslušet prožitku jedné osoby, čímž se snažila pokračovat v rozrušených reakcích jejího bratrance Richarda Glazara, který tvrdil, že to, co napsal Gray, nemohl prožít jeden člověk, ale aspoň deset lidí.⁷⁰

Knihy britské novinářky Gitty Serenyové z roku 1974, *Into that Darkness*, je Mattognem a Grafem nahlížena jako možný falzifikát Stanglových svědectví, o kterých neexistuje žádný protokolový záznam, nic, co by dokazovalo, že autorka nevloučila Stanglovi do úst něco, co ve skutečnosti vůbec neřekl, protože po její poslední návštěvě ve vězení v roce 1971 zemřel. Stanglova svědectví totiž podle pochybovačů ukazují Treblinku v zásadě takovou, jakou ji prezentovala předchozí, dle autorů nevěrohodná svědectví a zprávy.⁷¹

K roku 1975 je Mattognem a Grafem zmíněn Stanisław Wojtczak a jeho práce *Karny obóz pracy Treblinka I i ośrodek zagłady Treblinka II* (Trestanecký pracovní tábor Treblinka I a vyhlazovací středisko Treblinka II) zakládající se na výzkumech učiněných v archivech Hlavní komise pro bádání nacistických zločinů v Polsku, pododdělení centrály v německém Ludwigsburgu.⁷²

První polovinu 80. let charakterizuje Lanzmannův dokument *Šoa*⁷³ i textový přepis rozhovorů, který se objevil v knižní podobě v několika jazykových verzích.⁷⁴ Knihu Jicchaka Arada o táborech Operace Reinhardt Mattogno s Grafem považují za plnou „dotěrných nemožností“ zakládajících se převážně na výpovědích svědků, o jejichž věrohodnosti bychom podle nich mohli pochybovat.⁷⁵ V roce 1989 vyšla kniha Ryszarda Czarkowského *Cieniom Treblinky* (Stínům Treblinky), jež vnáší do táborové historie zcela

---

⁶⁹ Grayova kniha *Jménem mých blízkých* (Vikend 2009) je stylizovaná jako plně autentická autobiografie, přičemž Max Gallo v úvodu informuje, že se jedná o autorovy vzpomínky z válečných let. Přesto je kniha podle Artura Ziontka málo věrohodná. KOPOWKA, Edward (ed.), *Treblinka. Historia i pamięć*, Siedlce 2015, s. 98.

⁷⁰ Rozhovor autora s Irenou RAVELOVOU (sestřenicí R. Glazara), dne 15. 2. 2009 v Praze.

⁷¹ MATTOGNO – GRAF, s. 31.

⁷² Tamtéž, s. 32.

⁷³ Tamtéž, s. 35.

⁷⁴ Například: LANZMANN, Claude, *Shoah. The Complete Text of the Acclaimed Holocaust Film by Claude Lanzmann*, New York 1995. Existuje i česká verze textu.

⁷⁵ MATTOGNO – GRAF, s. 36.

nový pohled vězně trestaneckého tábora Treblinka I, obohacený například o výpovědi vesničanů, kteří žili v sousedství „mašiny smrti“.

Revizionisté poukazují na korekce týkající se odhadovaného počtu obětí Treblinky, jež mají opět vzestupnou tendenci a přibližují se tak vývodům Auerbachové, ke kterým dokonce inklinují i závěry Wolfganga Benze z roku 1991, jehož práce, bazírující na demografických studiích ohledně východoevropského židovstva, je podle Mattogna s Grafem interpretována tak, že do studií o holocaustu vnáší zcela nový trend, kdy je Treblinka z hlediska „mortality“ vyvyšována nad Osvětim.⁷⁶ Práce Gumkowského a Rutkowského je pak revizionisty přivítána jako svým způsobem cenná, jelikož obsahuje vybrané dokumenty a fotografie provenience Hlavní komise pro vyšetřování zločinů proti polskému lidu.⁷⁷

Knihou Richarda Glazara, jejíž první verze se objevila v roce 1992,⁷⁸ je revizionisty napadena jako plagiát, čerpající z mnoha rozličných výpovědí jiných treblinských vězňů, jehož hlavním inspiračním zdrojem se prý stala kniha Samuela Willenberga z roku 1986.⁷⁹ Revizionisté upozorňují na dvě kolosální Glazarovy chyby, které se v knize objevují.⁸⁰ Jedna z nich se týká datace počátku spalování mrtvol v Totenlageru (problém, který autor osobně diskutoval Samuelem Willenbergem v roce 2003), a který Glazar v českojazyčné verzi své knihy, která je zřejmě nejrozsáhlejší publikací jeho vzpomínek na Treblinku, skutečně datuje na listopadový večer 1942, ačkoliv většinou je v literatuře uveden začátek roku 1943. Nicméně Mattogno s Grafem neupozornili na skutečnost, že Glazar již na začátku sedmdesátých let hovořil s Gittou Serenyovou, které řekl, že spalování začalo někdy v prosinci 1942.⁸¹ To, že se v knižní verzi Glazarových vzpomínek objevuje listopad 1942 tak lze považovat pouze za možné zkreslení paměti, nikoli za důkaz lži.

Posledním jimi uvedeným historikem v přehledu „oficiální táborové“ literatury je konvertita z revizionisty na oficiálního historika Jean Claude Pressac, který se na výzkumném poli proslavil mimo jiné tím, že otevřel otázku problematiky plynových

---

⁷⁶ Tamtéž, s. 38.

⁷⁷ Tamtéž, s. 37.

⁷⁸ Zde je nutné upozornit, že mezi první publikace Glazara příběhu, které sepsal, patří otištění jím sepsaných vzpomínek z Treblinky v časopise *Mezinárodní politika* již v roce 1967, o čemž Glazar informoval v dopise Jad Vašemu. Glazarův dopis Jad Vašemu, 29. 6. 1968. YVA E/72-1-4, E/1152.

⁷⁹ MATTOGNO – GRAF, s. 38. Willenbergův příběh se objevil již dříve. Například v Donatově sborníku z roku 1979.

⁸⁰ Tamtéž, s. 39.

⁸¹ SERENY, s. 193. Se spalováním se nicméně započalo ještě dříve.

komor v KL Lublin (Majdanek).⁸² J. C. Pressac, kterého Mattogno s Grafem zmínili v kontextu s „čistě vyhlazovacími tábory“, podle nich zastává tu tezi, že tyto tábory, a mezi nimi i Treblinka, byly nejprve určeny jako tranzitní tábory, postupně přetvořené na vyhlazovací tábory,⁸³ což je velice kontroverzní a inovativní interpretace oscilující na pomezí oficiální historiografie Treblinky a revizionismu.

*

Jsou mnozí, kterým bych rád poděkoval za podporu a odbornou pomoc při tvorbě této disertace či za podporu během dlouholetého bádání v oblasti holocaustu. Můj dík patří panu Michału Czajkovi, Eleonorze Bergman a Agnieszce Żółkiewské z Židovského historického institutu ve Varšavě, dále pracovníkům ze Státního muzea na Majdanku, mezi nimi vedoucímu mé praxe prof. Dariuszi Libionkovi z edukačního oddělení, Anně Wójcik, Lukasz Myszalovi, Krzysztofu Tarkowskému, Wiesławu Wysokovi, Krzysztofu Banachovi, Jakubu Chmielewskému, Martě Grudzinské, Agnieszce Mierzwě, Wojciechu Lenarczykovi, Tomaszi Kranzovi, Monice Krupě-Harasim a dnes již nežijícímu Robertu Kuwałkovi. Dále bych touto cestou rád poděkoval za cenné informace Michaelu Tregenzovi, který mě několikrát hostil ve svém lublinském bytě, Wojciechu Mazurkovi, archeologovi z Chełmu, který vedl výzkum v Sobiboru, britské forenzní archeoložce Caroline Sturdy Collsové, se kterou jsem měl možnost setkat se ve Varšavě, kde mi předala důležité informace o svém terénním výzkumu v Treblince, Chrisu Webbovi, spoluautorovi naší společné knihy o Treblince z roku 2014, mému vedoucímu doktorandského studia prof. Aleši Skřivanovi st., prof. Aleši Skřivanovi ml. za projevený zájem o publikaci disertace, Edwardu Kopówkovi, Marku Bemovi, bývalým treblinským vězňům Samuelu Willenbergovi, Elijahu Rosenbergovi, Pinchasu Epsteinovi, Kalmanu Teigmanovi, Edwardu J. Weinsteinovi, dále Netě Bosem, Rivce Bosem, Adě Willenbergové-Lubelczykovej, bývalým sobiborským vězňům Thomasi Blattovi, Filipu Białowiczovi, Symchovi Białowiczovi, Julesu Schelvisovi, Regině Zielinské, Selmě Engelové, Esther Raabové, Samuelu Lererovi, Kurtu Tichovi, dále Jevgeniji Jevstratovovi, Piotru Tarnowskému z muzea ve Stutthofu, Noamu Rachmilevičovi a Zvika Orenovi z Kibucu bojovníků ghetta v Izraeli, Alexandru Abdovi z Hesenského archivu, Richardu Rashkemu, autorovi knihy *Escape from Sobibor*, Arturu Hojanovi, Januszi Gułczyńskému,

---

⁸² J. C. Pressac je jedním z ústředních pramenů, který autor využil při zpracování své bakalářské práce: CHOCHOLATÝ, *Plynové komory v KL Lublin*. V rámci časopisu *Dvacáté století*, který vydává Univerzita Karlova, v prvním čísle pro rok 2017, vyšel autorův rozšířený článek na téma plynování na Majdanku s názvem *Majdanské plynové komory*, s. 32–54.

⁸³ MATTOGNO – GRAF, s. 40.

Alanu Heatovi, Hanně Chromiňské, Thomasi Stöcklovi, Jerry Steinbergovi, Jicchaku Aradovi, Michaelu Grabherovi, Witoldu Chrostowskému, Luďku Vacínovi, Martinu Urbanovi, Pavlu Vařekovi, Lukáři Novotnému, Romanu Kodetovi, Markétě Augustýnové, Marii Větrovcové, Marii Fritzové, Zdzisławu Badiovi, Martě Kottové, Robertu Bartekovi, Malgorzatě Gryské, Marii Ciesielské, Evě Liškové, Janě Časnochové, Stefanu Szeryńskému, Miluři Krejčové a Jiřímu Strnadovi. Jestliže jsem někoho opomněl zmínit, pak se mu tímto hluboce omlouvám.

2 Tábory Operace Reinhardt⁸⁴ a „konečné řešení židovské otázky“

Nedílnou součástí nacistické rasové politiky se stala její teze o tzv. „konečném řešení židovské otázky“ (v originále *Endlösung der Judenfrage*), která vyvrcholila fyzickou likvidací rasově nežádoucího obyvatelstva na nacisty ovládaných územích. Nejvýrazněji postihla vyhlazovací politika evropské židovstvo, a to převážně ve východních částech Evropy, Polsku a SSSR. Operace Reinhardt představovala svébytný instrument v realizaci „konečného řešení židovské otázky“. Byla reakcí na konferenci v Gross-Wannsee, která se

---

⁸⁴ Cílem Operace Reinhardt byla deportace evropských Židů z ghatt a různých táborů za účelem jejich likvidace ve vyhlazovacích táborech v Generálním gouvernementu. Skupinu táborů, které měly v kompetenci konečnou exekutivu této operace, tvořily tábory Belžec, Sobibór a Treblinka. Etymologie pojmu Operace Reinhardt však bývá interpretována rozdílně. V literatuře je možné setkat se především s užitím těchto variant: Operace Reinhard, Operace Reinhardt a se syntézou, která zohledňuje obě předchozí alternativy Operace Reinhardt. V této práci bylo zvoleno užití termínu Operace Reinhardt. Už v české literatuře z padesátých let je uvedeno upozornění, že název nebo heslo „Reinhardt“ se v kontextu s pojmenováním operace „omylem připisuje památce Heydrichově, který však měl křestní jméno Reinhard. Ve IV. procesu amerického vojenského tribunálu v Norimberku byl obžalován vedoucí hlavního hospodářsko-správního úřadu (WVHA) Oswald Pohl a společníci. Tam byla v průběhu přelíčení vyslovena pochybnost o souvislosti akce ‚Reinhardt‘ s památkou na Heydricha nejen pro rozdíl mezi jménem Reinhard a Reinhardt, ale zejména proto, že je nejpravděpodobnější souvislost akce ‚Reinhard‘ se jménem tehdejšího státního tajemníka v říšském ministerstvu financí, jehož příjmení znělo – Reinhardt a objevilo se častěji v souvislosti s finančními otázkami SS. Tuto přímou souvislost akce Reinhardt dokazuje existence Reinhardtova fondu u říšské banky.“ KRAUS, Ota – KULKA, Erich, *Noc a mlha*, Praha 1958, s. 152–153. V knize Julese Schelvisse, bývalého vězně několika nacistických táborů, je k dané problematice v poznámce pod čarou uvedeno: „Název Operace Reinhardt (*Aktion Reinhardt/t*’ nebo *Einsatz Reinhardt/t*’) byl původně odvozen od jména Státního sekretáře na říšském ministerstvu financí, Fritze Reinhardta, jehož úkolem byl dohled nad jménem deportovaných Židů. Po atentátu na Reinharda Heydricha v červnu 1942 byla operace nazývána taktéž po něm, což zapříčinilo dva rozdílné způsoby ve psaní názvu operace.“ SCHELVIS, Jules, *Sobibor. A History of a Nazi Death Camp*, Oxford, New York 2007, s. 5, pozn. 1. Robert Kuwałek upozorňuje, že Heydrichova role na Operaci Reinhardt se odráží také v tom, že poté, co Heydrich počátkem června 1942 zemřel na následky atentátu českých partyzánů, byla celá operace vyhlazování Židů v Generálním gouvernementu nazvána zřejmě po něm, přičemž Kuwałek v tomto kontextu užívá označení „Aktion Reinhardt(t)“. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 154, pozn. 56. Podle Josepha Poprzecznyho se okrádání obětí někdy říkalo „Einsatz R“, a zdůrazňuje, že název Reinhardt nepocházel od křestního jména Reinharda Heydricha, ale od Fritze Reinhardta, vyššího úředníka na říšském ministerstvu financí. POPRZECZNY, Joseph, *Hitlerův kat na Východě*, Praha 2009, s. 285. Obširněji o tomto tématu viz tamtéž, s. 440. Na formuláři, který zavazoval členy Operace Reinhardt k mlčenlivosti a dalším povinnostem, vystupuje označení „Einsatz Reinhardt“. Tento dokument je datován na 18. 7. 1942, tedy více než měsíc po Heydrichově smrti. APMM, II-1. Kserok. Nr. 647, „Hauptabteilung Einsatz Reinhardt“ – wzór protokolu o tajemnicy spisaneho przez kierownika oddziału – Höfleho z osobami zatrudnionymi w akcji likwidowania Żydów. 18.07.1942. Na ohořelém dokumentu se seznamem osob Operace Reinhardt se naopak objevuje „Einsatz Reinhardt“. National Archives (NARA) Berlin Documentations Center (BDC) A 3343 SSo-251 B. Fotokopie v APMM, Kserok. 1264. Zajímavé je, že v tzv. Höfleho radiotelegramu, jednom z nejdůležitějších dokumentů o „konečném řešení židovské otázky“, který uvádí k datu 31. 12. 1942 počet obětí táborů Majdanek, Belžec, Sobibor a Treblinka, je uvedeno označení Einsatz REINHART. Podle Petera Witteho a Stephena Tyase není jasné, zda je chybné hláskování způsobeno Höfleho nedůsledností. WITTE, Peter – TYAS, Stephen, *A New Document on the Deportation and Murder of Jews during ‚Einsatz Reinhardt‘ 1942*, in: *Holocaust and Genocide Studies*, 15, č. 3, zima 2001, s. 469–471. Höfle, byl přitom jednou z nejdůležitějších osob Operace Reinhardt a pravou rukou Globocnika. Telegram navíc sugeruje zařazení Lublinu, tj. zřejmě koncentračního tábora na Majdanku, mezi tábory Operace Reinhardt.

uskutečnila na předměstí Berlína dne 20. ledna 1942.⁸⁵ Ve Wannsee byl stanoven počet 11 000 000 Židů,⁸⁶ kteří měli spadat do „konečného řešení“. Po ztroskotání všech snah o jiné řešení situace, než by byla fyzická likvidace, například přemístění,⁸⁷ se nakonec přistoupilo k realizaci vyhlazení.

Konferenci ve Wannsee však nelze chápat jako startovní moment „likvidace evropského židovstva“, nýbrž jako jakýsi mítink těch nejzajímavějších osob,⁸⁸ které byly do programu zahrnuty, stanovení si cílů a prostředků, jimiž mělo být záměru dosaženo, a to s přihlédnutím k již uplatňované praxi. Je totiž nutné si uvědomit, že v době konání konference již fungoval první čistě vyhlazovací tábor, nacházející se ve Wartheland ve vesnici zvané německy Kulmhof am Ner (v dnešním Polsku jako Chełmno nad Nerem), kde spolehlivě fungovaly mobilní plynové komory, které se osvědčily, popřípadě stále ještě osvědčovaly, jako stínové likvidační objekty nasazené na terénní operace na Východě. Tento tábor započal s likvidací okolního židovstva, primárně soustředěného do lodžského ghetta, již v prosinci 1941. Ještě předtím ve zdejších oblastech probíhaly zkušební operace jak s pojízdnými plynovými komorami,⁸⁹ tak s alternativními způsoby hromadné likvidace lidí, mezi nimiž vyčnívají zejména případy, které se udály v lese Kazimierza Biskupi a Niesłusz Rudzica.⁹⁰ Ty věrně ilustrují neutuchající nacistickou snahu o vynalezení co nejefektivnějšího způsobu hromadné likvidace židovstva.

V lese byla vykopána obří jáma, do které byly zavedeny skupiny lidí určených k likvidaci. Po jejich sestupu na dno jámy, fakticky hromadného hrobu s nehašeným

---

⁸⁵ ROSEMAN, Mark, *Setkání ve vile u jezera. Konference ve Wannsee a „konečné řešení židovské otázky“*, Praha 2003, s. 133.

⁸⁶ Tamtéž, s. 135.

⁸⁷ HILBERG, Raul, *Pachatelé, oběti, diváci. Židovská katastrofa 1933-1945*, Praha 2002, s. 28.

⁸⁸ Konference se zúčastnili: Heydrich, dr. Meyer, dr. Leibbrandt, dr. Stuckart, Neumann, dr. Freisler, dr. Bühler, Luther, Klopfer, Kritzinger, Hofmann, Müller, Eichmann, Schöngarth a dr. Lange. ROSEMAN, s. 133–134.

⁸⁹ Obdobníkem na „eutanzii“ prováděnou na území okupovaného Polska byl dnes již nežijící historik Artur Hojan (zem. 2014). Mezi jeho nejvýznamnější díla patří publikace „Terra incognita“, dále studie o plynové komoře v poznaňském Fortu VII, či studie „Nazistowska pseudoeutanazja w Krajowym Zakładzie Psychiatrycznym w Kościanie (1939-1940)“. *Zaginął Artur Hojan! Jeśli go widzieliście, pomóżcie rodzinie!* Dostupný z: <http://www.gloswielkopolski.pl/artukul/1059546,zaginal-artur-hojan-jesli-go-widzieliscie-pomozcie-rodzynie,id,t.html> [2017-11-21]. Nekrolog Artura Hojana je dostupný z: <http://gedenkort-t4.eu/pl/content/nekrolog-artura-hojana> [2017-11-21]. Internetová strana <http://tiergartenstrasse4.org/>, která je současným pokračovatelem badatelského úsilí vedeného Arturem Hojanem, vznikla podle jeho slov za účelem prezentace projektů týkajících se „eutanzie“ ve Warthegau, osvětimských podtáborů a kremáčnických zařízení. Z e-mailové korespondence mezi autorem a Arturem HOJANEM (historikem), dne 19. 5. 2010.

⁹⁰ MONTAGUE, Patrick, *Chełmno. Pierwszy obóz zagłady*, Wołowiec 2014, s. 79–83. PAWLICKA-NOWAK, Łucja (ed.), *Mówią świadkowie Chełmna*, Konin, Łódź 2004, s. 6.

vápnem, byl dav následně pokropen vodou z hadic, umístěných na kraji hrobu.⁹¹ Efekt „vařících se lidských těl“ byl natolik odstrašující, že od něj nacisté do budoucna upustili.

Je obtížné stanovit pevný historický bod, popřípadě událost, kterou by bylo možné považovat za spouštěč vyhlazovací politiky realizované v masovém měřítku, přestože počáteční signály, vedoucí ve svém důsledku ke konstituci čistě vyhlazovacích táborů typu Treblinka, Sobibór či Bežec, lze vysledovat již v předválečném období na území tzv. staré říše, jejíž jádro tvořilo vlastní Německo.

V roce 1939 se zde začal rozrůstat aparát středisek „eutanazie“, jenž s jistými administrativními i procesními obměnami přetrvával prakticky až do Hitlerovy porážky. Program „eutanazie“ nesl krycí označení T4 podle sídla jeho ústředí na berlínské Tiergartenstrasse 4. Postupně vzniklo šest hlavních středisek, která prováděla „eutanazii“. Byly jimi Grafeneck, Brandenburg,⁹² Bernburg, Sonnenstein, Hadamar a na dnešním rakouském území se nacházející Hartheim. Ve všech těchto střediscích nacisté zřídili plynovou komoru. V Grafenecku se nacházela v upravené garáži, v Bernburgu ve sklepních prostorách. K usmrcení do komor zavedených obětí se používal stlačený kysličník uhelnatý, skladovaný v lahvích. Postupně docházelo k modifikaci systému, především k maskování komor sprchovými hlavicemi, což se osvědčilo i v komorách pozdějších táborů smrti. Také některé další atributy vyhlazovacího procesu, které se užívaly během „eutanazie“, převzaly do svých struktur tábory Operace Reinhardt.

V Hadamaru se například nacházel tzv. „schlauch“, tedy oplocená ulice, kterou byly oběti směřovány přímo k průchodu do plynové komory.⁹³ „Schlauch“ se později stal neodmyslitelnou součástí táborů Operace Reinhardt, a jako páteř jejich vnitřní struktury vedl od přijímací oblasti až před vchod do plynových komor.

Střediska T4 se tak stala experimentální bází a výchozím bodem pro vývoj exterminačních praktik, které byly později v mnohem větším měřítku aplikovány do táborů smrti v Generálním gouvernementu, popřípadě v dalších územních celcích, jako bylo Horní Slezsko (Osvětim). Ačkoli není zcela jednoznačně prokázána plánovaná kontinuita mezi středisky „eutanazie“, později programem 14 f 13,⁹⁴ a vyhlazovacími tábory (abstraktněji

---

⁹¹ PAWLICKA (ed.), s. 88–91.

⁹² První poprava plynem se odehrála ve středisku Brandenburg v lednu 1940. PATFIELD, Peter, *Himmler. Reichsführer SS*, Olomouc 1996, s. 290.

⁹³ BIRKENFELD, Patricia – GABRIEL, Regine – ZEUCH, Christian, *Die Euthanasie Gedenkstätte Hadamar. Materialsammlung Eigenständiger Rundgang für SchülerInnen aller Schulformen*, Hadamar 2014, s. 9.

⁹⁴ „14f“ označovalo smrt vězně a „13“ „eutanazii“ plynem. STEYER, Donald (ed.), *Stutthof. Hitlerowski obóz koncentracyjny*, Warszawa 1988, s. 272.

jde o spor mezi tzv. funkcionalistickou a intencionalistickou interpretací badatelů holocaustu⁹⁵), je nesporné, že praktiky vyvinuté ve zmíněných střediscích byly z velké části převzaty právě vyhlazovacími tábory.

Střediska „eutanazie“ sloužila k likvidaci tzv. „života nehodného žití“ (v originále Lebensunwerter des Lebens) a zpočátku do nich byly převáženi především mentálně či fyzicky choří pacienti, invalidé a další osoby, které z hlediska stranické perspektivy zatěžovaly ekonomický aparát země. Postupně, zejména v rámci programu 14 f 13, který byl následovníkem „eutanazie“, zakázané v důsledku církevních protestů ze srpna 1941,⁹⁶ byli do programu stále více začleňováni práceneschopní vězni z koncentračních táborů, ale i rasově „zatížené“ elementy, zpravidla Židé.

Právě v těchto střediscích došlo k vývoji plynových komor, tvořících specifický pilíř instrumentária vlastního vyhlazovacího procesu. Stejně tak se v řadách personálu objevili pozdější členové posádek vyhlazovacích táborů, popřípadě zde působili lékaři, kteří se podíleli na lékařských experimentech prováděných v koncentračních táborech.⁹⁷ Pracovníci šesti nechvalně proslulých středisek „eutanazie“, se stali žádanou kvalifikovanou silou pro řízení provozů táborů Operace Reinhardt.

Největší počet evropských Židů žil před válkou v Polsku a v západních oblastech SSSR, zejména pak v dnešním Bělorusku a na Ukrajině. Po napadení SSSR Německem, v červnu 1941, se právě tyto posledně zmíněné oblasti staly dějištěm masové likvidace židovského obyvatelstva prostřednictvím popravčích čet, zvaných Einsatzgruppen.⁹⁸ Jakousi předzvěstí k těmto zvěrstvům byla okupace dobytého Polska, kde začala být okamžitě po jeho uchvácení nacisty likvidována tamní inteligence a další nevyhovující vrstvy obyvatelstva. Jakkoli byly tyto represe a teror zruďné, na územích napadeného SSSR získávaly ještě strašlivější obrysy.

Východní teritoria skýtala úrodnou půdu vynalézavosti operačních jednotek likvidujících stovky tisíc obyvatel, především Židy. Právě na území dnešního Běloruska

---

⁹⁵ KÁRNÝ, Miroslav (ed.), *Prooctví šedesát let poté. Spory o výklad Hitlerovy řeči z 30. 1. 1939*. Dostupný z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-1999/duben-11/prooctvi-sedesat-let-pote/> [2017-11-21].

⁹⁶ Viz KLEE, Ernst, *Euthanasie*, s. 255–259 a RÖDER, Thomas – KUBILLUS, Volker, *Muži za Hitlerem. Architekti hrůzy*, Olomouc 2000, s. 97.

⁹⁷ Jedná se například o Horsta Schumanna, který nechvalně proslul svými sterilizačními experimenty v Osvětimi. Svou kariéru si předtím budoval ve středisku Sonnenstein. O Schummanových pokusech pojednává kniha Hanse Joachima Langa *Ženy z bloku 10. Lékařské pokusy v Osvětimi*, Praha 2014, na kterou napsal recenzi autor této disertační práce, otištěnou v: *Historický obzor*, 2017, roč. 28, č. 3/4, s. 94–95.

⁹⁸ RHODES, Richard, *Masters of Death. The SS-Einsatzgruppen and the Invention of the Holocaust*, New York 2003, s. 155–156.

nacisté hojně experimentovali ve vývoji smrtících technik. Ve zdejšího Mogilevu začali s usmrcováním pomocí výfukových plynů.⁹⁹

V rámci expanzivní a výbojné politiky třetí říše si operační jednotky osvojily kromě hromadné střelby (jedním z neznámějších masakrů tohoto typu je likvidace více než 30 000 Židů v oblasti Babího Jaru, součásti dnešního ukrajinského Kyjeva v září 1941¹⁰⁰) i užívání mobilní plynové komory, což byly speciálně upravené vozy s hermeticky utěsněnou kabinou, do které nahnali oběti, opět zpravidla Židy, shromážděné za postupující frontou. Do takto utěsněných komor byl zaveden výfukový plyn z motoru konkrétního vozu, načež došlo k zadušení obětí.

Iniciativa, vkládaná do neustálého vylepšování a experimentování s modalitami zabíjení, se projevila například v Osvětimi. V tamním kmenovém táboře, otevřeném již v květnu, resp. červnu 1940, došlo v srpnu roku 1941¹⁰¹ k experimentálnímu plynování lidí za využití plynu na bázi kyanovodíku, který byl k dostání v granulové formě.¹⁰² Tento plyn nesl název cyklon B¹⁰³ a byl dodáván v plechovkách. Po jejich otevření byly granule, primárně vyráběné pro deratizační účely, vysypány na požadované místo, přičemž plyn se začal uvolňovat při reakci se vzduchem o teplotě 27 °C.¹⁰⁴ Tato smrtící technika se stala „osvětimským vynálezem“ a byla zde v masovém měřítku uplatňována především v největším z osvětimských táborů, pobočném táboře Osvětimi I, v Březince (německy Birkenau).¹⁰⁵ Metoda ozkoušená a nějaký čas prováděná v tzv. starém krematoriu v základním táboře byla v Březince nejprve zavedena v provizorních likvidačních zařízeních,

---

⁹⁹ ARAD, s. 18–19.

¹⁰⁰ RHODES, s. 177–178.

¹⁰¹ *76 lat temu Niemcy po raz pierwszy użyli cyklonu B w Auschwitz.* Dostupný z: <http://dzieje.pl/aktualnosci/pod-koniec-sierpnia-1941-niemcy-po-raz-pierwszy-uzyli-cyklonu-b-w-auschwitz> [2017-11-24]. V literatuře se však lze často setkat s uvedením data 3. 9. 1941, kdy v Osvětimi došlo k první zkoušce masového zabíjení pomocí cyklonu B.

¹⁰² Více o cyklonu B viz v: TONIAK, Adela, *Korespondencja w sprawie dostawy gazu cyklonu B do obozu na Majdanku*, in: WÓJCIKOWSKA, Zofia (ed.), *Zeszyty Majdanka II*, Lublin 1967, s. 130 a PIVOŇKOVÁ, Eva, *Cyklon B, Zyklon B, kyanovodík – příznaky, projevy otravy*. Dostupný z: <http://www.priznaky-projevy.cz/otravy/cyklon-b-zyklon-b-kyanovodik-priznaky-projevy-otravy> [2017-11-24].

¹⁰³ Jednalo se o křemelinu napuštěnou tekutým kyanovodíkem. Po použití byly hrudky křemeliny posílány zpět k dodavateli k opětovnému napuštění, jak dokládá situace z koncentračního tábora Majdanek. TONIAK, s. 135.

¹⁰⁴ Rozhovor autora s Tomaszem KRANZEM (ředitelem Státního muzea na Majdanku), dne 7. 4. 2017 na Majdanku.

¹⁰⁵ Od 1. 3. 1942 do 22. 11. 1943 byl tábor v Březince podřízen veliteli celého komplexu osvětimských táborů. V rámci rozdělení táborů na tři oddělené tábory byl březinský tábor přejmenován na Auschwitz II (Osvětim II) s vlastním velitelem. 25. 11. 1944 byly tábory Osvětim I a Osvětim II opětovně sloučeny v jeden tábor s označením KL Auschwitz (Osvětim). *Struktura organizacyjna obozu*. Dostupný z: <http://auschwitz.org/historia/auschwitz-ii/struktura-organizacyjna-obozu> [2017-11-21].

tzv. selských domcích,¹⁰⁶ které se staly provizoriem do doby, než byla v Březince postavena moderní krematoria, z nichž dvě disponovala podzemní převlékárnou a podzemními plynovými komorami. K jejich zprovoznění došlo na jaře 1943.

Tou dobou, kdy byla v Březince stavěna moderní krematoria, již naplno fungovaly čistě vyhlazovací tábory Operace Reinhardt v Generálním gouvernementu pod správou SS- und Polizeiführera Odilo Globocnika. Trio těchto táborů, které tvořil Belžec, Sobibór a Treblinka, bylo od srpna 1942 pod přímým dohledem inspektora táborů Operace Reinhardt Christiana Wirtha. Ačkoliv Belžec, tábor uvedený do provozu jako první z trojice, se stal jakousi „laboratoří“ pro zbylé dva tábory (experimentovalo se v něm jednak s užitím cyklonu B, kysličníku uhličitého stlačeného v lahvích, a v souvislosti s okolím tábora je zmiňován i výskyt mobilních plynových komor),¹⁰⁷ nakonec se pro všechny tři tábory osvědčila jako nejefektivnější smrtící metoda užití výfukových plynů vyráběných ponorkovými či tankovými motory umístěnými u stacionárních plynových komor.

Hlavní rezervoáry obětí pro vyhlazovací soukolí táborů smrti představovala důmyslně rozložená síť ghett, do kterých byli systematicky zavíráni Židé pro následný transport. Do ghett mohli být umisťováni jednak podle spádové oblasti, anebo existovala i tzv. tranzitní ghetta,¹⁰⁸ do nichž se dostali především Židé putující z jiného sběrného místa, mnohdy také ghetta, na Západě. Odtud pak zpravidla vedla cesta do příslušného vyhlazovacího tábora, kde je čekala likvidace. Existovala jak hermeticky uzavřená ghetta bez praktické možnosti pohybu za vytyčenou hranicí, tak ghetta otevřená.¹⁰⁹

Tak jako v ghettech fungovala židovská samospráva, tzv. Judenrat neboli „židovská rada“, zodpovídající se nacistickému představenstvu, i v táborech smrti byla zavedena

---

¹⁰⁶ Jednalo se o tzv. bunkry. Bunkr 1 fungoval od března 1942, bunkr 2 od června 1942. THAD ALLEN, Michael, *The Devil in the Details: The Gas Chambers of Birkenau, October 1941*, in: *Holocaust and Genocide Studies* 16, č. 2, podzim 2002, s. 192

¹⁰⁷ KUWAŁEK, Robert, *Obóz zagłady Belżec*, Lublin, Belžec 2005, s. 31. ARAD, s. 35. *The Belzec Death Camp*.

Dostupný z: <http://www.holocaustresearchproject.org/ar/belzec.html> [2017-11-24].

¹⁰⁸ Izbica byla například největším tranzitním ghettem v lublinském distriktu. Z dalších tranzitních ghett je možné jmenovat Rejowiec, Trawniki, ale i Piaski. BIALOWITZ, Philip – BIALOWITZ, Joe, *Bunt w Sobiborze. Opowieść o przetrwaniu w Polsce okupowanej przez Niemców*, Warszawa 2008, s. 76, pozn. 51. Právě s Piaskami měl zkušenost jediný dohledaný přeživší Sobiboru českého původu, Kurt Ticho. TICHO, Kurt, *My Legacy. Holocaust, History And The Unfinished Task Of Pope John Paul II*, Włodawa 2008, s. 41–45.

¹⁰⁹ Například lublinské ghetto v Podzámčí nebylo zpočátku uzavřené. Teprve v roce 1942 začali Němci jeho terén oplocovat a rozdělili ghetto na dvě části. Toto opatření předcházelo a souviselo se začátkem transportů do vyhlazovacího tábora Belžec v březnu 1942. BANACH, Krzysztof, *Dzielnice zagłady. Niemieckie getta dla Żydów w okupowanym Lublinie. Districts of extermination. Ghettos for Jews in German-occupied Lublin*, Lublin 2017, s. 97, 164.

podobná praxe, fungující na principu vězeňské samosprávy, na jejímž vrcholu stál Lagerälteste, tedy „nejstarší tábora“, kterému byli podřízeni kápoové a vorarbeiteři.

Lze vysledovat zásadní rozdíly mezi tzv. „tábory okamžitého vyhlazení“, jejichž typickými představiteli byly již zmíněné tábory Operace Reinhardt, ale i tábor Chełmno nad Nerem, a tábory koncentračními, popřípadě kombinovanými tábory. Jedním z nedůležitějších kritérií v jejich kategorizaci je „intence“, tedy záměr, s jakým začal tábor vznikat. U koncentračních táborů lze učinit výčet hned několika faktorů, které byly motivem k vybudování zařízení tohoto typu. Především se jednalo o aplikaci tzv. „ochranné vazby“ (v originále Schutzhaft), která byla podle patričních směrnic nacistického zákoníku „uvalitelná“ na rozličné společenské vrstvy.¹¹⁰ Byli sem zahrnuti političtí vězni, tj. odpůrci režimu, asociálové, homosexuálové, kriminálníci, ale i Židé a další. Tyto tábory měly sloužit jako „izolátory“ nežádoucích elementů ze sociálního, politického a samozřejmě i rasového prostředí. Přestože v mnohých případech docházelo k systematické likvidaci zatčených – a to zejména formou „likvidace prací“ (Vernichtung durch Arbeit),¹¹¹ v některých případech byla délka trestu ohraničena a po uplynutí vymezené lhůty mohl být vězeň koncentračního tábora propuštěn na svobodu.¹¹²

Dalším znakem koncentračního tábora byl, pokud možno, jednotný vězeňský úbor, ve velké míře zastoupený typickým oděvem s tmavomodrými a šedými pruhy. Dokonce i dodatečné barevné označení konkrétní vězeňské skupiny bylo pro sít' koncentračních táborů víceméně jednotné a závazné.¹¹³ Typické koncentrační tábory se pak hojně nacházely přímo na území říše, což o táborech smrti říci nelze.¹¹⁴

Ty byly totiž od samotného počátku projektovány jako výlučně likvidační centra, v drtivé většině určená pro Židy, přičemž základem každého takového tábora byla výstavba zařízení hromadné likvidace, přednostně stacionárních plynových komor. Veškerý další provoz byl podřízen jedinému cíli, a sice systematické a organizované exterminaci vysídlenců dopravovaných sem z ghett, z nichž žádný nebyl určen jako pracovní síla pro případnou hospodářskou exploataci, jež by přímo nesouvisela s udržením táborového

---

¹¹⁰ BARTEL, Walter (ed.), *Buchenwald varuje. Dokumenty, vzpomínky, svědectví*, Praha 1962, s. 24–30.

¹¹¹ JARDIM, Tomaz, *Mauthausenský proces*, Praha 2014, s. 64.

¹¹² ZÁMEČNÍK, Stanislav, *To bylo Dachau*, Praha, Litomyšl 2003, s. 90. Je známo hned několik případů, kdy byl z trestaneckého pracovního tábora Treblinka I propuštěn některý vězeň, čímž byla tato Treblinka pochopitelně v příkrém kontrastu s vyhlazovací táborem Treblinka II. KOPÓWKA, Edward – RYTEL-ANDRIANIK, Paweł, *Dam im imię na wieki (Iz 56,5). Polacy z okolic Trebłinki ratujący Żydów*, Oxford, Treblinka 2011, s. 51.

¹¹³ Pro barevné označení vězňů viz například: SIGEL, Robert, *Häftlingsgesellschaft. Das Häftlingsregister des Konzentrationslagers Dachau – ein historisches Soziogramm*.

Dostupný z: <http://www.gedenkstaettenpaedagogik-bayern.de/haeftlingsgesellschaft.php> [2017-11-22].

¹¹⁴ Pouze Chełmno se nacházelo na území přiřazeném k říši.

provozu. Jinými slovy, v táborech okamžitého vyhlazení se nekonal selekce na praceschopné a praceneschopné,¹¹⁵ jako tomu bylo například v Osvětimi. V táborech smrti probíhaly pouze namátkové „exkurze“ k nově příchozím, mající za cíl doplnit uprázdněná místa v komandech otroků přinucených podílet se na vlastním vyhlazovacím procesu, anebo k dočasnému posílení těchto družin při mimořádném nárůstu transportů přijíždějících do tábora.

Čistě vyhlazovací tábory byly v „produkci smrti“ také mnohem výkonnější než koncepčně starší koncentrační tábory, popřípadě kombinované tábory. Jistě, Osvětim, resp. její pobočný „druhý“ tábor Březinka, se za dobu svého trvání dočkala dodávek té nejmodernější techniky určené k vyhlazování, ale ta přispěla k navýšení produktivity smrti teprve v roce 1943. I tak byl však její potenciál limitován povahou tábora, který původně vznikl jako tábor pro válečné zajatce, což podtrhuje zmíněný „intenční faktor“, kdy u zrodu tábora nestála výstavba vyhlazovacího zařízení, importovaného teprve později, kdy se tato možnost ukázala z hlediska nacistické politiky praktickou.

Podobně tomu bylo u druhově velice blízkého tábora Lublin, známého spíše jako Majdanek. Nicméně Majdanek měl, nejen vzhledem ke své poloze, blíže k táborům Operace Reinhardt,¹¹⁶ a není vyloučené, že plynování, které zde bylo prováděno mimo jiné pomocí kysličníku uhelnatého ve stlačených lahvích, vycházelo a přímo souviselo s praxí učiněnou v této oblasti ve střediscích „eutanazie“.¹¹⁷ Nedaleko Majdanku pak fungoval

---

¹¹⁵ V Sobiboru a v Treblince se však v určitém období uplatňovala praxe masových selekcí, kdy z transportů nově příchozích byly na rampě tábora vybrány skupiny lidí, kteří byli následně odesláni do některého z pracovních táborů. V případě Treblinky jsou tyto případy zaznamenány pro rok 1943. Po příjezdu do vyhlazovací Treblinky byli někteří deportovaní na základě selekce vybráni na práci a odesláni například do pobočného tábora Majdanku Budzyn. O těchto případech je blíže pojednáno v exkurzivní části této práce *Vnímání vyhlazovacího sektoru: Perspektiva třetích osob*. V Sobiboru se podobná praxe taktéž objevila. Jules Schelvis byl jedním z těch, kteří přijeli do sobiborského tábora smrti, kde byl vybrán a následně odeslán do pracovního tábora Dorohucza. V Sobiboru čekal na svůj další transport na území tamního Lageru II. Rozhovor autora s Julesem SCHELVISEM (očitým svědkem Sobiboru), dne 17. 4. 2008 v Sobiboru. Tyto případy však byly spíše výjimečné a v porovnání s osvětimskými selekcemi nepředstavovaly běžnou, resp. rutinní součást táborového provozu. Vězni, kteří pracovali přímo ve vyhlazovací Treblince, se o těchto selekcích ve svých vzpomínkách v zásadě nezmiňují. Dané téma si nicméně zasluhuje důkladnější a samostatné zpracování, které by lépe osvětlilo pozadí těchto „mimořádných selekcí“ a to kupříkladu v komparaci se selekcemi v koncentračních táborech.

¹¹⁶ Tomasz Kranz považuje Majdanek, popřípadě některé sféry jeho působení, za součást „Operace Reinhardt“. KRANZ, Tomasz, *Extermination of Jews at the Majdanek concentration camp*, Lublin 2007, s. 9, 32, 39.

¹¹⁷ Tomasz Kranz, ředitel majdanského muzea, vidí ve stlačeném kysličníku uhelnatém, smrtícím prostředku užívaném zde od roku 1942, pojitko mezi strukturami organizace T4 a Majdankem. Je toho názoru, že názvy figurující v hlášeních polsko-sovětské vyšetřovací komise, jež byly objeveny na lahvích na stlačený CO, jsou ve skutečnosti chybně přepsanými krycími jmény dvou čelních představitelů organizace T4, Victora Bracka a Wenera Blankenburga. KRANZ, Tomasz, *Massentötungen durch Giftgase im Konzentrationslager Majdanek*, in: GÜNTHER, Morsch – PERZ, Bertrand – LEY, Astrid (ed.), *Neue Studien zu nationalsozialistischen Massentötungen durch Giftgas. Historische Bedeutung, technische Entwicklung, revisionistische Leugnung*, Berlin 2011, s. 223.

významný tábor na Starém letišti,¹¹⁸ příjemce velké části majetku uloupeného obětem táborů Operace Reinhardt. A co více, v Lublinu, na jehož předměstí se Majdanek nacházel, sídlilo ústředí celé Operace Reinhardt.

Osvětim a Majdanek reprezentují typické zástupce zvláštní táborové skupiny, kterou Richard Glazar ověřil přívlastkem „kombinované“,¹¹⁹ tj. tábory koncentrační s dodatečně implementovaným exterminačním prvkem formátu čistě vyhlazovacích táborů,¹²⁰ tj. Treblinky, Sobiboru a Bežecu.

Osvětimská Březinka, kde byly z hlediska vyhlazovacího potenciálu ty nejmodernější technologie, nestačila naplno rozvinout své možnosti, což se začalo projevovat již ve škrtnutí v rozpočtu pro průvodní projekty na jaře 1943.¹²¹ Nacisté se navíc neudrželi u moci dostatečně dlouho na to, aby mohly být dosavadní investice zúročeny ve skutečně gigantickém měřítku, protože kdyby tomu tak bylo, právě Osvětim mohla představovat tábor číslo jedna určený pro vyhlazování v takové míře, jež by předčila produkci všech táborů okamžitého vyhlazení se zastaralými postupy. Historie naštěstí neposkytla příležitost hovořit o této eventualitě jako o faktu, ale ponechala ji pouze v rovině spekulací, jakkoli Osvětim toto směřování nastínila. Za skutečné a hlavní pilíře vyhlazování evropského židovstva je tak nutné považovat především Bežec, Sobibor a Treblinku, nejvýkonnější z nich.

---

¹¹⁸ LENARCZYK, Wojciech, *Obóz pracy na Flugplatzu w Lublinie. Historia, funkcjonowanie, więźniowie*, in: LIBIONKA, Dariusz (ed.), *Zeszyty Majdanka XXVI*, Lublin 2014, s. 61–125.

¹¹⁹ GLAZAR, Richard, *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*, Praha 2007, přílohy. *Nejvýznamnější nacistické tábory v přehledu 1933–1945*, 2. 4. 1996.

¹²⁰ Srov.: TONIAK, s. 129.

¹²¹ FRIEDLER – SIEBERTOVÁ – KILIÁN, s. 106–107.

3 Základní periodizace

Dějiny vyhlazovacího tábora¹²² Treblinka (SS-Sonderkommando)¹²³ lze obecně rozdělit na tři základní období, z nichž první je vymezeno výstavbou tábora a odvoláním velitele Irmfrieda Eberla, druhé příchodem Franze Stangla a vězeňskou vzpourou 2. srpna 1943, třetí vládou někdejšího Stanglova zástupce Kurta Franze a vlastní likvidací tábora s popravou posledních vězňů, kteří se na zrušení tábora v listopadu 1943 podíleli. V literatuře je však možné setkat se i s podrobnějším členěním na více fází, a to na základě dvou kritérií. Prvním z nich jsou zásadní změny v táborových dějinách z hlediska jeho personálního obsazení, tedy periodizace, která vychází z výše uvedeného principu a pouze rozvádí jednotlivé „mezimomenty“. Z metodologického hlediska se jedná o vymezení periodizace dějin na základě „funkčních období“ jednotlivých velitelů. Druhé kritérium představuje příliv (frekvence) transportů. Tuto metodu používá například Ryszard Czarkowski či Witold Chrostowski.¹²⁴ Ian Baxter pak ve své práci oba přístupy propojuje akcentem na personální, topografická a chronologická kritéria.¹²⁵ Richard Glazar provedl periodizaci táborových dějin podle přístupu táborového personálu k vězňům, přičemž dospěl ke čtyřem fázím. První je vláda pod doktorem Eberlem. Druhá již pod vedením Stangla, i když začátek jeho vlády stále charakterizovala libovůle, kdy se stávalo, že příslušníci SS vybrali vězně na práci a o hodinu později už mohl být mrtvý, nahrazený jiným. Třetí fázi Glazar datuje na začátek roku 1943. Byla charakteristická poměrnou

---

¹²² V polské literatuře může být použit termín tábor okamžitého vyhlazení: obóz natychmiastowej zagłady dla Żydów, popřípadě ośrodek natychmiastowej zagłady. KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 34. Dále viz AMBROSEWICZ-JACOBS, Jolanta – OLEKSY, Krystyna – TROJAŃSKI, Piotr, *Jak uczyć o Auschwitz i Holokauście*, Oświęcim 2007, s. 50. V německé literatuře se lze setkat s adekvátním označením „das Lager der sofortiger Vernichtung der Juden“. JuNSV Lfd.Nr.746, s. 752. Profilace skupiny těchto táborů byla charakterizována snahou o okamžité vyhlazení drtivé většiny vysídlenců ihned po jejich příjezdu. Patřily sem typologicky příbuzné tábory Belžec, Sobibor a Treblinka, ale i vyhlazovací tábor Kulmhof am Ner (Chełmno nad Nerem).

¹²³ Je nutné připomenout skutečnost, že historiografie rozeznává pod označením Treblinka dva na sobě administrativně nezávislé tábory, z nichž první (trestanecký pracovní tábor, jinak také známý jako Treblinka I) vznikl dříve než známější vyhlazovací tábor, který bývá z důvodu odlišení od prvního pracovního tábora nazýván Treblinka II. Označení Treblinka I a Treblinka II však není ekvivalentem k případnému označení tábor č. 1 a tábor č. 2 v rámci vlastní topografie Treblinky II. Posledně zmíněné rozlišení se obvykle užívá pouze v souvislosti s vnitřním členěním vlastního tábora Treblinka II a na Treblinku I se nevztahuje. Treblinka I byla od Treblinky II vzdálena dva kilometry. Zatímco Treblinka II se stala místem smrti takřka milionu Židů, Treblinka I byla jedním z mnoha trestaneckých pracovních táborů. KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 193–194. Předmětem výzkumu aktuální práce je pak zejména (pod)tábor č. 2 (vyhlazovací sektor, kde se nacházely plynové komory) v rámci interní struktury Treblinky II, stejně jako třetí tábor, resp. Lager III (vyhlazovací sektor, kde se nacházely plynové komory) v rámci interní struktury vyhlazovacího tábora Sobibor (SS-Sonderkommando Sobibor), který je zde metodicky využit jakožto komparativní prvek.

¹²⁴ CZARKOWSKI, Ryszard, *Cieniom Treblinki*, Warszawa 1989, s. 191. CHROSTOWSKI, s. 99.

¹²⁵ BAXTER, Ian, *The SS of Treblinka*, Stroud 2010, s. 7.

stabilitou, přijíždělo také méně transportů a personál začal na vězně pohlížet individuálně. Toto období trvalo až do května, června 1943. Ve čtvrté fázi se projevila zvýšená nejistota mezi Němci, což bylo odpovědí na přibližující se Rudou armádu. Němci si uvědomovali, že v případě prohrané války budou voláni k odpovědnosti za svou službu v Treblince, a proto se snažili získat na svou stranu některé z vězňů.¹²⁶

Pro snazší orientaci na časové přímce dějin vyhlazovacího tábora Treblinka lze vyčlenit tyto zásadní momenty: a) výstavba (jaro 1942–červen 1942), b) první operativní fáze (červen/ červenec–srpen 1942), c) reorganizační intermezzo (září–říjen 1942), d) druhá operativní fáze (říjen 1942–srpen 1943), e) třetí operativní fáze (srpen 1943), f) demontáž tábora (září–listopad 1943). Aktuální výzkum přitom klade zásadní důraz na období „d“, přičemž je zapotřebí připomenout, že těžiště spočívá v koncentraci na sektor smrti, tj. tábor č. 2 v rámci vnitřního členění vyhlazovací Treblinky (Treblinky II).

Stručné charakteristiky periodizačních fragmentů jsou následující: a) období výstavby je vymezeno položením „základního kamene“ a ukončeno započítáním vlastního vyhlazovacího procesu; b) počátkem první operativní fáze se rozumí moment, kdy se v táboře začalo se systematickým vyhlazováním lidských bytostí, tj. když začaly přijíždět transporty a vysídlenci byli do tábora posíláni výhradně za účelem exterminace (přitom nezáleží na tom, jakým prostředkem – automobily, vlakem, na povozech, nebo dokonce pěšky).¹²⁷ Konec první operativní fáze je pak vymezen odvoláním Eberla v srpnu/září 1942;¹²⁸ c) reorganizační intermezzo bylo obdobím generálních změn, kterými tábor prošel po procesní i personální stránce v reakci na Eberlův pád, pokračovalo přes obnovení vyhlazovací akce na začátku září téhož roku,¹²⁹ a skončilo výstavbou nových plynových komor. V německojazyčných pramenech bývá nazýváno: „Neuorganisierung des Lagers Treblinka“,¹³⁰ tedy nová organizace tábora Treblinka. Při vlastní realizaci „Neuorganisierung“ se pojila především Wirthova,¹³¹ ale i Stanglova¹³² iniciativa. Oba již

---

¹²⁶ SERENY, s. 179.

¹²⁷ Ačkoliv někteří badatelé soudí, že to bylo 23. 7. 1942, kdy do Treblinky dorazil první transport s vysídlenci, najdou se názory, které toto datum zpochybňují a přiklánějí se k dřívějšímu započítání likvidační akce.

¹²⁸ Jacek Andrzej Młynarczyk datuje druhou vyhlazovací fázi Treblinky od 4. 9. 1942 do 2. 8. 1943. KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 84.

¹²⁹ Železniční stanice Treblinka dostala 27. srpna 1942 z Krakova telegram č. 243, ve kterém stálo, že s účinností od 1. září 1942 nesmějí na zmíněné stanici zastavovat osobní vlaky, což mělo usnadnit další průběh vyhlazovací akce. ZĄBECKI, Franciszek, *Wspomnienia dawne i nowe*, Warszawa 1977, s. 65.

¹³⁰ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 773.

¹³¹ Christian Wirth, od srpna 1942 inspektor všech tří táborů Operace Reinhardt, původně Kriminalrat a SS-Obersturmführer, později SS-Sturmbannführer. JuNSV Lfd.Nr.746, s. 750. Do té doby první velitel vyhlazovacího tábora Belžec.

měli dostatečné zkušenosti s vedením typologicky podobných táborů, a tak *know-how*, které si s sebou ze své dřívější praxe přinesli, hodlali aplikovat na treblinský model. Situaci však ztěžoval fakt, že Treblinka se nacházela v rozkladu, postižena paralýzou způsobenou událostmi, k nimž došlo ve velice krátkém časovém intervalu. Bylo na nich, aby napravili „chyby“, které napáchal Eberl, potažmo soubor událostí, jenž byl pro Eberlovu vládu specifický.

Druhá operativní fáze d) je v treblinské historii zmapována nejlépe. Jednak je to dáno skutečností, že tato etapa je v porovnání s ostatními z časového hlediska nejdelší, jednak tím, že ji přežilo nejvíce očitých svědků ze strany vězňů-otroků, kteří sepsali celou řadu literatury memoárového či čistě svědeckého charakteru. Všeobecně je pro druhou fázi Treblinky charakteristické zmírnění hektického tempa v přísunu transportů, zvýšení vyhlazovací kapacity (výstavba nových plynových komor), zavedení řádu do vnitřní organizace provozu, včetně zlepšení životních podmínek vězňů, změna způsobu nakládání se zplynovanými vysídlenci (od prostého pohřbívání do masových hrobů se přistoupilo ke kremaci na otevřeném prostranství), což však zakládalo nutnost provádět masové exhumace již v minulosti zplynovaných vysídlenců. Pro toto období byli největšími táborovými autoritami nový velitel Franz Paul Stangl a jeho zástupce Kurt Hubert Franz. Druhou operativní fázi Treblinky ukončila vězeňská vzpoura, která se odehrála 2. srpna 1943.

Tato událost se stala jedním ze symbolů židovského vzdoru v období holocaustu a zcela jistě přispěla k rozhodnutí o ukončení činnosti tábora. Ačkoli treblinská vzpoura představuje zásadní mezník v historii táborů Operace Reinhardt, a byla první vzpourou takového rozsahu, někdy se dostává do stínu pozdější vězeňské vzpoury, která proběhla ve vyhlazovacím táboře Sobibór 14. října 1943.

Třetí období e), jež následuje po treblinské vzpouře, kdy činnost tábora ještě pokračovala, i když v mnohem menším rozsahu, se vyznačuje příjmem posledních transportů, které do tábora dorazily z białostockého ghetta ve dnech 18. a 19. srpna

---

¹³² První, resp. druhý velitel (otázka pozice Richarda Wolfganga Thomally) Sobiboru, druhý, resp. třetí (tentýž problém) velitel Treblinky. Jakub Biskupicz například považuje Thomallu za prvního táborového velitele Sobiboru, který jím byl osm měsíců. Za druhého velitele pak považuje Franze Reichleitnera. Thomalla byl podle Biskupicze velitelem Sobiboru v době jeho příjezdu do tábora. „*Když přijel židovský transport, šel Thomalla k vlaku, aby rozdělil Židy do skupin. [...] střílel na Židy bez sebemenšího důvodu ze svého revolveru.*“ BAL, B 162/4426, výpověď Jakuba Biskupicze, Tel Aviv, 15. 4. 1960. Kopie v APMM, XIX-2165, s. 1. Není však jasné, zda Biskupicz nezaměnil Stangla za Thomallu.

1943,¹³³ po čemž vyhlazovací operace skončily.¹³⁴ Poslední období f) začíná vládou Kurta Franze. Ten byl ve funkci velitele od 27. srpna 1943 až do zrušení tábora v listopadu 1943.¹³⁵ „Zbylá část posádky, skládající se z několika esesmanů, skupiny wachmanů a vězňů (tzv. Restkommando) pod vedením Kurta Franze, měla za úkol zahladit stopy existence SS-Sonderkommanda Treblinka, a následně opustit území.“¹³⁶ „Zbytkové komando“, tvořené 100 vězni, kteří zůstali po vzpouře v táboře,¹³⁷ rozebralo baráky, které nepodlehly zkáze.¹³⁸ Demontážní věžeňská četa byla provizorně ubytována ve dvou železničních vagoncích.¹³⁹ Drtivá většina vězňů, kteří se podíleli na táborových činnostech v období po vzpouře, byla nakonec deportována k vyhlazení do Sobiboru, o čemž zanechal svědectví někdejší člen treblinské posádky, Franz Suchomel.¹⁴⁰

Během archeologických průzkumů v Sobiboru z let 2012 a 2013 narazili archeologové na první kostrové hroby. Ačkoli mezi pracovníky nepanovala shoda v tom, jakým způsobem se sem mrtvoly dostaly, jeden z nich, Yoram Haimi, se vyjádřil ve smyslu, že se jedná o pozůstatky po likvidaci vězňů přivezených z Treblinky. Podle názoru jeho kolegy Wojciecha Mazurka však tento předpoklad nepřichází v úvahu, protože jde o zcela jinou formu pohřbu, než byl táborový úzus. Odhalené osoby byly pochované v oblečení a jednoduše hozené do jam, takže Mazurek se spíše přiklání k eventualitě, že ostatky se váží k poválečné historii.¹⁴¹

Po likvidaci treblinských otroků v Sobiboru zbylo na vlastním území Treblinky ještě asi kolem třiceti židovských mužských vězňů a dvě ženy.¹⁴² Dne 17. listopadu 1943¹⁴³ byli tito

---

¹³³ ARAD, s. 382. Srov.: „Potvrzují, že poslední vlak uzavírající peklo vrahů v Treblince přijel z Białegostoku do Treblinky dne 19. srpna 1943 pod označením Pj 204, což stvrzuje přijatý a mnou osobně podepsaný telegram v Treblince ze dne 18. srpna 1943.“ ZĄBECKI, s. 99.

¹³⁴ CHROSTOWSKI, s. 95.

¹³⁵ BAXTER, s. 121. Franz však před soudem v Düsseldorfu tvrdil, že opustil vyhlazovací tábor již 2. 10. 1943. Franzova přítelkyně, sestra Herta Neusüsová, která pracovala pro doktora Sturweho v lazaretu pro Wehrmacht v Ostrowi Mazowiecké, však toto Franzovo tvrzení, kterým se bezpochyby snažil sejmout ze sebe odpovědnost za čistky spojené s ukončením činnosti tábora, vyvrátila a podotkla, že Franz Treblinku neopustil dříve než začátkem listopadu. Dokonce i nadřízený Neusüsové pod přísahou vypověděl, že Franz zůstal v Treblince do konce listopadu 1943. GFH, File 28646, z hlášení zpravodaje *Frankfurter Allgemeinen Zeitung* Lothara Bewerunga. *Verteidiger-Protest im Treblinka-Prozess. Dem Gerichtsvorsitzenden Einschränkung ihres Fragerechts vorgeworfen / Das „Alibi“ des Hauptangeklagten bricht zusammen.* Společně s Franzem byla Neusüsová na víkendovém výletu v jižní části Východního Pruska. RÜCKERL, s. 216–217.

¹³⁶ RUSINIAK, Martyna, *Obóz zagłady Treblinka II w pamięci społecznej (1943–1989)*, Warszawa 2008, s. 18.

¹³⁷ ARAD, s. 383.

¹³⁸ RUSINIAK, s. 18.

¹³⁹ KOPÓWKA, Edward, *Treblinka. Nigdy więcej*, Siedlce 2002, s. 43.

¹⁴⁰ SCHELVIS, s. 189–190. 20. října a 4. listopadu byli židovští vězni využíváni k likvidaci tábora a zahlazování stop po zločinech odesláni do Sobiboru. KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 35.

¹⁴¹ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

¹⁴² ARAD, s. 383.

vězni na místě zastřeleni a následně spáleni.¹⁴⁴ Jednalo se o poslední oběti Treblinky.¹⁴⁵ Popravu řídil sám Kurt Franz. Židé byli popravováni ve skupinách. Každá z nich musela před vlastní popravou zpopelnit těla předchozí pětičlenné skupiny, přičemž tu poslední spálili ukrajinští wachmani.¹⁴⁶

Nedlouho potom byl na území vyhlazovacího tábora postaven dům, který zabydlela ukrajinská rodina v čele s Ukrajincem Strebelem, někdejší treblinským wachmanem,¹⁴⁷ dohlížejícím nyní na okolní území.¹⁴⁸ O tomto období, stejně jako o dalších „osudech“ bývalého tábora, podrobně pojednává práce z pera Martyny Rusiniak *Obóz zagłady Treblinka II w pamięci społecznej (1943–1989)*, jež mapuje události spojené s „posttáborovou“ historií až do roku 1989. V souvislosti s územím bývalého tábora v poválečném období užívá Rusiniak označení „Období profanace a zapomnění.“¹⁴⁹

Při periodizaci dějin vyhlazovacího tábora Sobibór, který je v této práci využit jako komparativní prvek k Treblince, lze vycházet z treblinského modelu. Za první období je možné považovat: a) výstavbu tábora a experimentální vyhlazovací aktivity (Probevergasung); následuje b) první funkční fáze charakterizovaná administrativou Franze Paula Stangla. Toto období uzavírá Stanglovo převelení do Treblinky po ukončení tamní první funkční fáze vedené Eberlem; c) druhé funkční období začíná v září 1942, kdy se funkce Kommandoführera ujal Franz Reichleitner a končí vzpourou 14. října 1943; d) poslední fáze: během té byl tábor zlikvidován.

3.1 Historický exkurz do období před druhou funkční fází

Následující text rozvádí vybrané periodické celky, na které navazuje hlavní výzkum. Jelikož se jimi práce na jiných místech nezabývá, je praktické jejich zařazením

---

¹⁴³ Listopad 1943 je obecně považován za poslední měsíc existence vyhlazovacího tábora Treblinka. Srov.: AŽIH, 209/38b, *Extermination camp at Treblinka. Sprawozdanie z dotychczasowych wyników dochodzenia w sprawie obozu śmierci dla Żydów w Treblince*, s. 3.

¹⁴⁴ Na popravu byli vězni z ubytovacích vagonů vyváděni po skupinách. Jeden z vězňů se ve vagonu před zastřelením oběsil. RÜCKERL, s. 241.

¹⁴⁵ RUSINIAK, s. 20. BURBA, Manfred, *Ein NS-Vernichtungslager im Rahmen der "Aktion Reinhard"*, Göttingen 2000, s. 25.

¹⁴⁶ ARAD, s. 383.

¹⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁸ KOPÓWKA, *Nigdy więcej*, s. 43.

¹⁴⁹ KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 179. Profanace v podobě prohledávání bývalého území tábora se týkala i Sobiboru, jak dokládá informace poskytnutá archeologem Wojciechem Mazurkem: „Jeden hrob, o kterém jsme se domnívali, že byl plný, tak se ukázalo, že byl prázdný. Pravděpodobně byl po válce vybrán při hledání zlata, cenností. Bohužel. Máme dvě taková místa, která již byla překopána. Lidi tam chodili a v noci tam seděli a všechno prosívali, promývali. Klondike.“ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

rekapitulovat situaci, která v táboře panovala před zahájením druhé funkční fáze, aby její pozice nepůsobila izolovaně a vytrženě z kontextu.

Výstavba tábora smrti byla zahájena na jaře 1942. Podle polského přednosta treblinské stanice, pracujícího tajně pro Armii Krajowou, Franciszka Ząbeckého, přijelo ze Sokołowa Podlaského na počátku dubna či května 1942¹⁵⁰ na území vesnice Poniatowo¹⁵¹ několik esesmanů, kteří podrobně prozkoumali lokalitu a následně zabrali pozemek s lesem o celkové výměře třinácti hektarů, který se nacházel na hranici vesnic Poniatowo a Wólka Okraǵlik. Bezprostředně po této návštěvě začaly nákladáky přivážet stavební materiál jako trubky, části sanitárního zařízení, cement či prkna ke stavbě ubytovacích baráků a dílen. Na místo byl zaveden poštovní telefon. Vznikla cesta vedoucí od silnice až k zabranému území. Pracovní četa, sestavená především z židovských vězňů trestaneckého tábora Treblinka I, vykonávala stavební práce s velkým spěchem.¹⁵² Byly realizované pod technickým dohledem inženýra Hermana Leyha z Centrálního stavebního úřadu SS ve Varšavě, a přímými vykonavateli byli německé stavební firmy Schönbrunn z Legnice a Schmidt & Münstermann z Varšavy.¹⁵³

Na výstavbě vyhlazovacího tábora Treblinka se významně podílel Polák Jan Sułkowski, který v roce 1987 vypověděl pro Göteborgs-Posten, že když se po pěti hodinách jízdy ocitl v Treblince, tábor byl již oplocen menším plotem, za kterým se nacházelo tři sta Židů. Sułkowski dále řekl: „*Nařídili nám začít se stavebními pracemi uvnitř oplocení. Já, a ještě další dva jsme byli zedníci. Zbylých devět byli tesaři. Z nás dvanácti Poláků přežili Treblinku tři. [...] Pracovali jsme 16 i více hodin denně. Spali jsme na holé podlaze v jednom z těch baráků, které jsme stavěli. [...] Tehdy ještě v Treblince nebyla plynová komora. Tábor se nacházel ve výstavbě. Vraždy prováděli jinými, snad ještě sadističtějšími způsoby.*“ Sułkowski se nechal slyšet, že zpočátku netušil, k čemu měla sloužit stavba s nápisem „Badeanstalt“. Nejdříve se nedovtípil, o čem běží. Podle něj se jednalo o stavbu se čtyřmi místnostmi. „*Dveře byly masivní, železné, takové, jaké se používají na pancéřové pokladny. Tyto dveře jsme mimo jiné nasazovali. Ve čtvrté místnosti byl nainstalován*

---

¹⁵⁰ Srov.: „V březnu 1942 začali Němci se stavbou nového tábora – Treblinka B – nedaleko Treblinky A. Tento tábor byl určen za popravčí místo polských Židů a Židů z jiných (evropských) zemí okupovaných nacisty. Při přípravných pracích a nivelizaci terénu byli zaměstnáni Poláci z nedalekého tábora, tak jako Židé chycení v okolních městečkách. Tyto práce trvaly do konce dubna, kdy byl postaven ústřední táborový objekt – dům smrti č. 1.“ AŽIH, 209/38a, *Treblinka. Raport oparty na relacjach naocznych świadków*, 25. 2. 1943, s. 1.

¹⁵¹ Starší název Poniatowa zněl Kutaski. Do srpna 1944 Němci zničili všechny domy, které byly součástí této vesnice, nacházející se nejbliže k táboru smrti. KOPÓWKA – RYTEL-ANDRIANIK, s. 22, 30.

¹⁵² ZĄBECKI, s. 35–36.

¹⁵³ KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 63–64.

letecký motor. Pak k němu připojili rouru, která ústila v betonovém stropu. Podlahu pokrývala terakota, sám jsem ji pokládal. Jakmile jsem si všiml, že chybí přívod vody, svítko mi. Už jsem věděl něco o Osvětimi¹⁵⁴ a pochopil jsem, k čemu to bude.“¹⁵⁵ Sułkowski přijel do Treblinky 19. května 1942. Na jeho výpovědi, o kterou se opírá i zastánce dřívějšího data příjezdu židovských transportů do vyhlazovacího tábora, než je konvenčně přijímané datum 23. července 1942, někdejší vězeň trestaneckého pracovního tábora Treblinka I, Ryszard Czarkowski,¹⁵⁶ je velice zajímavé tvrzení, že v meziobdobí, kdy Sułkowski pracoval na stavbě plynových komor, přijížděly do tábora větší skupiny Židů. Jednalo se o dva až tři tisíce lidí denně,¹⁵⁷ což opravdu není zanedbatelné číslo. Na kopání budoucího masového hrobu bylo zaměstnáno osm set Židů. SS-mani vybírali zesláblé vězně a mlátili je na speciálních lavicích u hrobu. Nedokázal-li nějaký Žid po krutém bití vstát, byl odkopnut do jámy, kde již čekal kápo, který shozeného vysvlékl a dobíjel jej dřevěnou holí „dokud nevytryskl mozek a za to dostával obvykle cigaretu. Takovéto případy se stávaly 20krát či vícekrát denně“.¹⁵⁸

Na propouštěcím dokumentu ze stavebních prací na vyhlazovacím táboře, který Sułkowski vlastnil ještě dlouho po válce, je patrný podpis Lagerkommandanta SS Kommanda Treblinka, s největší pravděpodobností Richarda Thomally,¹⁵⁹ který vedl výstavbu vyhlazovacího střediska, přičemž je nutné podotknout, že pod úředním razítkem vystupuje v hodnosti SS-Hauptsturmführera, ačkoli některé prameny uvádějí, že v dané době měl hodnost SS-Obersturmführera. Nicméně nelze se ztotožnit s názorem autora citovaného článku pro Göteborgs-Posten, Peterem Johnsonem, který k danému dokumentu napsal, že podpis na něm není čitelný a je možné, že jej vystavil samotný Stangl,¹⁶⁰ což samozřejmě odporuje časovému zařazení události. Je však nepochybné, že pro období výstavby Treblinky byl vůdčí osobností na pracovišti právě Richard Thomalla.¹⁶¹

---

¹⁵⁴ Není pravděpodobné, že by se k Sułkowskiému na začátku léta 1942, kdy stavěl původní treblinské komory, dostaly nějaké podrobnosti o osvětimském plynování, kde sice začala provizorní plynovací akce na konci léta 1941, avšak moderní březinská krematoria byla zprovozněna až v první polovině roku 1943.

¹⁵⁵ AŽIH, 301/7025, polský překlad textu novin Göteborgs-Posten, článku Petera Johnsona „Nový svědek z Treblinky: „Jsem připraven svědčit proti Demjanjukovi““, s. 2, 4–5.

¹⁵⁶ CZARKOWSKI, s. 189–202.

¹⁵⁷ AŽIH, 301/4729, výpověď Jana Sułkowského, datum a místo výpovědi neuvedeno, s. 1.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 1–2.

¹⁵⁹ Podle George Wipperna byl Thomalla příslušníkem Obermeyerovy služebny a nepatřil pod SS-Standortverwaltung Lublin. StAM, 33033/12, výpověď George Wipperna, Jägersburg, 16. 5. 1962. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/VII, s. 4–5.

¹⁶⁰ AŽIH, 301/7025, polský překlad textu novin Göteborgs-Posten, článku Petera Johnsona „Nový svědek z Treblinky: „Jsem připraven svědčit proti Demjanjukovi““, s. 6.

¹⁶¹ O osud Richarda Thomally se v osmdesátých letech velice zajímal švédský badatel Ola Lindberg, který v této věci dokonce poslal dopis Úřadu Předsednictva vlády ČSSR, protože Thomalla byl naposled spatřen ve vazební věznici Karthaus v Jičíně, kde zmizel a 28. 3. 1957 byl prohlášen za mrtvého. Z dopisu Úřadu

Forenzní archeoložka Caroline Sturdy Collsová klade velký důraz na provázanost trestaneckého pracovního tábora Treblinka I s vyhlazovacím táborem Treblinka II, mimo jiné na podíl pracovní Treblinky na výstavbě vyhlazovacího tábora: „*Myslím si, že vztahy mezi tábory smrti a okolními pracovními tábory jsou velice zajímavé téma. V případě Treblinky byly oba tábory propojeny tolika různými způsoby. Mnoho informací o tom jsem získala z USHMM, z kopií dokumentů. Vysvětlují mnohé o růstu Treblinky a o roli pracovního tábora v rozhodnutí o založení tábora smrti. [...] Pracovní tábor vystupuje jakoby v poznámce pod čarou v obecné historii místa. Ale já si myslím, že právě pracovní tábor má svou pohnutou historii, jak vyplývá ze svědeckých výpovědí. Také jsem objevila důkazy o plánovaném podílu vězňů z pracovního tábora na vzpouře.*“¹⁶²

Členem stavební čety byl i Szmul Miedziński, který nazval svou výpověď, učiněnou v roce 1945, prostým, ale výstižným názvem „Jak jsem stavěl Treblinku“. Sám byl ubytován v trestaneckém pracovním táboře Treblinka I.¹⁶³ Podle něj se na stavbě vyhlazovacího tábora podílelo sto padesát Židů z Otwocku a třicet Židů ze Sokołowa. Jejich vedoucím byl otwocký Žid. Společně s těmito vězni stavěl Miedziński „baráky s plynem“.¹⁶⁴ Stavebníci Treblinky však pocházeli taktéž z varšavského ghetta, kde byla vybrána skupina berlínských Židů, kteří se měli stát jádrem stavební skupiny. Němci si je zřejmě vybrali proto, aby předešli jazykové bariéře. Je vysoce pravděpodobné, že právě z této berlínské skupiny nepřežil žádný Žid.¹⁶⁵

Výstavbu tábora provázely různé nesnáze. Za ostatní lze zmínit nehodu s vagony, kterými byl dovážen štěrk na tvorbu náspu pro vlečku ústící do připravovaného tábora

---

Předsednictva vlády ČSSR od Oly Lindberga, Stockholm, 8. 11. 1982. APMM, XIX-588, kserokopie dokumentów dotyczących „Akcji Reinhardt“. Z dopisu Olu Lindbergovi, Neu-Ulm, 14. 6. 1982. Podle Jana Erika Schulteho se Thomalla neúčastnil výstavby prvního tábora Operace Reinhardt, Belžecu, protože tou dobou byl na okupovaném území SSSR. Podle Schulteho se stal aktivním příslušníkem Operace Reinhardt teprve v březnu 1942, kdy začal se stavbou Sobiboru. WIENERT, s. 94.

¹⁶² Rozhovor autora s Caroline STURDY COLLS (forenzní archeoložkou), dne 25. 3. 2017 ve Varšavě.

¹⁶³ Srov.: „U štěrkovny nedaleko odtud byl v září 1941 postaven pracovní tábor. Tábor vznikl na základě rozhodnutí starosty spojených okresů: Sokolów Podlaski – Węgrów, Němce polákobijce, gestapáka Ernesta Gramsse. Dokument o vytvoření tábora podepsal guvernér varšavského distriktu Ludwig Fischer. Jak mi bylo známo z konspiračního tisku, Němci stanovili den 15. listopadu 1941 jako oficiální datum vytvoření tábora. Do tohoto ‚oficiálního‘ data přišlo o život již několik desítek obětí. Zpočátku měl tábor název Arbeitserziehungslager, později byl pojmenován: Der SS und Polizeiführer im Distrikt Warschau Arbeitslager Treblinka.“ ZĄBECKI, s. 19. Dále viz KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 47. V kopii hlášení A.P.W. č. 27 ze dne 25. 2. 1943 s názvem „Treblinka“ je uvedeno, že trestanecký koncentrační tábor Treblinka A byl založen v roce 1940 a svou pověstí si nezadá s trestaneckým táborem v Osvětimi. AŽIH, 209/38a, *Treblinka. Raport oparty na relacjach naocznych świadków*, 25. 2. 1943, s. 1. Podobné informace lze čerpat i z dalších pramenů, které v souvislosti s Treblinkou I hovoří o „výchovném pracovním táboře“, jenž vznikl na legislativním základě dokumentem podepsaným guvernérem varšavského distriktu Ludwigem Fischerem dne 15. 11. 1941. KOPÓWKA, *Historia i pamięć*, s. 58.

¹⁶⁴ AŽIH, 301/1186, výpověď Szmula Miedzińskiego. Z jidiš do polštiny přeložila Julia Jakubowska, s. 1.

¹⁶⁵ KOPÓWKA – RYTEL-ANDRIANIK, s. 77.

smrti. Kolej vlečky se měla vydělovat ze starší železniční odbočky, napojující se na hlavní trať ve směru Małkinia-Siedlce,¹⁶⁶ jež na opačném konci ústila u šterkového lomu v trestaneckém táboře Treblinka I.¹⁶⁷ V místě styku odbočky, jejíž poloha byla využita jako vhodný výchozí bod pro připojení slepé koleje vedoucí do připravovaného tábora smrti, s hlavní tratí, se nacházel výhybkový mechanismus. Výhybka měla být z bezpečnostních důvodů zamykána. Jednalo se o zabezpečení hlavního železničního tahu před možným nenadálým vjezdem vlaku ze strany odbočky, začínající v trestaneckém táboře a pokračující kolem budovaného vyhlazovacího tábora až k hlavnímu tahu. Podřízení Franciszka Ząbeckého, polského přednosta treblinské stanice, kteří měli zabezpečení výhybek na starosti, však své povinnosti neplnili do puntíku, a tak se stalo, že Ząbecki musel sám kontrolovat, zda jsou výhybky v patřičných místech zamčené. Jednou naléhal na svého kolegu, aby si vzal kolo a jel zamknout výhybku v místě, odkud odbočovala kolej vedoucí k treblinským táborům. Sotva se kolega po zamčení výhybky vrátil, měl Ząbecki telefonát, ve kterém se dozvěděl, že vykolejily vagony naložené šterkem, určeným k navršení náspu pod novou železniční vlečku vyhlazovacího tábora. Vagony se šterkem, kterým vězni vytvářeli násep, se totiž neočekávaně rozjely směrem k výhybce, kterou nechal Ząbecki uzamknout. Cestou nabraly takovou rychlost, že z důvodu uzamčené výhybky v inkriminovaném místě vykolejily a zaryly se do země patnáct metrů od ní. Přestože byl Ząbecki nejprve obviněn ze sabotáže, dokázal se obhájit, že kdyby nebyla výhybka zamčená, samovolně se pohybující vagony by nadělaly mnohem větší škodu během své další cesty. Nakonec se podařilo vrátit vagony na bočnici, avšak „*SS-mani křičeli, kleli a nařikali, že tato nehoda bude mít na svědomí opoždění všech zvláštních prací a jestliže nebude termín dodržen, tak si to s námi vyřídí*“.¹⁶⁸

První operativní fáze, navazující na výstavbu tábora, si na tomto místě taktéž zaslouhuje hlubší analýzu, jež by měla vést k vystižení jejích specifik. Jelikož není předmětem výzkumu aktuální práce, její důkladnější rozbor poslouží plastičtější prezentaci kontrastu mezi zásadními proměnami, charakteristickými pro obě klíčové operativní fáze treblinského tábora smrti. Takto pojatá komparace může vést k snazšímu nazírání na Treblinku jako na tábor dvou tváří, z nichž první, Eberlova,¹⁶⁹ je Treblinkou prostoupenou

---

¹⁶⁶ Tato trať byla postavena v roce 1887 společně se železniční stanicí Treblinka, podle které dostal tábor jméno. Tamtéž, s. 24. Autor ji naposledy viděl v roce 2004. Dnes již neexistuje.

¹⁶⁷ Z map vyplývá, že kolej vedoucí do lomu zde existovala již v roce 1934. KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 45.

¹⁶⁸ ZĄBECKI, s. 36–38.

¹⁶⁹ Je doloženo, že Eberl osobně navštívil jak vyhlazovací tábor Sobibor, tak vyhlazovací tábor Bełżec. Pobyt v Sobiboru dokládá jeho strojopisný dopis z 26. 4. 1942 napsaný tamtéž. Hessisches Hauptstaatsarchiv,

chaosem, zatímco druhá, Stanglova, se vyznačuje disciplinovaností ve všech sférách táborového provozu, propracovanou kamufláží, „čistějším provozem“, byť je nutné konstatovat, že nikoli vyšší produktivitou smrti v poměru k časovému rozpětí.¹⁷⁰ Za dobu Eberlovy vlády bylo v Treblince vyhlazeno okolo 300 000 Židů, což představuje 35 % z celkového počtu treblinských obětí. Tento počet se váže k období trvajícím pouhých třicet sedm dnů, přičemž zbylých 65 % obětí bylo vyhlazeno prakticky výlučně pod Stanglovou vládou za dobu rovnající se přibližně třem stům padesáti dnům, což je takřka desetinásobek. Podle Stanisława Kona se s likvidací Židů v Treblince začalo v červnu 1942, přičemž se jednalo o počáteční období, kdy zabíjeli lidi kulometry a pohřbívali je oblečené.¹⁷¹

Eberlova první funkční fáze nakonec vedla ke kolapsu systému, jenž si vyžádal nutnost reorganizace. Přesto se v dějinách holocaustu najde jen málo analogií, které by bylo možné přirovnat k událostem „freneticky lačné exterminační psychózy“, jež propukla onoho treblinského léta roku 1942. Příčinou systémového zhroucení Eberlovy Treblinky však nebyla jen velitelova často akcentovaná ctižádost,¹⁷² ale především interakce mnoha objektivních příčin, jež ve svém důsledku vyústily v rozklad procesního ústrojí. Ten anticipovaly interní nedostatky v technickém zázemí, ale i kapacitních možnostech, které nedovolovaly „odbavovat“ stále se zvyšující počet transportů: *„V počátečním období fungování vyhlazovacího tábora, pravděpodobně vzhledem k malému počtu SS-manů, anebo možná také z důvodu nízkého počtu plynových komor s malou kapacitou, vznikly v táboře jisté potíže při usmrcování každodenně dodávané masy lidí. Z toho důvodu na staničních kolejích v Treblince stály 2–3 transporty čekající na odbavení vagonů do tábora. Stávalo se, že kvůli nedostatku místa nepřijímala stanice Treblinka vlaky s*

Wiesbaden, odd. 631a, N°1631 (II/166, 86, 87). Dopisní hlavička obsahuje vedle personálií: „z. Zt. SS-Arbeitslager Sobibor“. Jeho alespoň jednu návštěvu Belžecu pak dokládá výpověď Ericha Fuchse, který byl někdejší Eberlovým podřízeným například ve středisku „eutanzie“ Brandenburg. Fuchs uvedl: *„V Brandenburgu jsem se dostal na území staré věznice. [...] Jednoho dne jsem se vydal na jiný dvůr a otevřel garážové dveře, protože jsem hledal nějaké nářadí. Jakmile jsem ta vrata otevřel, sklouzly ke mně nahé mrtvoly, které byly nahromaděny v garáži. Po tom, co jsem se otřepal z prvotního šoku, šel jsem za dr. Eberlem, abych mu vysvětlil, co se mi stalo. Řekl mi, abych se nejprve trochu uklidnil a pak mi vysvětlil, že ve středisku jsou zabíjeni nevléčitelně nemocní. Pak mě ještě varoval, abych držel jazyk za zuby, protože jinak skončím v Sachsenhausenu.“* Potom, co byl Fuchs odeslán do Belžecu a dostal se zde do konfliktu s Wirthem, prosil Eberla, aby se k němu mohl vrátit: *„O několik dní později přišel do Belžecu Eberl a nabídl mně a Borowskému, abychom z Belžecu odešli. Ještě téhož dne jsme jeli na železniční stanici v blízkosti Treblinky.“* StAM, 33033/25, výpověď Ericha Fuchse, Koblenz, 13. 11. 1969. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok, 2066/XV, s. 4–5, 11–12.

¹⁷⁰ Během rozhovoru s Gittou Sereny Stangl často používal „výrazu“ nepořádek v souvislosti s institucemi, kde byl Eberl vedoucím. Vyjádřil se tak o Bernburgu, SERENY, s. 77–78, a Treblince, tamtéž, s. 138.

¹⁷¹ ŁUKASZKIEWICZ, s. 47.

¹⁷² Podle Eberlova kolegy Heinricha Bunkeho byl Eberl natolik ctižádostivý, že kdyby byl mohl, zplynoval by celý svět včetně samotného Boha. KLEE, *Euthanasie*, s. 158.

„vysídlení“, a ty byly na několik hodin zadržované na stanici Wólka Okraglik.“¹⁷³ Smrt se šířila ven z plynových komor do prostoru na táborovém dvoře, dále ze dvora do vlaků čekajících ve stanici, na okolní koleje a dále do Generálního gouvernementu.¹⁷⁴ Lucjan Puchała vypověděl, že v období srpnových veder roku 1942 začaly pohřbené a rozkládající se mrtvolky vydávat strašlivý hnilobný zápach.¹⁷⁵

Exogenními faktory, přispívajícími ke zbytnění provozu, bylo narušení dopravní sítě zásobující vyhlazovací tábor Sobibór, takže značnou část „dodávek“ původně určených do tohoto tábora musela odbavit Treblinka. Otázkou pak zůstává, zda byly takto zásadní zásahy do dopravního řádu předem konzultovány s táborovým managementem, reprezentovaným Eberlem. Dalším atributem, který mohl přispět k Eberlově pádu, je kontroverzní otázka hospodářských podvodných machinací, kterých se měl tento velitel dopouštět. Jeho nástupce Stangl byl podle svých slov pověřen Odilem Globocnikem rozkrytím problémů s cennostmi a penězi, které se stávaly čím dál zřetelnějšími. V rozhovoru s britskou novinářkou Gittou Serenyovou řekl, že nabyl „zvláštního pocitu, že se mezi Eberlem a Wirthem odehrávalo cosi podezřelého. [...] Pripadalo mi, že ten chaos – to celé zhroucení bezpečnosti – mohlo být důsledkem promyšleného činu, aby byla znesnadněna kontrola, což by umožnilo obejít velitelství v Polsku (Globocnikovo), aby věci mohly být posílány přímo do Vůdcovy kanceláře v Berlíně. [...] Nemáte ponětí, jaká rivalita a intriky se rozehrávaly mezi jednotlivými odděleními, sekcemi, ministerstvy a jednotlivci. Jednalo se o enormní, fantastické sumy a každý chtěl být účasten, uzmout kousek, a všichni chtěli mít kontrolu“.¹⁷⁶

Za zmínku stojí, že Eberlův nadřízený, Odilo Globocnik, SS- und Polizeiführer lublinského distriktu, se již za svého působení v roli vídeňského gauleitera v roce 1938 sám potýkal s těžkostmi kolem finančního hospodaření, které nakonec vyústily v jeho odvolání: „Globocnika nepřivedl do problémů jeho politický a ideologický entuziazmus či spory, boj o místo ani jeho tažení proti stranickým protivníkům, cizincům, katolíkům a Židům, nýbrž způsob hospodaření s penězi [...] s problémy z krátkého působení v úřadu vídeňského gauleitera [se] potýkal téměř dva roky po svém potupném a kvapném odchodu. [...] nebyl příliš zdatným finančním hospodářem, a to natolik, že ho neústupný stranický pokladník začal hned podezírat. [...] koncem léta 1938 se vídeňský kraj ocitl na pokraji bankrotu. [...] lajdácký Globocnik pokračoval v riskantních machinacích s penězi a

---

¹⁷³ ZĄBECKI, s. 69.

¹⁷⁴ SNYDER, s. 262.

¹⁷⁵ ŁUKASZKIEWICZ, s. 30.

¹⁷⁶ SERENY, s. 162.

bezuzdném okrádání. [...] Kdyby neměl v Berlíně mocného patrona [Himmlera], pravděpodobně ho čekala obžaloba, vězení, či ještě horší osud. Později se nechal slyšet, že SS byla známá tím, že popravovala lidi podílející se na zločinné činnosti.¹⁷⁷ Jak ironické. Nyní, v Treblince, se Globocnik, jenž byl před několika lety v podobné pozici jako Eberl, ocitl v roli žalobce.

Schematicky vypadala síť těch nejdůležitějších nacistických administrativních oddělení, po které proudil tok cenností z táborů Operace Reinhardt, následovně: na vrcholu pyramidy stál Adolf Hitler, jemuž přímo podléhala dvě oddělení, jednak oddělení Reichsführera SS a šéfa německé policie Heinricha Himmlera, jednak paralelně se vydělující oddělení Führerovy kanceláře (KdF), ve které byly nejvlivnějšími osobnostmi Philipp Bouhler, Viktor Brack, Werner Blankenburg a Dietrich Allers. Tomuto oddělení byl podřízen inspektor Sonderkommand „Einsatz Reinhard“ – od srpna 1942 právě Christian Wirth, který však současně spadal pod oddělení Sonderauftrag, kde byl od dubna 1942 vedoucím Odilo Globocnik.¹⁷⁸ Ten pak podléhal Himmlerovu oddělení. Prostřednictvím jemu podřízeného Christiana Wirtha spravoval Globocnik Bežec, Sobibor a Treblinku.¹⁷⁹ Tato tepna vedla z nejvyšších míst až k jednotlivým táborům smrti. Z její struktury vyplývá, že právě Wirth fakticky podléhal dvěma vzájemně na sobě nezávislým institucím, a to Führerově kanceláři a kanceláři Globocnikově. Cennosti z Treblinky pak putovaly zřejmě po linii vedoucí přes Wirtha přímo do KdF, ačkoli měly končit v Globocnikově kanceláři.¹⁸⁰ A to byla machinace, kterou měl rozkrýt právě Stangl, což

---

¹⁷⁷ POPRZECZNY, s. 81–84, 89.

¹⁷⁸ Pro úplnost je třeba zmínit, že dispoziční právo nad cennostmi a penězi ze všech táborů Generálního gouvernementu (i Horního Slezska) náleželo Oswaldu Pohlvi, jehož autorita se manifestovala skrz kancelář A oddělení WVHA (Oddělení hlavní hospodářské správy) při subordinaci duálního aparátu v Osvětimi a Lublinu, přičemž v Osvětimi byl na stejné pozici jako Globocnik v Lublinu (Sonderstab G v WVHA) Möckel a pouze vyhlazovací tábor Kulmhof (Chełmno nad Nerem ve Wartheland) byl přímo podřízen nikoli WVHA – A, nýbrž ekonomickému oddělení lodžského ghetta a to společně s táborem Pabianice. HILBERG, Raul, *Die Vernichtung der europäischen Juden, Band 2*. Frankfurt am Main 1990, s. 1016. Michael Tregenza se nebrání názoru, že Globocnik byl ve skutečnosti nastřčenou osobou za Wirtha a Pohla, kteří měli přímé spojení s Himmlerem. POPRZECZNY, s. 183, 434. Tregenza přesto v poznámkovém aparátu k jedné ze svých zásadních prací uvedl rozhovor mezi revizionistou holocaustu Paulem Rassinierem a profesorem Pfannenstielem, který byl toho názoru, že Wirth nepředstavoval v aparátu operace Reinhardt modus *deus ex machina*, jak jej vykreslil Konrad Morgen, přičemž podle Pfannenstiela byl Wirth pouze „zoufalým velitelem belžeckého tábora, a co víc, byl ve vleku a pod terorem Globocnika“. TREGENZA, Michael, *Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“*. (Původní strojopisný rukopis v anglickém jazyce, publikovaný v polštině in: Zeszyty Majdanka XV, Lublin 1993, s. 7–58), s. 73.

¹⁷⁹ BURBA, s. 8. O administrativním uspořádání Operace Reinhardt viz také KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 69.

¹⁸⁰ Srov. se situací v Bežcu, kde byly cennosti a peníze v počátečním období existence tohoto tábora posílány přímo do Berlína a nikoli Lublinu. Vyzvedával je speciální kurýr, který je dopravil do berlínské centrály „akce T4“. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 205.

vedlo ke vzniku dvou opozičních stran.¹⁸¹ Stangl se stal Globocnikovým mužem a společně s ním a jeho velitelstvím v Lublinu tvořil protipól vůči někdejšími spojencům Wirthovi a Eberlovi, „*těm lotrům*“,¹⁸² jak se nechal slyšet Globocnik, když se mu Stangl svěřil, že tito dva spiklenci posílali cennosti z Treblinky do Führerovy kanceláře v Berlíně místo na jeho lublinské velitelství.¹⁸³

Globocnik představoval centrální postavu Operace Reinhardt. Byl SS- und Polizeiführerem lublinského obvodu, SS-Brigadeführerem a později SS-Gruppenführerem a Generalleutnantem policie. A i když se Treblinka nenacházela v lublinském obvodu, ale v obvodu varšavském, přesto podléhala Globocnikovi a nikoli SS- und Polizeiführerovi varšavského obvodu SS-Oberführerovi Dr. Ferdinandu von Sammern-Frankeneggovi.¹⁸⁴

V dopise datovaném na 23. června 1942 referoval Oberdienstleiter Führerovy kanceláře, SS-Oberführer Viktor Brack, Heinrichu Himmlerovi o žádosti Brigadeführera¹⁸⁵ Globocnika na poskytnutí dalšího kvalifikovaného personálu z řad Brackovi podřízených

---

¹⁸¹ Stangl nazval tento proces intrikami mezi KdF a Globocnikem. JuNSV Lfd.Nr.746, s. 784.

¹⁸² Podle svého tvrzení vzrostla averze mezi ním, Stanglem, a Wirthem do takové míry, že jej začal Wirth ohrožovat na životě. V jeho baráku se jednou střelilo, přičemž jindy našel pod sedadlem svého vozu ruční granát vejčitého tvaru. Za těmito úklady musel podle Stangla stát Wirth nebo jím nastolená disciplína. JuNSV Lfd.Nr.746, s. 784. TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 42. Je zajímavé, že když byl Wirth 26. 5. 1944 zabit v Erpelle-Cosina nedaleko Terstu, objevily se spekulace kolem jeho skutečného vraha. Rozšířená teze o Wirthově zabití jugoslávskými partyzány byla zpochybněna možností, že byl zastřelen někým ze svých podřízených, jak se vyjádřil právě Franz Stangl, který měl možnost vidět Wirthovu mrtvolu bezprostředně potom. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 82. SERENY, s. 262. V době první vyhlazovací fáze tábora Bežec, kde byl Wirth velitelem, nebylo jasné, zda Wirth podléhal Globocnikovi nebo Führerově kanceláři v Berlíně, což doložila skutečnost, o které vypovídal Oberhauser, který se svěřil, že bylo dost kuriózní, že Globocnik nevěděl o odjezdu Wirtha a jeho mužů z Bežecu na přelomu dubna a května 1942 vůbec nic, přičemž tehdy jej Globocnik poslal do Bežecu, aby zjistil, jakým směrem Wirth odjel. ARAD, s. 82. S výbušninami měl přítom větší zkušenosti Wirthův nominální nadřízený Globocnik, který jich používal ve svém zaměstnání stavebního mistra a později byl spojován s bombovým útokem na židovského klenotníka ve Vídni. POPRZECZNY, s. 40. Polské podzemní noviny Samoobrona přitom přinesly v červenci 1943 zprávu o pokusu o atentát nikoli na Stangla, nýbrž opět na Globocnika. Za atentátem měli údajně stát Němci. Tamtéž, s. 127, 395.

¹⁸³ SERENY, s. 163. ARAD, s. 170. Michał Maranda hovořil v závěru své diplomové práce, pojednávající o vyhlazovacích táborech, o tzv. „mentální reorientaci“ vycházející z myšlenek Zygmunta Baumana. Dospěl k závěru, že tato „mentální reorientace“ se ve vztahu k osobnostem vykonavatelů Operace Reinhardt manifestovala tak, že táborový personál „*mohl pocítovat výčitky svědomí pouze vůči sobě samým, např. když si jeden z nich přivlastnil cennosti, nebyl problémem fakt, že pocházejí od zavražděných Židů, ale to, že měly být předány centrále organizace*“. MARANDA, Michał, *Nazistowskie obozy zagłady. Opis i próba analizy zjawiska*, Warszawa 2001, s. 173. Diplomová práce pod vedením prof. Aldony Jawłowské a dr. Małgorzaty Melchior. K penězům pocházejícím z majetku zavražděných Židů se dostávali i němečtí železničáři, pracující na treblinské stanici. Zřejmě je získali jako protislužbu za pomoc SS-manům při naložení a odvozu těžkých zavazadel s cennostmi z tábora, vydávající je za osobní zavazadla. ZĄBECKI, s. 74.

¹⁸⁴ Srov. RÜCKERL, s. 107. Frankenegg byl z funkce SS- und Polizeiführera odvolán 20. 4. 1943. SNYDER, s. 282. Stangl podle svých slov žádal právě Frankenegga, někdejšího SS-Standartenführera Oberdonau, o přeložení k policejní jednotce v Mogilevu, aby se vyvázal se svých služeb v Operaci Reinhardt. JuNSV Lfd.Nr.746, s. 784. Také se nechal slyšet, že v jistém období měl Globocnik dvě kanceláře, jednu ve Varšavě a druhou v Lublinu. SERENY, s. 133.

¹⁸⁵ 9. 11. 1942 byl Globocnik povýšen do hodnosti SS-Gruppenführera. POPRZECZNY, s. 90.

osob, tj. primárně těch lidí, kteří se kvalifikovali v programu „eutanazie“ (T4¹⁸⁶), ke zdárnému uskutečnění zvláštního úkolu, a to na delší dobu.¹⁸⁷ Tito lidé, kteří zpravidla neměli žádný vojenský výcvik, prošli základním školením ve zbrani a posléze byli oděni do uniforem Waffen-SS v barvě polní šedi, přičemž obdrželi hodnost odpovídající alespoň Unterscharführerovi.¹⁸⁸ Ti z nich, kteří nebyli příslušníky SS, však nenosili na límcových výložkách charakteristické runy.¹⁸⁹ Mnozí z někdejších aktérů programu „eutanazie“ přijeli do Lublinu v květnu a červnu 1942 po službě na východní frontě¹⁹⁰ v oblasti Kursku. Tam měli ve svých výplatních knížkách červený papír, který je chránil před případným nasazením v přední frontové linii.¹⁹¹ Podle Franze Suchomela byli do Polska posláni jako první ti členové programu eutanazie, kterým se říkalo spalovači (die Brenner), zaměstnaní u krematorií. Stali se bezcitnými a otrlími.¹⁹² Nasazení na Východě představovalo pro tyto muže odrazový můstek k vyhlazování Židů v Generálním gouvernementu. Vedoucí funkce nad jednotlivými komandy v táborech smrti vykonávali příslušníci T4, kteří nadále podléhali KdF, a jejichž osobní složky se nacházely tamtéž.¹⁹³ Devadesát dva osob ze čtyř

---

¹⁸⁶ V dubnu 1940 se centrála „eutanazie“ rozšířila. Větší část administrativy byla přemístěna do vily v berlínské ulici Tiergartenstrasse 4, podle níž vznikla zkratka pro vražednou akci „T4“. Tato vila byla taktéž známa jako Columbushaus. KLEE, *Euthanasie*, s. 121.

¹⁸⁷ K tématu jednání se zástupci Führerovy kanceláře o nasazení kvalifikovaných osob z „T4-Aktion“ v lublinském obvodu viz také: KUWALEK, *Vernichtungslager*, s. 45. Dále viz ARAD, s. 83. POPRZECZNY, s. 181, 189–190.

¹⁸⁸ Gustaw Münzberger měl v době svých služebních začátků v Treblince údajně pouze hodnost SS-Rottenführera. Teprve 21. 6. 1943 byl povýšen za zvláštní zásluhy při Operaci Reinhardt na SS-Unterscharführera. Einzelausfertigung der Gerichtsentscheidungen des Verfahrens Lfd.Nr.596: LG Düsseldorf vom 03. 09. 1965, 8 I Ks 2/64, BGH vom 30. 06. 1970, 3 StR 17/68, in: MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.), *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXII*, 2. Auflage, EX POST FACTO Productions, Amsterdam University Press, 2011, s. 152.

¹⁸⁹ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 750. TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 19. KLEE, *Euthanasie*, s. 323. StAM, 33033/7-9, StanW 33033/8, výpověď Heinricha Gleye, München, 2. 5. 1963. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/IV, s. 3.

¹⁹⁰ Množství příslušníků T4 odjelo v lednu 1942 pod rouškou spolupráce s „Organizací Todt“ na Východ. Irmfried Eberl, pozdější velitel Treblinky v její první funkční fázi, se například pohyboval v oblasti Minsku. GRABHER, Michael, *Irmfried Eberl. „Euthanasie“ – Arzt und Kommandant von Treblinka*. Frankfurt am Main 2006, s. 65–68. Z některých pramenů vyplývá, že se zde Eberl pod vedením Viktora Bracka podílel na zabíjení těžce raněných německých vojáků. LEY, Astrid – HINZ-WESSELS, Annette (ed.), *The “Euthanasia Institution” of Brandenburg and der Havel. Murder of the ill and handicapped during National Socialism*, Berlin 2012, s. 123. Jiné prameny však uvádějí jeho možný podíl na likvidaci sovětských válečných zajatců, kteří se s těžkými zraněními dostali do středisek, v nichž Eberl se svými kolegy působil. KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 68. Je také zřejmé, že v tomto období docházelo v minské oblasti k vyhlazování Židů za pomoci dvou malých plynovacích vozů. Dále je nepochybné, že členové T4, vytvářející samostatnou jednotku Sanitätseinsatz Ost, si zde příliš nerozuměli s představiteli paramilitární organizace Todt. KLEE, *Euthanasie*, s. 318.

¹⁹¹ SERENY, s. 85. ARAD, s. 26.

¹⁹² SERENY, s. 83. Brenner bylo interním označením spalovačů mrtvol. Jinak se jim v organizaci T4 říkalo také Desinfektor. KLEE, *Euthanasie*, s. 151.

¹⁹³ Tamtéž, s. 319, 324.

set padesáti Globocnikových podřízených, kteří se podíleli na zplynování Židů, mělo předchozí zkušenosti z programu „eutanazie“.¹⁹⁴

Srpen a září 1942 představovaly pro Treblinku nejdůležitější období z hlediska četnosti zásadních zvrátů týkajících se táborového personálu a technické táborové infrastruktury. Přestože není zcela vyjasněná otázka přesného příchodu Stanglova pozdějšího zástupce Kurta Huberta Franze do Treblinky, lze jej pokládat za signifikantní reakci (až symbolickou) na drolicí se treblinské fundamenty, které bylo zapotřebí revitalizovat. Nevyjasněnou však zůstává také identifikace a průběh odchodu samotného Kommandoführera SS-Untersturmführera MUDr. Irmfrieda George Rolfa Eberla z Treblinky po jeho odvolání a nahrazení Stanglem. Násnadě jsou dvě varianty průběhu jeho sesazení, přičemž první počítá s promptní a prakticky okamžitou akcí vedoucí k jeho odchodu, zatímco druhá nabízí alternativu pozvolnějšího vývoje událostí, kdy Eberl ještě několik dní setrval v táboře, přestože již věděl, že se blíží konec jeho funkčního období, potažmo se v táboře nakrátko zdržel z formálních důvodů. Na Eberlově sesazení měl primární zájem především Globocnik,¹⁹⁵ který, kromě toho, že Eberlovi otevřeně sdělil, že kdyby nebyl jeho krajan (oba pocházeli z Rakouska), byl by jej nechal za pochybení při řízení tábora poslat před soud SS a policie,¹⁹⁶ mu řekl, že přestože může být dobrým doktorem, na úkoly spojené s funkcí vedoucího tábora nestačí. Globocnik měl v ten okamžik zcela jasno. Eberla nahradí v jeho funkci právě Stanglem.¹⁹⁷ Wirth však proti jeho rozhodnutí namítal, že nemá nikoho, kým by nahradil Stangla v Sobiboru. Na to mu Globocnik odpověděl, že požádají o nového člověka ze struktur „T4“.¹⁹⁸

Historiografii první táborové fáze taktéž provázejí rozpory topografického rázu. Jeden z nich lze vyjádřit otázkou po momentu realizace základního rozparcelování vnitřního táborového pozemku na tzv. dolní a horní tábor (tábor č. 1 a tábor č. 2), přičemž lze vysledovat dvě protichůdné interpretace. Podle jedné z nich byl tábor takto rozdělen ještě před započítím vlastních vyhlazovacích aktivit, zatímco podle druhé došlo k rozdělení na dva tábory (podtábory v rámci společného obvodového oplocení vyhlazovací Treblinky II) až na základě reorganizačního intermezza, tj. období vymezeného v periodizačním

---

¹⁹⁴ SNYDER, s. 254.

¹⁹⁵ Podle Globocnikova kolegy Maxe Cichotského (Runhofa) se výpravám Globocnika a jeho pobočníků do táborů smrti říkalo „lov“. POPRZECZNY, s. 125. Významově přesnějším překladem německého „das Jagdstab“ je však „eskorta“, nikoli „lov“. Originální termín „das Jagdstab“ viz: TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 21.

¹⁹⁶ ARAD, s. 98–99.

¹⁹⁷ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 820.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 791.

přehledu písmenem „c“. S tím souvisí i historie vzniku tzv. „schlauchu“, uličky obehnané ostnatým drátem, která vedla z přijímací oblasti k plynovým komorám.¹⁹⁹ Byl „schlauch“ využíván již v první fázi fungování tábora, anebo byl vytvořen až během reorganizace? Touto a dalšími otázkami spojenými s první funkční fází vyhlazovací Treblinky se zabývá diplomová práce „SS-Sonderkommando Treblinka v první funkční fázi“.²⁰⁰

---

¹⁹⁹ Označení „Schlauch“ nebo „Schleuse“ – to druhé se váže spíše k historii vyhlazovacího tábora Belžec, viz TREGENZA, Michael, *Christian Wirth and the first phase of „Aktion Reinhard“*. (Původní strojopisný rukopis v anglickém jazyce, publikovaný v polštině in: *Zeszyty Majdanka XIV*, Lublin 1992), s. 9 – pro průchod, který začínal u svlékáren táborů Operace Reinhardt a končil před plynovými komorami, etymologicky vychází z aktivit spojených s programem „eutanazie“, ve kterých zabíjeli pozdější příslušníci posádek těchto táborů invalidy a psychicky nemocné. V Hadamaru i Grafenecku, dvou ze šesti hlavních středisek, která se na této operaci podílela, byla cesta vedoucí k tamním plynovým komorám označována totožně. Taktéž špalír lotyšských policistů, který vedl k popravčím hrobům v rumbulském lese u Rigy, byl pojmenován shodně. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 65, pozn. 19. Jámy v rumbulském lese vykopali sovětští váleční zajatci. Při popravě Němcům asistovali Lotyši, protože rumbulský les se nacházel nedaleko Rigy. SNYDER, s. 208. Poněkud nekonvenční označení pro treblinský „schlauch“ užil ve své výpovědi Karol Tajgman, který jej nazval „Himmelgasse“. AŽIH, 301/5341, výpověď Karola Tajgmana, 5. 9. 1944, s. 2. Stejně označení se objevuje i v dalším pramenu: AŽIH, 209/41, *Sprawozdanie Głównej Komisji dla Zbadania Zbrodni Hitlerowskiej w Polsce o Treblince*, 10. 11. 1945, s. 2.

²⁰⁰ CHOCHOLATÝ, *Treblinka v první funkční fázi*.

4 Geneze tábora v druhé funkční fázi

Cílem této kapitoly je zhodnocení fungování vyhlazovacího Treblinka²⁰¹ v komplexním táborovém měřítku a dále v těch dílčích oblastech, jimž není v dalších částech výzkumu věnován prostor, tj. v oblastech mimo vyhlazovací sektor zvaný Totenlager. Tomu je vyhrazeno patřičné místo v příslušných oddílech pokrývajících Totenlager z různých perspektiv a metodických východisek. Takto pojatý záběr na táborovou genezi sleduje rozkrytí pouze obecných atributů týkajících se tábora jako celku, přičemž je nutné podotknout, že mnohé ze zásadních proměn v topografii, názvosloví i strategii provozu se promítly především do procesů v dolním táboře a administrativní táborové části, od nichž byl Totenlager striktně separován.

Druhá funkční fáze SS-Sonderkommanda Treblinka se vyznačovala výraznými zásahy do vlastní tvárnosti tábora, jehož „nevinné“ vzezření působilo na příchozí již od okamžiku jejich prvního kontaktu s táborovým prostředím po výstupu na příjezdovou rampu. Ta jim poskytla statický uvítací vizuální kontakt s místem jejich záhuby.²⁰² Právě onen první dojem, který tábor vysídlencům nabídl, se v mnohém zasloužil o relativně bezproblémový průběh vyhlazovacího procesu během druhé funkční fáze,²⁰³ a to v ostrém kontrastu s předchozí Eberlovou „Dantovskou fází“.²⁰⁴ Jakkoli však byly realizované kosmetické úpravy revoluční, nedošlo k revizi v umístění klíčových podtáborových sektorů či k modifikaci vnějšího táborového oplocení, s výjimkou instalace dodatečné vnější bezpečnostní zábrany, ve které lze spatřovat analogii k osvětimské „kleine Postenkette“.²⁰⁵

---

²⁰¹ Etymologii názvu Treblinka lze vysvětlit dvěma způsoby. Jedním je, že když se pocestný zptal, či je osada, kterou prochází, bylo mu odpovězeno, že Treblina, tj. Treblinova, patřící Treblinovi. Pravděpodobnější však je druhá varianta, která říká, že vesnice byla pojmenována podle nedalekého potoka s názvem Treblinka. Kořen slova „tere“ pochází z ruštiny a infinitiv má formu „terebit“, přičemž polskou obdobou je „trzebić“, tedy mýtít. Znamená to, že okolní krajina kolem potoka Treblinka a pozdější stejnojmenné osady se vyznačovala spoustou vymýcených míst. V současném názvu Treblinka se však zachoval ruský, nikoli polský kořen infinitivu mýtít, což je zřejmě důsledkem velkého vlivu ruských obyvatel, kteří sem přišli z východu. KOPÓWKA – RYTEL-ANDRIANIK, s. 18. Pro zajímavost, i Sobibor v sobě nese odkaz na ruský jazyk.

²⁰² Srov. WIENERT, s. 180.

²⁰³ Srov. „Když se počátkem září 1942 brány vyhlazovacího tábora znovu otevřely, plnilo zařízení předepsanou funkci mnohem efektivněji.“ SNYDER, s. 263.

²⁰⁴ Parafraze Stanglova zhodnocení Eberlovské Treblinky. V prvních týdnech existence tábora nebyl kladen přílišný důraz na psychický stav deportovaných ani na jejich oklamání ohledně toho, co je skutečně čeká. KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 75. Stangl během několika měsíců vzhled Treblinky zásadně změnil, a zvýšil tím její smrtící účinnost. Židé přijíždějící do tábora na sklonku září už nevystupovali na pustou rampu lemovanou mrtvolami, nýbrž na fingované vlakové zastávce. SNYDER, s. 264.

²⁰⁵ V osvětimském podtáboře Březinka se k lepšímu zabezpečení tábora užívalo tzv. malého řetězu stráží, který tvořily vysoké dřevěné strážní budky vzdálené od sebe asi 50 metrů. Tyto budky se nacházely již za obvodovým oplocením celého komplexu Březinka. KRAUS, Ota – SCHÖN, Erich, *Továrna na smrt*, Praha 1946, s. 29–30, příloha č. 5. Orientační plán koncentračního tábora Birkenau. V Treblince tuto funkci

Jednalo se o položení podpůrné vnější bariéry zhotovené z protitankových překážek, k jejíž aplikaci došlo, podle slov někdejšího vězně dolního tábora Samuela Willenberga, po porážce Wehrmachtu u Stalingradu v prvních měsících roku 1943. Tehdy Wehrmacht věnoval protitankové překážky Himmlerovým SS, potažmo Globocnikovu lublinskému aparátu, odkud se dostaly do Treblinky,²⁰⁶ protože proti sovětským tankům nebyly příliš účinné.²⁰⁷ Výzkum britské forenzní archeoložky Caroline Sturdy Collsové zrevidoval dosud přijímaný předpoklad způsobu oplocení tábora jako celku, přičemž zpochybnil hypotézu, že celý tábor obestupovalo obvodové oplocení s pozdějším prstencem protitankových překážek. Collsová je totiž toho názoru, že nejenže hranice kamenů vyznačující dnes území tehdejšího tábora je v místě jeho severní strany, tj. oblasti s hlavní táborovou bránou (německý tábor neboli Wohnlager) oproti historické skutečnosti zhruba o padesát metrů zkrácena, ale že v těchto místech nebyla, ani v pozdějším období, bariéra dvojí. To znamená, že vzhledem k charakteru této táborové části a v souladu s bezpečnostními opatřeními zde nebylo zapotřebí mít vlastní část obvodového plotu doplněnou protitankovými překážkami, a tak zde byla pouze jedna zabezpečovací linie.²⁰⁸

Reorganizační intermezzo, které bylo odpovědí na Eberlovo velitelské angažmá, a překlenovalo první a druhou funkční fázi, se odrazilo ve vizuálních, věcných i provozních modifikacích táborových struktur, stejně jako v ozdravení táborového personálu. Jistých změn, a v rámci zachování objektivit je nutné konstatovat, že k lepšímu, se dočkali i samotní vězni. Krátce po zahájení druhé funkční fáze došlo k oboustranně výhodnému „obchodu“ mezi jimi a velitelstvím. Kalman Teigman, očitý svědek dolního tábora, se zmínil o přesunu vězeňských ubikací z oploceného prostranství se dvěma dřevěnými baráky hlouběji do tábora, směrem k jeho administrativnímu centru. Jeden z těchto dvou baráků sloužil jako svlékárna pro ženy s holičstvím, zatímco druhý byl původní vězeňskou ubikací pro vězně dolního tábora, později pak mužskou svlékárnou do okamžiku, než bylo

---

suplovaly zmíněné protitankové překážky, které však představovaly oproti březinské alternativě pouze statický (pasivní) bezpečnostní prvek.

²⁰⁶ Po vzpouře ve vyhlazovací Treblince byly využity v trestaneckém pracovním táboře Treblinka I. BAXTER, s. 111. KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 47.

²⁰⁷ Rozhovor autora se Samuelem WILLENBERGEM (očitým svědkem Treblinky), dne 19. 3. 2011 ve Varšavě. Franciszek Ząbecki ve svých vzpomínkách (s vysokou pravděpodobností mylně) napsal, že po dokončení stavby železniční vlečky, tj. v červnu 1942, začaly do tábora přijíždět vagony naložené ostnatým drátem, protitankovými překážkami, prkny atd. ZĄBECKI, s. 38. Protitankovými překážkami podle něj bylo zabezpečeno území tábora už tehdy, což lze považovat za omyl, jehož se při sepisování vzpomínek dopustil. Dále v jeho pamětech stojí, že na podzim 1942 obdržel od zástupce velitele okrsku AK „Przeboja“ rozkaz zhotovit plán vyhlazovacího tábora Treblinka včetně oplocení a rozmístění protitankových překážek. Tamtéž, s. 79. Vzhledem k udanému datu je opět nepravděpodobné, že by se v Treblince tou dobou již nacházely protitankové překážky.

²⁰⁸ *Co wiemy o Treblince*, s. 211.

rozhodnuto, že se mužští vězni budou vysvlékat pod holým nebem. V posledně zmíněném baráku se dále podle některých pramenů nacházel desinfekční kotel²⁰⁹ určený k desinfekci ostříhaných vlasů. V příloze č. 46 k přehledu informační a propagandistické ústředny Armie Krajové z 31. ledna 1943 se objevil důležitý postřeh, jenž doplňuje klíčové milníky historie tábora smrti Treblinka. Souvisí se zavedením stříhání vlasů ženám před jejich zplynováním: „*Od začátku listopadu byly v Treblince zavedeny inovace: ženám se před svlečením stříhají vlasy,*²¹⁰ *jimiž se plní pytle*“,²¹¹ stojí doslova ve zprávě. Na základě jiných informací je však možné, že se stříháním v Treblince se začalo již dříve, konkrétně v září nebo říjnu 1942,²¹² přičemž je důležité, že tento trend, jenž se stal nedílnou a charakteristickou součástí vyhlazovacího procesu, zakořenil v Treblince až v druhé funkční fázi.²¹³

Se stříháním vlasů souvisí instrukce šéfa SS-WVHA, SS-Obergruppenführera Oswalda Pohla ze dne 6. srpna 1942 určená velitelům koncentračních táborů, jež hovoří o jejich průmyslovém zužitkování.²¹⁴ Stangl vypověděl, že: „*Jednoho dne jsme dostali desinfekční zařízení, o kterém jsme nevěděli, co s ním máme dělat. Zeptal jsem se proto Lublinu. Bylo mi řečeno, že odted' mají být ženy stříhány.*“²¹⁵ To by znamenalo, že za Eberla v první funkční fázi ke stříhání vůbec nedocházelo, což navíc koresponduje s domněnkou Wojciecha Mazurka, zabývajícího se Sobiborem, který v rozhovoru s autorem zmínil: „*U*

---

²⁰⁹ Ve vysvětlivkách k plánu tábora, jehož autorem je Richard Glazar, je původní mužská ubikace vedena pod pořadovým číslem 29. Je u ní uvedeno: „*Svléčárna pro muže, užívaná také jako skladiště stavebního materiálu, dezinfekční kotel.*“ GLAZAR, příložený plán tábora. Podle jiného zdroje se však desinfekční místnost nacházela mezi holičstvem a „schlauchem“. Tedy ne v sousedním baráku, který byl původně mužskou ubikací. Joe Siedlecki byl jedním z vězňů, kteří zde pracovali. Nazval toto místo jedním z nejhorších v táboře. Úkolem vězňů bylo vydesinfikovat vlasy předtím, než byly zabaleny a expedovány do Německa na výrobu matrací. SERENY, s. 189. Sušení a desinfekce ostříhaných vlasů byly jedním z atributů, kterým se lišilo osvětimské Sonderkommando od sobiborských a treblinských Totenjuden, kteří se setkávali s již ostříhanými mrtvými těly, zatímco osvětimské Sonderkommando muselo vlasy stříhat posmrtně, čímž spadala jejich následná „údržba“ do sféry působnosti vězňů pracujících v krematoriích. Bývalý člen osvětimského Sonderkomanda, Leib Langfus, byl jedním z těch, jehož úkolem bylo desinfikovat a připravovat ženské vlasy k odeslání do Německa. COHEN, s. 283.

²¹⁰ Z výpovědi jednoho z přeživších vyhlazovacího tábora Belžec, Chaima Hirszman, však vyplývá, že ženám stříhali vlasy až po zplynování: „*[...] holili jsme mrtvolám vlasy, které jsme pak balili do pytlů. [...] V jednom z „transportů“ z plynové komory byla mrtvola mé ženy, které jsem měl oholit vlasy.*“ AŽIH, 301/1476, výpověď Chaima Hirszman, 19. 3. 1946. Kopie v APMM, VII/0-256, s. 3. Hirszman však byl v táboře až v pozdějším období jeho provozu. Annika Wienertová z této skutečnosti vyvodila závěr, že vyhlazovací postup zde nebyl jednotný, kontinuální, ale mohl mít různé podoby. WIENERT, s. 240.

²¹¹ ARAD, s. 365.

²¹² Tamtéž, s. 115.

²¹³ Z některých zdrojů vyplývá, že v období nadměrného přílivu transportů neprobíhalo stříhání pouze v baráku dolního tábora, ale zřejmě bylo improvizovaně prováděno taktéž v oblasti plynových komor. STURDY COLLS, Caroline, *Mapping Nazi Terror: Archaeological Investigations at Treblinka Extermination and Labour Camps*. Studie prezentovaná na konferenci Archaeology of Violence: Archaeology of War, Archaeology of Mass Violence ve Francii, s. 8.

²¹⁴ KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 87.

²¹⁵ RÜCKERL, s. 222.

čtvrtého hrobu jsme našli celé copy vlasů. Ještě více než sedmdesát let poté. Bylo tam hodně těch vlasů.“ Na námitku, že je nacisté nestačili odvézt, odvětil: „Anebo je možné, že na počátku nestříhali vlasy.“²¹⁶ Podle Anniky Wienertové se začalo se stříháním vlasů od října či listopadu 1942, a to nejprve v komorách, poté v baráku dole na Entkleidungsplatzu.²¹⁷

Kalman Teigman se nechal slyšet, že přesun vězeňských ubikací byl motivován zabitím Maxe Bialy,²¹⁸ člena treblinské posádky, argentinským vězněm Meirem Berlinerem. V oficiální treblinské historiografii je tato událost datována na 11. září 1942. Teigman o ní autorovi řekl: „*Tam zabili jednoho Němce. [...] Já jsem to viděl, všichni to viděli. [...] Stalo se to během apelu. Počítali nás a samozřejmě nás mlátili. Nevím jak, ale vyskočil jeden takový [muž] z řady a měl nůž, který mu bodl do zad. Jeho samozřejmě okamžitě na místě zabili, zabili ho lopatami. A [toho raněného Němce] jmenoval se Max Biala [...] vzali do nemocnice, ale během cesty zemřel. Pak udělali kasárna a pojmenovali je: Kasárna Maxe Bialy. A následovalo to, že zlikvidovali pět procent lidí z tábora. [...] To, co se stalo potom, to tam už byl Stangl... a on tehdy řekl – oni se báli, abychom to neudělali ještě jednou – tak nám řekli, že budeme mít příbytky, ve kterých budeme moct jíst a spát, mýt se a tak dále, a tak dále. A skutečně se to stalo. Předtím jsme spali na písku.*“²¹⁹ To, že většina vězňů dolního tábora, vyjma Hofjudů (dvorních Židů²²⁰), Němci privilegovaných a kvalifikovaných řemeslníků, spala nejdříve v holých barácích na podlaze, bylo pro počáteční období Treblinky příznačné. Teprve Stanglova zkušenost s napadením Maxe Bialy, který byl jedním z čelních představitelů někdejší Eberlovy kamarily, a jenž jakoby symbolicky padl na počátku vlády nového treblinského velení, jej přiměla přemístit vězně do kvalitnějších prostor, kde navíc dostali dřevěné pryčny s dekami.²²¹ Stejně tak jej

²¹⁶ Z rozhovoru Michala CHOCHOLATÉHO s Wojciechem MAZURKEM (archeolog) ze dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

²¹⁷ WIENERT, s. 173.

²¹⁸ Podle Ernsta Klee se jmenoval Max Bilar, nikoli Biela či Bialas, jak je jeho jméno běžně a chybně uváděno v literatuře. KLEE, *Eutahnasie*, s. 240, 547.

²¹⁹ Rozhovor autora s Kalmanem TEIGMANEM (očitým svědkem Treblinky), dne 3. 3. 2008 v Bat Jamu. Richard Glazar, který přijel do Treblinky 10. října 1942, se ještě setkal s ubikacemi na Entkleidungsplatzu, kde vězni spali na holém písku: „[...] skončíme v jednom z baráků nahoře na prostranství-nádvoří, kde jsme se odpoledne svlékali. Rozsvítí se několik svíček. Holá země, samý písek, každý se pokládá, kde se dá, bojuje se o místo, jedni padají přes druhé.“ GLAZAR, s. 15, 20. Více viz ARAD, s. 111–112. O spaní na písku se ve své výpovědi zmínil i Isadore Helfing. Hovořil o baráku, kde nebyly postele. Byly tam jen stěny a písek. Vězni si lehli na písek, a tak spali. USC SHF (PL), výpověď Isadora Helfinga, Beverly Hills, California, 15. 8. 1995, páska 1/4, 28. min.

²²⁰ Termín „Hofjuden“ (dvorní Židé) se historicky váže k 17. a 18. století, kdy se po třicetileté válce začala kolem dvora absolutistických panovníků formovat skupina Židů, zabývajících se bankérstvím, finančním poradenstvím, či vykonáváním diplomatických funkcí.

<http://www.judentum-projekt.de/geschichte/neuzeit/hof/> [2016-9-13].

²²¹ O zavedení pracovních komand a jejich ubytovacích podmínkách viz více WIENERT, s. 190.

k přesunu vězňů motivoval nepsaný „inaugurační diplom“, jehož součástí bylo podporovat existenci kvalifikovaných a trvalých pracovních komand, což předpokládalo zlepšení životních podmínek vězňů.²²²

Původní ubikace vězňů na Entkleidungsplatzu byla posléze zamýšlena jako svlékárna pro muže, jenže brzy se naplnila oděvy, pro které nestačila skladiště, jež mohla pojmout jen nepatrný zlomek všech svršků, v důsledku čehož se věci začaly hromadit v přijímací oblasti. Malé a cennější předměty se pak skladovaly právě v tomto baráku, který měl původně sloužit jako mužská svlékárna, „*nicméně jeho účel se změnil a muži se museli svlékat venku*“.²²³

Stangl zařídil stabilní, resp. pevné ubikace také pro členy ukrajinského strážního personálu. Ti spali za předchozího Eberlova velení zčásti v zemljankách zakrytých celtovinou a roztroušených kolem táborového oplocení. Oddávali se přitom bujarému životu, k němuž patřilo obchodování s polskými obyvateli. Nová kasárna, jež vznikla nedaleko hlavní táborové brány,²²⁴ byla na počest zavražděného Bialy pojmenována právě podle něj.²²⁵

Očitý svědek Edward J. Weinstein, který byl do Treblinky deportován na konci první fáze, přežil reorganizační intermezzo a podařilo se mu z tábora uprchnout v jedné z vlakových souprav, která z tábora odvážela vytríděné věci k dalšímu použití zejména v říši, popsal tehdejší podobu oploceného prostranství, které propojovala s táborovým sektorem smrti ulice obehnaná ostnatým drátem. Podle něj se zde nacházely dvě budovy. Jedna sloužila k vysvlékání žen, druhá jím byla charakterizována následovně: „*A v této budově, ta byla rozdělena. [...] A tady byl oddělený vchod, odtud sem, oddělený vchod na straně. A ten sloužil pro červené záplaty,*“²²⁶ tj. pro vězně s červeným označením, kterým byla v baráku rezervována pouze určitá část, tedy ne celý jeho interiér.²²⁷

Také soubor jam plných mrtvol nedaleko příjezdové rampy, později přetvořený v tzv. „lazaret“, jedno z nejobávanějších táborových míst, prošel ve druhé fázi proměnou. Kalman Teigman, který spatřil toto místo určené pro mrtvé z transportu a ty, kteří nebyli schopni dojít do plynových komor samostatně a bez zdržování likvidačního procesu, na vlastní oči, si odtud odnesl následující dojmy: „*Já jsem v lazaretu byl. Viděl jsem, jak tam*

²²² JuNSV Lfd.Nr.746, s. 767, 774.

²²³ ARAD, s. 165.

²²⁴ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 779, 781.

²²⁵ CYMLICH, Israel – STRAWCZYŃSKI, Oskar, *Escaping Hell of Treblinka*, New York, Jerusalem 2007, s. 165. GLAZAR, s. 234.

²²⁶ Rozhovor autora s Edwardem J. WEINSTEINEM (očítým svědkem Treblinky), dne 13. 8. 2008 v Praze.

²²⁷ Tamtéž.

zabijeli. Byli tam tři [muži z táborové posádky]. Jeden se jmenoval Mentz. Měl hubu jako opice, takové vyceněné zuby a velké uši. Tak jako ďábel. Druhý byl Miete, ten měl křivou hlavu a pak tam byl ještě jeden, Bilitz [sic!].²²⁸ Bilitz utekl a nechtyli ho. U soudu jsem je všechny poznal. Mentze jsme přezdívali Frankenstein, protože vypadal jako Frankenstein, jako ten, kterého vytvořil. Měl takovou ošklivou hubu, takové velké zuby, takové uši. Stál tam celý den a střílel. Stříleli oni a Ukrajinci²²⁹ také. Seděl tam jeden Ukrajinec. Byla tam taková obrovská jáma a pak byl písek, okolo lazaretu. A tam stále vysedával jeden Ukrajinec a vyhrával na píšťalku.²³⁰

Na železniční vlečku treblinské rampy, která byla pro druhou fázi upravena, zejména zpevněna a vyasfaltována,²³¹ podle jiného zdroje vydlážděna,²³² mohlo být naráz natlačeno parní lokomotivou až dvacet dobytčích vagonů. Pro srovnání se Sobiborem to byl dvojnásobek.²³³ Celá délka rampy byla nivelizována do takové míry, že se svou rovinou podobala stolní desce.²³⁴

---

²²⁸ Lothar Bölitz. Ernst Klee však uvádí jméno Willi Beelitz, který sloužil ve střediscích „eutanazie“ Grafeneck a Hadamar a v Treblince měl hodnost SS-Sacharführer. KLEE, *Euthanasie*, s. 546.

²²⁹ Ukrajinská pomocná stráž, tzv. fremdländische Hilfswillige. V Treblince bylo 90–120 příslušníků této stráže podřízené německému personálu. Ukrajinci nosili původně uniformy v barvě zemité hnědé, později byli oděni do černých uniforem. JuNSV Lfd.Nr.746, s. 760. Problémem týkajícím se popisu ukrajinských uniforem je fakt, že pomocní strážníci fakticky neměli žádnou jednotnou uniformu. Zpočátku nosili polské uniformy obarvené načerno, později byly zavedeny uniformy belgické armády, které měly barvu zemité zelené (v originále erdgrün), přičemž se od té doby míchaly jednotlivé díly uniforem dohromady, staré s novými. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 111.

²³⁰ Rozhovor autora s Kalmanem TEIGMANEM (očitým svědkem Treblinky), dne 3. 3. 2008 v Bat Jamu.

²³¹ TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 6.

²³² CYMLICH – STRAWCZYŃSKI, s. 166.

²³³ Z rozhovoru mezi autorem a Julesem Schelvisem: „*Kolik vagonů mohlo být natlačeno do [sobiborského] tábora?*“ – „*Dovnitř deset vagonů. A když jsem přijel s dalšími třemi tisíci lidmi, celkově přijelo padesát vagonů pouze s Židy. A jen deset z nich mohlo vjet do tábora.*“ – „*V případě Treblinky to bylo dvacet vagonů, a v případě Belžecu šest. Avšak v Belžecu byla dvojitá rampa.*“ – „*Och ano, ale tady byla samostatná. [...] první věc, kterou jste viděl [při příjezdu transportem] byla ta věž. [...] Existují snímky, které ukazují, že tu stála před rokem 1941.*“ Rozhovor autora s Julesem SCHELVISEM (očitým svědkem Sobiboru), dne 17. 4. 2008 v Sobiboru. Maranda ve své práci uvedl, že na táborový pozemek Sobiboru vjížděl vlak složený nanejvýš z 20 vagonů. U Treblinky však uvádí maximum 19 vagonů, které mohly vjet naráz do tábora. MARANDA, s. 48, 51. O transportu složeném z 57 vagonů, který byl následně dělen na tři části, se zmínil Jerzy Królikowski, který pracoval při stavbě mostu v okolí treblinských táborů. Takto neobvyklý počet vagonů vysvětlil tím, že délka bočnice v oploceném táborovém terénu byla taková, že se na ni vešlo 19 vagonů a parní lokomotiva. KRÓLIKOWSKI, Jerzy, *Budowalem most kolejowy w pobliżu Treblinki*, in: Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, no. 49, leden–březen 1964, Warszawa, s. 49. AŽIH, 302/224, výpověď Jerzego Królikowského, květen 1961, s. 12 V případě vyhlazovacího tábora Belžec se v pramenech objevuje informace, že po červnu 1942 byla k táborové rampě položena druhá kolej, takže bylo teoreticky možné natlačit do tábora jednorázově až čtyřicet vagonů. Avšak kvůli omezené kapacitě tamních plynových komor se ustálila praxe natlačení patnácti až dvaceti vagonů, tedy ne více než tomu bylo v případě Treblinky. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 63. O dvoukolejně rampě v Belžecu se zmiňuje i Annika Wienertová. WIENERT, s. 164. Avšak v případě Sobiboru uvedla kapacitu tamní rampy na 18–20 vagonů. Tamtéž, s. 166. Podle Arada kapacita rampy uvnitř treblinského tábora nepřesahovala délku dvaceti vagonů. ARAD, s. 78.

²³⁴ CYMLICH – STRAWCZYŃSKI, s. 166.

O proměnu tvářnosti Treblinky v její druhé fázi se zásadně zasloužil tehdejší vězeň Jankiel Wiernik, který je v treblinských dějinách doslova ikonickou postavou objevující se v mnoha očitých svědectvích. Sehrál nezanedbatelnou úlohu při utváření táborové morfologie. Jeden z dalších vězňů, Oskar Strawczyński, na něho vzpomínal: „*Wiernik, mistr ve svém oboru, k nám denně přicházel se dvěma pomocníky z Tábora 2 [vyhlazovací sektor Treblinky]. Začali stavět strážní domek a hlavní vstupní bránu. Když byla práce dokončena, byla hodna zhlédnutí. Strážnice a brána se dvěma vchody byly skutečně překrásné. Všechno bylo vystavěno ve středověkém stylu, a dokonce i vnitřky byly vybaveny stejně. My z klempířské dílny jsme přitloukli speciální svítilny vyrobené z tlustých železných plátů, jež visely z mohutných železných řetězů nad vstupem a nad vchodem do strážnice. Na vrcholu brány byla krásná železná dekorace, jež stála našeho mistra, Herszela Jabłkowského ze Stoczku, mnoho hodin úsilí a práce.*“²³⁵

Podle Oskara Strawczyńského začala být Treblinka počátkem jara 1943 „zkrášlována“. Stalo se tak v důsledku polevujících transportů a klesajícího počtu vězeňského personálu. Kosmetické zásahy spočívaly v dláždění táborových ulic kameny, přičemž ulice dostávaly svá jména, například Kurt²³⁶ Seidel Strasse, pojmenovaná po šéfovi družiny, jež měla za úkol ulice postavit, či Siedelstrasse, tj. ulice vysídlenců, což byla cesta vedoucí uvnitř oplocení Treblinky II do horního tábora.²³⁷ Tato cesta však nebyla totožná se „schlauchem“,²³⁸ tedy cestou skutečně používanou vysídlenci pro průchod k plynovým komorám, a sloužila především pro potřeby personálu.

Richard Glazar k období změn poznamenal: „*Tohle není stejné místo, které jsem poprvé uviděl před deseti měsíci.*“²³⁹ *Obrovská bílá tabule s černým nápisem hlásá přijíždějícím, že tato stanice se jmenuje Treblinka – Obermajdan.*“²⁴⁰ Podle Strawczyńského na ceduli stálo pouze „Stanice Obermajdan“.²⁴¹ Tak či onak, Treblinka vstoupila do své „obermajdanské fáze“, která reprezentovala vrchol klamu a nejvýrazněji se odlišovala především od první hektické Eberlovy fáze, ale i od počátku druhé funkční fáze následující po generálním

---

²³⁵ Tamtéž, s. 168.

²³⁶ Podle Glazara Karl Seidel Strasse, GLAZAR, s. 234.

²³⁷ CYMLICH – STRAWCZYŃSKI, s. 165.

²³⁸ „Schlauch“ byl široký 4,5–5 metrů a dlouhý 80–90 metrů. RÜCKERL, s. 202.

²³⁹ Glazar přijel do Treblinky 10. 10. 1942. GLAZAR, s. 15.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 232–233. V literatuře se objevuje taktéž polský ekvivalent názvu, který zní „Majdan Górny“. Takový nápis byl prý k vidění již na odbočce k táboru z betonové cesty vedoucí dále do Kosowa Lackého. ZĄBECKI, s. 70. Majdan se jmenoval rašelinový lom, který se nacházel výhodně od Poniatowa, tudíž nedaleko tábora smrti. Zmínky o „lomu Majdan“ v těchto oblastech se vyskytují v Kopówkově a Rytel-Andrianikově knize hned na několika stránkách. Je zde také uveden rašelinový lom v Majdanu Kupientyńském. KOPÓWKA – RYTEL-ANDRIANIK, s. 35, 58, 81, 415.

²⁴¹ CYMLICH – STRAWCZYŃSKI, s. 167.

reorganizačním intermezzu. Na rampě byly instalovány ukazatele s nápisy oznamujícími směr k vlakům na Białystok a Wolkowysk.²⁴² Na „staniční budově“, která přiléhala k rampě, a ve skutečnosti sloužila jako skladiště majetku po obětech, se vyjímaly nápisy jako: čekárna pro první, druhou, třetí třídu anebo výdej lístků. Nechyběla ani velká orientační mapa stanice Obermajdan, stejně jako cedule oznamující přítomnost kanceláře přednosta stanice a informačního byra pro pasažéry. To vše doplňovaly směrovky odkazující na cestu ke koupeli či k parkovací garáži. Dveře vedoucí k přednostovi stanice však byly jen ke stěně přitlučenou náhražkou, stejně jako falešné hodiny. Zadáním speciálně vybraného umělce pak bylo nakreslit rozcestníky, jako například ten, který ukazoval ke stanici a byl ozdoben obrázkem Žida, shrbeného a obrýleného, táhnoucího svá zavazadla. Na cestě ke zvířecím kotcům se na ukazatelích vyjímaly namalované krávy, slepice a ovčáctí psi. Ukazatel mířící ke kasárnám zobrazoval pochodující vojáky. Na cestě vedoucí k ubikacím vězňů pak byla cedule s nápisem „Ke ghettu“, ilustrovaná obrázkem Židů nesoucích lopaty, kladiva a sekery. Všechny stavby lemující hlavní ulici Kurta Seidla byly ozdobeny zručně vyrobenými symboly ve středověkém stylu. Před pekárnou visel obrovský dřevěný rohlík ve tvaru půlměsíce. Ve výrobním procesu se taktéž nacházela kamenná žába, jež měla být posazena do rybníka uprostřed táborového zvěřince. Z její otevřené tlamy by prýštila voda jako z fontány.²⁴³

Richard Glazar vystihl situaci změn, jež postihly Treblinku ve vrcholné etapě druhé funkční fáze velmi výstižnou metaforou: *„Zlí duchové tady byli, řádili, sáпали a pak si hráli, všechno zahladili a znova líp nastražili. Přiložili úhledný barevný plán na veliký obdélník písku a podle něj všechno obtáhli – samé pravé, ostré a tupé úhly, zatáčky podle kružítka. [...] Vyleštěné proužky kolejí, nad nimi pruh na bílo natřené ztužující traverzy, těžká černá plocha udusané škváry na nádražním prostranství, nad ní strašidelné bílé tabule a zase ona surová zeleň plotu. [...] V dřevěném štítu hlavní brány je vyznačena světová růžice, vyhlazený oblý tvar zemského globu protínají dva ostroúhlé blesky znaku SS. [...] Treblinka je ohromná, nalakovaná, nastražená past.“*²⁴⁴

Podle Gitty Serenyové začal Stangl se zřizováním falešné železniční stanice o Vánocích 1942. Na třídícím baráku byly hodiny s namalovanými ciframi a ručičkami, které se nikdy nehýbaly, okénka na lístky, různé jízdní řády a šipky, ukazující ve směru všelijakých

²⁴² GLAZAR, s. 233, CYMLICH – STRAWCZYŃSKI, s. 167. Wolkowysk je město ležící v dnešním Bělorusku.

²⁴³ CYMLICH – STRAWCZYŃSKI, s. 167–168.

²⁴⁴ GLAZAR, s. 232–234.

destinací.²⁴⁵ Franciszek Ząbecki, výpravčí²⁴⁶ skutečné treblinské stanice se dozvěděl, že na barácích byly nápisy v německém jazyce „Bahnmeistere“ (dražní oddělení), „Güterabfertigung“ (odbavení zboží), „Fahrkartenausgabe“ (výdej lístků), staniční hodiny a cedule oznamující další směr cesty: „Richtung nach Bialystok“, „Richtung nach Wolkowysk.“²⁴⁷

4.1 Personál

Táborovým velitelem SS-Soderkommanda Treblinka, a tudíž hierarchicky nejvýše postavenou osobou táborového personálu, byl ve druhé funkční fázi Franz Paul Stangl. Jeho kariéra, přímo spojená se systematickou likvidací vybraných osob, díky které se mu otevřely brány na Východ, kde se stal prvním velitelem Sobiboru a druhým velitelem Treblinky, začala ve středisku „eutanzie“ Hartheim na Dunaji v dnešním Rakousku. Jeho tehdejší lékařským vedoucím byl Dr. Lonauer, šéfem správního oddělení a vedoucím kanceláře byl původně kriminální policista, v době Stanglova příchodu do Hartheimu kapitán pořádkové policie Christian Wirth, pozdější první velitel vyhlazovacího tábora Bežec a od srpna roku 1942 inspektor táborů spadajících pod Operaci Reinhardt. Zástupcem vedoucího kanceláře byl rakouský kriminalista Franz Reichleitner, pozdější Stanglův nástupce ve funkci velitele vyhlazovacího tábora Sobibór.

Již v Hartheimu se Stangl setkal s vyšetřováním ve věci „zpronevěry“ majetku po obětech, když se účastnil domovní prohlídky jednoho z členů personálu, jenž byl podezřelý z krádeže zlatých zubů vytržených mrtvolám v hartheimském středisku. Tato zkušenost anticipovala jeho pozdější angažmá v podobné oblasti na Východě, kde byl pověřen, již jako velitel Sobiboru, prošetřením „majetkových úniků“ ve vyhlazovacím táboře Treblinka. Ten byl tou dobou pod vládou Stanglova krajana, doktora medicíny Irmfrieda Eberla. Iniciátorem vyšetřování byl další rakouský Němec, SS- und Polizeiführer lublinského obvodu, Odilo Globocnik.²⁴⁸ Tyto skutečnosti ukazují na vysokou koncentraci rakouských Němců v klíčových, především exekutivních postech táborů Operace Reinhardt.²⁴⁹

---

²⁴⁵ SERENY, s. 200.

²⁴⁶ Němci jej nazývali „Fahrdienstleiter“. ZĄBECKI, s. 76. Sám Ząbecki přiznal, že v době treblinského procesu v roce 1965 mluvil slabou němčinou. Na železniční stanici Treblinka pracoval jako výpravčí (v originále dyžurny ruchu) od 22. 5. 1941. Tamtéž, s. 117, 120.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 42.

²⁴⁸ Více viz: CHOCHOLATÝ, *Treblinka v první funkční fázi*.

²⁴⁹ Srov.: ARAD, s. 27.

Stangl se v Hartheimu, kde měl krycí jméno Staudt,²⁵⁰ hojně věnoval administrativním činnostem, přičemž na vlastní vražedný proces dohlížel střediskový lékař. Potom, co Wirth odešel ze svého postu a program „eutanazie“ byl v podstatě ukončen, stal se vedoucím hartheimské kanceláře Reichleitner, přičemž Stangl se posunul do funkce jeho zástupce. V pozdním létě 1941 byl program „eutanazie“ definitivně zrušen. Tou dobou přestoupil Stangl do střediska v Bernburgu na Sále, ve kterém však aktuálně neprobíhaly vzhledem k okolnostem žádné smrtící operace. Tamním lékařským vedoucím byl Eberl, první operační velitel vyhlazovacího tábora v Treblince, kterého na tomto postu vystřídal v pozdním létě 1942 právě Stangl. Vedoucím bernburské kanceláře byl kriminalista Gottlieb Hering, budoucí druhý velitel Bežcecu,²⁵¹ který tuto funkci převzal po Wirthovi v době jeho jmenování do funkce inspektora táborů Operace Reinhardt.²⁵²

Wirth tedy preferoval mít ve svém okolí lidi se zkušenostmi v oblasti kriminalistiky a s profesními policejními zkušenostmi obecně. A Stangl byl jedním z nich. Již zde, v Bernburgu, se objevily problémy v podobě záznamových nesrovnalostí týkajících se tzv. nashromážděné pozůstalosti, které plynuly z osobnostních rozporů mezi Eberlem a Heringem. Tento problém opět anticipoval obdobnou situaci, jež nastala během Eberlovy služby ve funkci prvního velitele Treblinky.²⁵³ Stangl byl pověřen dát „bernburskou záležitost“ do pořádku a vést dále policejní a administrativní agendu. Odmítl však nabídku ujmout se funkce vedoucího kanceláře po Heringovi, a to s odůvodněním, že by to měl z Bernburgu příliš daleko k rodině.²⁵⁴ V únoru 1942 se tak vrátil do Hartheimu potom, co „uklidil nepořádek v Bernburgu“.²⁵⁵ Velká část personálu, zvláště lékařů, odtud mezitím

---

²⁵⁰ KLEE, *Euthanasie*, s. 595.

²⁵¹ Podle Anniky Wienertové byl Hering taktéž posledním velitelem Sobiboru, který dohlížel na likvidaci tábora. WIENERT, s. 8, 113.

²⁵² Vedle táborů Operace Reinhardt: Bežcecu, Sobiboru a Treblinky, existoval taktéž vyhlazovací tábor Chełmno nad Nerem (Kulmhof am Ner), který podle Gitty Serenyové nespadal pod představenstvo programu „eutanazie“ (T4), ale byl podřízen přímému dozoru RSHA (Reichsicherheitshauptamt). Tento tábor však byl podle jejích závěrů původně zamýšlen jako středisko „eutanazie“. SERENY, s. 86. Přes komplikované administrativní pozadí tohoto tábora je však nepochybné, že nepatřil mezi tábory Operace Reinhardt. V rámci transferu osob z programu „eutanazie“ na Východ a jejich dalšího angažmá v táborech smrti však představuje zajímavý potenciální mezičlánek. Tregenza poukázal na fakt, že muži z T4 převelení do služby ve vyhlazovacích táborech byli přijímáni v táboře na starém letišti v Lublinu. Mužští ošetřovatelé z programu „eutanazie“ dostali uniformy Waffen-SS bez run SS na límcových výložkách, po čemž pokračovali na dvoutýdenní základní vojenský výcvik do výcvikového tábora SS v Trawníkách. TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 19.

²⁵³ Této podobnosti si povšiml i Michał Maranda, který napsal: „*Je zajímavé, že analogická situace se opakovala skoro o rok později v Treblince. [...] Stangl prokázal svoji způsobilost k intervenci tohoto typu, když ‚uklidil bordel‘ po dr. Eberlovi ve středisku ‚eutanazie‘ v Bernburgu.*“ MARANDA, s. 167–168.

²⁵⁴ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 738.

²⁵⁵ SERENY, s. 78.

odešla do Ruska plnit ošetrovatelské povinnosti. Po nějaké době se tito muži vrátili do střediska, neboť Vůdcova kancelář (KdF) pro ně měla další úkol.

Stangl byl na jaře 1942 povolán na centrálu T4 v Berlíně, kde mu bylo oznámeno, že jeho služba v rámci programu „eutanazie“ skončila, a měl si vybrat mezi návratem do policejní služby v lineckém gestapu, anebo se nahlásit u SS- und Polizeiführera na Východě. Bylo mu sděleno, že na Východě jsou budovány tábory. Zvolil druhou variantu, tj. nasazení na Východě (v originále Osteinsatz). V Hartheimu, kam se ještě načas vrátil, obdržel v březnu nebo dubnu 1942 příkaz hlásit se opět na služebně T4 v Berlíně.²⁵⁶ Při setkání s SS- und Polizeiführerem v parku kasáren Julia Schrecka v Lublinu mu Globocnik sdělil, že bylo rozhodnuto postavit několik zásobovacích táborů pro armádu. Podle této Stanglovy verze událostí mu Globocnik dále řekl, že od něj chce, aby se ujal výstavby tábora zvaného Sobibór. Ukázal mu plány, na kterých byly baráky, železniční koleje, ploty, brány. Když se jej Gitta Serenyová zeptala, jestli se mu Globocnik během jejich rozhovoru zmínil o skutečném účelu tábora a o Židech, odpověděl jí, že ani slůvkem. Nic netušil. Globocnik jej požádal, jestli by se mohl setkat s Wirthem, načež Stangl odvětil, že se s Wirthem zrovna „dvakrát nemusí“ a že se mu pokud možno vyhýbá.²⁵⁷

Tím začala jeho kariéra velitele vyhlazovacích táborů Sobibór a Treblinka. V Treblince byl na základě Globocnikovy nominace z 12. února 1943 povýšen do hodnosti SS-Hauptsturmführera. Získal válečný kříž za zásluhy I. a II. třídy s meči. Do momentu svého povýšení nosil policejní uniformu s hodnostním označením policejního nadporučíka, od svého povýšení pak užíval uniformu SS-Hauptsturmführera SD (bezpečnostní služby).²⁵⁸

Stangl byl znám tím, že během své služby v obou vyhlazovacích táborech také nosil sněhobílé části uniformy.²⁵⁹ Šlomo Szmajzner ze Sobiboru o něm řekl, že *„byl perfektně oblečený. Jeho bílý žaket byl zapnut na knoflíky od shora dolů, volné kalhoty měl napěchované a zmačkané, nad filmem prachu z nádvoří se leskl vršek jeho bot. Bylo mu třicet let, byl pružný a hubený. Pod stříbrnou lebkou na jeho SS čapce vyrůstaly od špičky uší světle hnědé vlasy a pod jeho spodním rtem byl náznak důlku. V pravé ruce držel pár vatově bílých rukavic. Mluvil měkce, trpělivě a klidně se usmíval. Podle Šloma měl*

---

²⁵⁶ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 738.

²⁵⁷ SERENY, s. 102–103.

²⁵⁸ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 738.

²⁵⁹ Během jednoho z prvních telefonických rozhovorů, který vedl autor s bývalým vězněm Treblinky Samuelem Willenbergem v první polovině roku 2002, a který byl zčásti použit ve studentském dokumentárním filmu *Zlopravětné dítě* (2003, rež. Lucie Králová, Miroslav Novák), řekl Willenberg autorovi, že Stangla nazývali podle jeho sněhobílého lněného žaketu přezdívkou „Bílá smrt“. Toto označení se objevuje i v knize: CZARKOWSKI, obr. příloha mezi s. 232–233.

vytříbenou eleganci univerzitního profesora válkou vytrženého ze své třídy a vrženého do písečných pūd východního Polska.“²⁶⁰ „Bílé části“ svého šatníku si Stangl opatřil po nepříjemné zkušenosti s hmyzem v Sobiboru, během které byl pokryt „písečnými mouchami“, na něž byl obzvláště citlivý. V nedalekém městečku pak navštívil tkalcovskou dílnu, kde mu padlo do oka krásné bílé plátno. A jelikož jednou z jeho profesí byl krejčí, sám si z tohoto materiálu zhotovil blůzu a krátce nato jezdecké kalhoty a kabát.²⁶¹

Když Stangl převzal po reorganizačním intermezzu, jež bylo vyústěním Eberlova sesazení, funkci treblinského velitele, nechal se na několik týdnů zastoupit SS-Obersturmführerem (Hauptmannem) Ernstem Schemmelem. Stalo se tak koncem září nebo počátkem října 1942.²⁶² Schemmel se narodil 11. září 1883 v Kirchhainu. Byl sekterářem kriminální policie v Drážďanech. V roce 1937 vstoupil do NSDAP. V Sonnensteinu byl vedoucím kanceláře s krycím jménem Hauptmann. Taktéž působil v Hartheimu.²⁶³ Schemmela zmínil Heinrich Gley v souvislosti s Belžecem, kde mezi ním, Tauscherem a Heringem docházelo k třenicím. Podle Gleye byl Schemmel po asi čtyřech týdnech poslán nazpátek nebo odešel na dovolenou. V Drážďanech ležel s infarktem.²⁶⁴ Zemřel zde 10. prosince 1942.²⁶⁵ Josef Oberhauser vypověděl, že potom, co se stal Wirth inspektorem táborů Operace Reinhardt, nemohl nadále zůstat táborovým velitelem v Belžecu, kam byl nasazen jiný velitel. Podle toho, co slyšel, to měl být nejdříve Schemmel a později Hering.²⁶⁶ Raul Hilberg Schemmela dokonce uvedl jako druhého velitele Treblinky po Eberlovi.²⁶⁷ Je možné, že Hilberg čerpal tuto informaci z výpovědi Zygmunta Strawczyńskiego,²⁶⁸ který uvedl, že když přijel 11. října 1942 transportem do Treblinky, byl tam velitelem malý muž s brádkou, tj. Hauptmann Schemmel.²⁶⁹ O Schemmelovi se zmínil i Franz Suchomel, který jej v táboře zastihl po svém návratu z dovolené 1. října 1942:

---

²⁶⁰ RASHKE, s. 12. Stručnější, avšak podobný popis Stangla dal Szmajzner Gittě Sereny. SERENY, s. 125.

²⁶¹ SERENY, s. 118.

²⁶² JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 39.

²⁶³ BArch, B 162/1720, výpověď Fritze Tauschera, Hamburg, 21. 1. 1964. Kopie v APMM, XIX-2212. Śledztwo w sprawie Georga Michalsena. Belžec, s. 3. KLEE, *Euthanasie*, s. 587.

²⁶⁴ BArch, ZStL, 208 AR-Z 252/59, výpověď Heinricha Gleye, Münster, 8. 5. 1961. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2030, s. 9–10.

²⁶⁵ KLEE, *Euthanasie*, s. 587.

²⁶⁶ BArch, B 162/1714, výpověď Josefa Oberhausera, München, 20. 3. 1963. Kopie v APMM, XIX-2206. Śledztwo w sprawie Georga Michalsena. Belžec, s. 3.

²⁶⁷ HILBERG, *Vernichtung*, s. 959. V Baxterově knize, která zde čerpá z ARC, je Ernst Schemmel uváděn jako kapitán policie a SS-Scharführer, který v roce 1942 sloužil krátkodobě v administrativním oddělení Treblinky. BAXTER, s. 132. Ve výpovědi Paula Rosta, kterou citoval Ernst Klee, je uvedeno, že na sklonku let 1941/1942 odešlo ze Sonnensteinu do Lublina asi 20 mužů, mezi nimiž byl i Schemmel. KLEE, *Euthanasie*, s. 322.

²⁶⁸ Bratr Oskara Strawczyńskiego.

²⁶⁹ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 794.

„Když jsem se vrátil do Treblinky [...] šel jsem za Hauptmannem Schemmelem.²⁷⁰ Domnívám se, že Stangl tehdy ještě něco zařizoval v Sobiboru,²⁷¹ anebo byl sám na dovolené. Každopádně nebyl v Treblince, když jsem se vrátil. Pamatuji si, že tehdy byly nové plynové komory hotové a v provozu.“²⁷² Ernst Schemmel s největší pravděpodobností představoval Stanglova místodržícího (úřadujícího velitele) v období, které souviselo s jeho převelením ze Sobiboru do Treblinky. Zřejmě byl v táboře v době, kdy jej musel Stangl na delší čas a z jistých důvodů opustit, což podporuje i Alexander Donat: „Po dobu několika týdnů (od konce září do časného října 1942) bylo Stanglovo místo převzato starším policejním důstojníkem, kapitánem Sch----- [Schemmelem] z Drážďan, avšak po tomto období zůstal [Stangl] v Treblince bez přerušení do srpna 1943.“²⁷³ Schemmel tak mohl plnit funkci velitele pro „překlenovací“ období jak v Treblince, tak v Bežeciu.

Franciszek Ząbecki vzpomínal, jak na treblinskou stanici přijel ze směru tábora obrněný vůz, který se zastavil na cestě za vagony, naproti stanici. „Z auta vystoupil nacista v bílé uniformě a bílé čepici na hlavě. Byl to Franz Paul Stangl, velitel tábora. On jediný v táboře nosil bílou uniformu. [...] Klinzmann a Emmerich se báli, protože je Stangl nezastihl u transportů. Stangla se báli všichni, dokonce i SS-mani v táboře. Po tom, co vydal oběma německým železničářům rozkaz rychlého přísunu vagonů do tábora, aby se předešlo útěkům, ‚bílá smrt‘ odjela do tábora.“²⁷⁴ Mezi vězni, od kterých si Stangl udržoval pověstný odstup, byl znám jako „Oberleutnant“ nebo „Oberleutnant s polní čapkou“. V táboře se objevoval oděn do bílého krátkého kabátu, tmavých kalhot, nosil bílé rukavice a v tzv. lodičku, kterou právě vězni nazývali „polní čapkou“. Bylo pro něj typické, že nenosil dlouhý kožený bič, ale jen lehký jezdecký bičík, jehož rukojeť byla ozdobena monogramem ze zlata, pocházejícího od zavražděných Židů, který si nechal

---

²⁷⁰ Viz také RÜCKERL, s. 209.

²⁷¹ Asi dva týdny po svém odvolání ze Sobiboru se Stangl podle svých slov do tábora ještě jednou vrátil v osobních záležitostech. JuNSV Lfd.Nr.746, s. 779.

²⁷² WEBB, Chris – CHOCHOLATÝ, Michal, *The Treblinka Death Camp. History, Biographies, Remembrance*, Stuttgart, Hannover 2014, s. 203. Cit. podle *Archives of the Holocaust Zentrale Stelle Der Landesjustiz – Verwaltung Ludwigsburg*, New York, London 1993.

²⁷³ DONAT, Alexander (ed.), *The Death Camp Treblinka. A Documentary*, New York 1979, s. 303.

²⁷⁴ ZĄBECKI, s. 57–58. Je však možné, že ve skutečnosti byl tím, koho Ząbecki ve svých vzpomínkách zmínil, Christian Wirth, nikoli Stangl, neboť podle výpovědi Abrahama Krzepického byl v den obnovy transportů do Treblinky oděn do bílého taktěž Wirth. Brutální chování a strach, který rozševal tento člověk v bílém, pak spíše poukazuje opět na Wirtha. Srov.: „Byl to kapitán, padesátník, tlustý a středního vzrůstu. Měl naduté červené tváře a černý knírek [podle všeho Wirth]. Působil dojmem aktivního vojáka. Vždy byl plný vzteku; těžko říct, zda jej pocítoval pouze vůči Židům. Nosíval s sebou v ruce gumový obušek a nikdy neváhal vylít si svou zlost na nějakém kolemjdoucím Židovi. [...] V tento jedinečný den byl kapitán oděn celý do bílého – bílá uniforma a bílá čepice, a jeho pobočník, vysoký, světlavý nadporučík zhruba téhož věku, měl na sobě docela nový bílý kabát [s největší pravděpodobností Stangl]. DONAT, s. 108–109.

vytvořit zlatníkem Šlomem Szmajznerem ještě v Sobiboru.²⁷⁵ Jedním z opatření, které Stangl zavedl do disciplíny táborového personálu po svém příchodu do Treblinky, byl zákaz pitek v táborové kantýně, které zde trvaly celé hodiny. Jeho podřízení se od té doby opíjeli ve svých ubikacích.²⁷⁶

Přestože Stangl během hlavního soudního líčení v Düsseldorfu v roce 1970 tvrdil, že nebyl velitelem Treblinky, a skutečnost, že je za něj považován, je pouze důsledkem toho, že byl hodnostně nejvýše postaveným členem personálu,²⁷⁷ v roce 1967 uvedl před vyšetřovacím soudcem výčet povinností, které měl jako velitel v Treblince.²⁷⁸ Dochovala se také informace, která se váže se k události z února 1943, kdy byl Stangl v rámci návrhů na povýšení Globocnikem označen za „nejlepšího táborového vedoucího, jenž má největší podíl na celé operaci“, přičemž jej vyzdvihl před ostatními táborovými vedoucími.²⁷⁹

Stangl se před soudem obhajoval tím, že když měl být přeřazen z Berlína na Východ, bylo mu oznámeno, že tam jsou budovány zásobovací tábory. Globocnik se mu pak zmínil o muničních skladech pro plánovanou východní ofenzivu SS.²⁸⁰ Během své obhajoby často poukazoval na svou tehdejší vysokou hodnost, díky které se pro něj uvnitř tábora vžilo označení „Kommandant“, aniž by jím však ve skutečnosti byl.²⁸¹ Táborový personál spadal podle jeho interpretace pod velení Wirtha.

Na základě své verze se vypravil na konci srpna či počátkem září 1942 do Varšavy za Globocnikem, který jej jakožto kriminalistu pověřil úkolem započít okamžité vyšetřování ve věci „zmizení“ majetku po 100 000²⁸² zplynovaných Židech v Treblince. Stanglovým úkolem bylo vyšetřit, kam se cennosti po tak vysokém počtu vysídlenců poděly. Když poté věc prošetřil a vyšlo najevo, že příčinou je Eberlův způsob vedení táborového provozu, byl Eberl z funkce velitele odvolán. Stangl se nechal slyšet, že se nestal Eberlovým nástupcem v pravém slova smyslu. Jeho úkolem prý bylo vykonávat v Treblince činnost policejního charakteru. Po několika dnech mu Wirth oznámil, že už má jasno v tom, koho učiní

---

²⁷⁵ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 775, 794.

²⁷⁶ SERENY, s. 170.

²⁷⁷ Ve stejném smyslu se o svém manželovi vyjádřila i Theresa Stanglová, která řekla, že nevěděla o tom, že byl Kommandant. Řekl jí, že má nejvyšší hodnost (Höchste Charge). SERENY, s. 136–137, 233. Stangl měl taktéž nejvyšší postavení mezi 94 zaměstnanci programu eutanazie, které Brack poskytl Globocnikovi. POPRZECZNY, s. 193. Podle Tregenzy se ukázalo, že přestože se Stangl snažil z titulu své funkce vydávat spoustu rozkazů a mít v táboře svůj díl autonomie, tato autonomie byla jen sporadická, přičemž faktickým velitelem situace byl Wirth. TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 10–11.

²⁷⁸ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 788.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 776. ARAD, s. 176.

²⁸⁰ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 777.

²⁸¹ Tamtéž, s. 778. Podle Kurta Franze, Stanglova někdejšího zástupce, byl však Stangl „šéfem všeho“ (v originále Chef über alles). Tamtéž, s. 790.

²⁸² Příliš nízké číslo, mělo-li se jednat o majetek všech do té doby zavražděných osob v Treblince.

táborovým vedoucím. Kurta Franze, který měl mít potenciál k tomu, aby „*postavil do latě tu línou chátru*“, čímž měl na mysli německý i ukrajinský personál. Franz se prý objevil v Treblince zhruba dva týdny nato. Stanglovou starostí přitom bylo dát do pořádku majetkové záležitosti.

V rámci prvních opatření nechal vyprázdnit baráky, ve kterých byli teprve v pozdějším období ubytováni všichni Židé z dolního tábora, od cenností, jež reprezentovaly pouhý zlomek z dosavadní kořisti Treblinky. Nalezené cennosti nechal dále roztřídit a zatím ještě bez řádné účetní evidence je shromáždil do několika velkých beden, které pak osobně odvezl do Lublinu. Potom, co podal Globocnikovi zprávu o závěrech svého vyšetřování, dohodli se společně na tom, že Stangl v Treblince zůstane jako jakási pojistka, aby do budoucna již nemohlo dojít k podobným majetkovým únikům jako za Eberla. Při plnění svých policejních povinností se nadále zodpovídal pouze Globocnikovi, nikoli Wirthovi. V táboře vedl poštovní a účetní kontrolu, nechal postavit pevné ubikace pro ukrajinské strážné uvnitř tábora, postaral se o to, aby byly propuštěny Polky a Ukrajinky, které do té doby denně přicházely do tábora za prací a později nechal postavit pekárnu pro tzv. pracující Židy, stejně jako kuchyni. Taktéž byl zodpovědný za zabezpečení tábora.²⁸³

Až úzkostlivě dbal o to, aby byly všechny židovské hvězdy, objevující se na tříděném majetku po obětech, odpárány a vyhozeny, čímž měla být znemožněna identifikace jejich původu novými majiteli. Důslednost v zavádění co nejpřísnějších opatření pro vyplnění tohoto příkazu, jenž byl adresován vězňům ze Sortierkommanda, pramenila ze Stanglovy nehezké zkušenosti s lublinským velením, které si stěžovalo na nedbalost v této záležitosti.²⁸⁴ Stangl se „jako velký Napoleon“²⁸⁵ často procházel na hliněném valu, navršeném z vyhloubených masových hrobů, který z velké části odděloval horní tábor od dolního, přičemž odtud měl dobrý rozhled na obě táborové části. Při příjezdu transportu stával na okraji rampy, kde se zapálenou cigaretou sledoval vyprazdňování vagonů.²⁸⁶ Několik bývalých vězňů Sobiboru, kteří svědčili při Düsseldorfském procesu se Stanglem, vypovědělo, že se Stangl často účastnil vykládání transportů, oděn do bílých jezdeckých šatů.²⁸⁷

---

²⁸³ Tamtéž, s. 779–781.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 790. ARAD, s. 116, 164–165. RÜCKERL, s. 180. Srov. se situací v Belžecu, kde bylo neodstranění židovské hvězdy klasifikováno jako sabotáž, za kterou náležela smrt. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 204. O odstraňování židovských hvězd v Treblince viz AŽIH, 209/36b, RAJZMAN, Samuel, „*Комбинат смерти*“ в *Треблінке*, část 2., s. 8.

²⁸⁵ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 794. SERENY, s. 202, 228.

²⁸⁶ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 797.

²⁸⁷ SERENY, s. 117.

Stanglovým zástupcem se stal Kurt Hubert Franz, který byl v říjnu nebo listopadu 1939 se svým kamarádem Jirmannem a Flossem převelen do Berlína, kde se hlásil na služebně Reichsärztelführera na Vosstrasse. Na jaře 1942 byl v hodnosti SS-Scharführera převelen v rámci Operace Reinhardt z Berlína na lublinskou centrálu SS-und Polizeiführera Globocnika. Nejprve sloužil ve strážním oddílu vyhlazovacího tábora Bežec. 20. dubna 1942, při příležitosti Führerových narozenin, byl povýšen do hodnosti SS-Oberscharführera. V Bežecu zůstal do pozdního léta, načež se z Wirthovy iniciativy přesunul do Treblinky. Vzhledem ke svým neobyčejným zásluhám, spjatým s jeho činností v Operaci Reinhardt, byl 21. června 1943 povýšen do důstojnické hodnosti SS-Untersturmführera.²⁸⁸

Kurt Franz v rámci prvního treblinského procesu tvrdil, že do Treblinky byl z Bežecu přeložen až po své čtyřtýdenní dovolené, která se podle něj neudála v letních měsících, jak bylo namítáno, a což by znamenalo, že do Treblinky přišel v rámci reorganizačního intermezza anebo těsně po něm, ale někdy na konci září či v říjnu 1942. Argumentoval, že v den narozenin jeho ženy, tj. 14. října 1942 si pořídili fotografii, na které má kabát od uniformy: „*Je zcela vyloučeno, abych byl v pozdním létě oděn do koženého kabátu.*“²⁸⁹ Zároveň však tvrdil, že prakticky nepoznal druhého bežeckého velitele Heringa,²⁹⁰ který nastoupil do funkce s nejvyšší pravděpodobností již 1. srpna 1942, kdy se stal jeho předchůdce Wirth inspektorem táborů Operace Reinhardt. V době nástupu na dovolenou však podle něj Hering v táboře ještě nebyl. Z dovolené se vrátil do Bežecu, kde strávil jeden den, načež byl poslán do Treblinky.²⁹¹ Jelikož je však nepravděpodobné, že by na konci září či v říjnu 1942 Hering v Bežecu ještě nebyl, nabízí se vysvětlení, že Franz byl přeložen do Treblinky již na přelomu srpna a září 1942, a krátce nato dostal dovolenou. Franz také vypověděl, že když přišel do Treblinky, byl zde velitelem SS-Untersturmführer, „*na jehož jméno si nepamatuji. Měl doktorský titul, jeho jméno začínalo na E, znělo jako*

²⁸⁸ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 48. V knize Roberta Kuwałka je však uvedeno, že v rámci povýšení z 23. 6. 1943 byl Kurt Franz povýšen do hodnosti SS-Obersturmführera, což je hodnostně vyšší stupeň než SS-Untersturmführer. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 105.

²⁸⁹ StAM, 33033/6, výpověď Kurta Franze, Düsseldorf, 14. 9. 1961. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/III, s. 17–18. Annika Wienertová v rámci své analýzy snímků pocházejících z Bežecu a Treblinky podotýká, že jestliže je na jednom z nich, který pochází z vyhlazovacího tábora Bežec, Kurt Franz, což s největší pravděpodobností skutečně je, pak by měl být tento snímek, jenž vznikl ve stejné době jako snímky ukazující mimo jiné ženské vězeňkyně tábora, pořízen až v období od října 1942, kdy podle očitého svědka a bývalého vězně Bežecu, Rudolfa Redera, byly ženy poprvé uvězněny v táboře. To by tedy vylučovalo možnost, že tento snímek mohl být pořízen dříve, jak napovídá většina ostatních pramenů. WIENERT, s. 30–31, pozn. 11. Otázkou samozřejmě zůstává, zda se lze v dataci umístění ženských vězeňkyň v táboře plně spoléhat na Redera.

²⁹⁰ StAM, 33033/6, výpověď Kurta Franze, Düsseldorf, 14. 9. 1961. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/III, s. 18.

²⁹¹ Tamtéž.

„Ebel“ nebo „Eberth“.²⁹² Myslím, že nebyl příslušníkem Waffen-SS. O několik dní později byl propuštěn, protože pod jeho vedením panoval v tábore značný chaos. Jeho nástupcem byl Hauptsturmführer Franz Stangl.²⁹³

Je tedy nepochybné, že přišel ještě za Eberlovy vlády, tj. na konci srpna, začátkem září 1942. Navíc, vzhledem k tomu, že stihl oslavit nejen narozeniny své ženy, ale i matčiny, které připadaly na 27. října 1942,²⁹⁴ při čtyřtydenní dovolené by tato musela začít nejdříve v poslední zářijový den. Tehdy však byl Hering v Belžecu již dva měsíce (otázkou však zůstává Schemmelova pozice), tedy dostatek času na to, aby jej Franz lépe poznal. Jestliže jej však „prakticky nepoznal“,²⁹⁵ koresponduje tato skutečnost s jeho příchodem do Treblinky ještě před zmiňovanou dovolenou, tj. v srpnu nebo začátkem září 1942. Franz si však trval na svém. Do Treblinky přišel podle svých slov nejdříve v říjnu 1942.²⁹⁶ Prohlásil: *„Ujišťuji vás, že chronologie a obzvláště doba mého přeložení z Belcecu [sic!] do Treblinky jsou uvedeny správně.“²⁹⁷*

V Treblince převzal Franz nejprve vedení ukrajinského strážního oddílu a dal této „divoké tlupě“, jak ji sám nazval, poprvé militaristickou disciplínu a řád.²⁹⁸ Během vlády prvního komandanta Treblinky Eberla se ukrajinští strážníci skutečně chovali zcela nevybíravě a nedisciplinovaně.²⁹⁹ Nebylo výjimkou, že si rozdělávali velké ohně kolem

---

²⁹² Jednalo se o Irmfrieda Eberla.

²⁹³ BArch, ZStL, 208 AR-Z 252/59, výpověď Kurta Franze, Düsseldorf, 3. 12. 1959. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2030, s. 10.

²⁹⁴ StAM, 33033/6, výpověď Kurta Franze, Düsseldorf, 14. 9. 1961. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/III, s. 17.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 18.

²⁹⁶ Srov.: *„Do Treblinky jsem byl přeložen z Belcecu na konci roku 1942 nebo na začátku roku 1943.“* Výpověď Kurta Franze, Düsseldorf, 3. 12. 1959. ZStL 208 AR-Z 252/59. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2030, s. 10.

²⁹⁷ StAM, 33033/6, výpověď Kurta Franze, Düsseldorf, 14. 9. 1961. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/III, s. 27.

²⁹⁸ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 49.

²⁹⁹ Ukrajinští strážníci nosili pušky a zčásti taktéž biče. Výcvikem prošli v tréninkovém táboře (SS-Ausbildungslager) v Trawnikách. Nejprve spadali pod velení policie, pocházející z téhož tábora, popřípadě z řad policejních jednotek, které tam sídlily. Tito velitelé nosili světle zelenou uniformu s policejními výložkami, čímž se odlišovali od šedých uniforem příslušníků SS, ve kterých chodili ostatní členové německého dozoru v táboře. Táborové velení však nebylo s policisty spokojeno, protože začátkem podzimu 1942 převzal velení nad ukrajinskými oddíly člen německého kmenového táborového personálu. JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 103. Je možné, že nedostačující a nekvalitní policejní velení ukrajinské stráže se fatálně podepsalo na nízké úrovni morálky jemu podřízených dozorců v období předcházejícímu Stanglovu nástupu do funkce velitele Treblinky, což značně znesnadnilo už tolik obtížnou pozici předchozího velitele Eberla. Tomu však odporuje skutečnost, že společně s Eberlem byl z tábora odvolán také Graetschus, jenž měl být právě oním příslušníkem německého personálu, který převzal odpovědnost za ukrajinské strážné. Otázkou však zůstává, kdy fakticky došlo k převzetí této funkce a především, nakolik zodpovědně byla vykonávána. Arad uvedl, že *„ukrajinská strážní jednotka byla v Sobiboru uspořádána do tří čet a přišla z výcvikového tábora Trawniki i s veliteli, kteří povětšinou sloužili u německé policie a měli policejní hodnosti. Jejich velitelem se kupříkladu stal bývalý policista Erich Lachmann, cvičící Ukrajince v Trawnikách, ale jakožto „outsider“ mezi členy programu „eutanazie“ byl na podzim roku 1942 ve své funkci nahrazen Kurtem*

táborového opocení,³⁰⁰ kde tancovali kozáčka a bavili se s prostitutkami. Jejich tehdejší velitel Siegfried Graetschus³⁰¹ byl po Eberlově pádu odvolán z Treblinky společně s ním.³⁰²

Součástí Stanglových alibi v rámci poválečné obhajoby bylo tvrzení, že to byl právě Kurt Franz, kdo byl pověřen vyhlazováním Židů v táboře.³⁰³ Franz se velice brzy začal angažovat v celém táborovém provozu, který pod vedením Wirtha reorganizoval a nově přestavěl. Staral se o veškeré táborové dění a zakrátko se stal zástupcem Lagerkommandanta Stangla. V tomto postavení měl otěže nad provozem ve svých rukou, protože Eberlův nástupce Stangl se v terénu objevoval jen zřídkakdy. Franz se energicky zapojoval do dohledu nad všemi pracovními činnostmi tábora, dělal inspekce v dolním i v horním táboře a kontroloval pracovní družiny.³⁰⁴ Podle Ząbeckého často přijížděl na stanici Treblinka, kde dohlížel na vyčkávající transporty, přičemž se psem Barrym prohledával nedaleké keře a porost, kde se obvykle ukrývali uprchlíci z vagonů.³⁰⁵

Bolenderem.“ ARAD, s. 43. Na jiném místě pak Arad uvedl, že SS-Scharführer Greischutz [sic!] velel ukrajinským strážným v celém sobiborském táboře. Tamtéž, s. 335. Jestliže však nejprve plnil funkci velitele ukrajinské stráže v Treblince, odkud byl pro neschopnost převelen do Sobiboru, proč by mu i zde byla svěřena tatáž funkce?

³⁰⁰ Jistou metaforickou paralelu lze najít v událostech, jež jsou doloženy v historii sousedního trestaneckého pracovního tábora Treblinka I, kde byli příchozí Romové oklamáni před smrtí tím, že si směli rozložit tábořiště u trestaneckého tábora, dovolili jim rozdělat ohně, vařit si apod. KOPÓWKA (ed.), *Historia i pamięć*, s. 136.

³⁰¹ Siegfried Graetschus byl v rámci východního nasazení nejprve povolán do vyhlazovacího tábora Bełżec, kam přišel společně s první skupinou německého personálu. Je zřejmé, že měl jisté profesní vazby na Lorenze Hackenholta, se kterým se znal přinejmenším z jejich společné služby v koncentračním táboře Sachsenhausen. Robert Kuwałek vyjádřil názor, že Hackenholt, jenž měl lví podíl na vzniku plynových komor v táborech Operace Reinhardt, se v roce 1939 v Sachsenhausenu zabýval konverzí automobilu na mobilní plynovou komoru, přičemž Graetschus, jenž tou dobou pracoval v tamní automechanické dílně, se na tomto procesu dost možná spolupodílel. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 179, pozn. 1. Účinnost zplynovacího vozu se v Sachsenhausenu zkoušela na sovětských zajatcích. SNYDER, s. 186. Ernst Klee uvedl, že Kriminaltechnische Institut měl v Sachsenhausenu dílnu pro výrobu plynovacích vozů, kde byl první takový vůz vyzkoušen na podzim 1941 na 40–50 sovětských válečných zajatcích. Po tomto zkušebním plynování se začalo se sériovou výrobou plynovacích vozů fungujících na bázi výfukových plynů. KLEE, *Euthanasie*, s. 311–312. V Bełżecu měl Hackenholt ve spolupráci s Graetschusem konvertovat poštovní služební vůz na pojízdnou plynovou komoru v rámci zkušební experimentální fáze táborového provozu. TREGENZA, *First phase*, s. 3. Hackenholt také obsluhoval v Bełżecu bagr, který vyndával lidské ostatky z masových hrobů. Kazimierz Czerniak o něm vypověděl, že Hackenholt byl v důsledku této práce načichlý mrtvolným zápachem. TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 54.

³⁰² JuNSV Lfd.Nr.746, s. 756. Graetschus je v rozsudku uveden jako Graetschuss. Tamtéž. SCHELVIS, s. 256. KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 80. Je zajímavé, že v lexikonu osobností T4, který vypracoval Ernst Klee, Graetschus vystupuje pouze jako SS-Oberscharführer koncentračního tábora Sachsenhausen, spalovač mrtvol v Grafenecku, Brandenburgu a Bernburgu, od zimy 1941 v Bełżecu, potom v Sobiboru, kde zahynul během vzpoury. KLEE, *Euthanasie*, s. 559. Jeho činnost v Treblince se zde neobjevuje.

³⁰³ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 799.

³⁰⁴ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 49.

³⁰⁵ ZĄBECKI, s. 121. Poněkud problematická však byla Ząbeckého odpověď během düsseldorfského treblinského procesu z roku 1965, kdy se jej obhájce Kurta Franze zeptal, jak vypadal pes, se kterým jeho mandant chodil, a jaké to bylo plemeno? Ząbecki ve svých pamětech přiznal, že takovou otázku neočekával, přičemž ji považoval za detail, který si nepamatoval. Přesto si vzpomněl, že se jednalo o velkého psa, ale

Franzovo povýšení do hodnosti SS-Untersturmführera, tedy důstojníka, se nejpravděpodobněji uskutečnilo na základě mimořádných zásluh, které prokázal během vyhlazování Židů,³⁰⁶ mezi kterými proslul pozoruhodnou brutalitou.

On sám však viděl před soudem svou činnost v Treblince ve zcela jiném světle. Především si osoboval zásluhu na úspěchu vězeňské vzpoury z 2. srpna 1943. Podle svých slov řekl židovskému doktoru Rebschützovi o tom, že onoho osudného dne se naskytne příležitost k útěku, že on sám nebude v táboře přítomen a že většina ukrajinských strážných se půjde koupat na řeku Bug.³⁰⁷ „*Za to, že bylo povstání z 2. 8. 1943 úspěšné, by měli být Židé vděční jemu.*“ Nebyl žádným antisemitou, ale laskavým přítelem všech Židů. Proto se omezoval pouze na vyškolení Ukrajinců v „řádne vojáky“, aby pak mohli být, jak vyžadoval jejich úkol, nasazeni k ostraze tábora a zajištění odbavení transportů. Dohlížel na Ukrajince sloužící jak v dolním, tak v horním táboře. Mnohem raději by byl však sloužil na frontě, než aby školil Ukrajince v Treblince.³⁰⁸ Popřel také, že by to byl on, koho vězni nazývali notoricky známou přezdívku Lalka (panenka), která je spojována právě s ním, přičemž argumentoval, že tuto přezdívku měl buď Eberl, anebo velitel dolního tábora Küttner,³⁰⁹ či dokonce Josef Oberhauser,³¹⁰ což je však na základě mnoha známých skutečností velice nepravděpodobné.³¹¹ Franz při vyšetřování přiznal, že mu vzájemně splývají dojmy z Bežzecu s těmi z Treblinky, které jsou však silnější.³¹²

Podle Ernesta Klee se stal Franz Stanglovým zástupcem v roce 1943. V rámci düsseldorfského procesu z roku 1965 byl odsouzen k doživotnímu vězení. Propuštěn byl v roce 1993 a zemřel 4. července 1998 ve Wuppertalu.³¹³ Přesto Ernst Klee v jedné ze svých dalších knih uvedl, že Franz Stangl byl jediným velitelem vyhlazovacího tábora,

---

nepamatoval si, jaké to bylo plemeno. Odpověděl proto, že to byl asi vlčák, načež byl opraven, že to byl alsaský ovčák. Tamtéž, s. 124. Ať tak či onak, obě informace se zdají při konfrontaci s jinými prameny přinejmenším podivné, neboť je všeobecně přijímáno, že Kurt Franz se v Treblince (a tudíž lze předpokládat, že i v jejím okolí) pohyboval ve společnosti psiho křížence, u něhož převažovaly rysy bernardýna, a který se jmenoval Barry.

³⁰⁶ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 55.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 51. Franz Suchomel měl podle svého tvrzení podobný nápad, když několik dní před vzpourou poradil českým vězňům Masárkovi a Glazarovi, aby utekli v malých skupinkách. Prý odvětili, že nemohou, protože by nastaly strašné represe. Glazar však popřel, že by jim Suchomel cokoli takového poradil. SERENY, s. 196–197.

³⁰⁸ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 90–91.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 51. Küttner měl přítom přezdívku Kiwe.

³¹⁰ Výpověď Kurta Franze, Düsseldorf, 30. 11. 1962. ZStL 208 AR-Z 252/59. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2030, s. 1.

³¹¹ Zajímavé je, že stejnou přezdívku, Lalka, měl i Untersturmführer Lundecke z trestaneckého pracovního tábora. KOPÓWKA – RYTEL-ANDRIANIK, s. 43.

³¹² StAM, 33033/6, výpověď Kurta Franze, Düsseldorf, 14. 9. 1961. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/III., s. 20, 22.

³¹³ KLEE, *Euthanasie*, s. 555.

který byl postaven před soud, opomíjeje právě Kurta Franze.³¹⁴ Je však nutné přiznat, že Kurt Franz se stal velitelem až poté, co přestala být Treblinka fakticky operativní.

Nejdéle sloužícím velitelem horního tábora byl Heinrich Matthes, vězni přezdívaný Matys.³¹⁵ Na konci srpna 1942 jej povolali společně s několika dalšími příslušníky SS na služebnu SS- und Polizeiführera v Lublinu. Dostal novou uniformu a obdržel hodnost SS-Scharführer. Následujícího dne odjel se svými společníky z Lublinu do Varšavy. Odtamtud pokračovali jedním z vysídlovacích transportů do Treblinky. Někdy na konci prosince 1942 nastoupil na dovolenou ve vlasti potom, co onemocněl skvrnitým tyfem. Od 16. ledna 1943 do 26. března 1943 se proto léčil v rezervním lazaretu v Radebeulu. Po svém uzdravení se vrátil na krátký čas do Treblinky, načež odjel se svou ženou do ozdravného střediska patřícího organizaci T4 v Attersee v Rakousku. Okolo Svatodušních svátků 1943 převzal opět svou službu v Treblince. V září 1943 byl přemístěn z vyhlazovacího tábora Treblinka do vyhlazovacího tábora Sobibór.³¹⁶

Karl Pötzinger byl zástupcem šéfa horního tábora Heinricha Matthese.³¹⁷ Podle Williho Mentze to byl Pötzinger, komu podléhal sektor smrti, a není jisté, zda nesloužil také v jiném vyhlazovacím táboře.³¹⁸ Narodil se 28. října 1908 v Marktredwitzu. V oddílech SA dosáhl hodnosti Scharführera. První zkušenosti s organizovanou masovou vraždou získal jako spalovač mrtvol ve střediscích Brandenburg a Bernburg. Nejvýznamnějšího postu během své nacistické kariéry dosáhl v sektoru smrti vyhlazovacího tábora Treblinka. Zemřel 22. prosince 1944 v oblasti Terstu, kde byl zasažen americkou stíhačkou.³¹⁹

Gustaw Münzberger, další člen klíčového německého personálu, jehož služba byla bezprostředně spojena s aktivitami v horním táboře, byl v roce 1942 povolán do Gemeinnützigen Stiftung für Anstaltspflege na Tiergartenstrasse č. 4 v Berlíně. Odtamtud byl s asi patnácti dalšími muži pod vedením policejního kapitána Schemmela poslán do Lublinu, odkud putoval nejprve do školícího tábora v Trawnikách, kde prošel krátkým vojenským výcvikem. Na konci září 1942 přišel do Treblinky. Zde byl dne 21. června 1943 povýšen za zvláštní zásluhy při Operaci Reinhardt z SS-Rottenführera³²⁰ na SS-

---

³¹⁴ KLEE, Ernst, *Was sie taten. Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken- oder Judenmord*, Frankfurt am Main 2012, s. 158–159.

³¹⁵ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 111.

³¹⁶ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 98.

³¹⁷ Tamtéž, s. 35, 99.

³¹⁸ ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Williho Mentze, Bochum, 30. 8. 1961. Śledztwo przeciwko Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX-2029, s. 82.

³¹⁹ KLEE, *Eutahnasie*, s. 582.

³²⁰ Zřejmě tedy není pravda, jak bylo uvedeno výše, že při nástupu do funkce příslušníka personálu táborů smrti byla přidělována nejnižší hodnost SS-Unterscharführer, což je hodnost vyšší než SS-Rottenführer.

Unterscharführera. V polovině listopadu 1943 se dostal přes Lublin přímo do Triestu.³²¹ Münzbergerův kolega Otto Horn o něm řekl, že jeho úkolem v Treblince bylo stát u vchodu do plynových komor a směřovat lidi dovnitř. Při tom používal bič. „*Dělal to den za dnem. Většinou byl opilý. Co jiného mohl dělat? Mohl se z této práce dostat? Nevím. Myslím, že se o to nakonec nestaral – pil.*“³²²

Dalším členem treblinského personálu, který působil v horním táboře, byl Joseph Hirtreiter, přezdívaný „Sepp“. Jeho „vyhlazovací“ činnost začala ve středisku „eutanasie“ Hadamar, kde pracoval jako kuchař a úředník. V říjnu 1942 byl Hirtreiter poslán z Lublinu do Treblinky, kam přišel jako zarytý antisemita.³²³ Hirtreiter patřil do skupiny mimořádně surových členů německého personálu. Většinu svého pobytu v táboře, kde sloužil do října 1943, strávil v Totenlageru.³²⁴ Zajímavé je, že jistý „Sepp“ je některými svědky zmiňován i v souvislosti se sobiborským sektorem smrti. Podle Huberta Gomerského, pachatele ze Sobiboru, řídil diesellovou lokomotivu, pohybující se po úzkokolejce, jistý Sepp Fallastr, „*který také prováděl vlastní vyhlazování*“.³²⁵ Kurt Franz, který je jinak spojován především s Treblinkou, uvedl, že Vallaster (možná jiná psaná forma jména), přezdívaný „Sepp“ byl Rakušan a musel taktéž pracovat při plynování.³²⁶

Dalším členem treblinské posádky byl Albert Franz Rum, narozený 8. června 1890 v Berlíně. Na konci roku 1939 se seznámil s organizací T4, kde vyráběl fotokopie obrázků a složek duševně nemocných. Kvůli zdravotním problémům, spojeným s výkonem své funkce, požádal o přeložení na jinou práci, případně o propuštění. Byla mu nabídnuta funkce strážného v pracovním táboře v Polsku. V listopadu či prosinci 1942 putoval z Berlína do Lublinu, kde dostal uniformu SS-Unterscharführera, ve které byl převelen do vyhlazovacího tábora Treblinka.³²⁷ Sem přišel na přelomu let 1942/43. Měl službu na rampě, u plynových komor a komanda nosičů mrtvol.³²⁸ V Treblince zůstal s posledními muži z posádky do konce listopadu 1943, načež byl převelen do Sobiboru.³²⁹ Podle Iana Baxtera byl Rum velice hrdý na to, když mohl popohánět oběti do plynových komor

---

³²¹ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 152.

³²² SERENY, s. 221.

³²³ BAXTER, s. 82–83.

³²⁴ <http://www.deathcamps.org/treblinka/perpetrators.html> [2016-11-2].

³²⁵ ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Huberta Gomerského, Hutzbach, 19. 9. 1961. Śledztwo przeciwko Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX-2029, s. 105–106.

³²⁶ StAM, 33033/6, výpověď Kurta Franze, Düsseldorf, 14. 9. 1961. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/III., s. 15–16.

³²⁷ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 164–165.

³²⁸ KLEE, *Euthanasie*, s. 586.

³²⁹ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 165.

bičem. Přestože působil taktéž v dolním táboře, ve službách sousedního Totenlageru strávil značnou část svého pobytu v Treblince jakožto dozorce nad družinou nosičů mrtvol.³³⁰

Jednu ze světlých výjimek mezi personálem Totenlageru představoval Otto Richard Horn. Po dvoutýdenním výcviku v Trawnících získal hodnost SS-Unterscharführer. Koncem září či začátkem října 1942 byl odvelen do vyhlazovacího tábora Treblinka, kde zůstal až do poloviny září 1943.³³¹ Podle Franze Suchomela, člena posádky dolního tábora, měl Horn v Treblince reputaci slušného člověka, který nikdy nikomu neublížil, což bylo potvrzeno mnoha přeživšími.³³² Často se dobrovolně hlásil na noční služby, aby se vyhnul ostatním věcem. Když měl noční, sedával si za barák a dřímal. Gittě Serenyové se svěřil: „*Nechtěl jsem nic vidět. Ano, myslím, že někteří se cítili jako já. Ale to byla ta nejlepší věc, kterou jste mohli dělat, víte, hrát mrtvého brouka.*“³³³

K německé posádce Totenlageru patřili další esesáci, jako byl Lothar Bölitz, Johannes Eisold, Alfred Forker, Willy Grossmann, Franz Hödl, který je znám spíše svým působením v Sobiboru, kde obsluhoval plynovací motor a byl osobním řidičem obou velitelů, Stangla i Reichleitnera,³³⁴ Alfred Löffler, jehož ve svých vzpomínkách zmínil vězeň Jankiel Wiernik, podle kterého se k němu Löffler choval přátelsky a sjednával mu stavební zakázky po celém táboře,³³⁵ či Fritz Schmidt.

Posledně jmenovaný se narodil 29. listopadu 1906. Ve střediscích „eutanazie“ Sonnenstein a Bernburg doprovázel transporty s nemocnými. Podle Mentze měl v Treblince na starosti dozor nad plynovými komorami, což autorovi potvrdil bývalý hrobník Elijahu Rosenberg.³³⁶ V roce 1948 uprchl z vazby, o rok později byl drážďanským zemským soudem odsouzen k devíti letům odnětí svobody. Zemřel v roce 1982.³³⁷

V zajímavém světle viděli někteří vězni Karla Emila Ludwiga, který byl v programu „eutanazie“ v Grafenecku a Hadamaru řidičem autobusů Gekrat.³³⁸ Ze služby v sobiborském sektoru smrti byl na počátku roku 1943 převelen do Treblinky, kde plnil strážní funkci v Totenlageru. Podle vězňů patřil do skupiny mírných strážných, kteří se

---

³³⁰ BAXTER, s. 93.

³³¹ JuNSV Lfd.Nr.596, s. 169.

³³² SERENY, s. 88.

³³³ Tamtéž, s. 167.

³³⁴ <http://www.deathcamps.org/treblinka/perpetrators.html> [2016-11-2].

³³⁵ WIERNIK, Jankiel, *Rok w Treblince. A Year in Treblinka*, Warszawa 2003, s. 27–28, 32.

³³⁶ Z telefonických rozhovorů autora s Elijahu ROSENBERGEM (očitým svědkem Treblinky) z let 2003–2006.

³³⁷ KLEE, *Euthanasie*, s. 588–589.

³³⁸ Tamtéž, s. 574.

k nim chovali lidsky,³³⁹ což jej řadí po bok Otto Horna či Johannesse Eisolda. Málo je pak známo o případné službě Kurta Seidla³⁴⁰ v treblinském sektoru smrti, o které se zmínil Kurt Franz, stejně jako o členovi posádky, jenž byl osloven přezdívkou „Roša“, a jehož možné příjmení znělo Rottner.³⁴¹

Vyšetřovací zpráva týkající se Treblinky uvedla tyto členy německého personálu, kteří působili v Totenlageru: Flopu [sic!] z Mnichova, specialistu na spalování mrtvol, Emila Ludwika [sic!], vedoucího této táborové části, Karola Petzingera [sic!] z Lipska, Mathiase [sic!], Leflera [sic!], původem Němce, ale je možné, že měl americké občanství, Erwina Gansese z Vídně a Otto Horna.³⁴² Exkluzivní postavení v Totenlageru pak měl SS-Oberscharführer Herbert Floss, specialista na kremaci, jehož podíl na vyhlazovacím provozu byl natolik významný, že během poválečného soudního procesu se jej snažil vedoucí Totenlageru Matthes označit za skutečného velitele vyhlazovacího sektoru, přičemž poukázal na fakt, že Floss měl vyšší hodnost než on.³⁴³

Výše uvedený výčet členů německé posádky se soustředil na příslušníky vrcholného táborového managementu a na ty osoby, jejichž služba se vázala k treblinskému Totenlageru. Záměrně proto nebyly zmíněny jiné významné osoby vyhlazovací Treblinky, jejichž služba nepřesahovala do sektoru smrti, ale působily výhradně v dolním táboře.

---

³³⁹ <http://www.deathcamps.org/treblinka/perpetrators.html> [2016-11-2].

³⁴⁰ Byla po něm pojmenována hlavní táborová ulice v dolním treblinském táboře.

³⁴¹ <http://www.deathcamps.org/treblinka/perpetrators.html> [2016-11-2].

³⁴² AŻIH, 209/38b, *Extermination camp at Treblinka. Sprawozdanie z dotychczasowych wyników dochodzenia w sprawie obozu śmierci dla Żydów w Treblince*, s. 6.

³⁴³ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 99.

5 Totenlager

5.1 Obecná charakteristická komparace treblinského Totenlageru (Lager II) a sobiborského sektoru smrti (Lager III)

Treblinský sektor smrti byl nedílnou součástí SS-Sonderkommanda Treblinka a představoval jeho základní složku, ve které byl prováděn vlastní vyhlazovací proces, realizovaný prostřednictvím plynových komor. Už samotný účel tohoto sektoru jej předurčoval k jisté autonomii v rámci infrastruktury celého tábora Treblinka II. Proto se pro něj vžilo označení Lager II, tj. druhý tábor. Z hlediska reliéfu krajiny byl zasazen ve vyšší úrovni než Lager I,³⁴⁴ čímž si vysloužil další označení „horní tábor“.³⁴⁵ Německý personál, ale i někteří vězni jej pak nazývali Totenlager,³⁴⁶ popřípadě Todeslager³⁴⁷ (Tábor mrtvých/ Tábor smrti). V porovnání se sobiborským sektorem smrti se nacházel v těsnějším sousedství s ostatními táborovými součástmi. Od dolního tábora s přijímací oblastí³⁴⁸ byl v druhé fázi fungování oddělen na západní straně písečným valem navršeným z vyhloubených masových hrobů a porostlým trávou.³⁴⁹ Ze severní strany jej od zbytku tábora odděloval plot s vlastní bránou, která se nacházela vedle ústí „schlauchu“, ulice, kterou oběti procházely z dolního tábora do plynových komor v horním táboře. V Sobiboru se tamní sektor smrti, známý pod označením Lager III,³⁵⁰ nacházel ve znatelně větší distanci a separaci od zbytku tábora, což samo o sobě činilo kontakt mezi vězni této podtáborové části a vězni ze zbylých částí táborové infrastruktury obtížnějším, prakticky nemožným.³⁵¹ Sobiborský sektor smrti neměl žádnou společnou a přímou hranici s jiným

---

³⁴⁴ Rajgrodzki, který pracoval v Lageru II odtud viděl do Lageru I, kde nazi lidé běhali jeden za druhým u skladiště, načež je poslali do aleje vedoucí do plynových komor. RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 105.

³⁴⁵ Ve vyhlazovacím táboře Bežec se tamní vyhlazovací sektor označoval taktéž Lager II, popřípadě horní tábor. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 65. Dále viz WIENERT, s. 124. Na jiném místě Winertová uvedla svědectví Herszela Cukiermana o vzkazu bežeckých vězňů, kteří byli posláni na likvidaci do Sobiboru, ve kterém stálo, že bežečtí vězni pocházeli z tamního Lageru III. Cukierman si mohl informaci zpětně interpretovat podle sobiborského vzoru, který mu byl známý, protože není obvyklé označovat bežecký sektor smrti jako Lager III, ale jako Lager II, stejně jako v Treblince. WIENERT, s. 112.

³⁴⁶ V německé literatuře je pro označení celého vyhlazovacího tábora Treblinka (Treblinka II) užíván pojem „Vernichtungslager Treblinka“, zatímco pro jeho sektor smrti se užívá označení „Totenlager.“

³⁴⁷ WILLENBERG, Samuel, *Revolt in Treblinka*, Warszawa 1992, s. 34.

³⁴⁸ Dolní tábor byl tvořen tzv. Wohnlagerem a Auffanglagerem. JuNSV Lfd.Nr.746, s. 757.

³⁴⁹ RÜCKERL, s. 202–203.

³⁵⁰ V německé literatuře je možné setkat se s označením Lagerkomplex III. JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 103.

³⁵¹ Značnou izolovanost Lageru III od zbylých táborových komponent dokládá tato citace z Aradovy knihy: „Nevědomost o tom, co se stalo Židům odvedeným do tábora III, těžce doléhala na každodenní život těch, kteří byli vybráni na práci. Uběhly dny či dokonce týdny, než židovští vězni pracující v táborech I a II zjistili, že ostatní byli zplynováni. Na rozdíl od Bežce [ale i Treblinky] byla vyhlazovací oblast s plynovými komorami v Sobiboru více izolována od ostatních částí tábora a nebylo možné cokoli vidět.“ ARAD, s. 88. O výrazné vzdálenosti Lageru III od baráků pro personál, které byly nedaleko vězeňských ubikací Lageru I, se

podtáborem,³⁵² tak jako tomu bylo v případě Treblinky, kde „stačilo“ překročit písečný val, aby vězni z tohoto sektoru vstoupili na území sousedního podtábora, k čemuž v několika případech skutečně došlo.³⁵³ Topografické řešení Sobiboru z hlediska odlehlosti sektoru smrti trefně vyjádřil archeolog Wojciech Mazurek, který autorovi řekl, že Himmelfahrtstrasse, tj. „schlauch“ měřil dvě stě čtyřicet metrů a byl páteří celého uspořádání. Jeho trasa souvisela se skutečností, že v době výstavby tábora se na území nacházela orná pole, jejichž hranici „schlauch“ opisoval. Mazurek dále řekl: „*Jiné východisko neměli, neboť stavěli tábor na otevřeném prostranství, kde byla pole. Všechno by bylo vidět. Šlo o to, aby to ukryli v lese. Němci si toho byli vědomi. Je tam oddělená hospodářská část, kde všichni dobře vypadají. Členové Bahnhofscommando³⁵⁴ přece byli výtečně oblečení, takže si nikdo nebude myslet, že by tady někdo zabíjel, ale naopak, že jde o hezké místo k životu. Jak Treblinka tak Belžec byly takové stroje na zabíjení. Tam bylo všechno vidět, ale tady to bylo skryté.*“³⁵⁵

Arad uvedl, že „na rozdíl od Treblinky, kde existovaly tajné styky mezi hnutími odporu v obou částech tábora, v Sobiboru žádné takové vazby nebyly.“³⁵⁶ V Treblince tedy fungoval jistý, byť neoficiální kontakt mezi vězni obou táborových částí, přičemž roli prostředníka zde sehrával řemeslník Jankiel Wiernik, jenž měl privilegium pohybovat se v rámci stavebních prací po celém území tábora a mohl tudíž předávat informace z jedné části do druhé.³⁵⁷ Wiernik navázal spolehlivou komunikaci s odbojem v dolním táboře,

---

zmínil i tehdejší táborový velitel Stangl, jenž se tím před Gittou Serenyovou obhajoval, že mu mohlo snadno uniknout, co se děje v Lageru III, když se sám zabýval administrativními činnostmi na opačném konci tábora: „*Všechno se to dělo tak daleko od táborových budov.*“ SERENY, s. 114.

³⁵² Na plánu sobiborského tábora, který vyhotovil 23. 11. 1944 „organizátor a velitel“ sobiborské vzpoury Pečerskij, však Lager III přímo sousedí s tzv. Nordlagerem neboli Lagerem IV, který začal být budován v pozdější fázi fungování tábora. PECZERSKI, Aleksander, *Szturm w nieśmiertelność. Wspomnienia*, Warszawa 2013, s. 101. Z táborového modelu, jehož snímek je reprodukován v knize Julese Schelvisse, je naopak patrná značná distance mezi Lagerem III a Lagerem IV, přičemž z téhož snímku je zřejmá přísná separace Lageru III od zbylých táborových součástí. SCHELVIS, snímek č. 24. V souvislosti se čtvrtou táborovou částí se lze v literatuře setkat taktéž s označením: Lagerbereich IV či Lager-Nord. JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 99. Z informačního panelu zobrazujícího táborový půdorys, který se nacházel na území bývalého sobiborského tábora smrti a zohledňuje novější badatelské poznatky (i když s výjimkou archeologických objevů z roku 2014), je zřejmé, že Lager IV přímo nesousedil s Lagerem III, ale nacházel se nedaleko něj na osamělé mýtině.

³⁵³ Nelze proto souhlasit s Marandovým závěrem, že sobiborský a treblinský tábor byly postaveny téměř podle téhož plánu. Sám Maranda na dalším místě své práce poukazuje na značnou odlehlost Lageru III od zbylých táborových součástí. MARANDA, s. 50, 115.

³⁵⁴ Nádražní véžeňské komando, jež bylo přítomno při příjezdu transportů s vysídlenci do tábora.

³⁵⁵ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

³⁵⁶ ARAD, s. 313.

³⁵⁷ Srov.: „*Nadále jsem bydlel v táboře č. 2, z kterého mě každý den vodili na práci do prvního tábora, protože měli nedostatek řemeslníků.*“ WIERNIK, s. 20. Anebo: „*Nikdo jiný nepřecházel. Jediný, kdo přecházel, byl Wiernik. Stavěl pro Stangla takovou dřevěnou chaloupku.*“ Rozhovor autora s Pinchaselem EPSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě. SERENY, s. 194. MARANDA, s. 131, 146. KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 94.

kam přicházel realizovat stavební zakázky. Při svém pobytu v dolním táboře, který byl omezen jen na nezbytně dlouhou dobu, což dokládá skutečnost, že strážnice určená pro dolní tábor musela být nejprve vyrobena v Totenlageru, poté demontována a teprve pak znovu postavena v dolním táboře, přesto navázal styky s vůdci zdejšího hnutí odporu. Mimo jiné se s nimi snažil dohodnout a zkoordinovat datum vzpoury.³⁵⁸ Skutečnost, že treblinští vězni ze sektoru smrti byli mnohem blíže svým spoluvězňům z druhé táborové části, měla dopad na participaci této táborové části v srpnové vzpouře. V případě Sobiboru se vězni ze sektoru smrti na vzpouře nepodíleli, nebyli nikterak zahrnuti do organizačních příprav. Právě fakt ostřejší separace této táborové části, stejně jako další okolnosti, znemožňoval, aby se Židé ze sobiborského Lageru III podíleli na vzpouře, během níž by se hypoteticky mohl některý z nich zachránit, tak jako se to stalo v Treblince, a podali svědectví o tomto úseku z vězeňské perspektivy.

V obou případech docházelo k systematickým čistkám vězeňského personálu ze sektoru smrti, které byly častější a důkladnější, než tomu bývalo v případě vězňů ze sousedních táborových oblastí, kde začala být postupem času a získanou praxí spatřována výhoda v ponechání si zaškoleného jádra u specifických profesí. V sektoru smrti byly čistky navíc účelově zaměřené na pravidelnou obměnu vězeňského personálu, přestože i zde musela být preferována „kvalifikovanost“ vězně. V jiných táborových oblastech docházelo k čistkám v rámci epidemií, v důsledku vysílení organismu, čistky byly taktéž formou trestu apod. I v sektorech smrti byla poprava vězňů samozřejmě mnohdy motivována stejnými faktory, nicméně zejména v případě Sobiboru byla kompletní očista od stávajícího komanda, a jeho nahrazení novými lidmi, součástí personální strategie táborového managementu. Vězni obávaný člen německého personálu, Hubert Gomerski³⁵⁹ vypověděl: „*V Lageru III bylo židovské komando. Spali tam. Kolikrát bylo tohle komando zaplynováno, to nevím. Občas bylo měněno, tj. zabito a nahrazeno jinými lidmi.*“³⁶⁰ Ve vzpomínkách Filipa Białowicze je zakotven odkaz na hromadnou likvidaci vězňů z vyhlazovacího sektoru, který vychází z informace dříve uvedené v knize Dova Freiberga. Freibergova verze, na niž se Białowicz

---

³⁵⁸ ARAD, s. 288. Organizační výbor Totenlageru dal nakonec dolnímu táboru ultimátum, které striktně požadovalo stanovení jasného data vzpoury, jinak budou jednat sami za sebe. Wiernikovým úkolem bylo doručit toto rozhodnutí do dolního tábora. ARAD, s. 290. „*Pohrozili jsme jim, že jestli nezačnou, budeme nuceni jednat na vlastní pěst, ať se děje, co se děje.*“ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 115.

³⁵⁹ Podle Jakuba Biskupicze působil Gomerski dojemem boxera. Pracoval v Lageru III a také při vykládce transportů. BAL, B 162/4426, výpověď Jakuba Biskupicze, Tel Aviv, 15. 4. 1960. Kopie v APMM, XIX-2165, s. 3. Podle Edy Lichtamannové Němci volali na vězeňkyně jmény, anebo jim říkali Greta nebo Zuzanna a ještě jinými jmény. Pouze Gomerski všechny oslovoval *du schwarze Seele*. BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Edy Lichtmann, květen 1959. Sledztwo przeciwko Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX-2029, s. 45.

³⁶⁰ SCHELVIS, s. 112.

odvolává, se však zásadně liší od té Białowiczovy, popisující likvidaci vězňů v Lageru III. Freiberg ve své knize zmínil téma útěků z tábora, přičemž neopomněl uvést informaci o plánovaném útěku vězňů z Lageru III podkopem s následným vyzrazením a likvidací části osazenstva sektoru smrti. Tuto událost však Freiberg použil pouze jako *entré* k popisu jiné události, které byl osobně svědkem, a jež se přirozeně odehrála mimo území Lageru III.

V atmosféře narůstajících útěků z tábora byl odhalen jistý holandský Žid, kapitán námořnictva, obviněný z plánovaného útěku. Vyšetřování vedl samotný Gustaw Wagner, který po Holand'anovi chtěl, aby vyzradil jména svých kompliců. Dokonce mu pohrozil, že pokud tak neučiní, vybere sedmdesát vězňů z jeho bloku, kterým nechá setnout hlavy, přičemž on přijde na řadu jako poslední. Teprve po tom, co Holand'an zarputile odmítal vydat své spoluvězně, nechal je Wagner odvést do Lageru III, kde byli popraveni stětím hlav.³⁶¹ Nejednalo se tedy o vězně Lageru III, jak sugeruje Białowiczova verze, ale o vězně Lageru I, kteří byli do Lageru III odvedeni na popravu, a tudíž tato skupina nemohla být totožná s těmi vězni, kteří se pokoušeli z Lageru III uniknout tunelem, jak vyplývá z následující citace z Białowiczovy knihy: *„Známy nám řekl, že před několika týdny byl vyzrazen pokus o útěk, který naplánoval jistý holandský Žid, kapitán námořnictva. Ukrajínští strážníci, kteří občas podávali vězňům informace, říkali, že pracoval v táboře 3. Od počátku pobytu v táboře se stal oblíbeným terčem útoků esesmanů, protože měl značnou muskulaturu a hrdou postavu. Chtěli jej zlomit na duchu, ale nemohli. Vězeň začal od prvního dne myslet na to, jak utéct. Vypytał se táborových veteránů na tábor a jeho okolí. Mnohý mu říkal, že nemá žádnou šanci, protože, i kdyby se mu povedlo dostat se z tábora, jako Žid z Holandska se nedostane daleko. Bez znalosti jazyka a terénu nebude mít kam jít, až se dostane do hustého lesa obestupujícího Sobibor. On si však trval na tom, že pokud tu bude čekat, i tak zemře. Plán útěku spočíval ve vykopání tunelu z tábora 3 ven. Jenže někdo jej zradil, zřejmě jeden z ukrajinských strážných, u něhož se Holand'an pokoušel získat pomoc. Na apelu byl Holand'an vyvolán do středu a bylo mu nařízeno povědět jména těch, kteří mu pomáhali připravit útěk. Když zarytě tvrdil, že pracoval sám, strhli z něj Němci oblečení a nemilosrdně jej vypráskali. Střídali se v tom dva strážníci. Když i nadále odmítal povědět jména, Němci oznámili, že pokud tak neučiní, budou všem vězňům pracujícím s ním v táboře 3 sřaty hlavy, a nakonec přijde na řadu on. V táboře 3 bylo kolem 150 osob. Ale i tak Holand'an nikoho neprozradil. Jak vyšlo najevo z výpovědi*

---

³⁶¹ FREIBERG, s. 274–276.

ukrajinského strážného, Němci, tak jak slíbili, s'ali všem hlavy.“³⁶² Je tedy zřejmé, že Białowicz sloučil dvě rozdílné události do jedné.

Mimořádně zajímavé na této události je, že snímky ze stínání hlav v Lageru III byly objeveny v rámci prohlídky domu bývalého příslušníka sobiborského personálu Novaka. Zmiňuje se o tom Freiberg a informaci od něho převzal Białowicz.

I v Treblince byla obměna vězeňského personálu obsluhujícího sektor smrti součástí táborové politiky. Nicméně v Treblince je snazší analyzovat, zda byly partikulární čistky úplné, anebo pouze částečné. Mnozí přeživší zde strávili několik měsíců (což dokazuje, že i zde se zachoval určitý počet vězňů, kteří se vyhnuli likvidaci a unikli následkům snazšího opotřebení vlivem drsnějších podmínek) a někteří dokonce prakticky celé funkční období Treblinky, aniž by byli vyhlazeni. Ve svědectvích ze Sobiboru se naopak objevují zmínky o periodické a zřejmě absolutní likvidaci tamních vězňů-hrobařů, přičemž ale chybí další materiál, na jehož základě by bylo možné tento předpoklad jasně doložit, což je opět důsledkem skutečnosti, že není znám žádný vězeňský přeživší Lageru III,³⁶³ na základě jehož svědectví by bylo možné analyzovat fluktuaci vězeňského kontingentu v daném sektoru. Velice zajímavou je však informace o dvou kuchařkách z kuchyně Lageru III, které utekly společně s jedním mužským³⁶⁴ vězněm a dvěma ukrajinskými wachmany v noci z 24. na 25. prosince 1942.³⁶⁵ Uprchlíci využili opilosti personálu a rozdělili se na alespoň dvě skupiny. Wachmani Viktor Kisiljev a Vasil Zischer se společně s Persií Libermannovou ukryli poblíž vesnice Olchowiec. Tady byli udáni a zabití.³⁶⁶ Co se stalo s ostatními, jednou ženou a jedním až třemi vězni, není známo. Jestliže nebyli chyceni, pak je možné, že se jedná o vzácnou výjimku vězeňských svědků Lageru III. Tato informace

---

³⁶² BIALOWITZ – BIALOWITZ, s. 138–139.

³⁶³ Tento názor je hojně akcentován především Markem Bemem, se kterým se autor poprvé setkal během jeho návštěvy sobiborského památníku v říjnu 2001. Při té příležitosti byl pořízen krátký, dnes již zničený videozáznam rozhovoru mezi autorem a Markem Bemem, ve kterém Marek Bem upozorňoval, že třetí tábor nepřežil žádný z vězňů. Na tutéž skutečnost se pak často odvolává ve svých pracích: „*Nikdo z vězňů pracujících v Lageru III nepřežil. Můžeme si pouze představovat a spekulovat, v jakých podmínkách tam vězni museli pracovat. Po válce souzení členové táborového personálu nechtěli odkrýt žádné informace týkající se této táborové části. Jediné bezprostřední informace o Lageru III pocházejí od bývalých vězňů, kterým se podařilo navázat kontakt s ‚pracovníky‘ z oblasti plynových komor.*“ BEM, Marek, *Sobibór. Niemiecki ośrodek zagłady 1942–1943*, Włodawa 2011, s. 435. Byli přísně izolováni od zbylých vězňů a zřídka kdy se jim podařilo předat ven informace týkající se toho, so se dělo ve vyhlazovacím sektoru (Lager III). PASTUSZKA, Wojciech, *Odkryli komory gazowe na terenie obozu zagłady SS-Sonderkommando Sobibor*. 27. 9. 2014, in: Archeowieści. Z pasją o przeszłości.

Dostupný z: <https://archeowiesci.pl/2014/09/27/odkryli-komory-gazowe-na-terenie-obozu-zagłady-ss-sonderkommando-sobibor/> [2017-1-19]. Stejného názoru jsou i Arad s Marandou. ARAD, s. 180, 232. MARANDA, s. 116. Dále viz WIENERT, s. 113.

³⁶⁴ Arad v této souvislosti hovoří o třech mužských židovských věznicích. ARAD, s. 274.

³⁶⁵ RÜCKERL, s. 186.

³⁶⁶ ARAD, s. 275.

zároveň obsahuje další zajímavé sdělení, kterým je přítomnost ženských vězeňkyň na území Lageru III, jež je v některé literatuře zpochybňována.

Ve všech třech táborech Operace Reinhardt došlo v druhé polovině roku 1942 k revitalizaci stávajících plynových komor, které byly nahrazeny novými, tak jako v případě Belžecu, popřípadě rekonstruovány jako v Sobiboru, nebo byly postaveny komory nové při zachování staré stavby,³⁶⁷ což byl případ Treblinky.³⁶⁸ V jejím případě je velice dobře zdokumentováno, že stavba se starými plynovými komorami zůstala zachována ve stínu nové, větší a modernější stavby vzniklé v důsledku reorganizačního intermezza, přičemž původní plynové komory, od té doby známé jako „malé“³⁶⁹ či „staré“, sporadicky nadále sloužily svému původnímu exterminačnímu účelu, a to alespoň po jistou dobu, popřípadě v mimořádných případech jako byla likvidace malých transportů.³⁷⁰ Některé prameny hovoří o tom, že později byly v provozu již pouze nové plynové komory.³⁷¹ Je také nutné mít na zřeteli, že existují svědectví, která hovoří o tom, že v interiérech stavby se starými plynovými komorami vznikly dílenské prostory, jmenovitě krejčovská dílna.³⁷² Není zcela jasné, k čemu přesně sloužilo každé ze tří oddělení, ale v první komoře byla krejčovna se dvěma nebo třemi krejčími. Ke konverzi starých komor na hospodářské prostory přitom došlo nejdříve v roce 1943.³⁷³

Ačkoli je kvůli kusému dokumentačnímu materiálu, týkajícímu se sobiborského Lageru III, v porovnání se situací v Treblince, mnohem obtížnější rekonstruovat tuto oblast z hlediska topografického, organizačního i věcného, přesto je možné charakterizovat tato území v obou táborech podle těchto společných kritérií: základem sektoru smrti byla stavba s plynovými komorami, v případě Sobiboru jedna, v případě Treblinky v druhé funkční fázi se jednalo o stavby dvě. Dalším specifickým znakem sektoru smrti byla přítomnost masových hrobů v sousedství plynových komor. V pozdějším období k nim přibýly sofistikované spalovače umístěné na otevřeném prostranství, jejichž základ tvořila jáma, nad kterou se prostíral rošt vytvořený z kolejnic. Takovýchto spalovačů (roštů) bylo v oblasti Treblinky několik, v případě Sobiboru zřejmě také. Nedílnou součástí sektoru

---

³⁶⁷ Srov. RÜCKERL, s. 210.

³⁶⁸ Viz také WIENERT, s. 281–282.

³⁶⁹ Elijahu Rosenberg používal během rozhovorů s autorem často označení „malé“ komory, když se vyjadřoval o původní stavbě se třemi komorami. Z telefonických rozhovorů autora s Elijahu ROSENBERGEM (očitým svědkem Treblinky) z let 2003–2006.

³⁷⁰ RAJCHMAN, Chiel, *Útěk z Treblinky*, Český Těšín 2010, s. 87.

³⁷¹ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 758.

³⁷² ARAD, s. 126.

³⁷³ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 106. AŻIH, 301/5483, výpověď Jerzego Ragrodzkiego, Warszawa, 23. 4. 1957, s. 5.

smrti dále tvořilo zázemí pro vězně-hrobníky, v některé literatuře chybně nazývaných vězni Sonderkommanda,³⁷⁴ přestože v případě táborů Operace Reinhardt se pod pojmem SS-Sonderkommando rozumělo označení celého tábora, nikoli pouze specifické vězeňské družiny pracující u zařízení masové likvidace, jako tomu bylo v případě tábora Osvětim-Březinka.³⁷⁵ Zázemí pro vězeňské družiny pracující v těchto sektorech mohlo sestávat z více budov a tvořilo uzavřenou strukturu v rámci dané oblasti. Z dokumentů a táborových plánů, které jsou k dispozici, je zřejmé, že vězeňské ubikace, v případě

---

³⁷⁴ Srov.: „*Komory byly po plynování vyklížené speciálními židovskými vězeňskými skupinami (tzv. Sonderkommandem).*“ BEM, s. 401. Takovéto užití termínu Sonderkommando je však v rozporu s oficiální terminologií realizátorů fyzického vyhlazování. Gideon Greif, který se podrobně věnoval problematice osvětimského Sonderkommanda, správně napsal, že název Sonderkommando „*dříve označoval skupinu Blobelových lidí v Chełmnu nad Nerem, kteří byli zaměstnáni u zařízení masového vyhlazování*“. Termín pokrýval jak tamní esesáky, kteří se podíleli na akci, tak vězně, zabývající se zahlazováním stop po zločinu. Greif upozorňuje, že v Osvětimi byla situace odlišná. Zde se název Sonderkommando týkal výlučně speciální vězeňské družiny. Dále uzavírá, že Osvětim byl jediný tábor, ve kterém se tímto způsobem označovali vězeňské skupiny využívané při vyklížení plynových komor a ke kremaci zadušených. V jiných táborech se typologicky totožné skupiny vězňů nazývaly jinak, obvykle podle konkrétního úkolu, který jim byl svěřen. GREIF, Gideon, *Plakališmy bez lez*, Warszawa, Oświęcim 2001, s. 23. Vzhledem k tomu, že tábory Operace Reinhardt se oficiálně nazývaly jako celá jednotka SS-Sonderkommando, čímž byly dědici terminologie pocházející z Chełmna nad Nerem, nelze v nich tak tímto názvem označovat jen specifickou vězeňskou skupinu, a proto je nutné souhlasit s Greifovým vysvětlením problému, nikoli s Bemovým nesprávným užitím tohoto termínu. Erich Fuchs se během hagenského soudního procesu nechal slyšet, že když přijel do Sobiboru: „*Tamní Sonderkommando bylo pod vedením Thomally.*“ JuNSV Lfd.Nr.641, s. 25. Jelikož byl Thomalla zodpovědný za výstavbu sobiborského tábora, je zřejmé, že termínem Sonderkommando měl na mysli táborovou posádku jako celek, nikoli dílčí vězeňské komando „*vyklížečů*“ komor ve smyslu Osvětimi, které v této době navíc v Sobiboru ještě nebylo zapotřebí. Maranda se taktéž přidržuje správné terminologie, když vztahuje název Sonderkommando na celou táborovou jednotku operující v Chełmnu, stejně jako vysvětluje, že vyhlazovací tábory Operace Reinhardt byly nazývány SS-Sonderkommando. MARANDA, s. 88, 179. Karol Tajgman, bývalý vězeň Treblinky ve své výpovědi z roku 1944 uvedl, že v lese se nacházel lágr smrti, který Němci nazývali „*S.S. Sonderkommando Treblinka*“. AŽIH, 301/5341, výpověď Karola Tajgmana, 5. 9. 1944, s. 1. Termínu Sonderkommando však nesprávně užívá i Robert Kuwałek: „*[...] dva ubytovací baráky a kuchyně pro vězně Sonderkomanda,*“ KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 68, přičemž z kontextu je zřejmé, že je řeč o belžeckých Totenjuden. Dále tamtéž, s. 191–192. Gitta Serenyová ve své knize užila taktéž termínu „*židovská Sonderkomanda*“, SERENY, s. 111, přestože Stangl jí řekl, že učinil Vídeňana Singera šéfem Totenjuden, tj. vězňů nasazených ve vyhlazovacím sektoru Treblinky, aniž by v tomto kontextu uvedl chybné označení Sonderkommando. Tamtéž, s. 207. Skutečností je, že Gitta Serenyová na jiném místě použila taktéž označení Totenjuden v souvislosti s touto specifickou pracovní skupinou. Tamtéž, s. 165. Franciszek Ząbecki napsal, že Němci mezi sebou nazývali vyhlazovací tábor Treblinka „*Sonderlager*“ anebo „*Sonderkommando*“. ZĄBECKI, s. 42. Jerzy Królikowski vypověděl, že Němci mezi sebou nazývali tábor v Treblince „*Umsiedlungslager*“, ačkoli u odbočky ze silnice Małkinia-Siedlce, směrem do tábora, byla umístěna cedule s názvem „*SS-Sonderkommando Treblinka*“. KRÓLIKOWSKI, *Budowalem*, s. 50. Taktéž likvidační jednotka pod vedením SS-Untersturmführera Herberta Langeho byla nazývána Sonderkommando, zkráceně SK Lange. KLEE, *Euthanasie*, s. 99. Klee však zároveň zmínil případ šestnáctiletého zámečnického učedníka Henryka Manii, který byl v Poznani v nechvalně proslulém Fortu VII s několika svými krajany izolován v cele s nápisem „*SK*“ [Sonderkommando]. Esesáci jim následně nařídili odvést přivezené nemocné do odděleného bunkru. Z vozu museli taktéž vynést železné lahve, které položili do blízkosti bunkru. Ten byl naplněn nemocnými, počemž esesáci zavřeli těžké železné dveře. Po nějaké době jim bylo nařizováno, aby vytahali zplynovaná těla. Tamtéž, s. 100–101. Tento případ by mohl naznačovat posun významu pojmu „*Sonderkommando*“ na vězně zabývající se vytažováním zplynovaných těl tak, jak se to ujalo v Osvětimi. Hans-Heinz Schütt z Grafenecku napsal svému nevlastnímu bratrovi Jürgenovi, že se momentálně nachází v Sonderkommandu, „*o kterém ví v celém Německu asi 100 lidí. Můžeš si být jist, že jsem šťastný a hrdý [...] na to, že mohu být součástí tohoto Sonderkomanda*“. Tamtéž, s. 223.

³⁷⁵ Viz podrobněji v bakalářské práci: CHOCHOLATÝ, *Plynové komory v KL Lublin*.

Treblinky doplněné o kuchyň³⁷⁶ či prádelnu, byly oploceny speciálním plotem, v jehož perimetru se nacházelo sčítací shromaždiště, kde se průběžně konaly kontroly početního stavu osazenstva.³⁷⁷ Každý ze sektorů smrti byl pak striktně separován od zbylých táborových částí a obzvláště přísně stráženo. V případě Treblinky stála uprostřed sektoru smrti strážní věž a zachovala se svědectví o strážnici v centru Totenlageru,³⁷⁸ což vše odpovídalo ztřeštěným bezpečnostním opatřením aplikovaným na sektory smrti.

Hubert Gomerski vypověděl, že v Sobiboru „v noci svítilo z věží elektrické světlo. Elektrina byla dodávána z Lageru 1; v Lageru 3 nebyl žádný generátor. Světlo bylo vždycky zapnuto. V noci byly v Lageru 3 taktéž pozemní patroly; tábor byl oplocen dvěma ploty ostnatého drátu, mezi nimiž vedla stezka; strážní procházeli po stezce dnem i nocí. V čele Lageru 3 byla osamělá brána, hlídaná ve dne v noci. Strážní chodili po stezce tam a nazpátek; obvykle byli tři. Na věži se nacházeli další dva. Každý den bylo ohlášeno nové heslo. Pracující Židé mohli přes noc spát. O žádném nočním plynování nevím. V plynové komoře bylo světlo, jemuž dodával energii generátor.“³⁷⁹

Erich Bauer,³⁸⁰ klíčový člen německého personálu pracujícího v Lageru III vypověděl: „Na území tohoto tábora se nacházely plynovací prostory, dále ubikace pro Židy, jejichž úkolem byla obsluha plynových komor, drcení pařezů, spalování a zbylé práce související s vyhlazováním.“³⁸¹ Na Bauerově výpovědi je obzvláště zajímavý fakt, že po vyjmutí cenností z těl je následně několik Židů, zabývajících se shromažďováním zlata, drahých kovů a klenotů, tzv. Goldjuden, v Lageru III přetavovalo na zlato.³⁸² Zajímavou činí tuto výpověď skutečnost, že v hospodářských strukturách táborů Operace Reinhardt to byl Georg Wippen, jehož některé zdroje uvádějí jako supervizora nad tavením předmětů z drahých kovů získaných ve vyhlazovacích táborech prostřednictvím zpracovací jednotky Abteilung Reinhardt a Abteilung IVa, která se však nacházela přímo v Lublinu.³⁸³ SS-Sturmbannführer Albert Franke-Gricksch popsal tavení tohoto zlata a stříbra do prutů: „Proces tavení jsme zkontrolovali na zahradě, kde se v malé slévárně tavilo zlato a stříbro,

³⁷⁶ V pozdějším období byla kuchyň i v sobiborském sektoru smrti. O prádelně není nic známo.

³⁷⁷ O alternativním umístění shromaždiště viz dále.

³⁷⁸ AŽIH, 301/5483, výpověď Jerzego Ragrodzského, Warszawa, 23. 4. 1957, s. 5.

³⁷⁹ SCHELVIS, s. 112–113.

³⁸⁰ Podle Jakuba Biskupicze byl malý a tlustý. BAL, B 162/4426, výpověď Jakuba Biskupicze, Tel Aviv, 15. 4. 1960. Kopie v APMM, XIX-2165, s. 3. Eda Lichtman o Bauerovi vypověděla, že byl nízký, obtloustlý se strašlivým pohledem: „Když jsem mu nesla prádlo, viděla jsem snímek jeho rodiny ve společnosti Hitlera. Také prováděl popravy lidí věšením, a často, když se mu něco nelíbilo, vyhrožoval: ‚Ich henge dich auf bei die Fusse‘, a výhružku splnil.“ BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Edy Lichtmann, květen 1959. Śledztwo przeciwiwo Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX-2029, s. 21.

³⁸¹ BEM, s. 417.

³⁸² SCHELVIS, s. 111.

³⁸³ POPRZECZNY, s. 128, 131, 301.

poté se tvarovalo do prutů a v určené dny odesílalo do německé národní banky.³⁸⁴ O přetavování zubního zlata na pruty, tentokrát ve vyhlazovacím táboře Bežec, se však lze dočíst i ve výpovědi Rudolfa Redera.³⁸⁵ Tato praxe byla taktéž charakteristická pro vyhlazovací sektor koncentračního tábora Osvětim-Březinka, kde tamní druhé březinské, tj. třetí osvětimské krematorium, mělo dílnu, jež sloužila k výrobě zlatých prutů ze zubního zlata.³⁸⁶

Podle Julese Schelvisse byli „pracující Židé“ z Lageru III „*přinuceni vykonávat svou odpornou práci pod neustálým dozorem Huberta Gomerského a Kurta Bolendera.*³⁸⁷ Ten druhý si učinil život pohodlnější tím, že si nechal postavit na kraji jámy kabinu; odtamtud měli přehled nad kremací, přičemž se bavili pečením brambor nad ohněm. Žili si tam pěkným životem, řekl Bauer. Alkohol tek proudem; Gomerski nikdy nezastíral skutečnost, že konzumovali velké množství alkoholu: litr vodky denně a spoustu piva. Bauer pil tak tvrdě, až mu hrozilo, že jej Reichleitner³⁸⁸ pošle pryč, což se právě tou dobou přihodilo Grömerovi“.³⁸⁹

V knize Richarda Rashkeho se objevuje prepis vzkazu, který poslal jeden z pracovníků Lageru III svým spoluvězněm do jiné táborové části. Tento dopis věrně ilustruje jednu z mála možností, jak se mohli vězni mimo Lager III dozvědět o tom, co se dělo v separovaném a přísně střeženém úseku s plynovými komorami: „*Drahý bratře, nežádám tě, abys odříkal kadiš jen za své rodiče, ale za všechny. Téměř nikdo z té masy, co sem [do Lageru III] přichází, nežije. Ze všech těch transportů je při práci držena jen malá*

³⁸⁴ Tamtéž, s. 287.

³⁸⁵ REDER, Rudolf, *Bežec*, Kraków 1999, s. 55–56. Robert Kuwałek však vyjádřil názor, že zubní zlato bylo k přetavení posíláno do Lublinu, přestože definitivní odpověď na tuto otázku ponechal otevřenou právě s odkazem na zmíněnou Rederovu výpověď. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 208–209.

³⁸⁶ MÜLLER, s. 68.

³⁸⁷ Kurt Bolender pracoval v různých střediscích „eutanazie“, než se dostal do Sobiboru a poté do Terstu. Na konci války si nechal nejdříve říkat Heinz Brenner, a to s odkazem na jeho někdejší činnost spalovače mrtvol, později si změnil jméno na Wilhelma Kurta Vahleho. KLEE, *Was sie taten*, s. 63. Bolender vypověděl, že „*do svého zatčení 28. 5. 1961 jsem žil v Hamburgu pod jménem Wilhelm Vahle*“. BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Kurta Bolendera, Düsseldorf, 15. 9. 1961. Śledztwo przeciwiwo Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMX XIX Kserok. 2029, s. 98.

³⁸⁸ Franz Reichleitner převzal velení SS-Sonderkommanda Sobibor po Franzi Stanglovi, který byl v létě 1942 převelen do Treblinky. Podle Ernsta Klee byl povýšen do hodnosti SS-Hauptsturmführera již v srpnu 1942. KLEE, *Eutahnasie*, s. 584. Bývalý vězeň Sobiboru Thomas Blatt se autorovi svěřil s několika dojmy o Reichleitnerovi během společné cesty osobním automobilem na místo sobiborského památníku. Při průjezdu lesem, když se vůz blížil ke svému cíli, začal vyprávět: „*Tohle je sobiborský les. [...] Tohle všechno je sobiborský les. [...] Tady tady se projížděl velitel na koni. Tady tady projížděl kousek lesa do Sobiboru. [Reichleitnera jsme] nazývali Roš. Pamatuji se, jak přijel jednou transport a my jsme měli vzít oblečení těch, kteří šli do plynové komory, do kotců v třídírně. Už byl večer, bylo temno. A já si jej pamatuji, jak stál uprostřed mezi těmi kotci, ruce zastrčené v plášti a pozoroval nás. Tehdy jsem tam byl docela nový, a tak jsem ho neznal, ale ti starší pracovníci, kteří jej znali, říkali: ‚Roš, Roš přijel!‘ To znamená hebrejsky hlava.*“ Rozhovor autora s Thomasem BLATTEM (očitým svědkem Sobiboru), dne 17. 4. 2008 nedaleko Železniční stanice Sobibor.

³⁸⁹ SCHELVIS, s. 112.

skupinka. Jen zázrakem jsem její součástí. Když Židé vstoupí do brány, pokračují dlouhým koridorem. Na jeho konci se svlékají a zanechávají tam všechny své věci,³⁹⁰ načež vstupují do velkého baráku pod záminkou, že se podrobí koupeli. Stovky jsou natlačeny najednou do baráku. Když už není místo, dveře jsou utěsněny. Je nastartován velký motor a výfuk vede do díry ve stěně. Každý uvnitř je udušen. Mezitím jsou vykopány velké hroby, a my, vybraní z téhož transportu, kterým jsi přijel i ty, taháme těla a vláčíme se s nimi do rovů. Někdy se zpod masy těl vyroní špína. Pak nastupují Němci a střílejí. Říkám ti to proto, že jestliže někdy utečeš, řekneš světu, co se tu děje, neboť si nemyslím, že se ještě kdy uvidíme. Kdokoliv se dostane do této části tábora, nikdy ji neopustí. Nemohu začít s popisem zdejší scény, protože bys nikdy nevěřil, co se v tomto strašlivém místě děje. Je nemožné, aby lidská mysl něco takového pojala. Kéž bys viděl, jak sadisticky zde nacisté jednají. Jsou v deliriu radosti, jako by sledovali operu.³⁹¹

Podle Ericha Bauera, člena německého personálu SS-Sonderkommanda Sobibor, který byl jedním z čelních představitelů Lageru III, kde měl na starosti procesy spojené s plynováním, pročež si vysloužil přezdívku Gasmester či Bademeister, byl sobiborský Lager III skutečným, resp. „vlastním vyhlazovacím táborem“.³⁹²

Označením „tábor smrti“ nazývali treblinský sektor smrti i někteří tamní vězni. Kalman Teigman, bývalý vězeň treblinského dolního tábora, odpověděl na otázku, jak mezi sebou pojmenovali oblast s plynovými komorami, že v polském jazyce to byl „obóz śmierci“, tj. tábor smrti.³⁹³ Stejně reagoval i Pinchas Epstein, hrobník a očitý svědek treblinského sektoru smrti, když se jej autor otázal: „Jak jste nazývali horní tábor? Tábor číslo dva, zkrátka tábor číslo dva?“ S jakousi vnitřní samozřejmostí opáčil: „Zkrátka tábor smrti.“ – „Tábor smrti, ano? Vzpomínáte si ještě na písničku, která se tam zpívala: ‚Lager zwei ist unser Leben...‘?“ – „Ne, ne, jenom jednu písničku, kterou jsme zpívali po apelu v táboře smrti: ‚Máriška moja Máriška, půjdžeš ze mnou spač do lůžka...‘³⁹⁴ To je vše, co si pamatuji. A tohle jsme zpívali z donucení. Každý den po apelu.“³⁹⁵

Vzhledem k tomu, že obvykle bývá táborem smrti označován celý tábor se všemi svými součástmi, z nichž vyhlazovací sektor tvořil pouze jednu z nich, a to jak v případě Treblinky, tak v případě Sobiboru, fakt, že v užším kontextu, v rámci interní terminologie SS-Sonderkommanda Sobibor a Treblinka, byla zóna se zařízeními masové likvidace sama

³⁹⁰ Zřejmě se tak dělo jen v určitém období.

³⁹¹ RASHKE, Richard, *Escape from Sobibor*, Urbana, Chicago 1995, s. 33.

³⁹² BEM, s. 417.

³⁹³ Rozhovor autora s Kalmanem TEIGMANEM (očitým svědkem Treblinky), dne 3. 3. 2008 v Bat Jamu.

³⁹⁴ Fonetický přepis polského znění písničky.

³⁹⁵ Rozhovor autora s Pinchasem EPSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvč.

o sobě odlišována označením tábor smrti, vypovídá o jejím dominantním postavení v rámci obou táborů. O stěžejním charakteru sektorů smrti v hierarchickém uspořádání táborové infrastruktury nepochybovali ani členové německého táborového personálu, ani vězni.

Jedním ze zásadních rozdílů mezi treblinským a sobiborským sektorem smrti je otázka umístění lazaretu. Toto označení se v obou táborech používalo pro místo, kde byly prováděny popravy nemocných a jinak neschopných osob podstoupit plynovací proces v komorách. Zatímco v Treblince byl prostor lazaretu dislokován v dolním táboře, tedy mimo území vyhlazovacího sektoru, v Sobiboru byla situace odlišná. Tamní lazaret, alespoň v určitém funkčním období,³⁹⁶ se stal součástí Lageru III a jednalo se o jednu z pohřebních jam, která byla aktuálně plněna mrtvolami z plynových komor. Sobiborský lazaret byl navíc podle některých názorů synonymem celého sektoru smrti, tj. Lageru III.³⁹⁷ Pole masových hrobů v Lageru III bylo po prvních týdnech fungování tábora (květen/ červen) spojeno úzkokolejkou se speciálními vozíky s oblastí železniční rampy. Jejím prostřednictvím byly k hrobům sobiborského sektoru smrti převáženi všichni vysídlenci vyčlenění po příjezdu transportu pro lazaret. Trasa úzkokolejky zčásti kopírovala trasu vlastního „schlauchu“, kterým procházela do komor většina obětí z transportu.

Archeologické výzkumy pod vedením Wojciecha Mazurka odhalily potenciální trasu této úzkokolejky vzhledem k současnému památníku. Mazurek k tomu poznamenal: *„U rampy máme negativy pražců vedoucích podél ní. Vedou v dlouhém úseku a ztrácejí se v místě, kde bylo parkoviště a kde je vše zničené. Druhou část máme v té zatáčce, kudy vede cesta od rampy ve směru kopce. Pod ní je taková nosná linie, což napovídá, že ta asfaltová cesta je zároveň trasou té úzkokolejky. Disponujeme poválečným snímkem, na kterém je vidět pouze písek, z doby, kdy stavěli památník. A tam je taková písečná cesta, anebo jen násep. Je možné, že to bylo použito jako táborová trasa úzkokolejky. Doufejme, že se nám podaří pod to dostat, abychom to prozkoumali. Jestliže to není stricto spjaté s tou asfaltovou cestou, pak se lze domnívat, že to má souvislost s úzkokolejkou. Ale zatím je to pouze hypotéza, protože pod tu asfaltovou cestu jsme se ještě nedostali.“*³⁹⁸

---

³⁹⁶ Místo zvané lazaretem mohla být v prvních týdnech fungování tábora „kaplička s křížem na střeše“ mimo Lager III, v jejímž sousedství se měl nacházet vlastní lazaret. Bylo to místo, kam byly osoby neschopné podstoupit vyhlazovací proces v plynových komorách a vybraní vězni neschopní další práce vyklápění z vozů nad velkou jámou orámovanou keří, kde na ně čekalo několik Němců nebo ukrajinských strážných, kteří je zastřelili. BEM, s. 465–466.

³⁹⁷ BEM, s. 469. V případě vyhlazovacího tábora Belzec se lazaret nacházel na území horního tábora, konkrétně na východní straně belžeckého sektoru smrti. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 73. Více o sobiborském lazaretu viz taktéž TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 12.

³⁹⁸ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

V počátečním funkčním období Sobiboru se však lazaret mohl nacházet v oblasti s „kapličkou“, tedy mimo oplocení Lageru III, jak upozorňuje Marek Bem³⁹⁹ a čemuž napovídá například výpověď Chaima Bergdorfa, který tvrdil, že lazaret bylo místo uprostřed lesa, které podle svých slov viděl jednou na vlastní oči. „*Vzpomněl si na nějaký kostel a na tom kostele na velký kříž. A právě tam, u kostela, byli střeleni lidé posláni do lazaretu na tzv. ‚rekonvalescenci‘.*“ Sem posílali lidi na počátku fungování tábora, když ještě nebyly položeny kolejnice vedoucí do Lageru III, přičemž v tomto „původním“ lazaretu byli střeleni a pohřbíváni na místě.⁴⁰⁰ Marek Bem však zároveň podotýká: „*Nelze vyloučit tezi, že za kapličkou [pouze] vedla cesta do Lageru III, ve kterém nad existujícími tam již jámami, připravenými pro ukrytí mrtvol obětí zavražděných v plynových komorách, byla prováděna poprava vězňů přivedených z rampy.*“ Přitom se odvolává na výpověď Ericha Bauera, podle kterého se mimo území sektoru smrti nacházela „*jistá jáma. Nemohu však s jistotou říci, jestli v té jámě ležely mrtvoly lidí zabitých u té jámy. Podle mého názoru se tato jáma nacházela hned vpravo od vchodu do oblasti Lageru III. [...] V té jámě jsem viděl pouze hůlky zabitých. Mrtvoly jsem tam neviděl. Ta jáma byla otevřená celé týdny.*“ Bauer přitom ve své výpovědi klade důraz na to, že střelení slabých a nemocných se odehrávalo pouze v Lageru III.⁴⁰¹ Alfred Ittner vypověděl, že „*v Lageru III byly dvě velké jámy, které od sebe ležely vzdálené osmdesát metrů. Když přijížděly transporty, byly mrtvoly házeny do jedné z jam, zatímco druhá byla současně vykopávána. Střelení se vždy odehrávalo u té jámy, kde již ležely mrtvoly, a nikdy u jam, které byly teprve hloubeny.*“⁴⁰²

Marek Bem však postuluje i druhou tezi, podle které „*po krátkou dobu (duben, květen 1942) mohla malá jáma ‚za kapličkou‘, nacházející se za hranicí třetího tábora, sloužit jako popravčí místo pro Židy zavedené tam přímo z železniční rampy, a ty, kteří pracovali v táboře a byli odsouzeni k trestu smrti*“, přičemž tuto eventualitu doplňuje sdělením, že nelze vyloučit, „*že místo zvané lazaret se nacházelo ‚za kapličkou‘ a bylo mimo oplocení*

---

³⁹⁹ Marek Bem je bývalým vedoucím sobiborského památníku. V Bełżecu plnil tuto roli po otevření nového památníku v letech 2004–2006 Robert Kuwałek, v Treblince je v této funkci Edward Kopówka. Robert Kuwałek trefně vystihl pozici všech těchto tří osob, když autorovi vyprávěl historku, která se udála v Berlíně při příležitosti odhalení pomníku, kde potkal Samuela Willenberga: „*Seděl tam Edžo [Edward Kopówka], Marek Bem ze Sobiboru a já. Seděli jsme v hotelu u snídaně, přišel Willenberg, podíval se na nás, vyfotil si nás a řekl: ‚Můj bože! Čeho jsem se to dožil! Tři velitelé táborů smrti sedí spolu u stolu‘.*“ Rozhovor autora s Robertem KUWAŁKEM (historik), dne 12. 11. 2010 v Lublinu.

⁴⁰⁰ BEM, s. 469.

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 467. Arad uvedl, že vysídlení, kteří byli příliš slabí na to, aby sami došli do plynových komor, odváděl táborový personál k popravčím jámám, které se v Sobiboru nacházely ve vyhlazovacím sektoru. ARAD, s. 114.

⁴⁰² BEM, s. 444.

tábora III.⁴⁰³ Přesto upozorňuje, že tato jáma, o které se zmínil Bauer, „*se mohla nacházet těsně před vchodem do tábora III a sloužit k hromadění věcí po obětech. Právě na tomto místě mohly být oběti svlékány před následným zavedením za oplocení tábora III, ve směru jam, kde byly zastřeleny.*“⁴⁰⁴ Michał Maranda se o sobiborském lazaretu zmínil jako o „jisté inovaci ve vyhlazovacím procesu“ a podle něj byl tvořen hroby v Lageru III.⁴⁰⁵

Odpověď na otázku, zda byl sobiborský lazaret v počátečním funkčním období mimo území Lageru III, anebo byl od samého počátku pouze v sektoru smrti a nikde jinde, však nemění nic na skutečnosti, že v pozdějším období funkci lazaretu, jenž byl v Treblince součástí dolního tábora, vykonávala v Sobiboru jáma vyhloubená v prostoru Lageru III. Tak tomu bylo pravděpodobně nejpozději od června 1942, kdy byla položena úzkokolejka, „*jejímž jedním z úkolů byl převoz nemocných a nemohoucích vězňů z rampy do tábora III, kde byli zastřeleni.*“⁴⁰⁶ Podle Huberta Gomerského řídil dieselovou lokomotivu, pohybující se po úzkokolejce, Sepp Fallastr, „*který také prováděl vlastní vyhlazování. Jestli byli tito nemocní Židé všichni zplynováni, anebo také zčásti postříleni, nevím. V každém případě jsem také často slyšel výstřely v Lageru III. Na základě toho se domnívám, že nemocní Židé, kteří nemohli do plynových komor, byli zastřeleni.*“⁴⁰⁷

Jestliže se však v počátečním období v Sobiboru nacházel lazaret skutečně mimo oplocení Lageru III, tedy v místě s kapličkou, pak takovéto umístění naprosto korespondovalo s podobným řešením, jaké bylo aplikováno v Treblince, kde lazaret přiléhal k písečnému valu oddělujícímu sektor smrti od dolního tábora.

Marek Bem však upozornil, že na umístění lazaretu měla rozhodující vliv podzimní rekonstrukce tábora, během které došlo k revitalizaci plynových komor a aplikaci kremace obětí, což podle něj zásadně proměnilo tvářnost Lageru III, který se tak stal pro případné oběti vedené k zastřelení transparentnější co do svého skutečného účelu. V post-rekonstrukčním období bylo podle Bema složité před oběťmi předstírat, že budou odvezeny na „zaléčení“ do lazaretu v Lageru III, když místu od té doby vévodily spalovací rošty, a tak podoba sektoru smrti zcela prozrazovala svůj účel.

---

⁴⁰³ Tamtéž, s. 468.

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 467.

⁴⁰⁵ MARANDA, s. 48.

⁴⁰⁶ BEM, s. 466. Srov. s výpovědí Alfreda Itnera: „*Když přijížděly transporty, byli Židé z vlečky bráni do tábora III. Jednalo se o nemocné a nemohoucí, kteří byli stříleni v jámách tábora III. Lazaret. Byla to jáma v táboře III. Viděl jsem také, jak byli nemocní a nemohoucí stříleni v jámách tábora III.*“ Tamtéž, s. 443.

⁴⁰⁷ BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Huberta Gomerského, Hutzbach, 19. 9. 1961. Śledztwo przeciwko Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX-2029, s. 105–106.

V roce 2011 proto Bem vyslovil hypotézu, opírající se především o výsledky archeologických výzkumů z let 2001 a 2011, během nichž bylo ve spojitosti s Lagerem III odkryto velké prostranství, jež může poukazovat na obvod nějaké stavby, popřípadě prkenného oplocení s dalším přiléhajícím přístřeškem. Situování této stavby (s archeologickým označením objekt E) by mohlo být v souladu s tezí, že v post-rekonstrukčním období, kdy po vstupu na území Lageru III již nemohlo být od prvního vizuálního kontaktu pochyb o jeho účelu, sloužil tento prostor jako vlastní lazaret i s čekárnou, kde byla realizována poprava zastřelením, přičemž nalezené pozůstatky poukazují na to, že vlastní exekuce zastřelením probíhala tak, že oběti byly stříleny vleže a následně odvečeny do Lageru III. Podle Bema dokonce není vyloučené, že přístup k této stavbě, popřípadě oplocenému prostranství, vedl přímo ze „schlauchu“, z něhož by se tak v určitém místě vydělovalo vedlejší rameno, zřejmě podobně, jako tomu bylo v případě přístupu k chatě, jež sloužila jako holičství,⁴⁰⁸ a které vedlo přímo do této „čekárny-lazaretu“. Takovéto řešení mohlo být výhodné taktéž pro transfer pracujících Židů z tábora, kteří byli „označeni“ pro lazaret, neboť další z vedlejších vchodů by umožňoval jejich snadný přesun z Lageru I a II právě sem.

Výzkumy provedené po roce 2011, týkající se objektu E, který archeologové ještě na počátku nového milénia považovali za potenciální zbytky plynových komor, a to před samotným vyřčením eventuality, že by zde mohl být lazaret, však zcela vyvrátily obě varianty, jak autorovi vysvětlil archeolog Wojciech Mazurek. Ten se nechal slyšet, že zde mohla být střelnice pocházející ze třicátých let, kterou používali zámošské milice. Takovýto předpoklad odůvodnil skutečností, že v prostoru Sobiboru se nějaké střelnice nacházely, jen dosud nebyly přesně lokalizovány. Proti této eventualitě však vystupuje fakt, že letecký snímek z počátku čtyřicátých let, tedy z doby, než zde Němci začali se

---

⁴⁰⁸ Má se za to, že holičství, ke kterému vedl v Sobiboru přístup vedlejším ramenem „schlauchu“, zde vzniklo někdy v době výstavby nových plynových komor. Toto holičství se nacházelo poblíž brány Lageru III. JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 99. Thomas Blatt byl společně s několika dalšími vězni mimořádně vybrán, aby ostříhal ženy před zplynováním. Když se jej autor zeptal, co tehdy jako patnáctiletý kluk, který podle svých slov neměl před táborem dívku, cítil, když před sebou najednou spatřil tolik nahých žen, řekl, že se styděl a nevěděl, kam s očima. Stejně jako on, i polské ženy věděly, jaký osud je čeká, a tak se ptaly, jak dlouho bude plynování trvat. Jiné to však bylo v případě žen z Nizozemí, které prosily, aby je nestříhal příliš nakrátko, neboť neměly tušení, co je očekává. Rozhovor autora s Thomasem BLATTEM (očitým svědkem Sobiboru), dne 12. 11. 2010 v Lublinu. V případě táborů Operace Reinhardt docházelo ke stříhání vlasů obětem ještě před jejich vstupem do plynové komory, což byla praxe, která se lišila od postupů aplikovaných v osvětelských strukturách, kde byly dlouhé vlasy stříhány již zplynovaným obětem. Více viz: CHOCHOLATÝ, *Plynové komory v KL Lublin*, s. 72, pozn. 2. Existuje však svědectví Chaima Hirszman, který přežil Bełzec, a ve kterém uvádí, navzdory tvrzení druhého přeživšího téhož tábora, Rudolfa Redera, že stříhali vlasy mrtvolám vytaženým po 45 minutách z plynových komor. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 216. Robert Kuwałek vysvětluje tento zásadní rozpor v jednotlivých svědectvích tím, že se Hirszmanův popis události mohl týkat pozdějšího období, když již Reder v táboře nebyl. Tamtéž, s. 216, pozn. 16.

stavbou tábora, nenasvědčuje tomu, že v místě objektu E nějaká střelnice byla. Proto je podle Mazurka možné, že střelnice vznikla až v době plánované přeměny Sobiboru v koncentrační tábor zabývající se ukořistěnou sovětskou municí, tj. v létě 1943. Němci totiž museli munici testovat na nějakém bezpečném místě. Profesor Kola⁴⁰⁹ podle Mazurka předpokládal, „že tam zabíjeli lidi vleže, ale to je vyloučené. On už to také zavrhl, protože tento předpoklad se nehodí“. Mazurek si je tedy jist tím, že se jednalo o střelnici, přičemž jediné, co není jasné, je datace jejího vzniku.⁴¹⁰ Toto zjištění vyloučilo objekt E jako potenciální plynové komory, později také jako lazaret, a vrátilo původní spekulace o lokalizaci sobiborského lazaretu téměř do výchozího bodu.

K pravděpodobné lokalizaci lazaretu se pak Mazurek vyjádřil následovně: „V současnosti máme dva typy, které je zapotřebí prověřit. První možností je, že jsme jej [lazaret] již objevili na kraji čtvrtého hrobu. Jestliže to porovnáme s Treblinkou, s kresbou Samuela Willenberga, tak tam byl lazaret na kraji masového hrobu. Za přepažením se tam sedlo na lavici a následoval výstřel do hlavy. Těla se pak shodila dovnitř. Stejně to mohlo být [v Sobiboru] na počátku, protože jakmile začali se spalováním, tak už nemohli využít hroby, neboť ty tehdy byly plné. Takže ten lazaret musel být jinde. Zřejmě existovaly dvě fáze. Ta prvotní byla asi jako v Treblince, kdy se na kraji hrobu nacházela nějaká plošina, protože jsme našli takové drobné sloupy v linii asi čtyřiceti metrů. Tam mohla být plošina, jelikož po písku se chodí těžko, a možná i červený kříž, tak jako v Treblince, aby tam lidé přicházeli ochotně. Pak následoval výstřel do hlavy a stržení do jámy. A v druhé fázi to mohlo probíhat někde u kapličky. [...] Otázkou je, co se stalo, když byly hroby přeplněné horami těl. Tehdy už nebylo možné tam střílet, muselo se najít jiné místo. Na druhou stranu, příliš velká vzdálenost mezi lazaretem a masovými hroby nepřichází v úvahu, jestliže tam nebylo kupříkladu spojení úzkokolejkou s krematorií. Muselo to být dále od kolejí, protože jinak by lidi slyšeli ty výstřely a tak dále. Takže to musí být někde mezi kapličkou a masovými hroby, což se mi jeví jako neoptimálnější.

Máme tam jeden takový zvláštní bod, jakoby hranaté vyhloubení, které jsme objevili během bádání v roce 2004, kdy jsme se domnívali, že jde právě o ten čtvrtý tábor. Zkoušeli jsme tam kopat, ale půda byla velmi sypká, takže je to otázka budoucnosti, teď tam nemůžeme. Možná je to [lazaret] v tomto místě. Objevuje se tam velké množství ohořelých kostí. Ale možná jde o skladiště nějakých sudů [s hořlavinou], které zakopali do země, aby

---

⁴⁰⁹ Profesor Andrzej Kola. Proslul především v oblasti archeologického výzkumu v Belžecu, ale jeho působnost přesáhla taktéž do podobných výzkumů v Sobiboru.

⁴¹⁰ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

v případě náletů redukovali škody. Kdyby se to vylilo, všechno by začalo hořet, čehož si byli vědomi, a proto museli všechno zabezpečit.“⁴¹¹

Podle Marka Bema, který se odvolává na výpovědi očitých svědků, probíhal transport osob určených pro lazaret úzkokolejkou vedoucí do Lageru III po částech. To by znamenalo, že přímo do Lageru III zajížděly vždy jen dva výklopné vagonky s omezeným počtem obětí, čímž se mělo docílit snazší kontroly osob vezených na popravu, kdyby se vzepřely při pohledu na masové hroby a pokusily se utéct.⁴¹²

To však zřetelně ukazuje na fakt, že konfrontace s Lagerem III byla v jakékoli fázi fungování tábora, a tedy ne pouze v post-rekonstrukčním období, pro oběti přivážené na zastřelení velice traumatizujícím zážitkem, který mohl vyvolat vzpouru. Je totiž dost možné, že pohled na kremační rošty nebyl jediným důvodem ke zděšení nově příchozích,⁴¹³ ale že stejně šokujícím způsobem musely působit i nahromaděné mrtvolvy vytažené z plynových komor. To dokládají svědectví hned několika treblinských vězňů vybraných pro práci v sektoru smrti, přičemž jejich zkušenostmi lze ilustrovat analogickou situaci v Sobiboru. Jerzy Rajgrodzki vypověděl o svém prvním dojmu⁴¹⁴ z Totenlageru následující: „*Po průchodu tou branou jsem znovu ztratil pojem o realitě a chodil jsem jako pomatené zvíře. Dostal jsem bičem po hlavě a ‚schnell, schnell...‘ Uchopil jsem jeden konec žebříku (nosítek), abych bral těla a nosil je do hrobů. To, co jsem spatřil, bylo skutečným peklem. Hromady nahých těl ležely na rampě i na zemi vedle rampy a stále ještě vyhazovali další z komor, ze starých třech komor, které byly obrácené směrem na jih. Slunce už zapadalo a práce se odehrávala v šílené rychlosti. Nejednou byla těla chytána v letu a pak položena na žebříky. Jestli byla menší, tak dvě najednou, a děti – po třech, a tak různě. [...] U komor řídil práci kapitán SS v brýlích. [...] údajně se jmenoval von Oypen.*“⁴¹⁵

⁴¹¹ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chelmu.

⁴¹² BEM, s. 474–479. Hubert Gomerski podotkl, že Židé, kteří byli vedeni „schlauchem“ do Lageru III, neměli vůbec žádný pohled na Lager III. Ze „schlauchu“ šli přímo do plynových komor, takže nebylo možné, aby spatřili ležící mrtvé Židy. BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Huberta Gomerského, Hutzbach, 19. 9. 1961. Śledztwo przeciwiwo Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2029, s. 107.

⁴¹³ Ne bez zajímavosti je v tomto kontextu modifikace v interním provozu týkající se tentokrát Treblinky. Podle některých pramenů zde hrál při příjmu transportů táborový orchestr. Jakmile se však začalo se spalováním mrtvol, kdy se sloup dýmu zdvíhal k nebi a okolím se prostíral strašlivý smrad, přestala mít tato forma kamufláže, přispívající k oklamání obětí, smysl. KOPÓWKA (ed.), *Historia i pamięć*, s. 61.

⁴¹⁴ Jeden člen osvětinského Sonderkomamnda napsal, že nováčci zpočátku odmítali jídlo a pití jako zvířata, kterým byla odebrána mláďata. COHEN, s. 285.

⁴¹⁵ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 103. Theodor van Eupen (foneticky Ojpen), kterého Rajgrodzki zmínil, byl velitelem trestaneckého pracovního tábora Treblinka I a není pravděpodobné, že by řídil akci vyprazdňování plynových komor v o dva kilometry vzdáleném vyhlazovacím táboře Treblinka II. Člověk, jehož Rajgrodzki popsal, tak byl s největší pravděpodobností Christian Wirth, který v tomto období v Treblince dokončoval svou reorganizační misi. Van Eupen je však zmíněn i v dalším ze svědectví lidí, kteří

Tytéž dojmy zažil i další treblinský hrobník Elijahu Rosenberg, který napsal, že když poprvé vstoupil na území treblinského sektoru smrti, spatřil „hromadu mrtvých lidí, kteří leželi na zemi, a zakrvácené kluky, kteří k nim přicházeli s nosítky. Chytili mrtvolu za ruce a za nohy a položili ji na nosítka a utkali s ní. Všechno mi náhle došlo a se slzami v očích jsem tomu přihlížel. Ani jsem se však nenadál a už jsem dostal ránu karabáčem do hlavy. Chlapci, kteří tu byli už několik dní, nám řekli, abychom ve dvou vzali nosítka a nosili těla do jámy. Poskočil jsem k nosítkům a s partnerem se jich zmocnil. Rozběhli jsme se k plynovým komorám. Na cestě ke kabinám nás zasypali nadávkami, volající: ‚Rychleji, vy psi!‘ Doběhl jsem k rampě [plynových komor], nosítka jsme postavili na zem a nešikovně jsme položili tělo na nosítka. Tehdy nás Němci začali nemilosrdně mlátit. Mě povalili na zem a kopali mne botami do hlavy, přičemž křičeli, že jsem tělo nesprávně položil na nosítka. S těžkostí jsem se zvedl ze země a správně položil tělo na nosítka. S kolegou jsme utkali k jámě. Na cestě k jámě běhali kluci s mrtvolami, jeden za druhým. Jakmile jsem se přibližoval k jámě, spatřil jsem novou tragickou scénu. V jámách jsem uviděl pouze velkou kaluž krve. Házejíce těla do jámy, topili jsme se v krvi.“⁴¹⁶

Rosenberg se do horního tábora dostal po krátkém pobytu v dolním táboře, kde pracoval při třídění věcí: „Začali jsme třídit balíky, obrovskou hromadu balíků: boty zvlášť, oblečení zvlášť, dětské oblečky zvlášť, zlato zvlášť, a věci každého druhu zvlášť. A takto jsem pracoval po celý den.“ V této výpovědi, jedné z dalších, kterou poskytl, opětovně zdůraznil šok, který jej zachvátil při transferu do sektoru smrti: „Další den jsme vyšli ven ráno – bylo jedenáct – na sčítání. Po sčítání nás nasměrovali k hromadě, abychom dělali zhruba tutéž věc – a sice vytrídili všechny ty věci. Zakrátko se objevil SS-Scharführer Matthias [sic!] a křičel: ‚Dvacet dobrovolníků.‘ Stál jsem nedaleko něho. Obával jsem se, že pokud stojím tak blízko něho a nevystoupím, spočítá mi to a zmlátí mě. Vystoupil jsem. Řekl: ‚Na deset minut tě potřebuju pro lehkou práci.‘ Potom nás vzal do tábora 2, do tábora smrti. [...] Brána byla tady, na tomto místě, maskována borovými větvemi. Došli jsme sem. Jakmile otevřeli bránu, tady tudy jsme vstoupili. Všichni z nás byli automaticky

---

se pohybovali v Treblince, anebo jejím okolí. Jerzy Królikowski napsal, že von Eupen „přejížděl každý den osobním vozem po mostě, u kterého jsme pracovali, byl to důstojník SS, který sám řídil. Byl velitelem pracovního tábora, a možná dokonce obou treblinských táborů, a podle informací, které se k nám dostaly, se jmenoval von Eupen. Prý pocházel z hraběcí rodiny, měl výtečné vystupování a vždycky byl bezvadně oblečený.“ KRÓLIKOWSKI, *Budowalem*, s. 57. Van Eupen samozřejmě nebyl velitelem obou Treblinek, nýbrž jen trestaneckého pracovního tábora Treblinka I. Kurt Franz vypověděl, že v Treblince existovaly tři tábory: „Byl tam pracovní tábor, který spadal pod komando Hauptsturmführera Eupena. Tento tábor neměl s vyhlazovacím táborem vůbec nic společného a byl od něj vzdálen asi 1 KM. Samotný vyhlazovací tábor sestával ze dvou táborových částí.“ Výpověď Kurta Franze, Düsseldorf, 3. 12. 1959. ZStL 208 AR-Z 252/59. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2030, s. 10.

⁴¹⁶ AŽIH, 301/481, výpověď Ely Rozenberga, Warszawa 1945, s. 2–3.

v šoku, protože jsme viděli hromadu mrtvol. A Němec Matthias [...] začal na naši skupinu křičet: ‚An die Tragen!‘ (Na nosítka!). Nevěděli jsme, oč tu běží. Začali jsme pobíhat kolem těl. Němci a Ukrajinci, kteří tam byli, do nás mlátili. Netušili jsme, co se od nás očekává. Židé, kteří pracovali při odstraňování těl, nám řekli: ‚Chyťte nosítka a na každé položte tělo.‘ Chytl jsem nosítka, já a někdo další, nevím, jak se jmenoval, a lezli jsme na vrch té hromady a položili tělo na nosítka. Pak jsme šli k hrobům – 150 až 200 metrů k hrobu a shodili jsme do něj tělo.“⁴¹⁷

I Rosenbergův kolega Pinchas Epstein popsal první kontakt se sektorem smrti jako naprosto katastrofální zkušenost: „Jak jsme se dostali do druhého tábora, každý den vraždili. Báli se, abyste se nevzbouřil, když vidíte mrtvoly. Ne dva, ne tři, každý den sedm, osm, devět tisíc. A jak jsme vyndávali ta těla z plynových komor, dělo se to v takovém tempu, které zabíjelo. Několikrát za den přivedli nové lidi. A touto cestou mě po dvou dnech přivedli do tábora smrti. A tam jsem byl do konce, do povstání.“⁴¹⁸

Aron Czechowicz, který přijel do Treblinky pravděpodobně 11. září 1942, byl do Totenlageru přeřazen taktéž z dolního tábora. Vypověděl, že jakmile jej vzali do druhého tábora, okamžitě mu nařídili vzít společně s druhým vězněm žebřík. „Leželo jich tam hodně. Na těch žebřících se odnášela těla z místa plynování do jam. Těla ležela na hromadě před komorami. Každá komora měla vrata, jaké mívají stodoly, a před nimi byla rampa. Byly tam tři plynové komory. [...] Na začátku, jakmile jsem vstoupil do toho pekla, tak sám nevím, co se se mnou dělo. Byl jsem celkem jako smyslů zbavený. Když jsem nesl první tělo, přičemž jsem měl vysokého partnera, zatímco já byl nízký a šel jsem vzadu, poklesla ruka těla. Všiml si toho esesák a zmlátil mě tak moc do hlavy, až jsem si myslel, že je po mně. A jemu šlo o to, že poklesla ta ruka. Když jsem se vrátil z práce, byl jsem šedomodrý jak mouřenín. Hlavu jsem měl úplně rozbitou.“⁴¹⁹

Lazaret sloužil v obou táborech taktéž jako popravčí místo pro pracovní Židy. V Treblince představoval pro vězně z dolního tábora strašáka jejich sektoru, přičemž je pozoruhodné, že přestože vězni ze sektoru smrti byli obvykle likvidováni na svém teritoriu, stávaly se případy, kdy byli přivedeni k popravě právě sem do dolního tábora. To dokládá výpověď Samuela Willenberga, který byl svědkem likvidace tyfem nakažených

---

⁴¹⁷ Výpověď Elijahu Rosenberga. The Nizkor Project: The Trial of Adolf Eichmann, Session 66 (Part 7 of 9). Dostupná z: <http://www.nizkor.org/hweb/people/e/eichmann-adolf/transcripts/Sessions/Session-066-07.html> [2016-11-7].

⁴¹⁸ Rozhovor autora s Pinchasem EPSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě.

⁴¹⁹ AŽIH, 301/688, výpověď Arona Czechowicze, Łódź, 16. 7. 1945, s. 5–6.

Totenjuden v lazaretu.⁴²⁰ V porovnání se Sobiborem, kde vězni určené k likvidaci zpravidla putovali z Lageru I či II do Lageru III, byl tedy tento postup opačný.

Z výpovědi Avrahama Lindwassera je patrné, že zabíjení vězňů z treblinského sektoru smrti v lazaretu dolního tábora nemuselo být ničím mimořádným, přestože je nutné upozornit, že výpověď, která to podporuje, byla týměž svědkem podána ve dvou verzích, z nichž jedna hovoří o zabití skupiny vězňů z horního tábora, kteří byli označeni jako osoby plánující útěk, v lazaretu dolního tábora, zatímco pozdější výpověď hovoří o jejich popravě nad masovým hrobem horního tábora. To by však mohlo naznačovat, že praxe zabíjení vězňů z horního tábora v lazaretu dolního tábora byla přesto běžná, když ji svědek zmínil v jedné z verzí výpovědi: *„Kamarád byl zraněn špatně mířenou střelou, a musel být proto zabit. Ve svém smrtelném strachu Matthesovi řekl, že by mu chtěl povědět o připravovaném povstání, když jej za to ušetří. Kvůli svému zranění plácal mnoho nesmyslů, až konečně namátkově ukázal na 24 až 30 osob, které, jak ujišťoval, plánovaly povstání. Matthes nechal těchto 24 až 30 mužů i s udavačem plazit se po břiše do lazaretu v dolním táboře. Tady byli všichni, jeden po druhém, zastřeleni, přičemž udavač šel na řadu jako první. Na střelení se podíleli mezi jinými Matthes a obžalovaný Münzberger. On, Li.[ndwasser] a další vězni sledovali střelení z hromady v horním táboře.“*⁴²¹ Druhá verze Lindwasserovy výpovědi již zmínku o lazaretu neobsahuje, přičemž poprava podle ní byla provedena na teritoriu horního tábora: *„Udavačem označené osoby se musely plazit z prostranství před židovskými ubikacemi, od kuchyně směrem k masovému hrobu v horním táboře, a to v řadě jeden za druhým. Tam byli nad hrobem jeden po druhém zastřeleni.“*⁴²²

Problematika treblinského lazaretu je z hlediska jeho lokality oproti Sobiboru jasnější a nespadá do rámce vyhlazovacího sektoru,⁴²³ ačkoli je zřejmé, že i zde byly v oblasti plynových komor hroby, ve kterých docházelo k likvidaci vězňů. Pověstným lazaretem zde však bylo místo přiléhající k tzv. třídícímu prostranství, přes které byly dopravovány oběti určené k zastřelení. Tvořila je konstrukce z ostatního drátu propleteného větvemi, jež v místě vstupu, nad kterým vlála vlajka s červeným křížem, vytvářela svého druhu labyrint vedoucí k otevřené jámě s planoucím ohněm, kde byly oběti zabíjeny výstřelem do zátylku.⁴²⁴

---

⁴²⁰ WILLENBERG, s. 90.

⁴²¹ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 104.

⁴²² Tamtéž, s. 105.

⁴²³ Genezi treblinského lazaretu se podrobněji věnuje diplomová práce: CHOCHOLATÝ, *Treblinka v první funkční fázi*.

⁴²⁴ Rozhovor autora se Samuelem WILLENBERGEM (očitým svědkem Treblinky), dne 19. 3. 2011 ve Varšavě.

Zatímco sobiborský lazaret bývá zmiňován taktéž jako místo, které sloužilo k likvidaci méně početných transportů, obvykle pěších, automobilových atp., pro jejichž likvidaci se táborové správě nevyplácelo zprovozňovat plynové komory,⁴²⁵ v případě Treblinky bývaly k témuž účelu využívány zachovalé malé plynové komory,⁴²⁶ které byly v prvním funkčním období tábora paradoxně mnohdy natolik poruchové, že táborový personál musel přistoupit k likvidaci celých transportů hromadnou střelbou.⁴²⁷

5.2 Vězeňské družiny

V treblinském horním táboře byli tamní vězni, striktně separovaní od zbytku tábora, s vlastními ubikacemi a infrastrukturou, rozdělení do příslušných komand podle zaměření jejich činnosti. Ta spočívala především v aktivitách bezprostředně spojených se smrtí, jak si ostatně dokázali domyslet i jejich spoluvězni z dolního tábora, kteří v údělu Totenjuden spatřovali tragédii.

Richard Glazar viděl jejich situaci takto: „*Hrobaři, ti praví a nejbídnější, jsou tam vedle za valem. Ale ne všichni berou do rukou nahou smrt. Tamější lagerältester – prý se jmenuje Singer a pochází z Vídně*⁴²⁸ – *káповé a vorarbeiteři pracují s karabáči v rukou, barackenältestři s koštětem. Ti, co chodí s dřevěnými, nahrubo sbitými nosítky, se nemusejí mrtvých těl dotýkat tolik, jako ti, kteří jim na nosítka těla nakládají a skládají. Ten, který někde stranou v přístřeší promývá zlato z úst, vidí při své práci ze smrti jen zuby s kousky dásní a bere ji jen mezi prsty. Několik málo žen tam má stejný úděl jako většina tady v prvním lágru – patří jim do rukou prádlo.*“⁴²⁹

Podle Jerzego Rajdrodzkého vedl horní tábor vrchní kápo (Oberkapo), pravděpodobně z Vídně, středního vzrůstu. Nebyl ani hodný, ani zlý. Dokázal leckoho udeřit a s Němci se vítal podáním ruky, přestože se jich bál stejně jako ostatní vězni. Jeho zástupcem byl Herszel, který měl na starosti dozor nad prací v terénu. Vrchní kápo pochleboval Kurtu Franzovi tím, že mu gratuloval k zabití mnoha nevinných a bezbranných lidí. Zdravil se s ním a přál mu povýšení na SS-Obersturmführera.⁴³⁰

---

⁴²⁵ BEM, s. 449.

⁴²⁶ RAJCHMAN, s. 87.

⁴²⁷ Touto otázkou se zabývá diplomová práce: CHOCHOLATÝ, *Treblinka v první funkční fázi*.

⁴²⁸ Stangl byl téhož názoru jako Glazar, když tvrdil, že Singer pocházel z Vídně. Podle Gitty Serenyové se však Stangl mýlil v Singerovi ve dvou věcech: Singer nebyl Vídeňan, ale Němec, a také nebyl zubař, ale obchodník. SERENY, s. 207.

⁴²⁹ GLAZAR, s. 87.

⁴³⁰ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 104, 115. Franz byl 21. 6. 1943 povýšen na SS-Untersturmführera, takže Singerova přání byla mladšího data. JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 48.

Hierarchie zdejší vězeňské samosprávy vycházela ze stejného modelu, který byl zaveden i v dolním táboře a byl závazný pro celé SS-Sonderkommando Treblinka. Jeho struktura byla následující: „Každá židovská pracovní skupina se skládala z židovského kápa,⁴³¹ který byl pod přímým dohledem vedoucího SS-mana, jemuž se zodpovídal. K ruce mu byl jako zástupce předák (Vorarbeiter). Vedle toho měl také každý tábor ještě vrchního kápa a na samotné špici táborové správy stál tzv. táborový stařešina (Lagerälteste). Vrchním kápem v dolním táboře⁴³² byl vězeň Blau a v horním táboře vězeň Singer.“⁴³³ Singerovým sobiborským protějškem byl vrchní kápo Franz, mladý, urostlý muž, který běhal za svým pánem, Kurtem Bolenderem, jako pejsek.⁴³⁴ Ačkoli mezi oběťmi treblinského vyhlazovacího tábora se v poměrně malé míře ocitli taktéž Romové, nebyli přidělováni do jednotlivých vězeňských komand.⁴³⁵

Německým pánem smrti a vládcem treblinského horního tábora, resp. šéfem treblinského sektoru smrti, byl Heinrich Matthes, jehož brutalita a sadismus, jakkoli se je během düsseldorfského procesu snažil popřít,⁴³⁶ dováděla vězně k zoufalým a extrémním aktům vzdoru. Jeden z nich se udál podle Matthesovy málo pravděpodobné verze, jejímž vyličení lze jen stěží uvěřit: „Koncem září či začátkem října 1942 byl v Totenlageru během přepočítávání na apelu shromážděných Židů bezdůvodně zbit větším počtem vězňů,

---

⁴³¹ Kápo zodpovídal za práci vězňů, kteří museli poslouchat jeho rozkazy a na rukávu nosil žlutou pásku s černým nápisem c-a-p-o. Navíc byl ozbrojen holí či karabáčem. ARAD, s. 113.

⁴³² Sobiborskými vrchními kápy, známými zde taktéž jako „Guvernéri“, „Generálové“, anebo „Generální guvernéri“, byli v odpovídající táborové oblasti postupně tito muži: Moše Sturm z Hrubieszowa, Herbert Naftaniel, známý pod přezdívkou „Berliner“ a vězeň jménem Spitz. JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 103.

⁴³³ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 41. RÜCKERL, s. 212. Arad byl toho názoru, že Singerovým předchůdcem byl Blau. ARAD, s. 113. Arad zde však zřejmě chybně interpretoval zdroj, kterým byla kniha Gitty Serenyové. Mylně uvedl, že „ve vyhlazovacím areálu žil také jeden manželský pár, Blauovi z Vídně, což byl krajně nezvyklý jev“. Tamtéž, s. 122. Ve skutečnosti Sereny cituje Stangla ve smyslu, že Blau se svou ženou pro něj byli těmi, s nimiž se bavil nejvíce. Z Blaua udělal kuchaře v dolním táboře. Stanglův podřízený Suchomel k tomu uvedl, že Blau se stal vrchním kápem, kterým zůstal do začátku jara. Na vlastní žádost jej Stangl ze zdravotních důvodů zprostil této funkce a udělal z něj a jeho ženy kuchaře pro Židy. Stará Blauová byla podle Suchomela natolik zdatnou kuchařkou, že si od ní nechával vařit jídla. SERENY, s. 207–209. Na základě těchto informací je velmi nepravděpodobné, že by byl Blau někdy umístěn se svou ženou do Totenlageru, čemuž ostatně odporoval i táborový úzus. Maranda převzal informaci o Blauově roli v Totenlageru nejspíše taktéž od Arada. MARANDA, s. 134.

⁴³⁴ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 104. RÜCKERL, s. 185. Vrchním kápem bežecského sektoru smrti byl jistý Rosenbaum z Dortmundu. V mnichovském bežecském procesu to bylo jediné jméno vězně, na které si vzpomněl některý z představitelů někdejšího německého personálu. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 221.

⁴³⁵ KOPÓWKA (ed.), *Historia i pamięć*, s. 59.

⁴³⁶ Jedním ze svědků během tohoto procesu byl Franciszek Ząbecki, který popsal své dojmy z první poválečné konfrontace s obžalovanými členy bývalého táborového personálu následovně: „A tu jsem před sebou spatřil deset katů pod znakovou umrlčí lebky a na okamžik jsem se otrásl: vybavily se mi léta vzdálené vzpomínky, viděl jsem a slyšel jsem pronikavé skřeky a křiky bestiálním způsobem zabíjených nevinných lidí na stanici Treblinka. Cožpak se před těmi lety mohl někdo nadát takového znovuzhledání? Bylo to zkrátka nemyslitelné, přestože skutečnost zvítězila nad představivostí.“ ZĄBECKI, s. 120–121.

přičemž jeden z nich jej, taktéž bezdůvodně, poranil nožem.⁴³⁷ Musel proto zůstat dva dny ve své ubikaci v dolním táboře a ve službě v horním táboře se objevil až třetího dne. Nenařídil přitom žádná odvetná opatření. Ani útočníkovi s nožem se nic nestalo, protože on, Matthes, měl s Židy soucit. Není mu také nic známo o tom, zda jeho zástupce Pötzingera nebo jiní SS-mani z horního tábora se kvůli tomu Židům pomstili.⁴³⁸ Také tvrzení jeho kolegy Münzbergera o tom, že měl s židovskými pracovními komandy, a s Židy obecně, soucit, vyznívá vzhledem k okolnostem a výpovědím svědků cynicky. Nejenže byl vrátným plynových komor, ale dohlížel taktéž nad tzv. Leichentransportkommando, jehož členové byli známi jako „Leichenjuden“ nebo „Todesjuden“. Často vydával rozkazy k otevření venkovních dveří plynových komor, jakmile bylo plynování u konce. Dohlížel nad transportem mrtvol z plynových komor do hrobů a později na spalovací rošty.⁴³⁹ Mlátil nosiče mrtvol bičem a poháněl je k většímu výkonu.

Jelikož byl Münzberger truhlářem, příležitostně se také vměšoval do záležitostí dalšího z komand horního tábora, tzv. Handwerkerkommando (družina řemeslníků), aniž by však byl jeho oficiálním šéfem.⁴⁴⁰ Nejznámějším vězněm zmiňovaného komanda byl Jankiel Wiernik,⁴⁴¹ který se podílel na mnoha projektech spojených s rozšířením tábora a výrobou zařízení pro vnitřní interiéry vězeňských ubikací v horním táboře, ale jeho služby hojně využíval i dolní tábor, protože si vysloužil privilegium pohybovat se po obou táborových částech. V horním táboře se účastnil výstavby nových plynových komor, zabýval se opravou kuchyně, stavěl prádelnu, laboratoř, ubikaci pro patnáct žen, či strážní věže po vzoru koncentračního tábora na Majdanku.⁴⁴²

---

⁴³⁷ Elijahu Rosenberg, který strávil většinu svého pobytu v Treblince jako vězeň horního tábora, zřejmě sloučil tuto událost se zabitím Maxe Bialy v dolním táboře v září 1942, jak se lze domnívat na základě této jeho výpovědi: „*Já, Ela Rozenberg, narozen v roce 1924 ve Varšavě na ulici Gęsia 25. Mého otce zabili Němci v roce 1940. V srpnu 1942 jsem byl deportován z ghetta společně se svou rodinou do Treblinky. [...] Nevěda o ničem, co se tu děje, zeptal jsem se několika kluků, ale nikdo mi popravdě neodpověděl. Dozvěděl jsem se jen, že se tu mezi sebou nesmí mluvit. Mezitím jsem si všiml jednoho známého, který se mnou společně bydlel na stejném nádvoří a byl deportován o 4 dny dříve než já. Zeptal jsem se jej, co je to tu za místo a kde jsou všichni muži a ženy. Vykroutil se a s očima zalitými slzami mi pouze řekl: už nemáš matku ani sestry. Nestihl mi říci, jak a co se s nimi stalo, protože k nám přiběhli dva Němci, kteří nás začali mlátit po hlavě, a nakonec nám vysázeli 25 ran na nahé tělo. S velkou námahou jsem se zvedl a třídil jsem ještě dvě hodiny do 10 do večera, když nás zahnali do baráků. Vtom se ozvaly německé křiky: zabolli nůž do Matesa, který za několik hodin zdechl. Tehdy do nás začali střílet a nelitostně do nás mlátili, jak jen mohli. Tlačili jsme se na sebe jako berani a když jsem padal na zem, řízl mne přes prsty bajonet.*“ AŽIH, 301/481, výpověď Ely Rozenberga, Warszawa 1945, s. 1.

⁴³⁸ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 103–104.

⁴³⁹ Srov.: Čerstvě zplynované oběti byly po zprovoznění spalovacích roštů přenášeny nosiči bez nosítek přímo od rampy plynových komor ke spalovacím hranicím. Mrtvého nesli vždy dva Totenjuden, přičemž další dvojice ho brala za ruce a nohy a házela na rošt. Lfd.Nr.746, s. 766.

⁴⁴⁰ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 153, 159.

⁴⁴¹ Wiernik Münzbergera nazýval českým Němcem a truhlářským mistrem. WIERNIK, s. 26.

⁴⁴² Tamtéž, s. 19, 23, 26,

Vedle mužského komanda pracovních Židů se zde nacházelo, tak jako v dolním táboře, také zvláštní ženské komando, ustavené teprve v pozdějším období, které mělo na starosti především praní prádla vězňům.⁴⁴³ Toto komando čítalo asi patnáct až dvacet osob.⁴⁴⁴ Patřila sem i Soňa Lewkowiczová,⁴⁴⁵ jedna ze dvou jediných známých ženských přeživších Treblinku, která přijela do tábora 15. prosince 1942 a zůstala v něm až do vzpoury. Do sektoru smrti se dostala 5. března 1943.⁴⁴⁶ Podle svých slov ji od smrti zachránil Stadio vybráním na práci do prádelny. Lewkowiczová také vypověděla, že člen německého personálu Otto Horn byl s ženami v horním táboře v přátelském kontaktu a často jim rozdával bonbony.⁴⁴⁷ Elijahu Rosenberg datuje ustavení ženského komanda v Totenlageru do období, kdy se začalo se spalováním mrtvol na obřích spalovacích roštích: „*V této době přišlo do tábora třináct děvčat, z nichž šest bylo zaměstnáno v prádelně, tři v kuchyni, kde do té doby pracoval jen jeden mladík, jednu si vzal táborový lékař jako ‚asistentku‘ a ostatní byly rozděleny mezi různá kápa pro jejich ‚privátní potřebu‘. Němci nadto dovozovali každému kápovi ‚návštěvu‘ děvčat mezi šestou a desátou hodinou večerní“.*⁴⁴⁸

Jerzy Rajgrodzki, který byl sám zaměstnán v kuchyni Totenlageru se ve své výpovědi zmínil o kuchaři jménem Awrejmele, nízkém a vcelku dobrém člověku, který měl zkušenosti s vedením jedné varšavské restaurace. Vedoucím kuchyně a hlavním intendantem byl Heller, německý Žid. V kuchyni pracoval ještě jeden topič, který onemocněl a zemřel na začátku zimy.⁴⁴⁹

Když byl bývalý vězeň horního tábora, Pinchas Epstein, autorem dotázán, jaká byla v Totenlageru situace s vězeňskými ubikacemi a jak tamní vězni spali, odpověděl, že šlo o: „*Barák!*“ – „*Barák? A kolik vězňů v něm bylo? Tři sta?*“ – „*Bylo nás tak kolem dvou set, dvou set padesáti.*“⁴⁵⁰ – „*A ty ženy, ty spaly odděleně?*“ – „*Odděleně.*“ – „*Odděleně. A také tam byla jakási polní kuchyně, že?*“ – „*Byla tam kuchyně a ke konci prádelna. [...] Víte, do druhého tábora, do tábora smrti... ne všichni přecházeli z prvního tábora. Pouze výjimky, stáli Ukrajinci a stáli esesmani přecházeli do druhého tábora.*“ – „*A ty ženy,*

---

⁴⁴³ Ustavení ženského komanda v Totenlageru souviselo s epidemií tyfu, která decimovala tábor. Jeho činnost měla zlepšit hygienické podmínky vězňů a přispět tak k boji s nemocí a její prevenci. MARANDA, s. 133–134.

⁴⁴⁴ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 38.

⁴⁴⁵ Rozhovor autora s Pinchaselem EPSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě.

⁴⁴⁶ Srov.: ARAD, s. 121–122.

⁴⁴⁷ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 69.

⁴⁴⁸ Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, Jüdische historische Dokumentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 10.

⁴⁴⁹ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 104.

⁴⁵⁰ Pro srovnání se situací v sobiborském sektoru smrti: „*Vězni tábora III zpočátku tvořili malou skupinu. Po výstavbě polního krematoria vzrostl počet zde zaměstnaných vězňů na 150.*“ BEM, s. 432.

jejichž skupina byla poslána do druhého tábora, kolik jich bylo, dvanáct? V té skupině byla právě Soňa Lewkowiczová.“ – „Tak kolem dvanácti, třinácti. Soňu Lewkowiczovou přivedli za trest.“ – „Za trest z dolního tábora?“ – „Ano.“⁴⁵¹ Kápovou ženského komanda ve vyhlazovacím sektoru byla Lila Efrogmsonová.⁴⁵² V sobiborském sektoru smrti tvořilo asi deset děvčat kuchyňské komando⁴⁵³ potom, co zde byla zřízena vlastní kuchyně.

Nejdůležitějšími komandy v sektoru smrti byla ta komanda, která se bezprostředně podílela na „odbavení“ zplynovaných, jejich vytažením z plynových komor počínaje, až po transfer mrtvol do masových hrobů a v pozdějším období na spalovací rošty. Němci až moc dobře věděli, jak je táto práce náročná. V dobách, kdy ji museli ve střediscích „eutanazie“ sami vykonávat, si mnohdy sáhli na dno svých psychických i fyzických sil. Někdejší spalovač mrtvol (v originále Leichenverbrenner) Vinzenz Nohel, odsouzený v Mauthausenském procesu k trestu smrti, poznal tuto práci na vlastní kůži ve středisku Hartheim: *„Odnášení mrtvých z plynovací místnosti do márnice byla velice těžká a nervy drásající práce. [...] Jelikož šlo o vysilující práci, a jak již bylo řečeno, nervy ničící, dostávali jsme na den čtvrt litru šnapsu.“*⁴⁵⁴

Treblinský vězeň Jerzy Rajgrodzki byl toho názoru, že práce při nošení mrtvol byla nejhorší, mučivá a velmi nebezpečná. Esesmani, kteří chodili po hromadách navršených u jam, dohlíželi na práci a někdy stříleli do pracovníků. Podél trasy nosičů těl stáli wachmani a kápové, kteří šlehal bičem vězňům přes záda nebo hlavu.⁴⁵⁵ Podle Elijahu Rosenberga byla práce treblinských „vyklízečů komor“ ještě náročnější⁴⁵⁶ než ta, kterou vykonávali „nosiči mrtvol“, což doložil na základě osobní zkušenosti: *„Měsíc jsem nosil těla, než mne přeřadili k rampě [plynové komory], kde byla práce velmi těžká.“*⁴⁵⁷ *Vytahovali jsme zplynovaná těla. Pět měsíců jsem vytahoval těla. Ne všechna těla byla vhažována do jam, aby byla zasypana chloridem. V druhém měsíci roku 1943 přišel rozkaz, aby byla všechna těla vykopána a spálena. Přivezli tři zdviže, které zakusovaly své koše do jámy a zuby chytaly kusy masa a kostí a pak s nimi vyjžděly na povrch. Chlapci stojící vedle kladli vidlemi kusy masa a kostí na nosítka a přenášeli je do ohně, spalující denně osm tis.*

---

⁴⁵¹ Rozhovor autora s Pinchaselem EPSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě.

⁴⁵² ARAD, s. 122.

⁴⁵³ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 104. Podle Arada však ve zdejších sektoru smrti nebyly podle dostupných svědectví a dokumentace žádné ženy. ARAD, s. 121.

⁴⁵⁴ KLEE, *Euthanasie*, s. 146–147, 580.

⁴⁵⁵ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 103.

⁴⁵⁶ Srov. ARAD, s. 117.

⁴⁵⁷ Vyklízeči bežeckých plynových komor ke své práci používali háky, které vložili do otevřených úst mrtvol a takto je vytahovali ven. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 196.

lidí. ⁴⁵⁸ Pinchas Epstein, který byl Rosenbergovým „kolegou v zatracení“, jak jej sám v jednom dopise, který Rosenberg autorovi poslal, nazval, vyličil autorovi během jejich osobního setkání vzhled zplynovaných obětí po otevření komory, když měli „vyklížeči komor“ nastoupit do práce: „*Představte si, jak ony vypadaly, když se těla vybírala. Potlučené, pobodané, no oni nevěděli, kam jdou. Jakmile viděli, kam je vedou, couvali. A v tu chvíli [nastoupili] Ivan, Nikolaj s šavlí, s bajonetem či s železnou rourou... Víte, on [Ivan] byl dobře stavěný [...] Metr osmdesát, silně stavěný. Zdravý to Ukrajinec. Nikolaj byl tlustější. [Ivan] měl sto osmdesát centimetrů. Byl vysoký a široký. Ukrajinci prošli výcvikem v Trawníkách. Trawniki, to byla Univerzita vrahů! Tam je cvičili, jak střílet, jak zabíjet... Víte, pro mě to není tak lehké... připomínat si, vracet se, já nezapomínám. Jenom to opakovat, ještě, ještě, znovu... To není možné zapomenout. Takové strašné prožitky.*“⁴⁵⁹

Aron Czechowicz ve své výpovědi uvedl poměrně podrobný popis toho, co se dělo po otevření plynových komor: „[...] po 15 minutách vysunuli dveřní klíny a otevřeli dveře, roztahující je jako dveře ve vagonu,⁴⁶⁰ a těla vypadla jako sledi z konzervy. Muži byli převážně zvlášť. Ženy a děti dohromady. Viděl jsem mrtvé děti držící matku za krk. Jakmile vypadávaly, tak se odpojily. Těla byla vlhká jakoby zpocená, vlasy promočené. Na ústech bylo trochu pěny, trochu krve vytékalo z nosu. Tato těla vyndával speciální personál u rampy. My jsme nakládali těla na žebříky a nosili je do hrobů, oni je vytahovali z kabiny. Vytahovali je za nohy, za vlasy. Čtyři lidi na rampu vodu, aby byla kluzká.“⁴⁶¹ Těla byla po zplynování bledá, vlhká, s doširoka otevřenými očima a ústy. Z nosu a úst vytékala krev.⁴⁶²

Vzhled zadušených lidí stlačených v plynových komorách se objevil i v hlášení, jež je výsledkem kolektivních výpovědí očitých svědků. Bylo sepsáno v únoru 1943. Je však zapotřebí upozornit, že toto hlášení obsahuje mylný předpoklad, že smrtící proces v treblinských komorách probíhal za pomoci páry: „*Hrobníci stojí u rampy proti padacím dveřím. Padací dveře se otvírají, ale žádné z těl nevypadává. Vlivem vodní páry se ze všech těl utvořila jakási jedolitá masa, slepená potem zavražděných obětí. V předsmrtných bolestech, před vydechnutím duše, se strašlivým způsobem zapletly do klubka ruce, nohy, trupy. Aby hrobníci mohli vytáhnout jednotlivá těla, polévá se ta masa kýbly studené vody z nedaleké studně. V tu chvíli nastupuje oddělování jednoho těla od druhého a je snazší je*

⁴⁵⁸ AŽIH, 301/481, výpověď Ely Rozenberga, Warszawa 1945, s. 3.

⁴⁵⁹ Rozhovor autora s Pinchaselem EPSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě.

⁴⁶⁰ Treblinské komory, staré i nové, však měly podle jiných zdrojů padací venkovní dveře, tzv. poklopy.

⁴⁶¹ AŽIH, 301/688, výpověď Arona Czechowicze, Łódź, 16. 7. 1945, s. 5–6.

⁴⁶² AŽIH, 209/41, *Sprawozdanie Głównej Komisji dla Zbadania Zbrodni Hitlerowskiej w Polsce o Treblince*, 10. 11. 1945, s. 2.

dostat ven. Těla se vůbec nezměnila, pokud jde o vnější vzezření, jenom hlava a hýždě mají fialovou barvu.⁴⁶³ Jiné prameny však uvádějí, že po otevření padacích dveří komor vypadla masa těl vlivem své hmotnosti ven.⁴⁶⁴

Ukrajinský strážný Ivan Ivanovič Marčenko, přezdíváný „Ivan Hrozný“, o kterém se zmínil Pinchas Epstein, byl jednou z nejsadističtějších postav v horním táboře. Epsteinův přítel Rosenberg jej v dopise autorovi popsal následovně: „*Několik slov o tom strašlivém vrahovi Ivanu Hrozném: Nevím, jak se na naší planetě mohlo narodit takové zvíře. Pane Michale, několik dojmů: ten vrah stál přede dveřmi plynových komor a bajonetem bodal do obětí a odřezával jim kusy masa. Hnal je tyčí. Nejsem natolik silný, abych tu vykreslil všechny zločiny [jichž se dopustil] než ty lidi, ženy a děti, udusil...*“⁴⁶⁵ Bývalý treblinský vězeň Karol Tajgman ve své výpovědi taktéž zmínil jednoho neobyčejně krutého Ukrajince, zřejmě právě Ivana: „*Na konci aleje byla vidět částečně podezděná stavba v moderním stylu, obrostlá květinami, a na její střeše Davidova hvězda. Měla to být údajná lázeň. Před bránou stavby stála vyčkávající skupina Ukrajinců, mezi nimiž se vyjímal jeden svým rafinovaným sadismem, když v honbě na ženy uřezával jejich prsa, uši a často je znásilňoval všem na očích.*“⁴⁶⁶ Přesto měl tento sadista emoce, jak dosvědčil Jerzy Rajgrodzki: „*Tehdy jsme stáli u ohrady a hráli jsme wachmanům sovětské písně. Ivan a Nikolaj ty písně milovali, dělaly na ně velký dojem. Ivan vytáhl v určitý okamžik kapesník a otíral si jím slzy.*“⁴⁶⁷

Rosenberg během procesu s Eichmanem vypověděl, že: „*Když přijel velký transport, zavřeli je [oběti] do plynových komor a my jsme je vyndali příští ráno. Do následujícího rána nezůstávali naživu. [...] Když přijel poslední transport, byl už čas večera – očividně se obávali nechat nás pracovat přes noc, takže nás zavřeli do chatrčí, a ti, kteří přijeli večer, byli v noci zavřeni do plynových komor, a my jsme je přemístili do hrobů ráno.*“⁴⁶⁸ „*[...] Když jsem odstraňoval těla z plynových komor, lidé, většinou ženy, schovávaly doklady všeho druhu a peníze ve svých intimních partiích, a když vypadly ven, viděli jsme je. Mnohdy se stávaly případy, že lidé z plynových komor zůstali naživu. [...] Ti, kteří přežili, byly většinou děti, které spadly na podlahu. Když jsme otevřeli plynové komory a*

⁴⁶³ AŽIH, 209/38a, *Treblinka. Raport oparty na relacjach naocznych świadków*, 25. 2. 1943, s. 10.

⁴⁶⁴ AŽIH, 209/38b, *Extermination camp at Treblinka. Sprawozdanie z dotychczasowych wyników dochodzenia w sprawie obozu śmierci dla Żydów w Treblince*, s. 8.

⁴⁶⁵ Z dopisu Elijahu ROSENBERGA (očitého svědka Treblinky) adresovaného autorovi v roce 2003.

⁴⁶⁶ AŽIH, 311/5341, výpověď Karola Tajgmana, 5. 9. 1944, s. 2.

⁴⁶⁷ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 109. AŽIH, 301/5483, výpověď Jerzego Rajgrodzkého, Warszawa, 23. 4. 1957, s. 7.

⁴⁶⁸ Toto je jeden z prvků, kterým se odlišovala práce Totenjuden z Treblinky od pracovního rozvrhu březinského Sonderkommanda, které pracovalo na směny a plynovalo se tu i v noci. VENEZIA, s. 73.

odstraňovali těla, viděli jsme ve spodu děti, které zůstaly naživu. Němci je brali stranou a stříleli je.“⁴⁶⁹

Rosenberg dělil vězeňskou práci v horním táboře na tři hlavní odvětví: „*Když jsme ráno odešli na práci, SS-mani nás rozdělili na pracovní skupiny. Byli tam tři druhy práce: plynové komory, přemístění těl do hrobů, a pak tam bylo spalování těl.*“⁴⁷⁰ Chil Rajchman rozdělil proces přesunu těl z plynových komor do masových hrobů na jednotlivé části podle druhu komand tak, jak se zabývala jednotlivými činnostmi utvářejícími řetězec této činnosti: „*Úkol odnášet mrtvolu byl rozdělen mezi několik skupin. Kromě té na rampě, která čítala asi dvacet mužů, je tu asi třicet nebo čtyřicet nosičů, šest zubařů a v jámách oddíl hrobařů. Mezi těmi asi desítka mužů skládá mrtvolu stylem hlavu jedné k nohám druhé, aby se jich do jámy vešlo co nejvíc. [...] Muži na rampě musí pracovat tak, aby tam stále byla hromada mrtvol a nosiči nemuseli čekat. Nosiči musí v běhu popadnout mrtvolu (zdálky, očima, si vybrat tělo, které půjde nejsnáze vyrvat z hromady), hodit je na nosítka a klusem zamířit ke společnému hrobu.*“⁴⁷¹ Vězni na začátku tohoto řetězce, tedy ti, kteří vybírali plynové komory, se dostávali do bezprostředního kontaktu s holými, mrtvými, chladnouchými těly, jimiž byl napěchován interiér komory.

Czechowicz vypověděl, že v době jeho příchodu do Totenlageru, tj. v říjnu 1942, se zde nacházelo sto párů nosičů mrtvol s žebříky. „*Každý se snažil najít si lehčí tělo. Na výběr však nezbyval čas, muselo se brát tak, jak přicházelo pod ruku. Avšak chytráci si už shora dokázali vybrat. Bylo zapotřebí letět s takovým tělem na tom žebříku nějaký půl kilometr*“⁴⁷² *do vykopané jámy, po písku. Byl tam strašný zápach. Zachránila mě tehdy flaštička s parfémem, kterou jsem měl s sebou ještě z třídírny.*“⁴⁷³

Člen německého personálu Otto Horn byl po svém přeložení do horního tábora nejprve odpovědný za dozor nad „nosiči mrtvol“ (Leichentransport), ale brzy se stal vedoucím tzv. „pohřebního komanda“ (Grubenkommando). Toto komando mělo do počátku roku 1943 na starost hromadění mrtvol, přinesených komandem nosičů, v masových hrobech s ohledem na co nejefektivnější využití místa. K dalším povinnostem „pohřebního komanda“ patřil posyp každé v hrobě navršené vrstvy mrtvol pískem a chlorovým vápnem.⁴⁷⁴

---

⁴⁶⁹ Výpověď Elijahu Rosenberga. The Nizkor Project: The Trial of Adolf Eichmann, Session 66 (Part 7 of 9). Dostupná z: <http://www.nizkor.org/hweb/people/e/eichmann-adolf/transcripts/Sessions/Session-066-07.html> [2016-12-12].

⁴⁷⁰ Tamtéž.

⁴⁷¹ RAJCHMAN, s. 90–91.

⁴⁷² Takováto vzdálenost je zřejmě nadsazená.

⁴⁷³ AŽIH, 301/688, výpověď Arona Czechowicze, Łódź, 16. 7. 1945, s. 6.

⁴⁷⁴ Srov. se situací v Belžecu, kde se mrtvolu zpočátku posypávaly chlorem, později se ale také experimentovalo s cementem. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 231. Viz také WIENERT, s. 242.

Od začátku roku 1943, jakmile bylo nařízeno spalování mrtvol⁴⁷⁵ a instalovány rošty, bylo toto komando pověřeno novým úkolem, který spočíval ve vytahování mrtvol z hrobů na spalovací rošty, kde byly páleny. K tomu přibylo spalování obětí z průběžně přijíždějících transportů a kontrola nad zbytky kostí, které byly následně rozmělněny na prášek,⁴⁷⁶ anebo podrobeny opětovné kremaci.⁴⁷⁷ Vězně pracující u otevřených pecí měnili každých několik dní, protože zřídka kdy vydržel některý z nich při této práci déle než týden.⁴⁷⁸ Chaim Hirszman, který přežil Belžec, vyprávěl své druhé ženě Pole o příhodě, kdy byl jeden z židovských spalovačů mrtvol tolik hladový, „že snědl při spalování kus lidské nohy“.⁴⁷⁹ Katarzyna Grodzicka uvedla, že její otec viděl, jak v Belžecu pálili těla, která dokonce obraceli vidlemi, aby lépe hořela.⁴⁸⁰

Žár sálající z ohňů v sobiborském Lageru III byl natolik intenzivní, že vytvořil atmosféru opravdového pekla. To neobyčejně ztěžovalo pracovní podmínky sobiborských Totenjuden. K trýznivému žáru a zápachu se ještě přidala sekrece z mrtvol, jež prskala všude kolem a potřísnila vězně pracující při spalování.⁴⁸¹

Dalším z významných komand operujících v treblinském horním táboře bylo komando „dentistů“. Ti měli za úkol vytrhávat zlaté a porcelánové zuby či zubní protézy mrtvolám vytaženým z plynových komor. Výsledky archeologického výzkumu Caroline Sturdy Collsové na území vyhlazovacího sektoru prokázaly výskyt zlatých zubů v oblasti starých plynových komor.⁴⁸²

Nejznámějšími pamětníky pracujícími v této družině byli Avraham Lindwasser a Chil Rajchman. Avraham Lindwasser, svědek několika soudních procesů, který byl do Treblinky deportován z Varšavy 28. srpna 1942, popsal při procesu s Eichmannem své první dojmy z příchodu do horního tábora, kam byl odveden tamním šéfem Matthesem.

Vysvětlil, jaká byla pracovní náplň komanda „dentistů“, na kterých místech působilo, z kolika členů se komando v jednotlivých obdobích táborového provozu skládalo, jaké nástroje používalo, a také stručně charakterizoval židovského kápa, který měl toto

---

⁴⁷⁵ Arad nazývá komando, které se zabývalo vlastními kremačními pracemi „spalovací četou“ (Feuerkolonne). Její členové sundali mrtvol z nosítek a vyrovnali je ve vrstvách do výše 2 m na rošty, kde se nahromadilo do 3000 těl. ARAD, s. 183.

⁴⁷⁶ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 169–170.

⁴⁷⁷ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 767. Podle Arada existovala zvláštní vězeňská skupina, známá jako „popelová četa“ (Aschenkolonne), jejímž úkolem bylo smést z roštů popel, vybrat zbytky zuhelnatělých kostí a naházet je na kusy cinového plechu, kde byly mlety kulatými dřevěnými tyčemi a následně prosívány drátěným sítem. ARAD, s. 184.

⁴⁷⁸ AŽIH, 209/36b, RAJZMAN, Samuel, „Комбинат смерти“ в Трeблiнкe, část 1., s. 12.

⁴⁷⁹ AŽIH, 301/1476, výpověď Poly Hirszman, po 19. 3. 1946. Kopie v APM, VII/0-256, s. 4.

⁴⁸⁰ APM, VII-135/98. Protokol výslechu svědkyně Katarzyny Grodzické ze dne 27. 5. 1966.

⁴⁸¹ TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 53–54.

⁴⁸² STURDY COLLS, Caroline, *Mapping*, s. 9.

komando na starost: „Nejdříve jsem vstoupil na to místo – byl jsem tam zaveden Němcem, taktéž jedním z SS – jehož jméno, jak jsem se později dozvěděl, bylo Matthias [sic!]. Vzal mě dovnitř, kde nám bylo okamžitě nařízeno vzít těla a táhnout je do hrobů. Nejprve jsem si myslel, že ta těla pocházejí z nákladních vagonů, že jde o lidi, kteří zemřeli, kteří se udusili ve vagonech, a byl jsem přesvědčen, že tu procházela nějakým druhem desinfekce a potom byla pohřbena. [Večer přišel kapitán s brýlemi] Chytil mě za rukáv, zmáčkl mě rukou, táhl mě silou a mlátil mě – chtěl bych to zdůraznit, i když jsem to už zdůrazňoval předtím – a zavedl mě ke studni. Vedle studny byly mísy se zlatými zuby a také pár kleští na vytrhávání zubů.⁴⁸³ Přikázal mi vzít kleště a vytrhávat zuby mrtvolám u kabin. [Bylo to] vedle malých plynových komor. [...] Touto činností jsem byl zaměstnán přibližně měsíc, měsíc a půl, víceméně, dokud jsem nepoznal tělo své sestry.⁴⁸⁴ [...] Potom, velitelem skupiny byl Dr. Zimmermann; požádal jsem ho, aby mě vzal zpět do boudy, protože jsem s tím nemohl pokračovat. [...] Dr. Zimmermann byl kápem dentistů. [...] Ano, židovským kápem, ale přesto chvályhodným. [Požádal jsem ho] zda by mě vzal pryč od vytrhávání zubů a přemístil mě k čištění zubů v boudě uvnitř baráku, ve kterém jsme bydleli. [...] Každý týden byly odesílány dva kufry [zubního zlata], každý o hmotnosti osmi až deseti kilogramů. [...] Byly předávány opět tomu Matthiasovi [sic!], což byl šéf našeho tábora – ve skutečnosti šéf našich ubikací, baráků, ve kterých jsme bydleli – a on nám řekl, že byly odesílány do Berlína. [Shromažďovali jsme] zlaté zuby a také zubní protézy, z nichž jsme, aby bylo jasno, odstraňovali zuby. [...] pro ně měly evidentně cenu jen zuby, protože nám nařídili házet umělé konstrukce do jam. Pouze jsme z nich odstraňovali zuby pomocí plamene. Zahřívali jsme je, aby se zuby uvolnily, a konstrukce byly házeny do jam. [Odstraňovali jsme z nich zuby] nejen zlaté, ale také porcelánové. [Snubní prsteny] tam nějaké byly, ale ne moc. Dostávaly se k nám zřídka. Pokud vím, tak jim je odstraňovali už v táboře č. 1. [...] Chvíli jsme pracovali v plynových komorách, uvnitř chodby malých plynových komor. Viděli jsme také plynové komory vzadu. Jednou jsem byl dokonce odveden – opět tím Matthiasem [sic!] – do prvního tábora, abych přinesl nějaké kleště na vytrhávání zubů, protože k naší skupině přibyla posila. [...] V první fázi [čítal tým

---

⁴⁸³ Elijahu Rosenberg se zmínil o tom, že treblinští dentisté používali ke své práci malá kladívka, kterými vytloukali zlaté zuby a můstky mrtvolám z úst. Výpověď Eliase Rosenberga „Das Todeslager Treblinka“, Jüdische historische Dokumentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 6.

⁴⁸⁴ Mezi Totenjuden bylo mnoho takových, kteří museli zakopat a spálit své nejdražší. ARAD, s. 216.

zabývající se vytrháváním zubů mrtvolám] od čtyř do šesti mužů, kteří se na tom podíleli. Později se tento počet zvýšil na dvanáct potom, co začali odstraňovat těla z hrobů.”⁴⁸⁵

Je možné, že to byl Lindwasser, o kom se ve své výpovědi zmínil jeden z jeho někdejších kolegů, Aron Czechowicz: „Po cestě, když jsme nesli těla, vytrhávali jim zlaté zuby. A stáli tam židovští dentisté, kterým se podávalo tělo k vytržení zubů, a tehdy si bylo možné odpočinout. Pamatuji si, že jeden dentista poznal zplynovanou sestru. Byla to strašná práce. Kdo měl zlaté zuby, bylo nejčastěji patrné ihned, protože mnohá těla měla otevřená ústa. Zubů bylo hodně.”⁴⁸⁶

Lindwasserova výpověď obsahuje informaci o lokalizaci dentistické dílny hned na dvou místech, tedy v prostoru ubikací Totenjuden, a v budově s malými plynovými komorami, kde podle jeho slov vězni pracovali pouze jistý čas. Lindwasserův kolega Rajchman pak hovořil o dílně treblinských dentistů jen v souvislosti se třemi starými plynovými komorami, kde byl dřevěný kotec. Vstupovalo se do něho z koridoru, jenž se současně používal jako pasáž vedoucí k jednotlivým vchodům do plynových komor. Uvnitř dřevěné boudy se nacházel dlouhý stůl, v rohu místnosti stál trezor pro úschovu zlatých a platinových korunek, stejně jako dalších cenností ukrytých v mrtvolách. U stolu stály dlouhé lavice, na kterých seděli pracující dentisté. Před nimi ležely nádoby určené k ukládání vytržených zubů. Kromě nich se na stole povalovaly různé zubařské nástroje. Úkolem zdejší skupiny dentistů byla precizní práce s vytrženými zuby: oddělování kovu od zubů, seškrabávání sádry a amalgámu, oddělování korunek můstků, čištění a vyřídění falešných zubů, přičemž pomocným nástrojem byl hořák sloužící k odstranění kaučuku. Dentisté byli rozděleni do skupin podle specializace na bílé a kovové zuby a dále zde pracovali odborníci na kovy. Pod střechou pracovali v době mezi vyprazdňováním plynových komor, přičemž na práci do terénu byli vyzýváni bušením esesáků na okénka dílny ve chvíli, kdy byl plynovací proces ukončen a padací dveře plynových komor se nacházely v otevřené pozici, zajištěné závorami sloužícími nyní jako vzpěry. Velikost transportu pak rozhodovala o tom, zdali budou na práci v terénu povoláni všichni, nebo jen určitá část, přičemž ostatní se mohli dále věnovat „díleňské práci“.⁴⁸⁷

Ačkoli byl úkol spojený s odstraňováním zlatých zubů udušeným obětem z plynových komor v táborech Operace Reinhardt zadáván výhradně židovským vězňům, ve výpovědi

---

⁴⁸⁵ Výpověď Avrahama Lindwassera. The Nizkor Project: The Trial of Adolf Eichmann, Session 66 (Part 8-9 of 9). Dostupná z: <http://www.nizkor.org/hweb/people/e/eichmann-adolf/transcripts/Sessions/Session-066-08.html-09.html> [2016-12-12].

⁴⁸⁶ AŽIH, 301/688, výpověď Arona Czechowicze, Łódź, 16. 7. 1945, s. 7.

⁴⁸⁷ RAJCHMAN, s. 85–86.

ukrajinského strážného ze Sobiboru, Ivana Kozlovského, se objevuje velice zajímavá informace, obsahující sdělení, že vězni se v tamním sektoru smrti sice zabývali nejtěžší činností při roznášení hromady zplynovaných těl, ale „*následně dostal každý wachman [ukrajinský strážný] speciální kleště a zaplombovanou skříňku, kterou si zavěsil na krk. Kleštěmi bylo třeba rozevřít čelisti mrtvolky a podívat se, zdali tam nejsou zlaté zuby či korunky. Jestliže tam byly, vytrhávaly se těmi samými kleštěmi a vhadzovaly do skříňky*“.⁴⁸⁸ To je zajímavá výpověď, která ukrajinským wachmanům přisuzuje činnost jinde běžně spojovanou se speciálními židovskými komandy.

Nicméně se nejedná o jediné svědectví, jež by popíralo, že extrakce zubního zlata zplynovaným byla vykonávána výlučně vězeňskými komandy. Existuje totiž další zpráva, týkající se vyhlazovacího tábora v Chełmnu nad Nerem (Kulmhof am Ner), z níž lze usoudit, že i v tomto táboře se, přinejmenším v jistém období, svěřoval tento úkol právě Ukrajincům, přestože se nejednalo o wachmany ve smyslu strážních jednotek táborů Operace Reinhardt, ale o civilisty, s největší pravděpodobností ukrajinské Němce, tzv. volksdeutsche: „*Dva Židé podávali mrtvolky dvěma ‚Ukrajincům‘, jejichž jména neznám, ale uměli polsky – a byli v civilním oblečení. [...] ‚Ukrajinci‘ vytrhávali zlaté zuby mrtvolám, strhávali měšce s penězi z krku, sundávali náramky, hodinky atp. Mrtvolky byly velmi důkladně prohlíženy, přičemž se pátralo po zlatě a cennostech dokonce i v ženských rodidlech, konečnicích atp. Během tohoto druhu kontrol nepoužívali gumové rukavice. Nalezené cennosti byly skladovány do zvláštního pytle. SS-mani mrtvolky neprohlíželi*“.⁴⁸⁹

Zlaté zuby se však mrtvolám vytrhávaly už ve střediscích „eutanazie“, kde se tím zabývali samotní Němci, kteří ještě neměli k dispozici židovská komanda. Vinzenz Nohel vypověděl, že předtím, než byly mrtvolky spáleny, museli jim spalovači mrtvol vytrhnout zlaté zuby. „*Protože jsem v důsledku ochrnutí pravé strany neměl v pravé ruce žádný cit, nedokázal jsem zub vytáhnout. Jednou jsem to zkusil a celý zlatý zub mi sklouzl do hrdla mrtvého. Protože už jsem zub nenašel, dostal jsem od kapitána Wirtha pořádně vynadáno. Poté jsem od vytahování zlatých zubů upustil*“.⁴⁹⁰

---

⁴⁸⁸ BEM, s. 424.

⁴⁸⁹ PAWLICKA-NOWAK, Łucja (ed.), s. 116. Arad navíc uvedl, že v době experimentálního zabíjení ve vyhlazovacím táboře Bełżec, stejně jako v době příslunu prvních transportů do tohoto tábora, to byli Ukrajinci, kteří měli na starosti odstraňování těl z plynových komor a jejich pohřbívání. ARAD, s. 38. V článku pro „Stalinskij udar“ se objevila informace, týkající se Treblinky, o tom, že po vyhození mrtvol na rampu plynové komory to byli Němci, kdo vytrhával mrtvolám zlaté zuby. AŽIH, 209/39b, *Treblínska fabrika šmierci*, polský překlad článku publikovaného v „Stalinskij udar“ dne 25. 8. 1944, s. 3.

⁴⁹⁰ KLEE, *Euthanasie*, s. 146.

V Treblince, zřejmě po vzoru Sobiboru, byl přesun mrtvol z plynových komor do masových hrobů nejprve realizován pomocí úzkokolejky s výklopnými vagony, do kterých byly mrtvoly nakládány a tlačeny k hrobům. Přestože se tento způsob ukázal být v Sobiboru velmi efektivní, dokonce zde došlo k položení dlouhé úzkokolejky vedoucí od táborové příjezdové rampy až k masovým hrobům sobiborského sektoru smrti,⁴⁹¹ v Treblince se neosvědčil a přeprava pomocí úzkokolejky⁴⁹² zde byla brzy nahrazena nosítky, která obsluhovali vždy dva vězeňští nosiči.⁴⁹³

V případě mrtvého těla dospělého člověka byla na nosítka pokládána jedna mrtvola, v případě dětských mrtvol norma ukládala položit na nosítka dvě těla.⁴⁹⁴ Nosítka měla tvar žebříku s popruhy, které bylo možno navléci na ramena.⁴⁹⁵ Jednalo se o velmi prosté zařízení, jehož základ tvořily dvě kulatiny, na které byla v rozestupech přibitá prkna.⁴⁹⁶ Odnos mrtvol musel být proveden v běhu, přičemž nosič byl během úkonu bičován dohlížejícím dozorcem.⁴⁹⁷ Podle Arada vypadala nosítka jako žebřík s koženými řemeny, která nesli dva muži, přičemž těla se na ně ukládala obličejem vzhůru, aby se usnadnila práce dentistům.⁴⁹⁸ V horním táboře bylo zvykem, že se po skončené práci všechno náradí, obzvláště nosítka určená k přenosu mrtvol, muselo řádně očistit.⁴⁹⁹ V pozdějším období se z vězňů nosičů stali tahači, používající řemeny k vláčení mrtvol z komor do hrobů.⁵⁰⁰

---

⁴⁹¹ Srov.: Někdy v létě roku 1942 položili mezi rampu a Lager III polní trať k přesunu mrtvých, invalidních a dětských vysídlenců. JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 97.

⁴⁹² Tato úzkokolejka byla v Treblince používána taktéž jako „podložka“ pro vězně, který byl trestán výpraskem. RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 103. Tento fakt podporuje tvrzení, že v Totenlageru se nenacházela lavice uzpůsobená k výprasku tak, jako v dolním táboře. RÜCKERL, s. 215.

⁴⁹³ Podle svědectví Ericha Fuchse, který byl v Sobiboru svědkem přesunu mrtvol pocházejících ze zkušebního plynování pomocí výklopných vozíků na kolejích, se takováto trať nacházela pouze v Sobiboru. V Treblince ani Bežeczu podle něj polní trať nebyla. JuNSV Lfd.Nr.641, s. 25. V počátečním období operací v obou posledně zmíněných táborech se však úzkokolejky pro převoz mrtvol z plynových komor nacházely taktéž, jak vyplývá z jiných pramenů, ačkoli je zřejmé, že po reorganizačních zásazích byly z táborového provozu odstraněny. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 66, 74, 279. Annika Wienertová napsala, že natrvalo se úzkokolejka pro transport zplynovaných uchytila pouze v Sobiboru. WIENERT, s. 251.

⁴⁹⁴ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 156. Srov.: „Obvyklý náklad pro dva muže, tj. pro jedna nosítka, byl jeden mrtvý dospělý. Jestliže byl takovýto mrtvý mimořádně lehký, nebo jednalo-li se o dítě, museli se vzít dva.“ Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, *Jüdische historische Documentation*, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 6.

⁴⁹⁵ RAJCHMAN, s. 91.

⁴⁹⁶ WIERNIK, s. 23.

⁴⁹⁷ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 766.

⁴⁹⁸ ARAD, s. 118.

⁴⁹⁹ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 102.

⁵⁰⁰ GLAZAR, s. 63, BEEVOR, s. 270. Praktika používání řemenů k transportu mrtvol z plynových komor do masových hrobů je doložena i v případě vyhlazovacího tábora Bežec, kde v pozdějším období používali Židé k vytažení mrtvol z plynových komor řemeny, které navlékali mrtvole přes hlavu, a takto táhli těla do připravených hrobů, přičemž vytvářeli kolo, ve kterém jedni táhli mrtvoly ke hrobům, zatímco ti před nimi se vraceli pro další náklad k plynovým komorám. KUWAŁEK, s. *Vernichtungslager*, s. 188. V případě Treblinky byly řemeny také používány jako doplnění nosítek, kdy jeden jejich konec byl navlečen na podélnou kulatinu nosítek a druhý na rameno nosiče. Podle výpovědi bývalého treblinského vězně

Elijahu Rosenberg vzpomínal na případ, kdy v létě 1943 poznal jeden z nosičů mrtvol v otevřené komoře svou patnáctiletou sestřenicí, která byla ještě naživu: „*Dívka byla zcela potichu, plně si vědoma toho, čím prošla. Nosič mrtvol [v originále Leichenträger] nahlásil tento případ svému předákovi a žádal jej podniknout něco, aby dívka zůstala naživu. Předák to ohlásil vrchnímu kápoři tábora, Vídeňanovi jménem Singer, který o tom zase podal zprávu svému šéfovi, SS-Scharführerovi Karlu Pötzingeroi. Scharführer odvedl dívku pryč a vlastnoručně ji zastřelil.*“⁵⁰¹ To, že plynování některá z obětí přežila, nebylo v Treblince ničím ojedinělým, přičemž přeživší byl zpravidla zastřelen příslušníkem SS, popřípadě ukrajinským strážným.⁵⁰²

V horním táboře taktéž operovala komanda, jejichž úkolem byla umělecká či řemeslnická činnost. Tak jako v dolním táboře, i v Totenlageru bylo hudební komando, které však mělo oproti kapele z dolního tábora méně členů: „*Zatímco v horním táboře byla jen malá, tři až čtyřčlenná hudební skupina, byl v dolním táboře orchestr vedený soudobým známým polským kapelníkem Arthurem Goldem, jenž byl složen z asi deseti profesionálních hudebníků.*“⁵⁰³ O orchestru v horním táboře podal velmi důležité a zároveň podrobné svědectví tamní bývalý vězeň Jerzy Rajgrodzki, který se stal z uklízeče mrtvol členem zdejší kapely. Rajgrodzkého kolegou byl klarinetista Fuchs, který dříve pracoval po polské rádio. Společně s Fuchsem hráli na housle a klarinet v kuchyni, ale i při apelech. Později k těmto dvěma přibyl harmonikář, který byl současně i klavíristou. Jednalo se o známého varšavského skladatele.

Toto trio se brzy stalo nedílným doprovodem při shromažďování vězňů ke sčítání. V repertoáru orchestru byl vojenský pochod „*My, pierwsza brygada*“,⁵⁰⁴ pochod z filmu

---

Czechowicze nadešlo období, kdy se v hrobech vytvořilo v důsledku pukajících těl bahno. Bylo proto zapotřebí vytáhnout tato těla a přenést je na jiné místo, přičemž Totenjuden navlékali na krk těl smyčky. AŽIH, 301/688, výpověď Arona Czechowicze, Łódź, 16. 7. 1945, s. 7. Pásek, který treblínští hrobníci uvazovali mrtvolám na ruce nebo nohy, aby je pak v běhu vláčeli od rampy komory k hrobům, je zmíněn v hlášení o Treblince z roku 1943. AŽIH, 209/38a, *Treblinka. Raport oparty na relacjach naocznych świadków*, 25. 2. 1943, s. 11. Adalbert Rückerl napsal, že potom, co museli vězni po určitou dobu vláčet mrtvoly ručně, byla zavedena dřevěná nosítka, na které pokládali mrtvoly a utíkali s nimi k hrobům. RÜCKERL, s. 205. Annika Wienertová postřehla jistou analogii v genezi transportu mrtvol z plynových komor mezi Bełżecem a Treblinkou. WIENERT, s. 241.

⁵⁰¹ Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, Jüdische historische Dokumentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 8.

⁵⁰² JuNSV Lfd.Nr.746, s. 766. RÜCKERL, s. 225.

⁵⁰³ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 43.

⁵⁰⁴ Jedná se o píseň polských legionářů z první světové války. Spoluautorem textu je důstojník Andrzej Tadeusz Hałaciński, který byl zabit v Katyni. V meziválečném období se rozhořel spor o autorství jejich slov. Jelikož existovalo několik verzí a píseň obsahovala množství slok, z nichž některé byly připisovány právě Hałacińskému, jiné Tadeuszi Bierniackému, ve zpěvnících se jako autoři písně objevují oba. Zvláště první dvě Hałacińského sloky se svým obsahem v mnohém podobají údělům treblinských Totenjuden, obzvláště spalovačů mrtvol, a jejich každodennímu živoření:

„Świat się śmieje“, avšak nejoblíbenější písničkou byla „Czumbalalajka“ (Tumbalalajka⁵⁰⁵), jejíž slova se postupem času měnila. Táborový život Totenjuden však nejlépe připomínala píseň zkomponovaná na přání táborového personálu: „Lager zwei ist unser Leben, aj, aj, aj“.⁵⁰⁶ Zpíval ji profesionální herec Szpiegel z parczewského divadla.⁵⁰⁷

Po Himmlerově návštěvě na začátku roku 1943 bylo ustaveno tzv. komando čistoty (Sauberkeitskommando). Na území Totenlageru byla postavena lavice s mísami, kde se odteď museli Totenjuden mýt. Dostali nové deky a oblečení, přičemž to staré bylo spáleno.⁵⁰⁸ To bylo zřejmě opatření, jež předcházelo vzniku prádelny a sprch v rámci vězeňských ubikací.

Do horního tábora měli přístup pouze vybraní členové německého personálu. Ti, kteří byli v této části zaměstnání, a dále táborový velitel a jeho zástupce. Ostatní členové personálu, jejichž pracoviště bylo v dolním táboře, do horního tábora zpravidla nevstupovali. Kurt Franz, zástupce generálního velitele Treblinky II Stangla, byl jedním z těch, kdo měl neomezený přístup jak do dolního, tak do horního tábora.⁵⁰⁹ Vlastním šéfem horního tábora, jak již bylo řečeno, byl v druhém funkčním období Treblinky obvykle Matthes, služebně podřízen právě Franzovi, což dokládá příhoda z konce roku

---

„Legiony to – żebracza nuta. Legiony to – ofiarny stos. Legiony to – żołnierska buta. Legiony to – straceńców los. My, Pierwsza Brygada, Strzelecka gromada. Na stos rzuciliśmy swój życia los. Na stos, na stos!“ BIAŁKA, Marek, *My pierwsza Brygada...*, 23. 12. 2007. Dostupný z: http://www.brzesko.ws/_brzesko/documents/historia/11_listopada/mb_a_halacinski.htm [2017-12-7]. V českém překladu polských slov se v nich zpívá: *Legie jsou – žebrácká nota. Legie jsou – obětní hranice. Legie jsou – vojenská bota. Legie jsou – osudem zoufalců. My, První brigáda, Strzelecká skupina. Na hranici jsme hodili osud svého života. Na hranici, na hranici!*

⁵⁰⁵ Tumbalalajka je starou tradiční jidiš písní pocházející z Ruska, nebo Polska. Text Tumbalalajky (טומבאלאליקא) zpívané v jidiš v českém fonetickém přepisu: 1. sloka: „Štejt a bócher, štejt un tracht, tracht un tracht á gance nacht. Vémen cu némen un nyt far šémen, vémen cu némen un nyt far sémen.“ Refrén: „Tumbala, tumbala, tumbalalajka. Tumbala, tumbala, tumbalalajka. Tumbalalajka, špil balalajka, tumbalalajka – frejlach zol zajn.“ 2. sloka: „Mejdl, mejdl, ch'vel baj dyr frégn, vos kan vaksn, vaksn on régn? Vos kon brénen un nyt ojfhérn? Vos kon benken, vejnen on trénen?“ 3. sloka: „Narišer bócher, vos darfstu frégn? A štejn ken vaksn, vaksn on régn. Libech ken brénen un nyt ojfhérn. A harc kon benken, vejnen on trénen.“ Podle: BIKEL, Theodore, *Tumbalalaika*. Dostupný z: <http://www.hebrewsongs.com/song-tumbalalaika.htm> [2017-12-7]. V českém překladu slova znamenají: 1. sloka: *Mládenec přemýšlí celou noc. Bylo by špatné, ptá se, nebo snad správné, aby vyznal svou lásku té, kterou si vybral? A bude ji opětovat, nebo odmítne?* 2. sloka: *Děvče, mohu se tě zeptat, co může vyrůst bez deště? Co může hořet věčnost, co může prahnout a plakat bez slz?* 3. sloka: *Hloupý mladíku, proč se znovu ptáš? Je to kámen, který vyroste bez deště, je to láska která hoří věčně, a srdce, jež může toužit a plakat bez slz.*

⁵⁰⁶ Noty k této písni jsou součástí Rajgrodzského výpovědi z roku 1957. Výpověď je uschována v AŽIHu pod signaturou 301/5483. Jejich reprodukce je součástí příloh k aktuální práci pod č. 3.

⁵⁰⁷ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 108–109. ARAD, s. 242–243. V českém překladu Aradovy knihy se objevuje omyl, že Szpiegel hrál v pražském divadle.

⁵⁰⁸ WIENERT, s. 256.

⁵⁰⁹ ARAD, s. 196. Podobnou funkci jako Franz v Treblince, byť ne v pravém administrativním slova smyslu, ale spíše z hlediska výkonného, měl v Sobiboru Gustaw Wagner, vězni stejně obávaný jako Franz v Treblince. „Lalkův“ (tak vězni přezdívali Franze) protějšek „Welf“, tj. vlk v jidiš (tak vězni přezdívali Wagnera), však neměl přístup do Lageru III. RÜCKERL, s. 179–180.

1942. Tehdy chtěl Franz v horním táboře nechat pověsit vězně. K narychlo postavené šibenici však chyběl provaz. Jelikož v horním táboře žádný nenašel, osobně poslal Matthese do dolního tábora, aby se po nějakém poohlédl. Když se pak Matthes po delší době vrátil, vězeň již visel a byl mrtvý.⁵¹⁰

Jak vyplývá z několika vězeňských výpovědí, privilegia objevovat se v sektoru smrti Franz hojně využíval. Například v létě 1943, během inspekce horního tábora, zastřelil tamního vězně, kterému nejprve nařídil, aby se vysvlékl a pak se postavil na všechny čtyři. Nato mu prostřelil hlavu kulkou z pistole.⁵¹¹ Když Elijahu Rosenberg se svým kamarádem Eliaszem Adlersteinem nosil v horním táboře mrtvolu, dostali hlad a odebrali se proto od plynových komor do kuchyně pro něco teplého do žaludku. Protože byla velká zima, schovali si ruce do kapes. Vtom vstoupil Franz na kontrolní obchůzku po horním táboře. Rosenberg s Adlersteinem vykřikl: „Pozor!“ a zůstali stát v napjatém pozoru, protože věděli, že to má Franz rád. Ten pak pokračoval směrem ke kuchyni. Náhle však zavolal Rosenbergova spoluvězně zpátky a střelil ho z pistole přímo mezi oči, takže zasažený byl na místě mrtev. Rosenberg si myslel, že teď přijde řada na něj, ale mezitím si Franz uvědomil, že jej kvůli špatně nasazeným rukavicím zebou ruce, a tak si je začal upravovat. Potom již ztratil o další zabíjení zájem, a tak zůstal Rosenberg naživu. Během jiné příhody to byl další z Rosenbergových přátel, koho Franz zastřelil v roce 1943 v čase sníženého přílivu transportů. Když Rosenberg se svým spoluvězněm Mendelem Nuessenbaumem házel písek na hrob napěchovaný mrtvolami, objevil se Franz v horním táboře na koni jdoucím pomalým krokem. Jakmile se přiblížil k masovému hrobu, vytáhl pistoli a vystřelil z ní na Nuessenbauma, jehož trefil do těla. Nemířil však dobře, jak sám konstatoval, a tak se oběť zmítala v bolestech. Franz dokončil své dílo až na druhý pokus, kdy Nuessenbauma střelil přímo do hlavy.⁵¹²

Podle Elijahu Rosenberga se v horním táboře často objevoval i hlavní velitel Treblinky⁵¹³ Franz Stangl. Viděl jej zde například ve společnosti kapitána s brýlemi, což byl nepochybně Wirth, a dalšího kapitána s vousy, pravděpodobně Ernesta Schemmela, jenž bývá v některé literatuře považován za chronologicky druhého velitele Treblinky. Stangl, jehož Rosenberg popsal jako nadporučíka s lodičkou, navštěvoval horní tábor často, aby zde zkontroloval plynové komory a spalovací rošty, u kterých rozmlouval

---

⁵¹⁰ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 75.

⁵¹¹ Tamtéž, s. 69.

⁵¹² Tamtéž, s. 73.

⁵¹³ V německé literatuře se lze setkat s výstižným termínem Hauptkommandant. JuNSV Lfd.Nr.746, s. 794.

s Herbertem Flossem.⁵¹⁴ Stangl sám řekl Gittě Serenyové, že svou denní obchůzku táborem začínal kontrolou strážných a pak šel do Totenlageru, a to již v pět hodin ráno. Tomu oponoval jeho někdejší podřízený Franz Suchomel, který opáčil, že je nesmysl, aby s obchůzkou začínal tak brzy, když měl lidi, kteří to mohli udělat za něj. Nicméně připustil, že jestliže vstával skutečně tak brzy, pak to bylo jen kvůli tomu, aby zkontroloval, zda je v plynových komorách vše řádně připravené.⁵¹⁵ Totenlager pro něj zároveň představoval místo, kde poprvé přijal myšlenku, podle které se řídil během celé své další vyhlazovací kariéry. Jednalo se o transformaci lidských bytostí, v tomto případě Židů, na „náklad“. Podle Stanglových slov tehdy viděl Wirtha v Totenlageru u jam plných černo-modrých mrtvol: „*Nemělo to nic společného s lidstvím, nemohlo mít. Byla to hmota, hmota hnijícího masa. Wirth řekl: ‚Co budeme s tím odpadem dělat?‘ Myslím, že tehdy jsem o nich začal podvědomě smýšlet jako o nákladu.*“⁵¹⁶

V sobiborském, ale i v treblinském táboře bylo pro počáteční období příznačné, že tamní vězni bývali zpravidla likvidováni po skončení každého pracovního dne.⁵¹⁷ Likvidace sobiborských vězňů probíhala po skončení prací spojených s „odbavením“ transportu jejich zastřelením nad hrobem Lageru III.⁵¹⁸ Podle Marandy byl Sobibór prvním táborem, kde došlo k zavedení stálých vězeňských kádřů, což se stalo na sklonku května a června 1942.⁵¹⁹ Táborové velení potřebovalo čas a zkušenosti, aby si uvědomilo, že se vyplatí vystavět tzv. trvalá pracovní komanda (v originále Dauerarbeitskommando)⁵²⁰ plošně v celém táboře. Je však velice zajímavé, že v případě treblinského horního tábora mohla být tzv. stabilní komanda udržována již od raných počátků existence,⁵²¹ což zřejmě souviselo s nutností vydržovat si psychicky odolné jedince oproti nově příchozím, kteří by se při konfrontaci s hrůzami plynových komor a masových hrobů hroutili, bouřili, či

---

⁵¹⁴ Tamtéž, s. 794.

⁵¹⁵ SERENY, s. 167.

⁵¹⁶ Tamtéž, s. 201.

⁵¹⁷ Franz Suchomel, který přišel do Treblinky v srpnu 1942, řekl: „*Každým dnem byla stovka Židů vybrána, aby tahali mrtvoly do masových hrobů. Večer Ukrajinci odvedli tyhle Židy do plynových komor, nebo je zastřelili. Každý den!*“ LANZMANN, Claude, *Shoah. The Complete Text of the Acclaimed Holocaust Film by Claude Lanzmann*, New York 1995, s. 45.

⁵¹⁸ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 95. V Treblince byli tito vězni, využití během dne k přenášení balíků a oděvu těch, kteří s nimi přijeli v transportu, na konci dne taktéž zastřeleni, jako v Sobiboru, anebo zplynováni. JuNSV Lfd.Nr.746, s. 760.

⁵¹⁹ MARANDA, s. 114.

⁵²⁰ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 96–97. Arad v této souvislosti hovořil o stálých a zkušených kádřech židovských vězňů pro výkon fyzické práce spojené s vyhlazováním. ARAD, s. 111. O zavedení trvalých kádřů pro Sobibor viz SERENY, s. 126–127. O zachování stálých vězeňských komand viz dále: MARANDA, s. 125, 129, 132, 133.

⁵²¹ Annika Wienertová je však toho názoru, že „*stálá táborová skupina složená z židovských vězňů byla v Treblince zavedena poprvé pod vedením druhého táborového velitele Franze Stangla*“. WIENERT, s. 201.

upadali do šoku, což by vyhlazovací proces značně komplikovalo.⁵²² Likvidace z transportu vybraných vězňů po skončení pracovního dne (anebo „odbavení“ konkrétního transportu) se tedy týkala pouze „ad hoc“ zformovaných komand dolního tábora⁵²³ s výjimkou malých skupin řemeslně mimořádně zručných vězňů, tzv. dvorních Židů, popřípadě dalších skupinek. Mimo to je tedy možné připustit existenci stálého komanda (v originále ständige jüdische Arbeitskommando) ve vyhlazovacím táboře Treblinka již od samotného počátku operací pouze ve zdejším horním táboře.⁵²⁴

Atmosféru mezi pracovními vězni v počátečním období fungování Treblinky věrně ilustruje výpověď Józefa Gutmana, který byl do Treblinky deportován v červenci 1942, tedy ještě za Eberlovy vlády: „*Byl jsem tam dva týdny. Během prvních dnů jsem viděl transporty z Kielců a Siedlcí. Přijel transport o několika desítkách vagonů; ti lidé byli ve vagoncích zavřeni 2 týdny a na místo přijeli již mrtví. Jejich těla se nacházela v rozkladu. Byl jsem v Kommandu. Tahali jsme těla z toho transportu kilometr do připravených hrobů. Bylo nás kolem 1000 pracovníků, které často vyměňovali. Mezi pracovníky panovala rezignovanost. [...] Každým dnem přijížděly transporty po 6000 osobách, které byly během několika hodin zlikvidovány. Ženy byly ve skupinách po 400 osobách vedeny do tzv. lázně, kde je vařili v páře [v originále parowano]. Muže převážně stříleli. Viděl jsem to z dálky. Vzali 2000 osob, postavili je do řady. Vybírali 20 osob a stříleli je nad hroby. Stalo se, že jeden vyšel z hrobu. Poskytli jsme mu oblečení. Žil několik dní a také zemřel.*“⁵²⁵

Podle svědectví Samuela Rajzmana, vězně dolního tábora, za dobu jeho jedenáctiměsíčního pobytu v táboře, kde současně pracovalo okolo sedmi set lidí, prošlo treblinskými pracovními komandy na dvacet tisíc pracovníků.⁵²⁶ To by znamenalo, že denně bylo v průměru likvidováno, anebo zemřelo jiným způsobem, okolo osmapadesáti vězňů, přičemž do této skupiny zřejmě není možné započítávat pracovníky pocházející z „ad hoc“ zřízených podpůrných čet, a zřejmě ani Totenjuden.

---

⁵²² Robert Kuwałek míní, že v táborech Operace Reinhardt byla v počátečním období pracovní komanda často obměňována paušálně ve všech sektorech, přičemž zmiňuje lhůtu několika dnů. Opírá se při tom o výzkum Julese Schelvisse a Michała Marandy. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 211, pozn. 1.

⁵²³ Avšak Arad hovoří o denních masakrech Židů zaměstnaných v přijímací i vyhlazovací oblasti. ARAD, s. 112. Tentýž autor se pak zmiňuje o příležitostně zformovaných komandech pro určitý úkol, po jehož splnění byla rozpuštěna. Tamtéž, s. 119. V případě Treblinky byly v rámci „ad hoc“ komand vybírání nově přichozí muži, jejichž úkolem bylo rychlé přemístování majetku z transportů na třídící plac, než sami podstoupili plynovací proceduru. MARANDA, s. 130.

⁵²⁴ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 760. V německojazyčné literatuře se lze taktéž setkat s pojmem „eine Dauerhafte Lagermannschaft“. WIENERT, s. 194.

⁵²⁵ AŽIH, 301/2226, výpověď Jozefa Gutmana, Łódź, 24. 2. 1947, s. 1.

⁵²⁶ AŽIH, 209/36b, RAJZMAN, Samuel, „Комбинат смерти“ в Трeблiнкe, část 2., s. 8.

Sobiborský Lager III začal s pevným komandem asi sto padesáti vězňů, kteří byli ubytováni ve zvláštních barácích a drženi v ostré separaci od ostatních vězňů. Dozor nad nimi byl neobyčejně přísný. Pracujícím vězňům z ostatních částí tábora bylo pod trestem smrti zakázáno se jen přiblížit k oplocení vyhlazovacího sektoru. Museli od něj udržovat náležitý odstup. Nikdo z nich se neměl dozvědět o průběhu operací v oblasti smrti (v originále Todesbezirk).⁵²⁷

K Sobiboru se taktéž váže informace o skupině sto dvaceti až sto padesáti mužů vybraných z transportu pocházejícího z Biały-Podlaski, kteří byli určeni k tomu, aby přemístili balíky s oděvem ze skladišť a naložili je do nákladních vagonů k expedici. Přenášeli balíky v poklusu a během práce byli mimořádně bití a poháněni psy. Přinejmenším dva z této skupiny Němci oběsili na stromech v oblasti zvané Vorlager. Zbytek byl po skončení práce odveden do plynových komor.⁵²⁸

Zavedení „stálého kádru pracovních sil“ v Treblince v druhé polovině září 1942, a s tím související snížení vražd pracovních vězňů, mělo podle Arada vliv na pokles útěků, k němuž dále přispělo soustředění Židů v obytné sekci tábora.⁵²⁹ Je však zapotřebí upřesnit, že obě zmíněné změny se týkaly vězňů z dolního tábora, nikoli příslušníků Totenjuden, kteří byli pod drobnohledem stráží od samého počátku.

5.3 Zprovoznění nových plynových komor

V rámci generální rekonstrukce všech tří táborů Operace Reinhardt představovala Treblinka druhý tábor, kde došlo k výstavbě nových plynových komor: „*Nový pořádek, disciplína a celková kázeň, které zavedl Stangl v táboře, částečně změnily situaci, která však byla opanována teprve s výstavbou několika nových plynových komor.*“⁵³⁰ Pro Treblinku bylo charakteristické, že zde nedošlo ke zbourání starých komor, ale že se s novostavbou nového plynovacího zařízení začalo na nezastavěné parcele v místě, kudy dříve procházel „schlauch“, jenž byl v důsledku nového projektu zkrácen.⁵³¹

Fakt, že i Treblinky se týkala modifikace a výstavba efektivnějších plynových komor, však nesouvisel pouze s potřebou celkového vylepšení vyhlazovacího mechanismu všech

---

⁵²⁷ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 97. V německojazyčné literatuře se lze taktéž setkat s pojmem „Vernichtungsbereich“. WIENERT, s. 243.

⁵²⁸ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 813.

⁵²⁹ ARAD, s. 271. MARANDA, s. 144.

⁵³⁰ ZĄBECKI, s. 69–70.

⁵³¹ Michael Tregenza uvedl hypotézu, že původní belžecké plynové komory se mohly nacházet ve dvou barácích, nikoli v jednom, jako tomu bylo v případě Treblinky a zřejmě i Sobiboru. Toto své zjištění opřel o výpověď Edwarda Łuszczynského a vlastní rozhovor s Janem Krupou, který vedl v roce 1990. TREGENZA, *First phase*, s. 34.

tří táborů Operace Reinhardt, ale k rozhodnutí ke změnám přispěla taktéž neutěšená provozní situace, jež způsobila zhroucení systému, v důsledku čehož byl odvolán velitel Irmfried Eberl. Treblinka musela projít celkovou rekonstrukcí jak z hlediska technického, tak z hlediska personálního.

Zásadními vylepšeními⁵³² realizovanými v nových plynových komorách⁵³³ byla především jejich větší kapacita, stabilnější, plně zděná konstrukce (týkalo se pouze Bełżecu, jelikož v případě Treblinky, jak vyplývá ze zachovaných svědectví, byly i původní komory zděné, stejně jako ty sobiborské), chodbový systém, který spočíval v tom, že centrální chodba procházela po podélné ose stavby, přičemž vstupní dveře do jednotlivých komor byly po obou jejích stranách, vždy naproti sobě, a nižší stropy, které měly sloužit k efektivnějšímu využití plynu a jeho vyšší koncentraci. Je však nutné podotknout, že ve výsledku lze o lepší efektivitě působení výfukových plynů v nových treblinských komorách pochybovat, jak dokazuje svědectví hrobníka Chila Rajchmana, který tvrdil, že zabíjení v nových plynových komorách trvalo déle než v těch starých a že průvodní projevy i následky plynování měly na oběti i „vyklízeče“ komor ještě drtivější dopad.⁵³⁴

Elijahu Rosenberg, který popsal nové komory jako stavbu, do které se vešlo dvanáct tisíc lidí, což je počet značně nadnesený, vypověděl, že z důvodu ušetření plynu byly tyto komory nižší. Občas se však stávalo, že ve velkých komorách, kde lehký plyn proudil ze stropu, zůstalo naživu dítě. *„Malé bylo přivedeno ke hrobu a tam jej strážný nemilosrdně srazil na zem. Stávalo se, že službu konající Němec zkrátka špatně mířil svou pistolí. Zavolal proto ukrajinského strážného, kterému nařídil, aby Židy zastřelil.“*⁵³⁵

Německým stavbyvedoucím nových plynových komor byl Erwin Hermann Lambert,⁵³⁶ který měl s podobným úkolem bohaté zkušenosti. Jeho kariéra specialisty na stavbu plynových komor začala ve střediscích „eutanazie“ (T4) v Hartheimu u Lince, Sonnensteinu na Pirně,⁵³⁷ Bernburgu a Hadamaru. Ve všech těchto střediscích postavil plynovou komoru určenou ke zplynování duševně nemocných. V srpnu 1942 jel v rámci své druhé služební cesty ze tří, které podnikl do Treblinky, opět do tohoto vyhlazovacího

---

⁵³² Srov.: „*Vergrößerung der Lagerkapazität und einer Verbesserung der Lagereinrichtungen.*“ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 163.

⁵³³ Tyto komory jsou také známé pod označením „gross Gashauss“, tj. velký plynovací dům. Tamtéž, s. 154.

⁵³⁴ RAJCHMAN, s. 89–90.

⁵³⁵ Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, Jüdische historische Dokumentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 7–8.

⁵³⁶ Měl na starosti výstavbu plynových komor v Hartheimu, Sonnensteinu, Bernburgu, Hadamaru, Treblince a Sobiboru. KLEE, *Euthanasie*, s. 572.

⁵³⁷ Franz Suchomel nazýval toto středisko zkráceným „Sonne“. SERENY, s. 87.

tábora, kde se začalo s přípravami na stavbě nových plynových komor. Za účasti Ukrajinců a Židů dokázal s využitím svých speciálních stavebních dovedností velice rychle dokončit úkol, a tak se mohl již v září nebo říjnu 1942 odebrat za stejným účelem do vyhlazovacího tábora Sobibór.⁵³⁸ V Treblince nepatřil k německému kmenovému personálu (v originále *Stammbesatzung*). Jakožto „létající stavební mistr“ (v originále *fliegender Baumeister*) centrály T4 byl nasazován vždy tam, kde si program „eutanzie“ či vyhlazování Židů vyžadovaly stavební zásahy, obzvláště pak, jednalo-li se o plynové komory. Jakožto stavební specialista měl v Treblince velice volný pohyb. Na obvyklém táborovém provozu se nepodílel. Velká část táborového zařízení byla vybudována, popřípadě přestavěna pod jeho vedením a na základě předložených plánů.

Během svého prvního pobytu v Treblince postavil za pomoci Ukrajinců, židovských vězňů ze sousedního pracovního tábora a svobodných polských řemeslníků rozličné baráky, táborové oplocení a vztyčil další vnitřní ploty, stejně jako muniční sklad. Jeho druhý pobyt v Treblince se vyznačoval především stavbou velkých plynových komor, jejichž základy byly v době jeho příchodu již vyžděny do výše sedmdesáti centimetrů. Na stavebních pracích se podíleli Ukrajinci⁵³⁹ a židovští vězni z vyhlazovacího tábora. V rámci svého třetího a posledního pobytu v Treblince se zabýval opravami a přestavbami. Není však jasné, zda to byl Lambert, kdo vyhotovil stavební dokumentaci a projekt k novým plynovým komorám v Treblince, anebo tak bylo učiněno na patřičných místech v Lublinu ve spolupráci s Centrálním stavebním úřadem SS ve Varšavě. Podle jedné ze svědeckých výpovědí zabil několik židovských inženýrů, mezi nimi inženýra Lubelczyka. Svědek, který tuto výpověď podal, však nebyl soudem shledán spolehlivým a důvěryhodným.⁵⁴⁰

V září nebo začátkem října 1942 byl Lambert poslán na tři týdny do Sobiboru, aby zde zkonstruoval nové plynové komory. Tak jako v Treblince, také zde patřilo mezi hlavní požadavky zakázky navýšit počet plynových komor. Patřičné instrukce obdržel společně se svým kolegou Hackenholtem⁵⁴¹ od Wirtha. S Hackenholtem se vydali přes Sadowne, kde si obstarali nějaký stavební materiál, a Lublin do Sobiboru, aby se ohlásili u táborového

---

⁵³⁸ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 161.

⁵³⁹ Lambert měl k dispozici ukrajinské stavební komando, které si s sebou vzal do Sobiboru po skončení prací na treblinských plynových komorách. TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 11.

⁵⁴⁰ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 162.

⁵⁴¹ Lorenz Hackenholt přišel v prosinci 1941 společně s Wirthem nejprve do Bežce. Zůstal tam do zrušení tábora. Mezitím se však účastnil stavby plynových komor v Treblince a Sobiboru. V Bežce byl odpovědný za plynovací zařízení, pročež si vysloužil přezdívku „Gasmeister.“ KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 94. Tutéž přezdívku měl v Sobiboru Erich Bauer. Při obsluze bežeckých plynových komor Hackenholtovi asistoval wachman Edvard Vlašuk. Tamtéž, s. 187.

velitele Reichleitnera. S pomocí několika „Askarů“, tj. ukrajinských dobrovolníků a pomocné židovské síly postavili komory, které byly zvětšeny, zesíleny a opatřeny betonovou podezdívkou. Před přestavbou byly v táboře nejméně tři komory, po stavebních úpravách se jejich počet zvýšil na přinejmenším šest (podle archeologických výzkumů na osm). Komory byly omítnuty a měly cementovou podlahu. V případě sobiborských komor není jasné, zda jejich zdi byly pokryty kachlíky. K instalaci trubkových rozvodů došlo až po Lambertově odjezdu. Na stavbě měl Lambert odborný dozor, zatímco Hackenholt obstarával materiál.⁵⁴²

Část cihel určených na stavbu nových plynových komor Treblinky pocházela z varšavského Umschlagplatzu. Vagony s cihlami, které nakládali židovští pracovníci, byly tehdy připojeny k transportu. Půdorys stavby měl rozměry čtyřicet na patnáct metrů.⁵⁴³ Další červené cihly ke stavbě nových komor byly získány z poraženého továrního komínu v Małkini, jehož demolici detailně zdokumentoval Kurt Franz pro své osobní album.⁵⁴⁴

Aron Czechowicz byl jedním ze skupiny, která byla vybrána na stavbu nových plynových komor: *„Všiml jsem si, že přišel šéf a říká Ukrajincovi, aby vybral deset na práci, do lesa, protože tam tehdy stavěli ještě jeden plynovací dům. [...] Zaslechl jsem, jak šéf zavolal nejstaršího z baráku (byl to německý Žid, ten nejstarší): ‚Zehn Leute‘. Vyběhlo na 20 lidí, ale jaksi se přihodilo, že do té skupiny v lese vybrali mě. Nosili jsme dřevo. Ve třech. Dva byli vysocí, já nízký, uprostřed. Ukrajinec to zpozoroval a řekl, že markýruju. Začal mě bít s takovou zlostí, že mi o záda zlomil hůl. Vybral šest, aby nosili na stavbu prkna dlouhá 3–4 metry.“*⁵⁴⁵

Gustaw Münzberger byl jedním z klíčových členů personálu treblinského horního tábora, který se pohyboval v prostředí nových plynových komor. Byl jejich „vrátným“ a dohlížel na hladký průběh procesu plnění komor oběťmi přicházejícími z dolního tábora skrze „schlauch“. Se svojí silnou tělesnou stavbou a velikostí se k tomuto úkolu dokonale hodil. Ozbrojen pistolí a bičem, stál jako dozorcí před oponou, která zablokovala vchod do nových plynových komor, a staral se o to, aby byly oběti určené ke zplynování co nejrychleji a nejefektivněji natlačeny do jejich interiérů při maximálním využití prostoru. K dosažení tohoto cíle používal všech jemu dostupných prostředků, včetně podpory ukrajinských strážných. Křičel na Židy a šlehal bičem do obětí. Nechával jemu podřízené

---

⁵⁴² JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 177.

⁵⁴³ AŽIH, 209/38a, *Treblinka. Raport oparty na relacjach naocznych świadków*, 25. 2. 1943, s. 3.

⁵⁴⁴ KOPÓWKA, *Nigdy więcej*, s. 16, zobrazení demolice tamtéž, s. 18. KOPÓWKA – RYTEL-ANDRIANIK, s. 83.

⁵⁴⁵ AŽIH, 301/688, výpověď Arona Czechowicze, Łódź, 16. 7. 1945, s. 8.

Ukrajince, ozbrojené puškami, aby pažbami brutálně rubali do Židů, kteří se vzpouzeli a bránili vstupu do komor.⁵⁴⁶ V rámci sofistikovaně promyšleného plánu na oslabení obětí proti jakémukoli vážnějšímu odporu, který musel při konfrontaci s nesmlouvavou realitou plynových komor nutně nastat, byly oběti často nuceny běžet „schlauchem“, a to ještě se zdviženými rukama.⁵⁴⁷ Na cestě do „koupele“ se nacházela malá budka,⁵⁴⁸ ve které stál SS-man a Ukrajinec. Zde měli lidé, kteří u sebe přece ještě schovávali nějaké cennosti, tyto odevzdat s ubezpečením, že je po koupeli dostanou zpět. Na jednom ze stolů v této budce seděl Ukrajinec jménem „Ivan“, který byl znám svou neobyčejnou brutalitou. Jeho úkolem bylo vpouštět plyn a starat se o elektrické turbíny.⁵⁴⁹ Děti, které se ve všeobecné skrumáži provázející cestu do plynových komor oddělily od svých matek, předával Münzberger ukrajinským wachmanům, kteří je házeli na hlavy dospělých osob napěchovaných v komoře,⁵⁵⁰ aby tím co nejefektivněji využil místa a uspíšil plynovací proces. Poté nechal zavřít vstupní dveře.⁵⁵¹ Oběti byly v komoře natěsnány tak, že zde nezbyval ani kousek místa. Dubové dveře, utěsněné plstí, byly přimáčknuty dvěma trámy, zaklesnutými napříč, čímž bylo znemožněno jejich otevření.⁵⁵² Totenjuden byli tou dobu zamčeni na oploceném

---

⁵⁴⁶ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 152–153.

⁵⁴⁷ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 764.

⁵⁴⁸ Tato budka byla taktéž známa jako kasa. Lidé jdoucí do plynových komor v ní měli zaplatit „vstupné“ za koupel ve výši 1 zlotého, což mělo podpořit dojem, že jdou do skutečné koupele. Peníze v budce vybíral Ukrajinec. Později se však od této praxe upustilo. AŽIH, 209/38b, *Extermination camp at Treblinka. Sprawozdanie z dotychczasowych wyników dochodzenia w sprawie obozu śmierci dla Żydów w Treblince*, s. 8. Oběti měly v této budce odevzdat poslední věci, které u sebe ještě měly. Jak však odhalil výzkum Caroline Sturdy Collsové, v rámci vykopávek v oblasti plynových komor bylo objeveno mnoho drobných věcí osobní potřeby, jako hřebeny či vlásenky, což poukazuje na to, že oběti si u sebe některé předměty snažily ponechat do posledního okamžiku. STURDY COLLS, Caroline, *Uncovering a Painful Past: Archaeology and the Holocaust*, in: Conservation and MGMT of Arch. Sites, vol. 17 No. 1, únor 2015, s. 51. STURDY COLLS, Caroline, *Mapping*, s. 8.

⁵⁴⁹ Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, Jüdische historische Documentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 5. Nachman Diamant ve své poválečné výpovědi o Treblince, kam přijel v první fázi fungování tábora, uvedl, že tehdy v táboře zabíjely ženy a děti elektrickým proudem s pomocí železné desky, na kterou si oběti stoupily, přičemž stály po kotníky ve vodě. Muži byli střeleni v lese. AŽIH, 301/852, výpověď Nachmana Diamanta, Kraków 1945, s. 1 strojopisu. Pro válečné či bezprostředně poválečné výpovědi o způsobu likvidace v táborech smrti nebylo ničím vzácným, že se v nich objevoval mylný způsob usmrcení. Je však zajímavé, že tato výpověď mohla být ovlivněna přítomností elektrických turbín v sektoru smrti, o nichž se ve své vídeňské výpovědi zmínil právě Rosenberg. Přestože ostatné dráty v táborech Operace Reinhardt ve skutečnosti nebyly nabitě elektrickým proudem, v Treblince se mezi vězni šířily informace, že dráty u tamního lazaretu v dolním táboře jsou pod proudem. Samuel Rajzman však tuto mylnou domněnku po rozhovoru se zasvěcenými vězni vyvrátil. AŽIH, 301/688, výpověď Arona Czechowicze, Łódź, 16. 7. 1945, s. 13. Srov.: „*Zvláštností táborů Operace Reinhardt bylo, že ploty nebyly nabitě elektrickým proudem, ale byly pokryté kmeny nebo větvemi jehličnatých stromů za účelem zakrytí výhledu.*“ WIENERT, s. 280.

⁵⁵⁰ Srov. AŽIH, 209/38b, *Extermination camp at Treblinka. Sprawozdanie z dotychczasowych wyników dochodzenia w sprawie obozu śmierci dla Żydów w Treblince*, s. 8.

⁵⁵¹ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 152–153.

⁵⁵² Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, Jüdische historische Documentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 5.

území, aby případně nenarušovali proces plnění komor.⁵⁵³ Nakonec Münzberger zatáhl těžký závěs ve vchodu do plynovacího domu, za kterým se táhl centrální koridor se vstupními dveřmi do jednotlivých komor po obou stranách. Velmi dbal o to, aby následující skupina obětí, čekající ve vzdálenosti asi padesát metrů za pravoúhlým zlomem „schlauchu“, zůstala co nejdéle v nevědomosti o tom, jaký osud je očekává v plynových komorách.⁵⁵⁴ Mimo jiné se jednalo o to, aby čekající várka (v originále Schub) zatím nespátřila budovu s plynovými komorami.⁵⁵⁵ Münzberger tím chtěl předejít propuknutí paniky, která by se odrazila na hladkém průběhu plynovacího procesu. Bylo nejen v jeho zájmu, aby oběti k plynovým komorám přicházely v klidu a bez známek vzdoru.

To však bylo možné očekávat zpravidla u vstupu první várky, jelikož tyto lidi bylo snadnější přesvědčit, že se podrobí koupeli. Během prvního plnění plynových komor tudíž nebylo zapotřebí popohánět a „usměrňovat“ oběti použitím donucovacích prostředků, jakými byl bič, pažby pušek a další nástroje, jimiž personál trýznil vystresované oběti, tak jako tomu bývalo v případech následujícího plnění komor. Ve „schlauchu“ čekající Židé, kteří byli součástí pozdějších várek, si totiž začínali uvědomovat, co je očekává, takže si Münzberger zakládal zvláště na tom, aby takto čekající skupiny v místě pravoúhlého ohybu „schlauchu“, nějakých padesát metrů od opony, byly pečlivě hlídány v patřičné vzdálenosti Ukrajinci. Nechtěl, aby tito ubožáci zaslechli křiky vycházející z plynových komor, kde byla plynována předchozí skupina Židů.⁵⁵⁶ Prý se snažil co nejlépe využít kapacitu plynových komor, a to v zájmu čekajících Židů, neboť čím rychlejší bylo plynování, tím kratší byly nářky a strach ještě nezplynovaných Židů. To se týkalo především období silných mrazů v zimě, kdy ve „schlauchu“ museli čekat na svou řadu nazí a promrzlí v teplotách -20° C.

Münzberger se podle svých slov v takových případech snažil o rychlé a racionální naplnění plynových komor, aby čekání nahých lidí v řezavém mrazu zkrátil. To, že byli jeho ukrajínští pomocníci vůči Židům ve „schlauchu“ a před plynovacím domem mimořádně brutální, by prý nemělo být kladeno za vinu jemu, protože Ukrajinci podléhali zástupci generálního velitele Treblinky Kurtu Franzovi a nikoli jemu.⁵⁵⁷

---

⁵⁵³ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 105.

⁵⁵⁴ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 152–153.

⁵⁵⁵ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 764.

⁵⁵⁶ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 152–153.

⁵⁵⁷ Tamtéž, s. 153.

Z některých pramenů vyplývá, že v případech, kdy byly komory přeplněné a další oběti se do nich již nemohly vejít, stříleli Němci zbývající v nedalekém lesíku.⁵⁵⁸ Byť je dost možné, že tyto situace nastávaly spíše v době samostatného fungování tří původních plynových komor. Kousek od ústí „schlauchu“ před plynovými komorami stáli po obou stranách Ukrajinci se dvěma Němci. Signálem ke spuštění plynovacího motoru bylo například zvolání německého vedoucího komanda k ukrajinské obsluze motoru: „Iwan, Wasser!“⁵⁵⁹

V ruském překladu článku vycházejícího z výpovědi Samuela Rajzmana se objevila informace, že v treblinských plynových komorách visely ručníky a byla zde vylepená „Pravidla používání lázně!“⁵⁶⁰ Je však nutné upozornit, že o takovémto „vybavení“ komor se nezmiňuje žádný z dalších relevantních pramenů, ačkoli nelze vyloučit, že se tato informace zakládá na pravdě.

Münzberger byl v düsseldorfském procesu mimo jiné obžalován z toho, že zastřelil oběť, která vyšla z plynové komory živá. Dále mu bylo kladeno za vinu střílení Židů čekajících ve „schlauchu“, pro které se v plynových komorách kvůli jejich přeplnění nenašlo místo a kvůli jejichž malému množství se nevyplatilo zahájit nové plynování.⁵⁶¹ Konkrétně byl obžalován z vraždy z počátku roku 1943, kdy ve „schlauchu“ zůstala matka s dětmi. V přeplněných komorách se pro ně už nenašlo místo a podle lublinských směrnic se kvůli nim nemělo započít s dalším plynováním, čehož si byl Münzberger vědom. Zavedl proto matku s dětmi ze „schlauchu“ ke spalovacímu roštu hned vedle nových plynových komor, kde je zastřelil ze své pistole. Pak nechal mrtvoly okamžitě položit na rošt k dalším tělům připraveným ke spálení.⁵⁶²

Vyhlazovací proces v plynových komorách vypadal podle výpovědi bývalého vězně horního tábora, Elijahu Rosenberga, z vězeňské perspektivy následovně: „*Lidé přišli tou slavnou ‚Himmelstrasse‘, která vedla z tábora 1 do tábora 2. V této Himmelstrasse stáli SS mani z celé obsluhy tábora 2 se svými psy, biči a bajonety. [...] Nevěděli, kam jsou vedeni. Jakmile vstoupili do plynových komor, dva Ukrajinci stáli vedle vchodu – jeden byl Ivan a druhý Nikolaj. Dodávali plyn. [...] byl to plyn z motoru.*⁵⁶³ *Nalili dovnitř ropu, druh oleje, syrového oleje, a výpary pronikaly do komor. Lidé, kteří vstupovali do plynových komor*

⁵⁵⁸ AŽIH, 209/38a, *Treblinka. Raport oparty na relacjach naocznych świadków*, 25. 7. 1943, s. 11.

⁵⁵⁹ RÜCKERL, s. 224–225.

⁵⁶⁰ AŽIH, 209/36b, RAJZMAN, Samuel, „Комбинат смерти“ в Треблинке, část 1., s. 12.

⁵⁶¹ Více viz RÜCKERL, s. 225.

⁵⁶² JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 154.

⁵⁶³ Gustaw Münzberger byl nejčastěji tím, kdo dával povel k vpuštění výfukových plynů z diesellového motoru do komor. JuNSV Lfd.Nr.746, s. 765.

jako poslední, docela poslední, byli pořezáni bajonety, protože poslední osoby už zjistily, co se děje a zdráhaly se vstoupit. Čtyři sta lidí bylo natěsnáno do malé plynové komory. A když je hnali dovnitř, přechovali poslední část, aby bylo docíleno plné kapacity, takže šly dveře komory jen ztuha zavřít. Když je zavřeli dovnitř, stáli jsme venku. Pouze jsme slyšeli křiky: ‚Šema Jisrael‘, ‚Otče‘, ‚Matko‘; o třicet pět minut později byli mrtví. Dva Němci tam stáli a naslouchali tomu, co se dělo uvnitř. Potom řekli: ‚Alles schläft‘ (Všechno spí). Nařídili nám otevřít dveře. Otevřeli jsme je a odstraňovali těla.“⁵⁶⁴ Zdzisław Łukaszkiewicz napsal, že představa toho, jaký pohled se naskytl dovnitř plynových komor po otevření venkovních poklopů k odstranění těl, „přesahuje průměrné lidské možnosti“.⁵⁶⁵

Také v Sobiboru došlo k modernizaci tamních plynových komor, neboť ty stávající byly příliš malé. Proto se táborové vedení a lublinská centrála shodly na nových stavebních opatřeních, která začala být realizována na podzim 1942. Stavební skupina lublinské centrály pod technickým dohledem Erwina Lamberta částečně strhla stávající budovu s plynovými komorami a nahradila ji novou a větší masívní stavbou s dvojnásobným počtem komor.⁵⁶⁶ Každá z nich měla plochu šestnáct metrů čtverečních a výšku dva metry dvacet. Tyto komory byly uspořádány tak, že se nacházely po obou stranách centrálního koridoru, odkud byly přístupné, což odpovídalo treblinské i beždecké variantě. Každá z komor mohla být za předpokladu těsně na sebe namačkaných lidí naplněna až osmdesáti lidmi. Při počtu osmi komor tak mohlo být od nynějška naráz zplynováno šest set čtyřicet lidí. Problémem předchozích plynových komor byly malé venkovní dveře, které se ukázaly jako velice nepraktické při vytahování mrtvol z jejich interiérů, takže v rámci výstavby nových plynových komor byly použity velké padací dveře neboli výklopná vrata (v originále Schwingtore).⁵⁶⁷

V poslední době probíhá mezi odborníky na problematiku vyhlazovacích táborů diskuze ohledně druhu motoru, který vytvářel smrtící výfukové zplodiny vháněné do komor. Předmětem debaty je především to, jestli byly tyto motory diesellové, tedy poháněné naftou, nebo benzinové. Touto otázkou se ve své práci blíže zabýval Marek Bem, který je

---

⁵⁶⁴ Výpověď Elijahu Rosenberga. The Nizkor Project: The Trial of Adolf Eichmann, Session 66 (Part 7 of 9). Dostupná z: <http://www.nizkor.org/hweb/people/e/eichmann-adolf/transcripts/Sessions/Session-066-07.html> [2016-12-12].

⁵⁶⁵ ŁUKASZKIEWICZ, s. 28.

⁵⁶⁶ Nové plynové komory vznikly formou přístavku ke stávajícím komorám. Arad uvedl, že během dvouměsíční přestávky ve vyhlazovací činnosti na podzim 1942 se staré komory částečně rozebraly a přistavěly se k nim tři další. ARAD, s. 129. Ve skutečnosti čtyři, jak odhalily vykopávky v roce 2014.

⁵⁶⁷ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 98.

toho názoru, že sobiborský motor vytvářející smrtící zplodiny byl benzinový. Opírá se při tom zejména o svědectví tří bývalých členů táborového personálu, jmenovitě o Ericha Bauera, Ericha Fuchse⁵⁶⁸ a Franze Hödla,⁵⁶⁹ kteří pracovali u motoru za plynovou komorou. Všichni tři potvrdili, že se s jistotou jednalo o benzinový motor, přičemž Bem podotýká, že Bauer a Fuchs byli povoláním automechanici. Vzájemně se nemohli shodnout pouze v tom, jakou značku motor měl, zda se jednalo o Renault, či o motor ze sovětského tanku. Během soudního procesu taktéž diskutovali o způsobu zapalování, jestli bylo prováděno startérem, nebo induktorem, což podle Bema svědčí o skutečnosti, že se muselo jednat pouze o benzinový motor. Diesellový motor byl v Sobiboru využíván jako pohon generátoru elektrického proudu, píše dále Bem, což mohlo být příčinou „nedorozumění spojených s vysvětlením skutečného účelu benzinových motorů“,⁵⁷⁰ v táborech Operace Reinhardt.⁵⁷¹ Nicméně, z již citované výpovědi Huberta Gomerského vyplývá, že v samotném Lageru III žádný generátor nebyl. Proud sem byl dodáván z generátoru umístěného v prvním táboře,⁵⁷² což ztěžuje možnou záměnu motorů. Oproti tomu v Treblince byla situace opačná. Zdejší generátor, zásobující celý tábor elektrinou, byl umístěn ve strojně starých plynových komorách.⁵⁷³ Snad právě to mohlo být jedním z důvodů, proč byly původní treblinské komory zachovány.

Robert Kuwałek, někdejší zaměstnanec Státního muzea na Majdanku a svého času vedoucí památníku na místě bývalého tábora smrti Belzec, byl však opačného názoru než Marek Bem. V průběhu diskuze na toto téma, podnícené autorem disertační práce, která začala informováním Roberta Kuwałka o tom, že autor debatoval s britským odborníkem

---

⁵⁶⁸ Po zkušebním plynování zůstal Fuchs alespoň ještě jeden měsíc služebně v Sobiboru jako obsluha motoru při prvních plynováních, aby do této činnosti zasvětil Ericha Bauera. V Sobiboru bydleli společně a společně se také zúčastnili zaplynování přinejmenším tří transportů, čehož Fuchs využil k tomu, aby Bauera zaškolil do správné obsluhy motoru tak, aby tento pozdější „Gasmeister“ či „Bäder“ (tj. Bademeister), jak byl Bauer přezdíván vězni, mohl následně tuto činnost vykonávat samostatně. JuNSV Lfd.Nr.641, s. 22. Během soudních procesů Bauer neskrýval, že byl „Gasmeisterem“. Zmíněním své vazby na Fuchse však chtěl ukázat, jak se jím stal, aby nebyla všechna vina svalena pouze na něj samotného. Tamtéž, s. 31.

⁵⁶⁹ Ještě v dobách, kdy Hödl pracoval jako řidič v hartheimském středisku „eutanasie“, se stalo, že se mu během transportu nemocných na smrt porouchal vůz. Jeden z nemocných se nabídl, že mu pomůže poruchu odstranit, což podle Hödlových slov také udělal. KLEE, *Euthanasie*, s. 139.

⁵⁷⁰ PECZERSKI, s. 87–88, pozn. 61.

⁵⁷¹ Erich Fuchs vyzvedl v doprovodu tří společníků Wirthem objednaný motor s veškerým příslušenstvím ve skladišti ukořistěné techniky v Lembergu (dnešní Lviv/Lvov). Jednalo se o těžký ruský benzinový motor (v originále Benzinmotor). JuNSV Lfd.Nr.641, s. 21–22. V Aradově citaci Ericha Fuchse se v souvislosti se smrticím zařízením objevilo: těžký ruský benzinový agregát. ARAD, s. 41. V případě Treblinky, pocházející z „vývojově stejné větve“ jako Sobibor, však Arad nekriticky zmínil, že v treblinských plynových komorách, podobných těm sobiborským, se v místnosti připojené k budově s komorami nalézal naftový motor, vhánějící jedovatý oxid uhelnatý trubkami do komor, přičemž je zapotřebí upřesnit, že hovořil o původních plynových komorách v obou táborech. Tamtéž, s. 52. Otázkou pak zůstává, jaký motor (benzinový, nebo naftový) se používal v původních a nových komorách táborů Operace Reinhardt.

⁵⁷² SCHELVIS, s. 113.

⁵⁷³ WIERNIK, s. 17.

na tábory Operace Reinhardt, Chrisem Webbem, o používání benzinových, nebo dieselových motorů k zabíjení, Kuwałek pohotově reagoval: „*Diesel. O tom netřeba debatovat, protože SS-mani o tomto tématu sami vypovídali.*“⁵⁷⁴ Dále doplnil, že v knize od Julese Schelvise je řeč o motoru ze sovětského tanku, což byly dieselové motory. Na námitku, že v tancích typu T-34 sice byl dieselový motor,⁵⁷⁵ ale v tanku popisovaném Erichem Fuchsem, který vypadá na typ T-28, byl benzinový motor, zareagoval, že jsou to technické otázky a ty nejsou v tématice vyhlazovacích táborů nejdůležitější. „*Důležité je, že celá vražda byla velice efektivní, a co se ve skutečnosti dělo s oběťmi a v hlavách vykonavatelů. Zrovna v případě Treblinky a Sobiboru byly plynové komory velice dobře popsány samotnými SS-many. Ti pouze tvrdili, že je viděli, ale že u nich neměli službu. Oproti tomu poskytovali velmi detailní popisy.*“⁵⁷⁶

Není proto divu, že je toto téma stále aktuální. Ve svědectvích očitých svědků i v soudních dokumentech z poválečných procesů se lze často setkat s tvrzeními, že k produkci smrtících zplodin byl používán dieselový motor, jak dosvědčuje názorný výběr několika takových případů: „*Ústředním bodem Totenlageru byly plynové komory, ve kterých byli Židé zabíjeni výfukovými plyny z dieselmotoru. [...] trubkový rozvod sloužil k vedení výfukových plynů vyprodukovaných dieselmotorem ve strojovně,*“⁵⁷⁷ anebo: „*Dieselový motor ze sovětského tanku je nastartován k produkci výfukových plynů, které jsou trubkami vedeny do komor.*“⁵⁷⁸ Dieselmotor jakožto primární vražedný prostředek užívaný v těchto táborech figuruje i v následujících citacích: „*Zabíjení v táborech ,Akce*

---

⁵⁷⁴ V Kuwałkově německojazyčném vydání knihy o Belžecu z roku 2014 se v jedné z citací objevuje informace, že benzinový motor, nacházející se vedle komor, obsluhoval Vlašuk. Přitom je zmínka o benzinovém motoru ponechána bez komentáře. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 116, 188. Namísto toho Kuwałek osvětluje, že zdroj této informace byl vzhledem k příbuzenským vazbám na Vlašuka velice dobře informován o táborovém provozu. Tamtéž, s. 116, pozn. 19. V kontextu s prvotními experimenty s vyhlazovacími technikami v Belžecu pak Kuwałek uvedl informaci, podporující jeho vědecký příklon k používání dieselmotoru: „*Zkoušky s kyslíkem uheľnatým se však ukázaly jako neefektivní. Problémem bylo, že tento plyn by musel být často a nákladně dopravován z Německa. Nejjednodušším řešením proto byla instalace dieselového motoru, který vyžadoval pouze naftu.*“ Tamtéž, s. 182. Ve zprávě SS-Obersturmführera Kurta Gersteina, která je citována v Kuwałkově knize, je „Diesel“ a „Dieselmotor“ uváděn jako motor vytvářející smrtící zplodiny. Tamtéž, s. 196–197, 367. Dieselový motor zmiňuje také Adela Toniač. TONIAK, s. 129.

⁵⁷⁵ Srov. s úryvkem z knihy Gersteinova hlavního životopisce Pierra Joffroye, kterého cituje Poprzeczny: „*V současnosti používáme výfukové plyny ze starých ruských naftových motorů.*“ POPRZECZNY, s. 197. Bronisław Ragan, který pomáhal při výstavbě Belžecu, řekl, že motor z ruského tanku T-34 byl umístěn v jámě z důvodu nebezpečí požáru. Z tohoto typu motoru, který byl nepochybně mnoho let starý, často unikalo palivo, které se díky takovému umístění mohlo neškodně vsáknout do země. TREGENZA, *First phase*, s. 35.

⁵⁷⁶ Z elektronické diskuze vedené mezi autorem a Robertem Kuwałkem prostřednictvím sítě Facebook dne 22. 4. 2013 (21:55–22:11).

⁵⁷⁷ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 37.

⁵⁷⁸ WILLENBERG, s. 35.

Reinhard bylo prováděno prostřednictvím výfukových plynů, vytvářených dieselovým motorem, a následně vedených do plynových komor.⁵⁷⁹

O dieselových motorech v plynových komorách Treblinky se zmínil i Kurt Franz, který dokonce upřesnil, že každý ze dvou dieselů obsluhoval jednu řadu nových plynových komor.⁵⁸⁰ Ernst Klee uvádí jak diesel, tak benzinový motor. V případě Bełżecu hovoří o plechem pobitém dřevěném baráku, tj. původních plynových komorách, kde se zabíjelo pomocí zplodin z dieselového motoru. V případě Sobiboru pak zmiňuje benzinový motor přivezený Fuchsem ze Lvova.⁵⁸¹ Otázku o smrticích motorech si ústy profesora Pfannenstiela,⁵⁸² který navštívil Bełżec a byl zde konfrontován se smrticím motorem, položil i Michael Tregenza: „*Cožpak může taková dieselová troska skutečně zabít denně tolik lidí?*“⁵⁸³ O dieselové palivu se zmínil velitel tréninkového tábora SS v Trawnících, SS-Sturmbannführer Karl Streibel, který navštívil Sobibor. Řekl, že viděl tankový motor poháněný dieselovým palivem, jehož výfukové plyny byly vedeny do plynových komor.⁵⁸⁴ V jednom ze svých starších článků však Tregenza uvedl, že „*jakmile byly plynové komory plné, byl nastartován venkovní benzinový motor*“.⁵⁸⁵ Franciszek Ząbecki napsal, že po „*naplnění komor lidmi a zavření dveří byly spuštěny dieselové motory obsluhované SS-many Heckenholtem [sic!] a Hirtenreicherem [sic!]*“.⁵⁸⁶

Caroline Sturdy Colls, která prováděla v Treblince archeologický průzkum, přičemž objevila kachlíky, jež možná pocházejí ze starých plynových komor, se o těchto komorách vyjádřila, že plyn do nich byl pravděpodobně dodáván dieselovým motorem, snad pocházejícím z ruského tanku.⁵⁸⁷ Karl Alfred Schluch se nechal slyšet, že bližší popis motoru nemůže poskytnout, protože jej neviděl. Mohl však říci, že slyšel zvuk středně těžkého dieselového motoru.⁵⁸⁸ I Josef Oberhauser hovořil o dieselovém motoru, jehož zplodiny zabíjely lidi v komorách.⁵⁸⁹

---

⁵⁷⁹ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 751.

⁵⁸⁰ TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 6, 65.

⁵⁸¹ KLEE, *Euthanasie*, s. 325, 326.

⁵⁸² Wilhelm Pfannenstiel, Ortsgruppenvorsitzender der *Deutschen Gesellschaft für Rassenhygiene*. Tamtéž, s. 57.

⁵⁸³ TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 27–28.

⁵⁸⁴ Tamtéž, s. 29–30.

⁵⁸⁵ TREGENZA, *First phase*, s. 9.

⁵⁸⁶ ZĄBECKI, s. 71. Ząbecki zde měl zřejmě na mysli Lorenze Hackenholta a Josepha Hirtreitera.

⁵⁸⁷ KOPÓWKA (ed.), *Historia i pamięć*, s. 83.

⁵⁸⁸ StAM, 33033/6, výpověď Karla Schlucha, Kleve, 10. 11. 1961. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/III., s. 12.

⁵⁸⁹ StAM, výpověď Josefa Oberhausera, München, 30. 1. 1964. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/IX, s. 4–6.

Podle Edwarda Luczyńskiego však obsluhoval Edvard Vlašuk v Bełzecu benzinový motor,⁵⁹⁰ podle Alojzy Berezowského říkali lidé, kteří měli kontakt s táborovou ostrahou, že v táboře byl diesellový motor a že lidé byli zabíjeni zplodinami.⁵⁹¹

Adalbert Ruckerl taktéž není v určení druhu používaného motoru konzistentní. Na jednom místě své práce uvádí, že v Bełzecu se k zabíjení používal diesellový motor,⁵⁹² na dalším místě hovoří o benzinovém motoru,⁵⁹³ jinde zmiňuje v souvislosti s Treblinkou opět diesellový motor.⁵⁹⁴ V jedné z válečných zpráv o Treblince se objevila informace, že smrtící plyn používaný v tomto táboře je směsí jedovaté kapaliny smíchané s benzinem z motoru.⁵⁹⁵ Rudolf Reder z Bełzecu oproti tomu napsal, že viděl pouze kanystry s benzinem, jehož se denně spotřebovalo od osmdesáti do sta litrů: „*Nikdy jsem neviděl žádné lahve s plynem ani žádné příměsi, které by se vsypávaly dovnitř.*“⁵⁹⁶ Jednoznačnou odpověď na otázku, zda byl k zabíjení v plynových komorách táborů Operace Reinhardt používán benzinový, nebo diesellový motor, tedy dát nelze.

V Sobiboru místnost s motorem (Motorraum) přiléhala k budově s plynovými komorami. Výfuk tamního velkého motoru typu Otto byl napojen na trubkový rozvodný systém, jenž ústil do sprchovacích hlavic ve stropě plynovacích oddělení. Motor byl seřízen na chemikem určený „plynovací modus“ a otáčky. Za zavřenými dveřmi oddělení bylo možné získat v interiéru natolik silnou koncentraci smrtících výfukových plynů, obsahujících kysličník uhelnatý i uhličitý, že uvnitř natěsnaní lidé umírali asi dvacet až třicet minut.⁵⁹⁷

Není bez zajímavosti, že v Treblince se mohla plynová aparatura, jak toto zařízení nazval Jerzy Ragrodzki, nacházet mezi starými a novými plynovými komorami.⁵⁹⁸ Tuto informaci však nepotvrzuje další zdroj, jenž je výsledkem kolektivního svědectví bývalých „treblinkářů“, mezi nimiž nechyběli ani někdejší členové Totenjuden: „*Ve stropěch se nacházely otvory napojené rourami na spalovací motory, které se nacházely v přístavbách*

---

⁵⁹⁰ StAM, 33033/34, výpověď Edwarda Luczyńskiego, Zamość. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/XVI, s. 46.

⁵⁹¹ StAM, 33033/34, výpověď Alojzy Berezowského, Zamość. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/XVI, s. 90.

⁵⁹² RÜCKERL, s. 135.

⁵⁹³ Tamtéž, s. 108.

⁵⁹⁴ Tamtéž, s. 203.

⁵⁹⁵ ARAD, s. 363.

⁵⁹⁶ REDER, s. 53.

⁵⁹⁷ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 94.

⁵⁹⁸ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 106. AŻIH, 301/5483, výpověď Jerzego Ragrodzkiego, Warszawa, 23. 4. 1957, s. 5.

vedle každé budovy. ⁵⁹⁹ Hovoří se zde o přístavbách, tj. stavební části napojené na hlavní těleso. Rajgradského výpověď naopak budí dojem, jako by se strojovna nacházela v samostatné stavbě, i když i v tomto případě je možné, že měl na mysli plynovou aparaturu přiléhající ke stavbě nových plynových komor, situovanou na hranici prostoru mezi budovou s nimi a budovou se starými plynovými komorami.

5.4 Kremace v otevřeném prostoru (vývoj, technologické postupy)

Treblinka představovala poslední tábor Operace Reinhardt, ve kterém byla zavedena masová kremace zplynovaných obětí: „V lednu 1943 přijel Himmler se skupinou svých starších důstojníků. Prohlédli si tábor. Po jejich návštěvě byl vydán příkaz odstranit těla z hrobů. [...] začali odstraňovat těla z hrobů pomocí bagrů. [...] Bagry odstraňovaly těla a vrhaly je na zem, a tam, s dřevěnými nosítky, jsme házeli těla a jejich části dolů ke spalovačům a s dřevěnými vidlemi je vyhazovali na spalovače, zažehnuté sirkami.“⁶⁰⁰

Tak jako byl specialistou na výstavbu plynových komor Erwin Hermann Lambert, přezdíváný „létající stavební mistr“,⁶⁰¹ expertem na kremaci mrtvol obětí zabitých v táborech Operace Reinhardt byl Herbert Floss,⁶⁰² jenž v Treblince získal přezdívku „Bezvadný“ (v originále Tadellos), a to podle způsobu, jakým vyjadřoval svoji spokojenost

---

⁵⁹⁹ AŽIH, 209/38b, *Extermination camp at Treblinka. Sprawozdanie z dotychczasowych wyników dochodzenia w sprawie obozu śmierci dla Żydów w Treblince*, s. 4.

⁶⁰⁰ Výpověď Elijahu Rosenberga. The Nizkor Project: The Trial of Adolf Eichmann, Session 66 (Part 7 of 9). Dostupná z: <http://www.nizkor.org/hweb/people/e/eichmann-adolf/transcripts/Sessions/Session-066-07.html> [2017-2-6]

⁶⁰¹ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 162.

⁶⁰² Herbert Floss sloužil v koncentračním táboře Buchenwald, dále v Grafenecku, Hadamaru a Bernburgu, stejně jako v Bełżecu, Sobiboru a Treblince, kde byl vedoucím kremace. Zemřel 25. 10. 1943 při eskortě ukrajinských wachmanů ze zrušené Treblinky do Lublinu. Byl jimi přemožen a zastřelen, a to v důsledku pravděpodobné obavy wachmanů o to, že budou zplynováni. KLEE, *Euthanasie*, s. 555. Willi Mentz doplnil, že po zabití Flosse zatáhli Ukrajinci za záchrannou brzdu. BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Williho Mentze, Bochum, 30. 8. 1961. Śledztwo przeciwo Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2029, s. 4. Floss byl zmíněn obžalovaným Erichem Fuchsem v hagenském sobiborském procesu v souvislosti s Fuchsovým údajným plánovaným odjezdem se Sobiboru krátce poté, co sem ze Lvova přivezl motor určený k produkci výfukových zplodin. Podle své výpovědi z hlavního přelíčení čekal Fuchs na stanici Sobibor na vlak, neboť nákladník, kterým přivezl zmíněný motor, musel nechat v táboře, když v tom náhle přiběhl Floss se zprávou od Wirtha, aby se neprodleně vrátil do tábora, jelikož se Lvovský motor porouchal. Když se Fuchs vrátil k motoru u plynových komor, nařkl jej Wirth ze sabotáže a vyhrožoval mu, že bude prvním zaplynovaným, jestliže motor ihned neopraví. Když Fuchs motor opravil, odjel podle svých slov příštím vlakem ze Sobiboru. JuNSV Lfd.Nr.641, s. 23. Tato Fuchsova výpověď o okolnostech provázejících instalaci motoru se však rozchází s jeho dřívější a v pramenech často citovanou výpovědí z roku 1963, ve které řekl, že se účastnil pokusného plynování. Když byl v rámci hlavního líčení v hagenském procesu konfrontován s rozpornými výpověďmi, hájil se, že starší výpověď byla učiněna na základě vsugerovaných informací, týkajících se Ericha Bauera, stejně jako byla ovlivněna faktem náhlého odvezení Fuchse z jeho pracoviště za účelem výslechu, přičemž byl podle svých slov pod vlivem medikamentů. JuNSV Lfd.Nr.641, s. 26–27. Fuchsova manželka Anna však vypověděla, že ví určitě, „že byl Fuchs v Sobiboru více týdnů. To vím na 100 %. Mnohokrát mi ze Sobiboru psal. A já mu tam také vícekrát psala. Řekl mi také, že se podílel na stavbě tohoto tábora“. StAM, 33033/25, výpověď Anny Fuchsové, Berlin, 28. 3. 1966. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/XV, s. 11–12.

nad hořícím ohněm stravujícím těla.⁶⁰³ Druhou Flossovou přezdívkou byl Karl Marx.⁶⁰⁴ Zřejmě to byl on, kdo nejprve dohlížel nad přípravou kremačních jam v Sobiboru.⁶⁰⁵

Sobiborské otevírání masových hrobů doprovázel specifický jev vybuchujících gejzírů plynů, které se nahromadily v masových hrobech. Jelikož se zde začalo s jejich otevíráním už v horkém létě 1942, mělo to za důsledek vytvoření skutečného inferna prskajících sloupců plynů, které připomínaly páru unikající z bojlerů. Těla, pohřbená do masových hrobů, totiž nestačila dostatečně vychladnout, což se výrazně podepsalo na tomto neobvyklém jevu.⁶⁰⁶

Podle očitého svědectví Jankiela Wiernika se v Treblince nejprve začalo se zkušebním spalováním, které se nesetkalo s úspěchem. Nicméně byl učiněn zajímavý poznatek, že ženské mrtvoly hoří lépe než muži. Ženská těla proto byla používána na rozpal.⁶⁰⁷ Ženy totiž měly více tukové tkáně, a tak hořely lépe než muži. Proto si je dělníci zvykli klást na spodek hranice.⁶⁰⁸ O podobné zkušenosti hovořil i německý spalovač ze střediska „eutanasie“ Hartheim, Vinzenz Nohel, který vypověděl o transportu žen nakažených tyfem, které bylo snazší spálit než muže.⁶⁰⁹ Těla byla polévána benzinem, ale i tak mužské mrtvoly skoro vůbec nehořely. Práce navíc komplikovala přerušení v případě, že se na obloze objevilo letadlo. Potom musely být mrtvoly přikryty klestím.⁶¹⁰

Členové německého personálu přihlíželi těmto prvním zkouškám se spalováním, jako by stáli „u nějakého stroje, který špatně funguje“. Ani skutečnost rozdělení skupiny spalovačů do týmů, které mezi sebou soutěžily v počtu spálených těl, přičemž výsledky byly zaznamenávány na speciální tabuli, nikterak nezvýšila efektivitu práce.⁶¹¹ První treblinské zkoušky začaly podle Anniky Wienertové zřejmě již na konci roku 1942 a v jejich čele stál SS-Unterscharführer Otto Horn a expert SS-Oberscharführer Herbert Floss.⁶¹²

---

⁶⁰³ WIERNIK, s. 24.

⁶⁰⁴ KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 89.

⁶⁰⁵ Srov.: „Na téma toho, jak mohl vypadat proces spalování ostatků obětí zabitých v plynové komoře německého vyhlazovacího střediska v Sobiboru, se nezachovaly žádné dokumenty, výpovědi či svědectví.“ BEM, s. 460.

⁶⁰⁶ TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 53.

⁶⁰⁷ Srov. s výpovědí týkající se Sobiboru, kde se tamní Waldkommando podílelo na shromažďování materiálu, který mohl být používán ve třetím táboře k efektivnímu rozdělení kremačních ohňů: „Vykopávali jsme pařezy s pryskyřicí. Zřejmě to tam [v Lageru III] používali pro rozpal nebo něco takového, nevím...“ Rozhovor autora s Thomasem BLATTEM (očitým svědkem Sobiboru), 17. 4. 2008 v Sobiboru. Viz také RÜCKERL, s. 174.

⁶⁰⁸ SNYDER, s. 265.

⁶⁰⁹ KLEE, *Eutanasie*, s. 292.

⁶¹⁰ WIERNIK, s. 24.

⁶¹¹ Tamtéž.

⁶¹² WIENERT, s. 257.

Nalezením co nejefektivnějšího způsobu spalování se zabývala za tím účelem založená „Výzkumná stanice Akce Reinhard“ (Forschungsstation der Aktion Reinhard) se sídlem ve vyhlazovacím táboře Kulmhof, kde se konaly kremační experimenty, z nichž těžila Treblinka.⁶¹³ Původní spalovací rošt byl vyhotoven z kolejnic úzkokolejky, jež kdysi sloužila k převozu mrtvých těl do masových hrobů, které však nevydržely tíhu navršených těl.⁶¹⁴ Teprve koncept Herberta Flosse, spočívající v dlouhých jámách přemostěných betonovými bloky, na které byl položen rošt ze silných železničních kolejí, vnesl do treblinského spalování zcela jiný, megalomanský rozměr. Takřka naráz bylo pomocí bagru vyndáno z otevřeného hrobu tři tisíce těl, která pracovníci pokládali v hromadách na rošty a zapalovali je. Wiernik, který o sobě řekl, že není mladý člověk a v životě toho už hodně prožil a viděl, Flossův způsob spalování okomentoval těmito slovy: „*Větší peklo by nebyl schopen stvořit ani sám Lucifer. [...] U popela stojí bandité a smějí se d'ábelským smíchem [...] pijí vodku a nejvybranější likéry, zakusují to pamlsky. Hýří a baví se zahřátí ohněm. Dokonce i po smrti lze Žida nějak využít. Zima. Ostrá zima. Ale tady sálá teplo jako z pece. [...] Zahřívají se jim kati, pijí, jedí a zpívají.*“⁶¹⁵ Flossův recept, který se mu osvědčil již v Sobiboru, spočíval mimo jiné v rozdělení ohně v jámě pod roštem.⁶¹⁶ K podpoření hoření se užívalo nafty nebo benzínu.⁶¹⁷ V pramenech se objevuje zmínka o přítomnosti generálního velitele Stangla ve společnosti Flosse, jak společně přihlížejí kremačním experimentům.⁶¹⁸

Tento „hýřivý“ přístup německého personálu k masovému spalování v otevřeném prostoru, což byl způsob kremace zcela typický pro tábory Operace Reinhardt, lze vysledovat i ve svědectvích týkajících se vyhlazovacího tábora Sobibór. Zde si nechali službu konající esesáci postavit u kremačních roštů speciální budku, která jim sloužila jako zátiší a přístřešek před špatným počasím, ale i jako zdroj kratochvíle. Tato stavba se nacházela severně od plynových komor. Jeden z ukrajinských strážných ji nazval „čajovnou“: „*Vyndaná těla přivázejí k ohništi, vyhazují na zem a bleskově je ukládají na kolejnice po 1000–1500 osobách, rozpalují pod nimi nevelký oheň a lidé sami hoří, pálí se. Jen jeden pan Němec sedí v restauraci nad skleničkou rumu a vydává rozkazy: ,Ten špatně*

---

⁶¹³ KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 88.

⁶¹⁴ JuNSV Lfd.NR.746, s. 766. Michael Tregenza citoval Stangla, že se původní rošt z úzkokolejky kroutil pod vysokým žářem. TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 56.

⁶¹⁵ WIERNIK, s. 24–25. Srov.: „*Za chladných nocí zjara 1943 stáli poblíž těchto vater Němci, pili a hráli se u ohně.*“ SNYDER, s. 265.

⁶¹⁶ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 766.

⁶¹⁷ RÜCKERL, s. 225.

⁶¹⁸ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 790.

pracuje, zastřelit. Jiný se nesměje – utopit v kádi s vodou, třetí je slabý – pověsit. ⁶¹⁹
Důsledky takto rozměrného spalování působily negativně nejen na vězně, kteří neměli možnost skrýt se před spalujícím žářem a dusivým dýmem z pálicího se lidského masa, ale i pro některé ukrajinské strážné, jak dokládá následující citace: *„Masová kremace se uskutečňovala v obrovských plamenech, které šlehaly tak vysoko, že mohly být vidět široko daleko, obzvláště v noci. Ukrajinci na svých strážních věžích mohli pocítit plameny, kdykoliv se vítr otočil jejich směrem, což jim způsobovalo těžkosti s dýcháním.*“ ⁶²⁰

Tekutiny, které byly produktem spalování, stékaly z hranic a vpíjely se do podloží, jak odhalily archeologické výzkumy provedené v Sobiboru. Wojciech Mazurek autorovi popsal, že *„tam, kde bylo stanoviště spalování, je písek prosycen do hloubky tři metrů třiceti nahnědo, na černo a různě je tak obarven. To se vpíjelo z těch hranic“.* ⁶²¹

Flossův přínos do kremačních technik se v Treblince den ode dne zdokonaloval, jak konstatoval další očitý svědek, Chil Rajchman: *„Hranice se přemísťují blíže k hromadným hrobům, aby trasa mezi nimi byla co nejkratší a neztrácel se čas. Jednoho dne byla postavena hranice v blízkosti jámy, do níž bylo naházeno více než dvě stě padesát tisíc těl. Hranice byla vybudována v souladu s instrukcemi. Večer byl rozdělán oheň. Ale vítr vanul tak silně, že oheň se rozšířil do jámy. Krev čtvrt milionu lidí vzplanula a hořela až do druhého dne večer.*“ ⁶²²

Očitý svědek treblinského sektoru smrti Pinchas Epstein během rozhovoru s autorem vzpomínal na moment, kdy se v Treblince objevil specialista na kremaci: *„Přivedli specialistu. Herbert Floss. A on začal likvidovat... tam byly jámy... Co bych vám vykládal. Největší hrob byl z Piotrkowa [...] z Čenstochové a okolí, a vše bylo v jednom hrobu. [...] Ta těla, ty mrtvolky pokryly pod zemí chlórem. A ten chlór, ten uspíšil, že všechna těla shnila. A shnilé tělo hoří jako benzin. [...] A byl tam bagr, dva bagry, které vyndávaly ta těla. A ten Herbert Floss byl specialistou. Potom tam byla farma. Jakmile byla Treblinka zlikvidována, byla tam farma, za kterou byl odpovědný Ukrajinec. [...] jakmile vyprázdnili ten hrob, byl přikryt a zaorán. Byly tam vysázeny všelijaké rostliny. [...] Zpočátku byla všechna těla házena do jam. Pak položili koleje a přivedli specialistu [...] A ten smrad! Člověk je silnější, než si myslí. [...] Ty rošty byly z betonu. [...] Z betonu a železničních kolejí a na to se vršila do pyramidy těla. A to se polilo benzinem nebo naftou a hořelo to jako benzin. Jakmile byl hrob vyprázdněn, zasypal se a povrch se zahladil, takže nezůstalo*

⁶¹⁹ BEM, s. 433.

⁶²⁰ SCHELVIS, s. 112.

⁶²¹ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

⁶²² RAJCHMAN, s. 116–117.

takřka nic. Snažili se, aby nezůstaly žádné stopy. [...] Víte, když se pálí kost, může se stát, že zůstane takřka celá. Ta se pak musela rozemlít a drť se sypala do jam. [...] Popel namletý na prach se pouze mísil se zemí.“⁶²³

Závěr předchozí citace souhlasí s poznatky forenzní archeoložky Caroline Sturdy Collsové, která v Treblince prováděla výzkum zaměřený mimo jiné na lokalizaci masových hrobů, plynových komor a jiných klíčových objektů. Podle jejího odborného stanoviska je k úplnému zpopelnění lidských ostatků zapotřebí extrémně vysokých teplot, které zřejmě nemohly treblinské spalovače vyvinout.⁶²⁴ Collsová dodává, že nálezy kousků ohořelých kostí na povrchu a v puklinách pomníku potvrzují hypotézu o komplikacích při snaze o úplnou likvidaci lidských ostatků prostřednictvím kremace. Důkazní materiál taktéž ukázal, že ne všechny mrtvoly byly exhumovány a postoupeny kremaci, takže je dosti pravděpodobné, že se některé masové hroby zachovaly.⁶²⁵ Nemožnost zahlazení všech stop po zločinu byla taktéž ústředním motivem, jež Collsovou přiměl zhostit se výzkumu v Treblince, jak se svěřila autorovi: „*Co mě poprvé, když jsem navštívila Treblinku, přimělo, abych pracovala tam a ne jinde, bylo odhalit, co tam může být ukryto, protože hledisko historiků předpokládá, že všechny stopy byly zničeny, ale to vlastně není možné, zahladit všechny stopy po takové likvidaci. Chtěla jsem tam jít a dokázat to, ale Židé pro to nemají příliš pochopení, protože ta místa nechtějí narušovat. Navíc, i kdybychom mohli kopat, nebylo by možné říci, kde začít. Museli jsme vědět, kde jsou masové hroby, nicméně Treblinka je jedním velkým hřbitovem.*“⁶²⁶

Oheň kremačních roštů byl přinejmenším v jednom případě také využit jako způsob potrestání člena Totenjuden, jak dokládá výpověď Arona Czechowicze: „*Jednoho za trest spálili zaživa. Jeden Němec si všiml, že pouze předstírá, že pracuje, a jen tak markýruje. Jeden Němec Scharf [sic!] to viděl, nařídil ho chytit, zbil ho, svázal mu ruce k nohám, SS-man rozkázal raz-dva-tři, rozhoupali ho a hodili do ohně. Jak on zakřičel! Vzplály mu vlasy. Viděl jsem to na vlastní oči.*“⁶²⁷

Podle Tomase Vojty, z něhož čerpá Annika Wienertová, působily zpočátku potíže se spalováním treblinských mrtvol tyto tři aspekty: především se jednalo o období mimořádně chladné zimy, zadruhé specialisté čelili dosud bezprecedentní výzvě spálení tak vysokého počtu těl, který nabízela Treblinka, a zatřetí se táborový personál nejprve spoléhal pouze

⁶²³ Rozhovor autora s Pinchase EPSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě.

⁶²⁴ STURDY COLLS, Caroline, *Gone but not Forgotten: Archaeological approaches to the site of the former Treblinka Extermination Camp in Poland*, in: Holocaust. Studies and Materials, vol. 3, 2013, s. 267.

⁶²⁵ KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 214.

⁶²⁶ Rozhovor autora s Caroline STURDY COLLS (forenzní archeoložkou), dne 25. 3. 2017 ve Varšavě.

⁶²⁷ AŽIH, 301/688, výpověď Arona Czechowicze, Łódź, 16. 7. 1945, s. 7.

na materiál a zařízení, který měl tábor k dispozici. Teprve později byla importována těžká technika, stejně jako silné železniční koleje. Ty sehnal Christian Wirth prostřednictvím velitele trestaneckého pracovního tábora Treblinka I, Theodora van Eupena.⁶²⁸

Sobibór měl v porovnání s Treblinkou mnohem snazší úkol při uskutečňování kremace tamních obětí. Tento fakt byl jednak způsoben skutečností, že v táboře bylo za celou dobu jeho existence zabito podstatně méně Židů (max. 250 000), jednak tím, že nové oběti se již od října 1942 odnášely přímo na spalovací rošty, takže zde nebylo zapotřebí současně exhumovat tak vysoký počet Židů jako v Treblince či Bełżecu. Jeden z nejobávanějších členů sobiborského personálu, Hubert Gomerski, vypověděl, že zaslechl rozhovor mezi posledním sobiborským velitelem Reichleitnerem a Gustavem Wagnerem, ve kterém se velitel k Wagnerovi obrátil se slovy, že počítal s výrazně vyšším počtem zabitých v Sobiboru, ale že většina Židů byla vyhlazena v Treblince.⁶²⁹

V Bełżecu musely být exhumovány všechny v táboře zabitě oběti, přičemž jejich počet se pohyboval kolem 600 000. Avšak jejich následné spalování již probíhalo po uzavření plynovacího provozu, takže v „kremační fázi“ se bełžecká posádka věnovala výhradně kremaci exhumovaných Židů. Treblinka však čelila, řečeno Aradovými slovy, „nejtěžšímu úkolu“. Snoubila se zde nutnost exhumovat ještě více obětí než v Bełżecu, zpopelnit je na žárovištích, a to vše se současně probíhající plynovací akcí.⁶³⁰

V Treblince se nacházely až tři bagry, které figurovaly ve výjezdním výkazu vztahujícímu se k likvidaci tábora. Jeden z nich Treblinku opustil již 29. června 1943, tedy ještě před dokončením kremační akce. Byl odeslán do německé firmy sídlící v Berlíně-Neukölnu.⁶³¹ Ačkoli ještě v den treblinské vzpoury 2. srpna 1943 nebyla všechna těla z masových hrobů spálena, krátce předtím uspořádali členové německého personálu oslavu,⁶³² jež završovala splnění větší části tohoto neobyčejně obtížného úkolu, jenž se zpočátku, v době experimentů s kremačními metodami, zdál takřka neproveditelný. Několik snímků z této oslavy je součástí alba Kurta Franze a jsou na nich vidět hromady písku z otevřených masových hrobů, ale především bagry, které se podílely na exhumaci

---

⁶²⁸ WIENERT, s. 258.

⁶²⁹ BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Huberta Gomerského, Hutzbach, 20. 9. 1961. Śledztwo przeciwko Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX-2029, s. 113.

⁶³⁰ ARAD, s. 185.

⁶³¹ AŽIH, 209/38b, *Extermination camp at Treblinka. Sprawozdanie z dotychczasowych wyników dochodzenia w sprawie obozu śmierci dla Żydów w Treblince*, s. 5. Annika Wienertová uvedla, že jeden z treblinských bagrů byl odeslán do Bełżecu. WIENERT, s. 243.

⁶³² WIERNIK, s. 30.

těl, a to s pózujícími esesáky.⁶³³ Oslava ke spálení 75 % těl z treblinských hrobů⁶³⁴ v Treblince vycházela z tradic, které si Němci oblíbili již během svého působení v programu „eutanazie“.

Když bylo 20. prosince 1940 uzavřeno středisko v Grafenecku, v rámci vánoční rozlučkové oslavy, na kterou byl jako host pozván August Becker, byla oslavena desetitisící mrtvola. Spalovač mrtvol Schwarz byl obřadně oblečen do taláru a vyhrávala dechovka.⁶³⁵ K této události se zřejmě váže i informace, že v jednom ze středisek „eutanazie“ oslavil personál desetitisící kremaci tím, že mrtvé tělo ozdobil květinami.⁶³⁶ Stejně tak se ale mohlo jednat o oslavu ve středisku Hadamar, kde byla v srpnu 1941 za doprovodu hudby oslavena taktéž desetitisící mrtvola. Maxmilian Lindner vypověděl, že členové T4 se večer shromáždili v hale, kde každý obdržel lahev piva, se kterou se odebral do sklepa. „*Tam byla na nosítkách nahá mužská mrtvola s hydrocefalem. Nejprve jsem si pomyslel, že je jistě skutečnou a nikoli jen papírovou* [zřejmě míněno zemřelým nepřirozenou smrtí] *mrtvolou. Mrtvý byl spalovači položen do žlabu a vsunut do spalovací pece.*“⁶³⁷ Tyto oslavy si ve své podstatě nijak nezahladily s oslavou, která o několik let později proběhla v písečných dunách treblinského sektoru smrti.

---

⁶³³ Snímky z oslavy pocházejí z alba Kurta Franze a jsou dostupné například z: <http://www.deathcamps.org/treblinka/excavators2.html> [2017-2-6]. Annika Wienertová však upozorňuje, že podle závěrů düsseldorfského soudu ukazují snímky bagrů stroje při kopání hrobů, nikoli při exhumaci těl, což by znamenalo, že snímky musely být pořízeny před rokem 1943. WIENERT, s. 48.

⁶³⁴ WIERNIK, s. 30.

⁶³⁵ KLEE, *Euthanasie*, s. 236.

⁶³⁶ SNYDER, s. 252.

⁶³⁷ KLEE, *Euthanasie*, s. 257.

6 Vzpouora

Treblinské a sobiborské vzpouré předcházelo několik individuálních, popřípadě skupinových snah vězňů o útěk z tábora. Tyto útky však měly v porovnání s důsledky obou vzpour na vyhlazovací infrastrukturu marginální dopad a byly ojedinělé. Pro lepší ilustraci situace, ve které se vězni ocitli a jež je dovedla až k realizaci hromadné vzpoury, je však vhodné nastínit přehled útěků jak v táborech Operace Reinhardt, tak ve vyhlazovacím táboře Kulmhof, aby byla zřejmá bezvýchodnost situace vězňů všech těchto typologicky příbuzných táborů. Nakonec neměli jinou možnost, než se pokusit o záchranu zoufalým a hromadným útkem. Statistika všech předchozích útěků, stejně jako nízká bilance přeživších ze zmíněných táborů samy o sobě dostatečně vypovídají o smrtícím potenciálu táborů okamžitého vyhlazení, z nichž dva nejmodernější postihla hromadná vězeňská vzpoura.

Počet těch vězňů, kterým se podařilo uprchnout během vzpoury, nebo v rámci dřívějšího individuálního útěku, se však ještě snížil v důsledku doznívajících válečných událostí, což mělo za následek, že konce války se dožila jen hrstka očitých svědků vyhlazovacích táborů z řad vězňů.

Mezi tábory Operace Reinhardt existovalo další pojítka, které představovala vzájemná výpomoc s likvidací vězňů, kteří zůstali v táboře po vlastní vzpouré, anebo po uzavření provozu. Táborový personál si uvědomoval obtížnost realizace likvidace většího počtu vězňů v prostředí, s nímž byli vězni dobře obeznámeni, a tudíž se nedalo očekávat, že proběhne bez projevů odporu. Někteří vězni se navíc podíleli na demontáži „domovského“ tábora, a tím na rozebrání plynových komor, které tak již nemohly sloužit k jejich likvidaci. Problém byl vyřešen jejich přesunem do jiného, příbuzného tábora, jehož určení, a tím i účel svého transferu, však zkušené vězni snadno prohlédli, jak dokazuje událost s belžeckými pracujícími Židy poslanými k likvidaci do Sobiboru potom, co byl Belžec uzavřen.

Někdejší členové zaniklého belžeckého tábora se už v průběhu samotného transportu do Sobiboru pokoušeli utéct z vagonů, přičemž *„některé útky musely být úspěšné, jak ukazuje případ Hirszman a Herca. Samotní SS-mani vypověděli, že tento transport byl velmi obtížný a že celou cestu do Sobiboru museli střílet do uprchlíků“*.⁶³⁸ Samozřejmě nepomohlo ani Wirthovo ujišťování tří set až tří set padesáti členné skupiny židovských

---

⁶³⁸ KUWAŁEK, *Obóz zagłady*, s. 47.

pracovníků o tom, že jakmile dojde k uzavření Belžecu, budou přemístěni do pracovního tábora. Cílovou stanicí byl ve skutečnosti Sobibór, jehož reputace předčila Belžec. Vězni se tudíž rozhodli, že dají přednost zastřelení před smrtí v plynové komoře. Táborový personál také rychle pochopil, že jejich vzdor by byl špatným příkladem pro sobiborské vězně, a tak je zastřelili přímo na táborové rampě.⁶³⁹

Možnost útěku v rámci přesunu z aktuálně zaniklého vyhlazovacího tábora do druhého tak skýtala poslední šanci k pokusům o záchranu, jak dosvědčuje zmíněný případ. Podobná situace nastala i v Treblince, jež „zavřela“ krátce před Sobiborem, který byl zrušen jako poslední tábor Operace Reinhardt a mohl tak sloužit k vyhlazení zbytkových vězeňských komand z Belžecu a Treblinky.

Mnozí treblinští vězni, kteří v táboře zůstali po srpnové vzpouře a podíleli se na demolici tábora, byli do Sobiboru posláni na podzim 1943. O jejich příjezdu vypovídal člen německého personálu Franz Suchomel. Podle něj byli treblinští Židé doprovázeni bývalým židovským vrchním kádem treblinského dolního tábora Blauem, který se se „svými“ Židy zahlásil sobiborským autoritám na práci. Židé byli rozděleni do pracovních čet a nepochybně se podíleli na demontáži Sobiboru. K jejich likvidaci došlo po splnění úklidových prací spojených s rozebráním tábora: *„Jejich likvidace byla provedena na etapy. Během rána byli Židé, kteří pomáhali s demolicí tábora, vedeni na popravu jako první. Pak byli v Lageru I zastřeleni Židé, kteří pracovali ve všemožných dílnách, v kuchyni a v prádelně. Jak jsem řekl na začátku, byl jsem svědkem toho, jak byli Židé, kteří mi byli přiděleni, vyvedeni Ukrajinci z ševcovského baráku. Po chvílce se Ukrajinci vrátili a vzali Židy z obsluhy kuchyně na jejich popravu. Opět po chvílce odvedli židovská děvčata z prádelny, aby byla popravena. Pak už jsem neslyšel žádné výstřely a operace byla uzavřena.“*⁶⁴⁰ Takový by byl zřejmě osud všech pracujících Židů, i těch, kteří se zachránili během vzpoury, kdyby ji byli bývali nepodnikli.

---

⁶³⁹ SCHELVIS, s. 145–146.

⁶⁴⁰ Tamtéž, s. 189–190. Srov.: „Brzy ráno 23. listopadu oznámil Gustaw Wagner popravu poslední skupiny vězňů, která byla v tuto chvíli zredukována na 30 a uvězněna v železničním vagonu. Toho dne, aby si nacisté úkol usnadnili, přinutili Židy dělat velmi těžkou, jakéhokoliv smyslu zbavenou práci. Následně byli vězni, vyčerpání nadlidským úsilím, odvedeni na pláň na území Lageru III. Jelikož tou dobou byly již ostatní dráty odstraněny, němečtí poddůstojníci SS: Jührs, Zierke a Sporleder utvořili za pomoci ukrajinských strážníků desetimetrový koridor vedoucí k popravčímu místu. To bylo tvořeno roštem z kolejí úzkokolejky. Podle rozkazu se vězni po pěti pokládali na kolejnice. Každá skupina vězňů byla následně střelena do zátylku. Popravy, kterých se aktivně účastnil Wagner s Ukrajinci: Bodessou a Kaiserem, trvaly okolo hodiny. Následně byla těla Ukrajinci zapálena. Tělesné pozůstatky a kolejnice poté Ukrajinci zakopali na území někdejšího Lageru III.“ BLATT, Thomas (Toivi), *Sobibór. Zapomniane powstanie*, Włodawa 2003, s. 133–134.

V případě prvního tábora Operace Reinhardt, Bežec, ⁶⁴¹ kde nedošlo k masové vzpouře, se tato okolnost kontrastně odrazila na celkovém počtu známých přeživších, který byl natolik nízký, že je možné uvést každého z nich jmenovitě. ⁶⁴² Byli jimi: členové obsluhy Chaim Hirszman, který zemřel krátce po válce v Polsku, ⁶⁴³ dále Rudolf Reder, ⁶⁴⁴ jehož poslední zaznamenané bydliště bylo v kanadském Torontu. Reder byl taktéž znám pod svým novým jménem Roman Robak. ⁶⁴⁵ Třetím přeživším byl jistý Spilke z Lvovského tábora v ulici Janowska, který v Bežecu montoval mlýnek na drcení nespálených kostí. V roce 1946 žil v Maďarsku. ⁶⁴⁶ Čtvrtým svědkem byl Bachner z Krakova. Ten se objevuje v románu Thomase Keneallyho *Schindlerův seznam* jako lékárník, který se vrátil do krakovského ghetta po osmi dnech od své deportace z Prokocimské ulice do Bežecu. Říkal, že viděl největší ze všech hrůz, „v očích se mu zračilo šílenství a vlasy mu během těch několika dní zeshedivěly.“ Když čekal na svou řadu do plynových komor, znejistěl. Rozhodl se proto jít na latrínu, kde se spustil do jámy, ve které zůstal tři dny, po krk ponořený ve výkalech a s obličejem posetým mouchami. „*Spal vestoje, zaklíněný v jámě ve strachu, že se utopí. Nakonec jednou v noci vylezl ven.*“ Z Bežecu se mu podařilo dostat ven po kolejích. Všem v ghettu bylo jasné, že prošel jen díky tomu, že přišel o rozum. „*Něčí ruka – snad nějaké venkovanky – ho umyla a oblékla na zpáteční cestu do čistých šatů.*“ ⁶⁴⁷ Bachner se nedožil konce války, ⁶⁴⁸ stejně tak jako dvě ženy z obce

---

⁶⁴¹ Mezi okolními obyvateli se pro něj dodnes používá název „Wzgórze Kozielsk“ jako alternativní označení. Starší lidé, kteří vyprávějí o dobách fungování tábora, užívají obratu „tábor na Kozielsku“. KUWAŁEK, *Obóz zagłady*, s. 11, pozn. 19.

⁶⁴² Nejméně výpovědi pochází od vězňů z Bežecu, kde oproti dvěma stům vězňům, kterým se podařilo utéci dohromady ze Sobiboru a Treblinky, uteklo sotva pět. REDER, s. 11. Přestože některé prameny hovoří o hromadných akcích odporu, které se uskutečnily ve vyhlazovacím táboře Bežec, zvláště pak o vzpouře vězňů ze sektoru smrti z června 1942, je obtížné tyto informace ověřit a hlouběji analyzovat. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 224, 280. Arad uvedl, že vězni určení v Bežecu k odklizení mrtvol se uchýlili ke spontánnímu odporu a útěku dne 13. 6. 1942. Podle zprávy polského odboje byli svoláni k odstranění mrtvol zavražděných žen a dětí, které se navzájem držely za pasy a krky, pravděpodobně díky prenatalním reflexům, načež vězni zaútočili na stráž. Při následném zápase mělo zemřít čtyři až šest Němců a skoro všichni Židé. Některým z nich se však přece jen podařilo uprchnout. Arad nevyloučil, že tato událost mohla souviset se zhruba měsíčním přerušением provozu v Bežecu, stejně jako potřeba výstavby nových plynových komor. ARAD, s. 265–266.

⁶⁴³ KUWAŁEK, *Obóz zagłady*, s. 43, pozn. 86. Viz také ARAD, s. 274. Hirszmanova druhá žena Pola o manželově útěku vypověděla: „*Posádka a vězňové odjeli vlakem z vlastního tábora do tábora v Sobiboru. Němci jim řekli, že jedou do práce. Avšak vězňové, kteří viděli, že jedou na Chełm, se dovtípili, kam je vezou. Manžel se rozhodl utéct.*“ AŽIH, 301/1476, výpověď Poly Hirszman, po 19. 3. 1946. Kopie v APMM, VII/0-256, s. 7.

⁶⁴⁴ Existují jen dvě sepsaná svědectví od bývalých vězňů Bežecu. Rederovo svědectví a neúplná Hirszmanova zpráva. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 218.

⁶⁴⁵ KUWAŁEK, *Obóz zagłady*, s. 63. Podle Kuwałka si Rudolf Reder změnil jméno na Romana Robaka po tom, co byl komunistickým režimem označen za „buržuu“, což souviselo s jeho podnikatelskými záměry. Více viz KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 314.

⁶⁴⁶ KUWAŁEK, *Obóz zagłady*, s. 49, pozn. 104. Reder v souvislosti se Spilkem používá označení Janovský tábor. REDER, s. 68.

⁶⁴⁷ KENEALLY, Thomas, *Schindlerův seznam*, Voznice, Praha 2009, s. 132–133.

Żółkiew,⁶⁴⁹ Mina Astman a Malka Talenfeld.⁶⁵⁰ Z tábora se dále zachránil chasidský rabín Izrael Szapiro a neznámý Žid z Lubycze Królewské. Jistý otazník pak visí nad osudem Sylka Herce z Krakova,⁶⁵¹ který utekl z transportu mířícímu z Bełżecu do Sobiboru společně s Chaimem Hirszmanem.⁶⁵² Za zmínku též stojí třináctiletý chlapec Lejb Wolsztajn (Welsztein⁶⁵³) ze Zamošće, který jako jeden z prvních uprchlíků z tábora podal hlášení prezidentovi zámošćského Judenratu.⁶⁵⁴ Je znám taktéž případ přeživší Sarah Ritterbandové.⁶⁵⁵ Chris Webb ve své knize ještě zmiňuje jistého Szmirera, jednadvacetiletého muže, kterého potkal Žid jménem Podgórski v lublinském ghettu.⁶⁵⁶ Jeho další osudy jsou neznámé, zřejmě zahynul během likvidace lublinského ghetta 9. listopadu 1942.

Sanio Ferber, přeživší lvovského ghetta, se na přelomu let 1942 a 1943 setkal s uprchlíkem z Bełżecu, který v táboře vytrhával mrtvolám zlaté zuby, a jemuž se, stejně jako Rederovi, podařilo uprchnout ve Lvově, kam odjel s Němci.⁶⁵⁷ Jako další, potenciální přeživší svědek vyhlazovacího tábora Bełżec v literatuře vystupuje Józef Honig,⁶⁵⁸ který tvrdil, že byl na jaře 1942 deportován z ghetta v Piaskách do vyhlazovacího tábora Bełżec, kde strávil jeden den, načež z tábora uprchl transportem s vytríděnými věcmi po

---

⁶⁴⁸ REDER, s. 11. ARAD, s. 273. MARANDA, s. 84. Podle Roberta Kuwałka zemřel Bachner v krakovském ghettu. Kuwałek se setkal s jistou stařenkou, která přijela z Izraele, a ta mu říkala, že je Bachnerovou sestřenicí. Když se jí zeptal, co se s ním stalo, řekla mu dokonce jeho jméno a že zahynul v době likvidace ghetta. Rozhovor autora s Robertem KUWAŁKEM (historikem), dne 13. 11. 2010 v Lublinu.

⁶⁴⁹ REDER, s. 11. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 264.

⁶⁵⁰ ARAD, s. 273.

⁶⁵¹ Po svém útěku z transportu se Sylko Herc setkal s Edwardem Luczyńským, který tvrdil, že Sylko byl jediným, kdo z transportu utekl. StAM, 33033/34, výpověď Edwarda Luczyńského, Zamošć. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/XVI, s. 47–48.

⁶⁵² KUWAŁEK, *Obóz zagłady*, s. 45–46.

⁶⁵³ BLATT, *Zapomniane powstanie*, s. 26.

⁶⁵⁴ KUWAŁEK, *Obóz zagłady*, s. 59.

⁶⁵⁵ BLATT, *Zapomniane powstanie*, s. 26. Sarah Ritterbandovou zmiňuje i Michael Tregenza. Podle něj pocházela ze Lvova a podala výpověď v roce 1960 v Izraeli. V ní sdělila, že strávila v táboře rok do léta 1943 a do doby likvidace pracovala v prádelně. Z Bełżecu putovala do Trawník a odtud do Osvětimi. Poté přežila pochod smrti do Bergen-Belsenu. V mnichovském bełżeckém procesu z roku 1965 nevypovídala z toho důvodu, že její paměť byla dosti ovlivněna brutálním zacházením v Bełżecu. Přesto byla schopna rozpoznat Oberhausera, stejně jako si vzpomněla na příhody z jejího několikaměsíčního pobytu v Bełżecu. TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 57, 77.

⁶⁵⁶ WEBB, Chris, *Belzec. The Death Camp Laboratory*, England 2011, s. 107–108. Podle Roberta Kuwałka je možné, že se jednalo buď o Eliasze Szmirera, nar. v roce 1911 v Lublinu, nebo o Abrama Mojżesze Szmirera, nar. v roce 1913 tamtéž. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 260–261, pozn. 10.

⁶⁵⁷ KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 227.

⁶⁵⁸ Robert Kuwałek o něm řekl, že bydlel v Lublinu. Podotkl však, že jeho svědectví bylo přinejmenším zvláštní. Nedalo se ověřit. Stálo v něm, že Honig jel transportem z Piasek a viděl, jak jeho matku, sestru a snoubenku hnali do plynové komory a že on později odjel schovaný pod oblečením. Kuwałek byl však toho názoru, že spíše vyskočil z transportu, který jel do Bełżecu. Rozhovor autora s Robertem KUWAŁKEM (historikem), dne 13. 11. 2010 v Lublinu.

obětech.⁶⁵⁹ Svědek J. C. v roce 1970 vypověděl, že kdysi potkal uprchlíka z Bełżecu, který přijel s transportem Židů z Varšavy. Potom, co mu nařídili, aby se vysvlékl a postavil se do fronty čekající na lázeň, rozhodl se pod příkrovem šera vrhnout se k vlaku, který jej přivezl. Esesmani začali na uprchlíka střílet, ale netrefili. Skočil mezi vagony a pak se v jednom z nich ukryl. Pověsil se v něm na háky a visel na nich, zatímco esesmani prohlíželi z obou stran vagony. Když vešli do toho, ve kterém se ukrýval na hácích, a neviděli ho na podlaze, zase zabouchli dveře a běželi dál. Pak se nahý posadil na podlahu a odjel vlakem z tábora ven ve směru stanice Zawada.⁶⁶⁰

Celkem lze hovořit o okolo patnácti známých přeživších,⁶⁶¹ kteří byli v přímém kontaktu s tímto vyhlazovacím táborem, ve většině jako vysídlenci určení k okamžité likvidaci, popřípadě vězni přinucení podílet se na udržování vyhlazovacího provozu či pracovníci představující technické zázemí tábora.⁶⁶² Přitom je zapotřebí uvést, že Bełżec měl po Treblince nejvyšší „produktivitu“ smrti, která se odhaduje na 434 508⁶⁶³–600 000 osob.

Z výše uvedené bilance je možné odvodit, jaký by byl nakonec počet přeživších Sobibor či Treblinku, kdyby zde nedošlo k propuknutí masových vzpour. Ilustrativní bilance produktivity smrti táborů Operace Reinhardt, prezentovaná na příkladu Bełżecu, totiž výmluvně ukazuje, nakolik byly vyhlazovací tábory smrtící a jak nepatrnou, prakticky nulovou šanci měli jejich vězni na útěk, což si sami velmi brzy uvědomili. Začli proto osnovat plány na hromadný útěk, jenž se mnohým jevil jako jediné východisko z již tak bezvýchodné situace. Vzpoura, snaha o likvidaci vyhlazovacího potenciálu těchto táborů, stejně jako touha po zabití nacistických katů, se zdála být jediným možným aktem vzdoru,

---

⁶⁵⁹ KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 317–318, pozn. 23.

⁶⁶⁰ APMM, VII/0-71, výpověď J. C. ze dne 27. 8. 1970, s. 1.

⁶⁶¹ Podle Anniky Wienertové přežili tábor jen tři vězni. WIENERT, s. 31.

⁶⁶² Jsou taktéž známi svědci, kteří se podíleli na výstavbě tábora. Patří mezi ně například Stanisław Kozak, jenž podrobně popsal původní plynové komory. KRAUS – KULKA, s. 59. Robert Kuwałek se nechal slyšet, že další takový svědek bydlel ve Wielkich Oczach a náhrával s ním rozhovor Moskowitz. Tento dokumentarista měl záměr zaznamenat to, co ve svém dokumentu *Šoa* vynechal Claude Lanzmann. Jan Głąb, Czechow, Ragan, to jsou další jména osob, s nimiž se setkal Michael Tregenza a které se podílely na výstavbě prvních plynových komor v Bełżecu. Rozhovor autora s Robertem KUWAŁKEM (historik), dne 13. 11. 2010 v Lublinu.

⁶⁶³ Toto číslo uvedl Höfle v telegramu do Berlína v lednu 1943. KUWAŁEK, *Obóz zagłady*, s. 54. Hermann Julius Höfle byl jedním z klíčových členů Globocnikova personálu. Podle Poprzecznyho byl po Wirthovi „nejhrozivějším a nejmocnějším mužem u Globocnikova ‚zločineckého dvora‘“. Byl ženatý a měl čtyři děti. Přišel však o dvojčata, což vnímal jako trest za vyhlazení tisíců židovských dětí, které poslal na smrt do táborů Operace Reinhardt. Při pohřbu dvojčat měl údajně prohlásit, že situace je trestem za varšavské děti. POPRZECZNY, s. 114, 116. Podle Michaela Tregenzy se jednalo o dívčí dvojčata, jež se jmenovala Waltraude a Sieglinde. Zemřela na záskrt a po jejich pohřbu na konci roku 1942 v Lublinu se Höfle nervově zhroutil. TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 76. V roce 1962 spáchal ve vyšetřovací vazbě v Rakousku sebevraždu. RÜCKERL, s. 119.

poslední nadějí ve volbě nechat se „vést jako ovce na porážku“, nebo se pokusit probít z tábora ven vlastními silami.⁶⁶⁴

V historii táborů okamžitého vyhlazení nebylo obvyklé, aby některý vězeň prošel dvěma či více tábory tohoto druhu po sobě, s výjimkou bełžeckých a treblinských vězňů ze zbytkových komand, kteří byli zabiti v Sobiboru. Je to jeden ze specifických jevů, kterým se tábory okamžitého vyhlazení lišily od jiných nacistických táborů, jejichž vězni mnohdy prošli několika koncentračními tábory. Zpravidla se nestávalo, aby byli židovští vězni přemístěni z vyhlazovacího tábora do koncentračního, což je pochopitelné z důvodu udržení tajemství, jakým byly tábory smrti vázány, a především vzhledem ke skutečnosti praxe okamžitého vyhlazení vysídlenců po jejich příjezdu.⁶⁶⁵ Tím méně věrohodná se zdá informace Huberta Gomerského o přesunu části vězňů ze sobiborského úklidového komanda, které zde zůstalo po vzpouře, do Osvětimi.⁶⁶⁶

Přesto se objevily výjimky, obvykle zapříčiněné mimořádným sledem událostí. Je znám případ vězně z Bełzecu, rabína Izraela Szapira z Błażowé, který byl deportován z ghetta ve Lvově do Bełzecu, kde jej Němci vybrali na práci do komanda třídícího oděv. Rabín Szapiro po několika dnech z Bełzecu utekl (ukryl se ve vagoně pod oblečením) a vrátil se do Lvovského tábora na ulici Janowska, kde jej ukryli tamní vězni. Z Janowské ulice se dostal do koncentračního tábora Buchenwald, kde se dočkal vysvobození. Tyto informace byly získány jedním studentem v rámci projektu prof. Jaffy Eliacha. V rozhovoru, který student s Szapirem pořídil, se však objevuje několik nesrovnalostí. Je v něm zaznamenáno, že vězni v Bełzecu chodili s oholenými hlavami a v táborovém oděvu, ačkoliv obecně se má za to, že členové vězeňských komand tohoto tábora nosili vlastní šaty, a nikde se neobjevuje, že by byli oholení. Není však jasné, zda tyto informace podal přímo Szapiro, či zda byly doplněny oním studentem.⁶⁶⁷

Herman Posner, narozený v roce 1909, ve své výpovědi uvedl, že byl 14. března 1943 deportován do Sobiboru, aby tam pracoval jako truhlář. Po válce, ve spojitosti s možným kompenzačním vyrovnáním, uvedl, že byl jak na Majdanku, tak v Buchenwaldu, a to po Sobiboru. Zajímavé je taktéž tvrzení Chaskiela Mencheho, který po válce uvedl, že je jediným přeživším Sobiboru a že není nikdo, kdo by mohl jeho přítomnost v táboře v té době potvrdit. Navíc tvrdil, že byl vězněn v koncentračním táboře Gross-Rosen. Během

---

⁶⁶⁴ Viz PECZERSKI, s. 94.

⁶⁶⁵ Srov.: „*Například v Osvětimi uniklo 15 až 25 % přijíždějících Židů okamžité smrti. Ve vyhlazovacích táborech taková šance neexistovala.*“ BLATT, *Zapomniane powstanie*, s. 26.

⁶⁶⁶ BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Huberta Gomerského, Hutzbach, 20. 9. 1961. Śledztwo przeciwko Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX-2029, s. 113.

⁶⁶⁷ KUWAŁEK, *Obóz zagłady*, s. 46

sobiborského procesu v Hagenu namítla Frenzelova⁶⁶⁸ obhajoba, že Menche v Sobiboru nikdy nebyl.⁶⁶⁹ Pozoruhodný případ ve věci neobvyklé migrace vězňů mezi nacistickými tábory pak představuje Herszl Sperling, jehož osudy sepsal spisovatel Mark S. Smith. Sperling byl podle Smithovy knihy, jež vychází z pamětí samotného Sperlinga, vězněm ve vyhlazovací Treblince, odkud se mu podařilo uprchnout během vzpoury. Dostal se do koncentračního tábora Osvětim, kde pracoval v nechvalně proslulé trestné rotě.⁶⁷⁰ Podle Lejba Langfuse, bývalého člena osvětimského Sonderkommanda, se do Březinky dostal vězeň, kterému se dříve podařilo uprchnout z Bełżecu.⁶⁷¹

Vzácné jsou taktéž případy několikanásobného pobytu v tomtéž táboře. Honygman Zyndel, který byl v listopadu 1942 deportován do Sobiboru, utekl o dva dny později proplazením se pod dráty. V dubnu 1943 se dostal zpět do Sobiboru, tentokrát přes Trawniki. Vydává se za řezníka, byl určen pro práci v kuchyni. Utekl podruhé během pokusu Waldkommanda o skupinový útek.⁶⁷² V případě Treblinky je znám případ vězně, který byl do tábora deportován hned třikrát. Zahynul během vzpoury.⁶⁷³ Podobný osud potkal jistého Szokena, kterému se podařilo uprchnout z treblinského tábora v rámci expedice textilií. Vrátil se do Węgrowa, kde se znovu dostal do transportu, se kterým putoval zpátky do Treblinky. Tentokrát již věděl, co má dělat. V táboře se okamžitě chopil koštěte a začal uklízet vagon. Szoken se dostal z Treblinky i podruhé. Odešel do Varšavy, kde se účastnil pokusu o povstání v roce 1943, během kterého byl raněn, do třetice odvezen do Treblinky a poslán do plynové komory.⁶⁷⁴

Šlamek Fajner,⁶⁷⁵ byl vězněm, který se stal svědkem dvou táborů okamžitého vyhlazení. Nejprve uprchl z prvního vyhlazovacího tábora Kulmhof v župě Wartheland,⁶⁷⁶ aby byl později zařazen do transportu, který jej zavezl do Bełżecu, kde našel svou smrt. Takto

---

⁶⁶⁸ Karl Frenzel, jeden z nejobávanějších členů sobiborského personálu.

⁶⁶⁹ SCHELVIS, s. 237–238.

⁶⁷⁰ SMITH, s. 187.

⁶⁷¹ COHEN, s. 282.

⁶⁷² SCHELVIS, s. 234–235.

⁶⁷³ MARANDA, s. 144.

⁶⁷⁴ AŽIH, 301/688, výpověď Arona Czechowicze, Łódź, 16. 7. 1945, s. 12, 14.

⁶⁷⁵ On sám se nazýval „Szlamkem“. Přesto mohlo jít buď o Gronowského, Fajnera (nejpravděpodobněji) či Bajlera. Zahynul v Bełżecu, kam byl odtransportován z ghettu v Zamości 11. nebo 12. dubna 1942. Před svou smrtí však ještě oslovil členy Ringelblumova archivu posledním dopisem, ve kterém stálo, že Bełżec, vyhlazovací místo pro Židy z lublinského regionu, je: „*To samé jako Chelmno*“. MANFRED, Struck, *Chelmno/Kulmhof. Ein vergessener Ort des Holocausts?*, Bonn, Berlin 2001, s. 54. Emanuel Ringelblum byl židovský historik, který vedl ve varšavském ghettu potají archiv, jehož fondy měly posloužit k sepsání dějin Židů ve válečné Varšavě. Potom, co vyvázl z transportu do koncentračního tábora a ukrýval se ve Varšavě, jej udala jedna Polka, načež byl zastřelen. SNYDER, s. 299.

⁶⁷⁶ Reichsgau Wartheland: území na západě předválečného Polska, které bylo po útoku Německa na Polsko přičleněno k říši. Správním centrem byla Poznaň. Východní hranice vartské župy sousedila s Generálním gouvernementem.

popsal svůj útěk z Kulmhofu: „V pondělí 19. ledna 1942 nás naložili do autobusu. Všechny jsem pustil napřed a sám jsem vstoupil jako poslední. Strážní obvykle seděli vpředu [v přepravním prostoru vozu] a toho dne za námi [v rámci kolony za vozem] žádní nejeli. Po mé pravé straně bylo okénko, které se otevíralo jednoduchým způsobem. Otevřel jsem je a do vozu se vehnal proud vzduchu. Polekal jsem se a okénko znovu zavřel [...] Rozhodl jsem se a šeptem přivolal kamarády, aby se postavili tak, aby proud vzduchu nevál na strážníky. Rychle jsem otevřel okénko, vyndal jsem nohy a posunul jsem se níže, zapřel dlaň o okraj a chodidly se opřel o panty dveří. Řekl jsem kamarádům, aby ihned po mém vyskočení znovu okénko zavřeli a spustil jsem se dolů.“⁶⁷⁷ Fajnerovi se útěk podařil. Bezprostředně po opuštění autobusu vyhledal rabína. Byl zarostlý, protože v táboře se nemyli ani neholili. Při setkání s rabínem mu sdělil: „Rebe, nemysli si, že jsem se zbláznil, či že jsem zbaven rozumu. Jsem Žid, přišel jsem ze záhrobí. Je prováděno vyhlazování židovského národa. Já sám jsem pohřbíval celou židovskou gminu, včetně mých rodičů, bratří, celé rodiny. Úplně jsem osiřel.“ Na rabínovu otázku, kde ke zmiňovanému vyhlazování dochází, Fajner odpověděl, že „v Chełmnu. Všechny otravují plynem v lese a pohřbívací je do jedné mohyly.“⁶⁷⁸ Později se ironií osudu dostal do Bełżecu. Na základě dřívějších pozorování sestavil tajnou zprávu, v níž informoval, že Bełżec je to samé jako Chełmno.⁶⁷⁹ V Bełżecu zemřel.⁶⁸⁰

Tábor Kulmhof byl prvním vyhlazovacím táborem, známým též pod polským názvem Chełmno nad Nerem. Začal fungovat v prosinci 1941 a skládal se ze dvou působišť. Jedno bylo přímo ve vesnici Chełmno, druhé bylo vzdálené asi čtyři kilometry. Jednalo se o mýtinu v *Lesie Rzuchowskim*, kde se nacházely obrovské hroby; později zde vybudovali krematorium a obří spalovací jámy.⁶⁸¹ V tomto táboře nebyly stabilní komory. Mezi Chełmnem a „zuchovským lesem“ přejížděly tzv. dušegubky,⁶⁸² nákladní vozy s hermeticky uzavřeným nákladovým prostorem, do něhož mohlo být důmyslnou technologií

⁶⁷⁷ GUŁCZYŃSKI, Janusz, *Obóz śmierci w Chełmnie nad Nerem*, Konin 1991, s. 70–71.

⁶⁷⁸ Tamtéž.

⁶⁷⁹ Srov.: „Hřbitov se nachází v Bełżecu, tentýž příběh jako Chełmno.“ KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 10.

⁶⁸⁰ Více o Šlamkovi viz: Tamtéž, s. 9–10.

⁶⁸¹ Právě Chełmno je Markem Bemem využíváno v jeho práci o Sobiboru jako ilustrativní příklad, ke kterému se odvolává, když se pokouší o popis sobiborských spalovacích zařízení. BEM, s. 445–463. Zvláště pak: „Sobiborské krematorium se mohlo podobat tomu, jaké bylo používáno ve vyhlazovacím táboře v Chełmnu nad Nerem.“ Tamtéž, s. 454.

⁶⁸² Toto označení se nejprve používalo pro vězeňská auta tajné sovětské policie, kterým se říkalo „černá Máry“ nebo právě „ničitelé duší.“ Poláci jim přezdívali „černý havran“ s odkazem na Poeovo „Nevermore“. SNYDER, s. 109. „Minsk obrážely pojízdné plynové komory instalované v nákladních vozech a jejich řidiči hledali zbloudivší židovské děti. Místní dali těmto vozům jména, která se před pár lety, za Velkého teroru, vžila pro vozy NKVD: „ničitelé duší““. Tamtéž, s. 234.

zavedeno ústí výfuku, jehož zplodiny otrávily Židy natěsnané uvnitř. Typologicky se jednalo o tábor okamžitého vyhlazení, administrativně však nespádající pod tábory Operace Reinhardt.⁶⁸³ Také z tohoto tábora, kde nedošlo k hromadné vzpouře, se zachránil a konce války dožil minimální počet vězňů: Michał Podchlebnik, Mordechaj Żurawski a Szymon Srebrnik.⁶⁸⁴

Pokusy treblinských a sobiborských vězňů o útěk z tábora před vzpourou nabývaly sofistikovaných a komplikovaných podob zejména v sektorech smrti. Jak v treblinském, tak v sobiborském sektoru smrti se tamní vězni pokusili čelit své zoufalé situaci vykopáním tunelu,⁶⁸⁵ který je měl vyvést přímo z ubikací za táborové oplocení. Do příprav na útěk přitom byl v obou případech zapojen větší počet vězňů, a to aktivní i pasivní formou. O útěk treblinským tunelem se tamní hrobníci pokusili v zimě 1942/1943: *„Během prosince 1942 prokopávali vězni z horního tábora tunel z vnitřku svých ubikací, který je měl vyvést pod táborovým oplocením na svobodu. Jedné noci na konci prosince 1942 prolezlo pět vězňů skrze tento tunel. Jejich útěk byl však brzy prozrazen a všichni vězni horního tábora byli v noci shromážděni na speciální apel. Během přepočtu vyšlo najevo, že dohromady pět vězňů, konkrétně oněch uprchlíků, chybí. Když byli všichni k apelu shromážděni Židé opět zavřeni ve svém baráku, začalo se s pronásledováním oněch pěti uprchlíků. Jelikož téže noci napadl první sníh, bylo možné pronásledovat vězně podle zanechaných stop. Příštího rána byli čtyři z pěti vězňů přivezeni zpět na koňském povozu. Jeden z nich byl mrtev, ostatní měli svázané ruce. Tři z přeživších byli přes den izolováni v prázdné plynové komoře. Během večerního apelu měl Matthes proslov ke shromážděným vězňům, ve kterém varoval před útěky. Potom nařídil pověšení oněch tří zadržených vězňů, kteří ještě žili. Mezitím byla před budovou se starými plynovými komorami postavena šibenice. Za přítomnosti Matthese, který vedl popravu, byli tito tři pověšeni. K odstrašení tam viseli do příštího rána. Pak byli dáni do masového hrobu. Jeden z pověšených měl*

---

⁶⁸³ Podrobněji se tematikou tohoto tábora zabývají knihy: BEDNARZ, Władysław, *Obóz straceń w Chełmnie nad Nerem*, Warszawa 1946. GUŁCZYŃSKI, Janusz, *Obóz śmierci w Chełmnie nad Nerem*, Konin 1991. MANFRED, Struck, *Chełmno/Kulmhof. Ein vergessener Ort des Holocaust?*, Bonn, Berlin 2001. PAWLICKA-NOWAK, Łucja (ed.), *Mówią świadkowie Chełmna*, Konin, Łódź 2004. KRAKOWSKI, Shmuel, *Das Todeslager Chełmno/Kulmhof. Der Beginn der „Endlösung“*, Jerusalem, Göttingen 2007. MONTAGUE, Patrick, *Chełmno and the Holocaust. The History of Hitler's First Death Camp*, London, New York 2012.

⁶⁸⁴ PAWLICKA-NOWAK, s. 85.

⁶⁸⁵ Tunel chtěli v lednu 1942 vykopat také vězni vyhlazovacího tábora Kulmhof. Mělo se jednat o 50 metrů dlouhý podkop. Problém však spočíval v tom, že vězni nevěděli, co si počít s vykopanou hlinou. Tamtéž, s. 108.

příjmení Mechele, další se jmenoval Šlomo a třetím byl malý muž, který pocházel z Piotrkowa. ⁶⁸⁶

Když se autor zeptal na tuto událost Pinchase Epsteina, bývalého vězně horního tábora, ten odpověděl: „*Jedné skupině o čtyřech pěti osobách se podařilo utéct. Byl tam podkop a jim se podařilo utéct. [...] V té době napadl v noci první sníh a oni [Němci] se vydali po jejich stopách. Dva přivedli živé a poté je zabili. Celý den je mučili. To si nedovedete představit, jak ty dva mučili! To první sníh té zimy je zradil. Šli po stopách. Na počátku, v prvních dnech, utekli jiní dva, kterým se to podařilo. Využili několika vteřin, když usnul Ukrajinec na stráži. Přestřihli ostnatý drát a podařilo se jim utéct. Ten Ukrajinec se vzbudil a dostal strach, že utekli, když byl na stráži.*“ ⁶⁸⁷

Vzpomínám na útěk pomocí vykopaného podkopu věnoval ve své vídeňské výpovědi pozoruhodně mnoho místa i Epsteinův kolega Elijahu Rosenberg, který událost datoval na listopad 1942, přičemž zdůraznil, že původně se mělo jednat o akci menší skupinky zasvěcených, kteří začali ve vězeňských ubikacích kopat podkop. Ten měl vést nějakých pět metrů ven z baráku. Později však bylo pro vězně obtížné zakrýt svůj záměr před ostatními spoluvězni, kteří do něj museli být taktéž zasvěceni. Rosenbergova pryčna se nacházela přímo nad vchodem do podzemního tunelu, takže se brzy dověděl, zvláště potom, co si s ním chtěl jeden ze spoluvězňů vyměnit místo, k čemu se vězni chystají. Naprosto ve shodě s Epsteinovým svědectvím, které podal autorovi, napadl podle Rosenberga v onen osudný den první sníh. Krátce po tom, co vězni začali s akcí a jeden po druhém se soukal do podkopu, náhle se zvenku ozvaly výstřely. Vězni, včetně Rosenberga, kteří čekali uvnitř baráku, až na ně přijde řada, se později dozvěděli, že plán pokazil zvuk trhajícího se kabátu jednoho z uprchlíků, který jím zavadil o ostnatý drát. Poblíž se nacházející Ukrajinec proto vystřelil a uvedl do pohotovosti celý tábor. Několika vězňům se přesto podařilo uprchnout, ale byli brzy dopadeni. Pikantní na celé věci bylo, že jejich dopadení zapříčinil fakt dlouhodobé alkoholové abstinence v táboře, po které je požití zakoupeného alkoholu v jedné vesnici uvedlo do alkoholového opojení (v originále angetrunkenem Zustande), jež stačilo k tomu, aby se zdrželi a prospali se. ⁶⁸⁸ To poskytlo obrovskou výhodu jejich pronásledovatelům, kteří je navíc stopovali podle stop

---

⁶⁸⁶ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 102.

⁶⁸⁷ Rozhovor autora s Pinchase EPSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě.

⁶⁸⁸ Treblinští Todenjuden neměli k alkoholu přístup, což dokládá tento případ. Je to další prvek, kterým se lišili od členů březinského Sonderkommanda, kteří přístup k alkoholu měli a také jej využívali. NYISZLI, Miklós, *Byl jsem Mengeleho asistentem*, Praha 2017, s. 35.

zanechaných ve sněhu. Mrtvý i živí byli přivedeni zpět do tábora. Pro výstrahu ostatním vězňům Totenlageru byli ti, co zůstali naživu, popraveni.⁶⁸⁹

Ke sporadickým skupinovým aktům odporu došlo v treblinském Totenlageru přinejmenším ještě ve dvou dalších případech. Jeden z nich popsal Šimon Goldberg a týkal se asi dvou tisíc Romů, kteří se v plynových komorách rozzuřili, hrozně křičeli a snažili se je rozmlátit. Dokonce lezli po zdech nahoru k průduchům a snažili se rozbít zamřížované okno. Personál byl nucen vylézt na střechu, střílet dovnitř, utěsnit průduchy, načež byli Romové zadušeni.⁶⁹⁰ O další události se zmínil Jankiel Wiernik. Napsal, že jednou přijel pozdě večer transport, zřejmě z Grodna. Personál nechal vězně uvnitř svých baráků, nejspíše, aby je vzpurní vysídlenci nenakazili svým vzdorem: „*Náhle se ozval lomoz a výstřely. Husté výstřely. Nehnuli jsme se z místa, ale s netrpělivostí jsme očekávali rozbřesk. Každý z nás chtěl vědět, co se stalo. Druhého dne bylo prostranství poseté těly. Během práce nám Ukrajinci vyprávěli, že se nový transport nenechal odvést do komor. Začali tudíž tragický boj. Mlátili do všeho kolem, rozbili schránky se zlatem, které se nacházely v síni komor.*“⁶⁹¹

Výpověď bývalého příslušníka Totenjuden Czechowicze obsahuje popis neobyčejně brutálního trestu, který stihl dva vybrané vězně za údajný útěk dvou jiných členů z řad Totenjuden. Tito vězni měli sehrát roli jakoby chycených skutečných uprchlíků. „*Jeden Ukrajinec, takový vysoký, černý, jim uřezal nosy, uši, úd a potom je pověsili za nohy, a nám nařídili dívat se. To se stane těm, co utíkají.*“⁶⁹²

Vykopání podkopu bylo vzhledem k bezpečnostním opatřením v sektorech smrti Treblinky i Sobiboru, mimo vzpouru, zřejmě jedinou nadějí vězňů na útěk, jak dokládá prakticky totožný podnik, do kterého se pustili vězni ze sobiborského Lageru III.⁶⁹³ V létě

---

⁶⁸⁹ Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, Jüdische historische Dokumentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 8–9. Na základě Rosenbergova a Wiernikova svědectví rekonstruoval tento pokus o útěk podkopem i Arad, který dospěl k závěru, že útěk se měl týkat jen sedmi vězňů. ARAD, s. 272–273. Maranda uvádí tuto událost s podkopem jako druhý pokus o útěk vězňů z Totenlageru (prvním byl nezdařený útěk 24 vězňů, kteří byli zastřeleni), přičemž podotýká, že zachránit se podařilo pouze Lazaru Šarsonovi, který tak až do momentu vzpoury představoval jediného uprchlíka z Totenlageru. MARANDA, s. 144. Rajgrodzki však hovořil o organizování útěků po celou dobu jeho pobytu v Totenlageru. V noci se dělaly podkopy a některým se podařilo utéct, přestože šlo o výjimky. RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 110. AŽIH, 301/5483, výpověď Jerzego Ragrodzského, Warszawa, 23. 4. 1957, s. 8.

⁶⁹⁰ ARAD, s. 162. MARANDA, s. 87. KOPÓWKA (ed.), *Historia i pamięć*, s. 66.

⁶⁹¹ WIERNIK, s. 25.

⁶⁹² AŽIH, 301/688, výpověď Arona Czechowicze, Łódź, 16. 7. 1945, s. 7. Způsob provedení trestu poukazuje na možnost, že vykonavatelem byl „Ivan Hrozný“.

⁶⁹³ Jak napsala „Gazeta Wyborcza Lublin“ v článku zabývajícímu se archeologickými pracemi v Sobiboru, tunel vedl z baráku pod ohrazením až do hloubky 1,6 m, což bylo nezbytné k tomu, aby se vyhnul plotu zapuštěnému do hloubky 1,4 m. Odhalená část je dlouhá 10 m a má šířku člověka průměrné postavy. Podle archeologů tunel nejspíše vykopali členové Totenjuden. PASTUSZKA, Wojciech, *Nieznany tunel w obozie*

1943 bylo odhaleno, že zdejší vězni hloubili pod oplocením štoly, jimiž hodlali utéct. Po odhalení byla za trest polovina tamního vězeňského osazenstva přinucena zpívat sentimentální písně, zatímco druhá polovina byla popravena střelbou nad hroby. Čistky vězeňského personálu Lageru III probíhaly pod vedením Kurta Bolendera.⁶⁹⁴

Thomas Blatt vzpomínal na likvidaci vězňů z Lageru III výpovědí, ve které uvedl, že v půl čtvrté odpoledne vězni z jeho táborové části zaslechli střelbu přicházející z Lageru III, přičemž nejprve je napadlo, že Němci likvidují „peklo“, jak metaforicky nazval sobiborský sektor smrti. Když pak měli vytřídit věci po popravených vězňích z Lageru III, Němci jim řekli, že vězni z „pekla“ chtěli utéct, a proto byli všichni popraveni. V důsledku této čistky se táborové vedení rozhodlo doplnit prořídle řady sobiborských Totenjuden vybranými vězni z prvního tábora.⁶⁹⁵ Vězni, kteří byli v Lageru III v době říjnové vzpoury, byli zastřeleni 15. října 1943.⁶⁹⁶

V obou táborech, a to nejen v sektorech smrti, existovaly různé smělé plány útěku, od realizovaných a zcela individuálních útěků vězňů schovaných ve vytříděných věcech naložených do vagonů, které byly z tábora systematicky odesílány pryč, po pokusy o získání otisku klíče od treblinského muničního skladu, díky čemuž by se vězni postupně ozbrojili a vyřadili strážní táborovou infrastrukturu z provozu, tak jak to bylo plánováno v rámci tzv. akce H.⁶⁹⁷

6.1 Obecná komparace treblinské a sobiborské vzpoury

Na úvod tohoto oddílu je třeba připomenout Aradův výrok, že hnutí odporu v obou táborech pracovalo nezávisle na sobě a nebyl mezi nimi absolutně žádný kontakt. Sobiborští vězni nevěděli o existenci jejich treblinských protějšků a stejně tomu bylo naopak. „*Přesto nacházíme v organizaci, plánech a aktivitách v obou táborech mnoho podobného. Podmínky a struktura Treblinky a Sobiboru byly podobné a to pravděpodobně diktovalo způsob, jímž se organizace a působení hnutí vyvíjely.*“⁶⁹⁸ V zásadě lze s Aradovým základním vyhodnocením obou vzpour souhlasit. Přesto je nutné poukázat jak

---

zaglady. 5. 6. 2013, in: Archeowieści. Z pasją o przeszłości. Dostupný z: <http://archeowiesci.pl/2013/06/05/nieznany-tunel-w-obozie-zaglady/> [2017-1-19].

⁶⁹⁴ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 106.

⁶⁹⁵ ARAD, s. 313–314.

⁶⁹⁶ Tamtéž, s. 371. RÜCKERL, s. 197.

⁶⁹⁷ GLAZAR, s. 108–110.

⁶⁹⁸ ARAD, s. 370. Podle Poprzecznyho pojal Himmler podezření o existenci konspirační sítě ve varšavském a zejména lublinském distriktu, kde se nacházely Treblinka a Sobibor, a to právě díky skutečnosti propuknutí vzpour v obou táborech. POPRZECZNY, s. 117.

na odlišnosti, tak na podobnosti každé z nich. Je nepochybné, že sobiborskou vzpouru provázela lepší organizace a také propracovaný plán na likvidaci táborové posádky, vedený zkušenými sovětskými Židy, kteří do tábora přicestovali z Minsku.⁶⁹⁹

Obě vzpoury, jakožto projevy židovského vzdoru proti nacistické zvěli, bourajícími tezi o tom, že se Židé nechali vést na smrt jako ovce na porážku, aniž by se proti svým tyranům vzepřeli, se staly vděčným tématem mnoha literárních či filmových zpracování. V šedesátých letech se objevila kniha francouzského spisovatele Jeana-Françoise Steinera, jejímž leitmotivem je právě treblinská vzpoura. Kniha se pro formu svého zpracování stala velice kontroverzní a podle kritiků se blíží spíše fikci než literatuře faktu. Přesto měl spisovatel k dispozici konzultanta na slovo vzatého, očitého svědka Treblinky Elijahu Rosenberga, který jej však po vydání knihy nařknul z překrouceného vyobrazení přístupu vězňů k jejich situaci, která v knize vyznívala, jakoby kolaborovali s nacisty.⁷⁰⁰ Kritický postoj ke Steinerovu uměleckému dílu měl také další bývalý vězeň Treblinky Richard Glazar, který zaslal Steinerovi obsáhlý a věcný dopis konfrontující jím popsané události s realitou, jak si ji Glazar pamatoval.⁷⁰¹ Sobiborská vzpoura se pak objevila v beletristickém románu Geralda Greena *Holocaust*, který byl zfilmován do proslulého seriálu.⁷⁰² Sobiborská revolta se dočkala dalšího filmového zpracování,⁷⁰³ které se mimo jiné opírá o knihu amerického spisovatele Richarda Rashkeho a memoáry bývalých sobiborských vězňů Thomase Blatta a Šlomo Szmajznera. Rashkeho knihu lze považovat za jistou sobiborskou analogii k literárnímu zpracování dějin Treblinky z pera J. F.

---

⁶⁹⁹ Srov. „Řada nejobávanějších zajateckých táborů se nacházela v sovětském Bělorusku – koncem listopadu 1941 v nich úmrtnost dosahovala dvou procent denně. Ve stalagu 352 u Minsku, který jeden z přeživších zajatců označil za ‚hotové peklo‘, byli zajatci za ostatními dráty tak namačkáni, že se tu sotva mohli pohnout. Museli močit a vyměšovat na místě, kde stáli. Zemřelo tu asi 109 500 lidí.“ SNYDER, s. 180.

⁷⁰⁰ Rozhovor autora s Netou B. (vnučkou Elijahu Rosenberga), dne 12. 1. 2013 v Jeruzalémě.

⁷⁰¹ Anglicky psaný Glazarův dopis, adresovaný J. F. Steinerovi, je součástí archivní jednotky muzea Jad Vašem s průvodním dopisem, který je adresován přímo zastupitelům tohoto muzea. Posledně zmíněný dopis je datován na 29. 6. 1968. Vlastní dopis J. F. Steinerovi pak na několika stránkách líčí zásadní chyby, jichž se Steiner podle Glazara při psaní své knihy dopustil. Glazar dospěl k závěru, že Steiner měl právo na své vyprávění, ale v tom případě se nemělo jednat o příběh z Treblinky, ale jen o příběh z vyhlazovacího tábora. Glazar má Steinerovi taktéž za zlé, že při psaní svého příběhu používal skutečná jména při líčení jím v podstatě fabulovaných událostí, motivů a osudů konkrétních lidí. Glazar v dopise uvádí názory některých svých spoluvězňů, kteří se s knihou setkali, přičemž ji v zásadě zavrhl, stejně jako samotného autora. Glazarův dopis Jad Vašemu, 29. 6. 1968 a Glazarův dopis J. F. Steinerovi „Treblinka as seen and as described in writing“. YVA, E/72-1-4, E/1152.

⁷⁰² Srov.: Thomas Blatt, přeživší Sobiboru, ukázal v roce 1957 svůj autobiografický rukopis jednomu známému osvětimskému vězni, jenž zareagoval: „Máte neobyčejně bujnou fantazii. Doted' jsem neslyšel nic o Sobiboru, a už vůbec ne o povstání v tom táboře.“ Teprve v roce 1978 se pod vlivem televizního seriálu „Holocaust“ začaly ukazovat práce na toto téma. BLATT, Thomas (Toivi), *Z popiołów Sobiboru*, Włodawa 2007, s. 22.

⁷⁰³ *Escape from Sobibor*, 1987 (TV film). Blatt se nechal slyšet, že po odvysílání filmu se ozvala kritika, že je nepravdivý. Podle něj „takový názor vyplývá z neznalosti specifík táborů okamžitého vyhlazení“. APMM, VII/0-186, výpověď Thomase Blatta „Ucieczka z Sobiboru“ nahraná a přepsaná Krystynou Madalovou dne 21. 6. 1990 v Sobiboru, s. 1.

Steinera. V obou knihách je gradačním prvkem právě tento extrémní akt vězeňského vzdoru.

Na autorovu otázku položenou Richardu Rashkemu, zda se nechal k sepsání své knihy *Escape from Sobibor* inspirovat Steinerovou *Treblinkou*, odpověděl: „*Povstání v Treblince se na mém rozhodnutí psát o Sobiboru nijak neodrazilo. Steinerovu knihu jsem si přečetl dlouho potom, co jsem podepsal smlouvu o napsání Sobiboru. Jakmile jsem si přečetl Steinerovu knihu, došel jsem k závěru, že sobiborský příběh byl lepší než ten treblinský, a jestliže ne, představoval kousek historie, jež nesmí být zapomenuta.*“⁷⁰⁴ Toto je komparativně hodnotící postoj, jenž je vlastní i mnohým jiným zainteresovaným. V literatuře se na adresu sobiborské vzpoury objevuje hodnocení, které z ní činí „*vzácný - a snad jediný - případ, kdy se vězňové, Židé či Nežidé, vzbouřili a podařilo se jim při jediné akci zlikvidovat tak velký počet esesmanů*“.⁷⁰⁵

Je však nutné podotknout, že každá ze vzpour byla rozhodujícím momentem vedoucím ke zrušení obou nejdůležitějších táborů Operace Reinhardt, a obě vzpoury byly motivovány podobnými ději. Treblinská vzpoura si udržuje prim na časové přímce, zatímco pro sobiborskou vzpouru je charakteristické, že během ní došlo k fyzické likvidaci některých představitelů táborového personálu.⁷⁰⁶ To jsou dva nejvýznamnější rozdíly mezi oběma vzpourami.

Existuje však celá řada dalších odlišností mezi oběma vzpourami. Jednou z nich je fakt, že sobiborské vzpoury se oproti té treblinské neúčastnili vězni ze sektoru smrti.⁷⁰⁷ Obě vzpoury však měly v zásadě shodný motiv, kterým byla všeobecná obava vězňů o jejich další osud. Vzhledem k vývoji událostí se vězni v Treblince i Sobiboru obávali, že se blíží chvíle jejich likvidace, že přestanou být potřební, čímž zanikne důvod k jejich existenci.⁷⁰⁸ V Treblince byli klíčovými zpravodaji a prognostiky v existenční otázce členové Totenjuden z Totenlageru, kteří nejlépe věděli, že jakmile skončí s kremací mrtvol

⁷⁰⁴ Z e-mailové korespondence mezi autorem a Richardem RASHKEM (autorem knihy *Escape from Sobibor*), dne 16. 7. 2009.

⁷⁰⁵ ARAD, s. 346.

⁷⁰⁶ Obecně se má za to, že během treblinské vzpoury nebyl zlikvidován žádný německý člen personálu, ačkoli v memoárové literatuře se objevují opačná tvrzení. Chil Rajchman ve svém líčení revolty napsal: „*Ze všech stran zaznívá střelba. Ukrajinci, kterým kamarádi slibovali hory doly, když slezou se strážních věží, leží mrtví na zemi. Dva esesáci, kteří obsluhují rypadla, jsou mrtví.*“ RAJCHMAN, s. 142. Vědecké publikace však tvrdí: „*O obětech z řad SS a Ukrajinců neexistují žádné spolehlivé údaje [...] takže je zřejmé, že oproti povstání v Sobiboru ze dne 14. 10. 1943 zde mezi nimi nebyli žádní mrtví.*“ BURBA, s. 25, nebo: „*Německá hlášení se o vzpouře a hromadném útěku z Treblinky nezmiňují, poněvadž skutečnost, že během povstání nebyl žádný Němec zabit a raněn byl pouze jeden, umožnila ututlání události.*“ ARAD, s. 372. „*Německé ztráty byly relativně malé – jeden zraněný Němec [Kiewe] a okolo šesti mrtvých nebo zraněných Ukrajinců.*“ CHROSTOWSKI, s. 94.

⁷⁰⁷ Srov.: „*Z třetí táborové části však nemohl během povstání nikdo uprchnout.*“ RÜCKERL, s. 196.

⁷⁰⁸ ARAD, s. 279, 308.

z jihozápadních hrobů, nebude pro ně práce a zlikvidují je.⁷⁰⁹ Podle některých zdrojů došlo v roce 1943 k programovému snížení potravinových přidělů vězňům, což je mělo odradit od případného vzdoru.⁷¹⁰ Dalším způsobem, kterým se Němci snažili odradit vězně od vytváření organizace, jež by mohla vést k masovému odporu, byla podle článku *Treblínska fabrika smierci* denní likvidace dvaceti až triceti z nich a nahrazování ztráty nově příchozími.⁷¹¹ Taktéž silně zapůsobily zprávy o rozsáhlých německých ústupech na frontách, které vyvrcholily červencovou zprávou o invazi Spojenců v Itálii. Vězni se, nikoli bezdůvodně, obávali skutečnosti, že se Němci budou chtít co nejrychleji zbavit svědků svých zločinů.⁷¹² To byly obecné, v daném období naléhavé okolnosti, jež vězně nenechaly v klidu a nutily je zvažovat možnosti své záchrany. Ta samozřejmě mohla přijít pouze prostřednictvím extrémního a bezprecedentního aktu vzdoru, neboť vězni si na základě dřívějších útěků, úspěšných či neúspěšných, stále častěji uvědomovali, že každý další individuální pokus o útěk vystavuje zbylé vězně značnému riziku. To se ukázalo jak v případě Treblinky, tak v případě Sobiboru.

Arad použil v souvislosti s útekem předcházejícími masové vzpouře v Treblince označení „tiché útky“, které se týkaly jednotlivců či malých skupin a ostatním vězňům bylo stále zřejmější, že takto dále nemohou pokračovat. Bezpečnostní opatření byla čím dál tím sofistikovanější a represálie s tresty uvalované na vězně za útky⁷¹³ jim nenabízely jinou možnost než kolektivní útěk. Kurt Franz z Treblinky nechal po útěku sedmi mužů z pracovního komanda dolního tábora (Lager I) svolat mimořádný apel, na němž shromážděným vězňům oznámil, že pokud se budou útky opakovat, a zvláště pak, budou-li úspěšné, nechá zastřelit deset vězňů za každého uprchlíka.⁷¹⁴

Jakkoli byly dlouhodobé přípravy na hromadný útěk z tábora vězňům blízké, v obou případech se stal bodem zlomu signál, který byl do zakořeněných struktur vězeňského života importován zvenčí. Treblínský případ tak zásadně ovlivnila událost z jara 1943, kdy ve varšavském ghettu, hlavní zásobárně treblínského tábora, jehož *raison d'être* představovalo, alespoň v prvních týdnech, právě toto ghetto,⁷¹⁵ propuklo několikatýdenní povstání, jež se stalo symbolem židovského vzdoru proti nacistické okupaci, a jím

⁷⁰⁹ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 114.

⁷¹⁰ TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 13–14.

⁷¹¹ AŽIH, 209/39b, *Treblínska fabrika smierci*, polský překlad článku publikovaného v „Stalinskij udar“ dne 25. 8. 1944, s. 4.

⁷¹² ARAD, s. 286.

⁷¹³ Tamtéž, s. 279–280.

⁷¹⁴ SERENY, s. 196.

⁷¹⁵ Srov.: „*Treblinka je především mohylou varšavského ghetta a Židů pocházejících z okolí Varšavy.*“ LUKASZKIEWICZ, s. 40.

zažehnutá jiskra brzy přeskočila i do tábora, který se měl stát konečnou stanicí jeho obyvatel.

Na začátku května 1943 se v Treblince objevili první vyhnanci ze vzbouřeného ghetta. Mnozí byli posláni rovnou do plynových komor, ačkoli se našli tací, kterými táborový personál hodlal doplnit početní stavy snížené vlivem tyfové epidemie. Několik set mužů i žen tak bylo vybráno na práci v dolním i horním táboře,⁷¹⁶ čímž započalo ovlivňování vězeňského mínění.

Povstání ve varšavském ghettu tak jasně anticipovalo srpnovou treblinskou vzpouru a poskytlo jí novou revoluční krev, pramenící z bojů v ghettu. Obyvatelé varšavského ghetta si brzy po započetí fungování Treblinky uvědomili, jaký je skutečný účel tohoto tábora a kde končí transporty vypravované z Umschlagplatzu.⁷¹⁷ Když pak byli někteří z bojovníků odesláni, zdánlivě pokořeně, do Treblinky, nakazili tamní veteránské vězně, jejichž bojový duch pozvolna slábl vlivem dennodenně prožívaných hrůz, novým zápallem vzdoru. Tentokrát se události ve varšavském ghettu staly důvodem k realizaci vzpoury, stejně jako se krátce předtím stala hrozba Treblinky důvodem k rozpoutání povstání v ghettu. Události z obou míst tak na sebe měly možná mnohem větší vliv, než by se mohlo zdát. Je nepochybné, že od povstání ve varšavském ghettu vedla přímá linie k treblinské vzpouře, jejímiž ideology se stali právě Židé s osobními zkušenostmi z bojů v ghettu.⁷¹⁸

Podobnou roli, jakou sehráli povstalci z varšavského ghetta v Treblince, měli v Sobiboru sovětští židovští váleční zajatci, kteří sem byli dopraveni z Minsku v rámci jednoho ze zářijových transportů. Příjezd válečných zajatců do tábora, Aradovými slovy vyjádřeno: „*Soudržné skupiny s bojovými zkušenostmi nesoucí slávu sovětské armády, pozvedl morálku sobiborských vězňů.*“⁷¹⁹ Malá skupinka vojáků byla vybrána na práci v nově budovaném čtvrtém sobiborském táboře, jenž byl součástí SS-Sonderkommanda Sobibor, a brzy se zorientovali v situaci, ve které se ocitli. Ačkoli mnozí z nich plánovali útěk z nacistického zajetí na vlastní pěst, nakonec se rozhodli pro organizovaný odpor a spolupráci se stávajícími vězni zejména polského a nizozemského původu. Kombinace vojenských zkušeností, které s sebou přivezli sovětští váleční zajatci,⁷²⁰ se znalostmi

---

⁷¹⁶ ARAD, s. 284.

⁷¹⁷ Umschlagplatz bylo shromaždiště Židů z varšavského ghetta, kteří zde nastupovali na transport do tábora smrti.

⁷¹⁸ Arad však podotkl, že zprávy o povstání ve varšavském ghettu měly na vězně ambivalentní účinek. Některým z nich pozvedly morálku a upevnily jejich vůli ke vzpouře, avšak jiní se cítili skleslí z popisu potlačení povstání a z lhostejnosti okolního světa. ARAD, s. 285.

⁷¹⁹ Tamtéž, s. 315.

⁷²⁰ Srov.: Posledním podnětem, který vedl ke vzpouře, byla skutečnost, že v jednom z transportů ze září 1943 přijela skupina židovských válečných zajatců, bývalých vojáků Rudé armády, mezi nimiž byl Saša Pečerskij,

táborových obyčejů a táborové topografie, jimiž disponovali stávající vězni, vyústila ve společný akt odporu a hromadný útek, ze kterého však byli naprosto vyloučeni vězni sobiborského sektoru smrti.

V Treblince byla v tomto ohledu situace s vězni tamního sektoru smrti z objektivních příčin odlišná. Především si byly obě táborové části bližší, dokonce spolu bezprostředně sousedily. Tím byl usnadněn případný kontakt a komunikační tok mezi vězni obou táborových částí, který navíc oživoval i vězeňský prostředník, řemeslník Jankiel Wiernik.⁷²¹ Sobibór žádnou obdobu Wiernika neměl, což se značně odrazilo na vyloučení vězňů z Lageru III z účasti na vzpouře. Je také důvodné se domnívat, že v době sobiborské vzpoury byl tamní vězeňský kontingent v důsledku komplexní čistky značně oslaben, ne-li fakticky zlikvidován. Jestliže se zdejší vězni pokoušeli během historie fungování sobiborského tábora utéci, činili tak zcela nezávisle na zbytku tábora, stejně jako tomu bylo v dřívějším období v treblinském Totenlageru. Nicméně snaha o organizovanou provázanost všech sobiborských součástí pro naplánování „generální“ vzpoury byla v tamních podmínkách prakticky předem odsouzena k nezdaru. Arad podotkl, že plán sobiborské vzpoury nebral v úvahu vězně z Lageru III, přičemž tam stále byli ti, kteří čistili plynové komory a spalovali mrtvoly z transportů, které ještě sporadicky přijížděly. Podle něj přijel poslední takový transport 11. října, tedy pouhé tři dny před propuknutím vzpoury. Přesto nebyl počet vězeňského kontingentu Lageru III ostatním vězňům znám. Má se za to, že se jednalo o několik desítek vězňů, přičemž odhady jdou do maxima sto padesáti osob.⁷²²

V období předcházejícímu finalizaci příprav treblinské vzpoury se navíc vyskytl další faktor, který značně upevnil pouta mezi vězni obou táborových částí. Vlivný československý Žid Želomír Bloch, jenž byl důstojníkem československé armády a který si získal řadu kontaktů během svého pobytu v dolním táboře, kde se mimo jiné stal jednou z klíčových osobností komitétu plánujícího vzpouru, s sebou odnesl řadu cenných

---

který mohl přispět svými vojenskými zkušenostmi. JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 109. Thomas Blatt, který Pečerského poprvé potkal v táboře, jej v roce 1979 navštívil v SSSR. Části rozhovoru, který s ním tehdy udělal, jsou otiskeny v: BLATT, *Zapomniane powstanie*, s. 181–189. Takto Blatt popsal autorovi své dojmy z návštěvy Sašova bytu: „*Jakmile jsem přijel do Rostova, abych se s ním setkal, tak především mi byla zima, ztratila se mi zavazadla a já mrznul. Byla zima, minus dvacet stupňů, a konečně přijíždí auto, aby mne odvezlo do jeho, Sašova ubytování. V rohu viselo na šňůrce zrcátko a polička na holení. To bylo celé jeho bydlení. Na druhé straně chodby bydlela doktorka. Byli chudí, velmi chudí. Inu, řekl jsem Sašovi, že se mi ztratila zavazadla, a tak jsem bez ničeho. Saša mi půjčil teplé podvlíkačky, na kterých byly samé záplaty. Velmi chudě si žil.*“ Rozhovor autora s Thomasem BLATTEM (očitým svědkem Sobiboru), dne 17. 4. 2008 v Sobiboru.

⁷²¹ WIERNIK, s. 33.

⁷²² ARAD, s. 326.

informací do vězeňských struktur Totenlageru, kam byl poslán za trest v přípravném období plánu na hromadný útek. Tím mohl zasít „revoluční“ myšlenky i do tohoto sektoru a vhodně tak propojit skupiny vězňů z obou táborových částí na základě podrobných a konkrétních informací, byť je nutné uvědomit si, že vzhledem k okolnostem nebyly tyto informace nijak zvlášť precizované. V porovnání se situací v Sobiboru však nabízela zdejší situace diametrálně rozdílná východiska pro začlenění celého tábora do připravované akce. Arad se domnívá, že kdyby si byli bývali vězni z Lageru III vědomi podmínek, které panovaly v táboře odpoledne 14. října během vzpoury, v době, kdy už byla většina německého personálu zlikvidována, měli by slušnou šanci na útek.⁷²³

Z hlediska bojových prostředků, jež sehrály v obou vzpourách významnou roli, to byly především ukořistěné pušky, které se podařilo v omezeném počtu získat jak treblinským vězňům, tak jejich sobiborským protějškům. V Treblince však byly použity i granáty,⁷²⁴ takže výbuchy, provázející akt útěku, se staly jedním ze specifických ukazatelů odlišujících treblinskou vzpuru od sobiborské, stejně jako šířící se oheň, jež vznikl v důsledku zapálené hořlaviny, kterou byly postříkány některé táborové baráky. V Treblince byl taktéž vyhozen do povětří benzinový tank,⁷²⁵ který následně explodoval a do vzduchu se vznesl sloup ohně a dýmu. V Sobiboru vězni používali seker a speciálně upravených břitů, kterými před zahájením vlastního útěku systematicky a promyšleně likvidovali členy táborového personálu.⁷²⁶ Byla to fáze předcházející vlastnímu útěku, jež měl být proveden formou organizovaného odchodu.⁷²⁷ V zásadě je možné dojít k závěru, že treblinská vzpoura se soustředila na co možná nejvyšší způsobení škod na táborovém zařízení (přesto se nepodařilo zlikvidovat to nejdůležitější, a sice plynové komory⁷²⁸), zatímco v Sobiboru byl kladen důraz na likvidaci personálu.

Přestože treblinská vzpoura předcházela té sobiborské, nepoučil se tamní táborový management z této situace a nezesílil bezpečnostní opatření, aby odvrátil podobné vyústění událostí v typologicky stejném Sobiboru. Na druhou stranu, oproti Treblince disponoval Sobibór sofistikovanějším zabezpečením, které představovalo minové pole za oplocením tábora.⁷²⁹ Motivem k zaminování sobiborského táborového okolí byla pro velitelství série

---

⁷²³ Tamtéž, s. 371.

⁷²⁴ GLAZAR, s. 236.

⁷²⁵ Tamtéž, s. 237.

⁷²⁶ Podle některých zdrojů figuroval podobný plán i v jedné z alternativ provedení treblinské vzpoury. Tento plán spočíval v likvidaci táborového personálu v táborových dílnách. ARAD, s. 292. Přesně tak to bylo realizováno v Sobiboru.

⁷²⁷ PECZERSKI, s. 99.

⁷²⁸ AŽIH, 209/36b, RAJZMAN, Samuel, „Комбинат смерти“ в Трeблінкe, část 2., s. 8.

⁷²⁹ BLATT, *Z popiołów*, s. 186.

útěků, stejně jako prevence proti partyzánským útokům.⁷³⁰ Vlastní realizací plánu byla pověřena skupina vojáků Wehrmachtu, nad nimiž měl supervizi Gustaw Wagner. Došlo k obklopení tábora prstencem min a dodatečnému vykopání vodního příkopu u vězeňských ubikací v sobiborském prvním táboře. K vyvrcholení zavádění těchto zosířených bezpečnostních opatření došlo v červenci 1943.⁷³¹ V Treblince byl na podobné pozici pouze pás tzv. vnějšího oplocení, který v pozdějším období fungování tábora představovala linie tvořená protitankovými překážkami, tzv. španělskými jezdci. Obě dodatečná zajištění způsobila během vzpour v řadách uprchlíků značné ztráty.

Informace, že se treblinští vězni vzbouřili začátkem srpna, se s největší pravděpodobností nedostala k vězňům Sobiboru, a tak lze tamní říjnové události přisuzovat reakci na interní problémy, které mimo jiné souvisely s červencovými plány na přeměnu táborové profilace z vyhlazovacího tábora na tábor koncentrační s těžištěm činnosti ve skladování a reparaci ukořistěné sovětské výzbroje.⁷³²

Jasným signálem k nadcházejícím změnám, které by ve svém důsledku pro vězně znamenaly přinejmenším čistky v řadách stávajících komand, ne-li jejich úplné nahrazení v souladu s politikou likvidace svědků vyhlazování, bylo položení základního kamene a následná expanze tzv. čtvrtého tábora, jenž měl být centrem nové táborové činnosti. K dozrání rozhodnutí vzbouřit se v Sobiboru taktéž značně přispěla zkušenost s likvidací belžeckého zbytkového komanda v tomto táboře na přelomu května a června 1943.⁷³³ Mrtvoly belžeckých vězňů museli odklidit členové sobiborského Bahnhofskommando.⁷³⁴ Nyní bylo jasné, že podobný osud čeká i všechny sobiborské vězně. Podle všeho měl jeden

---

⁷³⁰ Podle Franciszka Ząbeckého, výpravčího treblinské stanice, byli do původních plánů na vězeňské povstání v Treblince zainteresováni i představitelé Armii Krajowej. Měli mimo jiné zajistit dodání otrávených potravin táborovému personálu. ZĄBECKI, s. 79–80.

⁷³¹ ARAD, s. 275.

⁷³² Reichsführer SS nařídil dokumentem z 5. 7. 1943 RF/Bn 1674/43 v prvním bodě souboru opatření: Přebudovat tranzitní tábor (v originále Durchgangslager) Sobibor v lublinském obvodu na koncentrační tábor, který by se zabýval ukořistěnou municí. JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 99–100. RÜCKERL, s. 176. Michał Maranda vidí ve snaze přeměnit Sobibor na koncentrační tábor možnou příčinu toho, proč zde jako v jediném ze tří táborů Operace Reinhardt vzniklo tzv. Strafkommando, trestní rota charakteristická pro struktury koncentračních táborů. MARANDA, s. 49, 117. Více o tzv. Strafkommando viz také RÜCKERL, s. 189.

⁷³³ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 108–109. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 228. ARAD, s. 308. Eda Lichtmannová napsala, že belžečtí vězni přijeli do Sobiboru osobním vlakem, ze kterého vystoupilo několik desítek mladých a dobře, elegantně oblečených mužů, z nichž každý měl zavazadlo s výstrojí: „*Pracovníci evidentně na poslední chvíli zjistili, že je vedou na smrt, ale nemohli se bránit.*“ BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Edy Lichtmann, květen 1959. Šledztwo przeciwo Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX-2029, s. 31. Taktéž podle Huberta Gomerského byla likvidace této vězeňské skupiny v Sobiboru rozhodujícím momentem pro sobiborskou vzpouru. BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Huberta Gomerského, Hutzbach, 20. 9. 1961. Šledztwo przeciwo Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX-2029, s. 113.

⁷³⁴ WIENERT, s. 111.

z německých dozorců v pozdním létě 1943 před svou pracovní skupinou dokonce prohlásit, že se tábor Sobibór blíží svému konci.⁷³⁵

Každá z obou vzpour, jakkoli se nakonec zvrhla v chaotický úprk, měla své klíčové osobnosti, lídry, kteří se na jejím plánování podíleli nejvíce, anebo se jejich jména často objevovala v souvislosti s plány na hromadný útěk v memoárové literatuře bývalých svědků. V případě Treblinky sehrál důležitou úlohu inženýr Marcell Galewski, dvojnásobný táborový stařešina, který krátce po překročení hranice tábora spáchal sebevraždu spolknutím jedu.⁷³⁶ Další důležitou osobností s armádním výcvikem, která sehrála při plánování vzpoury přinejmenším psychologickou podporu, byl Želomír Bloch ze slovenského Prešova.

Na sobiborské straně bývá přičítán klíčový podíl na vzpouře vojákovi Rudé armády, sovětskému Židovi z Rostova na Donu, Alexandru Aronoviči Pečerskému. V září 1943 přijel do tábora transportem z Minsku společně s dalšími židovskými sovětskými válečnými zajatci, kteří měli na sobiborské vzpouře taktéž lví podíl. Takřka na stejnou úroveň, jakou sehrál Pečerskij při plánování vzpoury na „sovětské“ straně, bývá v některé literatuře kladen syn polského rabína Leon Feldhendler. Toho lze na základě některých pramenů interpretovat jako muže číslo dvě sobiborské vzpoury. Podle novějších zjištění je však pravděpodobnější, že přestože byl Feldhendler v táboře známou postavou a nepochybně vedl přímo s Pečerským několik rozhovorů, nebyl natolik významným činitelem a prostředníkem mezi sovětskou a polsko-nizozemskou skupinou sobiborských vězňů, jak by se mohlo na první pohled zdát.⁷³⁷

K tomuto závěru dospěl autor na základě rozhovoru s Thomasem Blattem, ve kterém Blatt přiznal: *„Feldhendler nebyl takovým velitelem, jakého jsem z něj udělal, i když byl jedním z těch vlivnějších lidí v konspiraci. Žádná z výpovědí jiných svědků se o něm nezmiňuje. Jenom Esther Raabová⁷³⁸ se o něm zmiňuje, ale zmiňuje se o něm na základě*

---

⁷³⁵ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 109. Osud belžeckých vězňů byl impulzem ke vzpouře v Sobiboru. MARANDA, s. 122.

⁷³⁶ ARAD, s. 307.

⁷³⁷ Rozhovor autora s Thomasem BLATTEM (očitým svědkem Sobiboru), dne 12. a 13. 11. 2010 v Lublinu.

⁷³⁸ Esther Raabová. Jedna z žen přeživších Sobibor. Účastnila se procesů se sobiborskými zločinci a navázala úzkou profesní spolupráci s americkým spisovatelem Richardem Rashkem. Autor měl příležitost hovořit s ní během jednoho či dvou telefonních rozhovorů, stejně jako navázal kontakt s jejím synem Abem. V dubnu roku 2008 byl autor pozván na polskou divadelní premiéru Rashkovy hry „Drahá Ester“, která je založena na vzpomínkách Esther Raabové. Čestnými hosty tohoto divadelního představení byli i někteří bývalí sobiborští vězni, nikoli však samotná Esther.

toho, co převzala z mojí knížky. Dokonce ani Pečerskij se o Feldhendlerovi nezmiňuje.⁷³⁹ Koho zmiňuje, je Baruch. [...] Saša se o Baruchovi velmi často zmiňuje.⁷⁴⁰ [...] Šlomo Szmajzner byl v té organizaci – já to nazývám organizací, i když tam bylo pět, šest osob. Nejsem si jist, ale je možné, že Feldhendler byl tím, kdo viděl výhodu možného spojení s Rusy, neboť to umějí se zbraněmi a tak. Bud', anebo je možné, že to byl ten druhý, který to všechno zorganizoval, a který přijel s Rusy, přestože pocházel z Varšavy. [...] V každém případě: Leon Feldhendler je legenda. Byl sice ve skupině zasvěcených, ale nikdo jiný se o něm nezmiňuje, kromě Esther, která to převzala ode mě. Jenom já o tom píšu. [Že se z Leona Feldhendlera stala legenda] je tak trochu mojí vinou. Polští Židé měli co nabídnout organizaci povstání. Znali táborovou topografii, baráky a dobu, kdy se střídají stráže a kde kdo bude, takže bez polských Židů by si ruští Židé vůbec neporadili. Jenže ten film⁷⁴¹ ke konci působil, jako by povstání udělali jen ruští Židé. Je tam ukázáno, jak přišli do tábora, jenže každý ví, že to tak nebylo. Já jsem tehdy u natáčení nebyl. Bylo horko a já zůstal v hotelu. Nepřipustil bych, aby to udělali tak, že ruští Židé pochodují jako vojáci [...] Přijeli transportem z Minsku. Byli promíchání. Z Polska, z Ruska. A ta vojenská skupina [...] v tom filmu přicházejí jenom vojáci, což je špatně. Já jsem chtěl, aby to předělali, že jinak se pod to nepodepíšu. A oni: ‚Oh, to nás bude stát třicet tisíc dolarů.‘ Tam vůbec nevynikne důležitá role těch polských Židů, jenom ruských. [...] Pravdou je, že oni by ničeho bez polských Židů nedosáhli, a polští Židé by zase nedosáhli ničeho bez ruských. Museli spolupracovat. Já jsem řekl, že musejí udělat něco, aby byl zřejmý přínos polských Židů, protože takhle to vypadalo, že se na povstání přičinili jen ruští Židé. [...] A tak se stalo – ve skutečnosti informoval o tom, že přišel čas povstání, pouze Saša, který vyskočil nahoru

⁷³⁹ Marek Bem v úvodu k polskojazyčným vzpomínkám Pečerského napsal: „Následující strojopisy vzpomínek Pečerského úplně opomíjí postavu Feldhendlera. Jednou vystupuje pod jménem Boris a v následujících verzích jako Boruch.“ PECZERSKI, s. 20.

⁷⁴⁰ Boruch (foneticky: Baruch) v (originále Борух), ať už to byl kdokoliv, však nepříjel s Pečerským stejným transportem z Minsku, jak poněkud překvapivě, ale mlhavě naznačil Blatt, protože z Pečerského vzpomínek jasně vyplývá, že Boruch byl vězeň, který byl v táboře již dávno před jeho příjezdem. Nelze se také domnívat, že by byl Boruch totožný s postavou Solomona (Šlejmy) Leitmana, který přijel se Sověty, ačkoliv pocházel z Varšavy. Solomona Leitmana zmiňuje totiž Pečerskij ve svých pamětech jmenovitě a byl nepochybně někým jiným než Boruch, přičemž je nutné podotknout, že se obě tyto postavy setkaly. Tamtéž, s. 63, 79. Marek Bem má pro vztah mezi Feldhendlerem a Boruchem toto vysvětlení: „V době prvního rozhovoru s Pečerským se mu Leon Feldhendler představil jako Boruch. Feldhendler měl po určitou dobu v úmyslu zatajit skutečnost, že je vůdcem povstalecké organizace, takže zpočátku se představil Pečerskému jako Boruch, syn rabína. Pod tímto jménem znal Pečerskij Feldhendlera přinejmenším do posledních dnů před povstáním.“ Tamtéž, s. 63, pozn. 27. Arad uvedl, že Pečerskij ve svých záznamech nazývá Leona Feldhendlera chybně „Baruch“. Styčnou osobu mezi zkušenými vězni a válečnými zajatci pak představoval Šlomo Leitman. ARAD, s. 318–319.

⁷⁴¹ Útěk ze Sobiboru (Escape from Sobibor). Film natočený mimo jiné podle předlohy Richarda Rashkeho. Na jeho tvorbě se jako konzultanti podíleli i bývalí sobiborští vězni včetně Thomase Blatta.

na stůl a měl proslov,⁷⁴² kdežto pro film jsem si vymínil, aby k němu přidali Feldhendlera. A oni řekli dobře, tak vyskočí oba společně.“⁷⁴³

Z autorova rozhovoru se Semjonem Rozenfeldem, který přijel do Sobiboru stejným transportem jako Pečerskij, však vyplývá, že povel k útěku vydal Alexandr Šubajev: „*A pak se odněkud objevil Šubajev, vystřelil a vykřikl: ‚Za vlast, za Stalina!‘ On byl ze severního Kavkazu a Stalin byl také z Kavkazu. Tihle Kavkazané ho měli velice rádi. My jsme o něm tehdy ještě nevěděli to, co jsme se dozvěděli později. A on vykřiknul: ‚Za vlast, za Stalina!‘ a vystřelil do vzduchu.*“⁷⁴⁴ Je ale možné, že ten tak učinil na jiném místě v táboře, než kde byl aktuálně Pečerskij.

Arad je toho názoru, že sobiborský plán, na rozdíl od treblinského, nepožadoval převzetí kontroly nad táborem a jeho zničení,⁷⁴⁵ byl méně ambiciózní, se skromnějšími cíli, přičemž samotné uskutečnění vzpoury zde bylo z vojenského hlediska provedeno profesionálněji.⁷⁴⁶ Přestože měly obě vzpoury svá specifika, shodným důsledkem byl fakt, že vedly ke zrušení dvou nejdůležitějších táborů Operace Reinhardt. Gitta Sereny napsala,

---

⁷⁴² V knize *Zapomenuté povstání* z roku 2003 Thomas Blatt píše: „*Saša [...] vyskočil na stůl a pronesl rusky, ve své mateřštině, krátkou řeč. Nebyla hrdinská, plná vervy a nadšení, kterou je možné slyšet ve vojenských filmech. Saša se ovládal, mluvil pomalu, výrazně a nahlas, aby jej každý slyšel.*“ BLATT, *Zapomniane powstanie*, s. 120. Ve své další knize *Z popelů Sobiboru* o této události píše prakticky totožně: „*[...] Saša se rozhodl okamžitě jednat. Vyskočil na stůl, rozhlédl se po mase vězňů a rusky pronesl krátkou řeč. Saša se ovládal, mluvil pomalu, výrazně a nahlas, aby jej každý slyšel.*“ BLATT, *Z popiołów*, s. 235. V knize Blattova někdejšího spoluvězně, Filipa Białowicze, je však tento moment popsán takto: „*Saša a Leon věděli, co se má v ten moment udělat. Okamžitě vyskočili na stůl, který se nacházel na prostranství, a obrátili se ke všem s výzvou: ‚Bratři! Nadešel očekávaný okamžik. Většinu Němců jsme již zabil. Povstaňme a zničme toto místo. Máme malou šanci na přežití, ale alespoň zemřeme v boji se ctí. Jestli se někomu podaří přežít a utéct, pamatujte, že máte povinnost být svědkem a hlásat světu o tomto místě a o tom, co jste zde viděli.*“ BIALOWITZ – BIALOWITZ, s. 201–202.

⁷⁴³ Rozhovor autora s Thomasem BLATTEM (očitým svědkem Sobiboru), dne 13. 11. 2010 v Lublinu. Den předtím hovořil Thomas Blatt o téže věci: „*Skutečnost je, že na stůl vyskočil pouze Saša Pečerskij, jenom on skočil. Avšak to, že Leon Feldhendler tam skočil jako vedoucí povstání, to není úplně přesné. Feldhendlera jsem udělal já. Já jsem říkal tomu producentovi: ‚Poslouchej, ten film vypadá, tak jak já to vidím, že to povstání udělali pouze Rusové. A že to byli vojáci, nehleď na to, že to byli Židé. A dokonce Sašu Pečerského udělali blondatého, ale on měl tmavé vlasy. A tak jsem se dohodl s producentem, aby ukázal, že se účastnili také polští Židé. A vyřešilo se to tak, že Feldhedler byl vedle Saši, že skočili společně.*“ Rozhovor autora s Thomasem BLATTEM (očitým svědkem Sobiboru), dne 12. 11. 2010 v Lublinu. Zásadní rozdíly ve vzhledu mezi představitelem filmového Saši, Rutgerem Hauerem a skutečným Sašou, o kterých se zmínil Thomas Blatt, byly také předmětem rozhovoru, který vedl autor se spisovatelem Richardem Rashkem, jehož kniha zásadně ovlivnila vznik filmu. Autor: „*Vzhled R. Hauera, jenž ztvárnil S. Pečerského, byl docela jiný než Sašův vzhled. Saša měl tmavé vlasy a oči. R. Hauer měl oproti tomu blond vlasy a modré oči...*“ Rashke: „*To, že Hauer nevypadal jako Saša, není důležité. Otázkou je/bylo: zhostil se role srdcem? A já věřím, že ano.*“ Z e-mailové korespondence mezi autorem a Richardem RASHKEM (autorem knihy *Escape from Sobibor*), dne 16. 7. 2009. Přepis kompletního rozhovoru je otištěn v příloze č. 1. Podle jedné z verzí Pečerského vzpomínek došlo k pobídce k hromadnému úprku z jeho úst ještě prozaičtěji, bez dlouhého proslovu a výskoku na stůl a s pouhým zvoláním: „*Soudruzi, vpřed!*“ ARAD, s. 338.

⁷⁴⁴ Rozhovor autora se Semjonem ROZENFELDEM (očitým svědkem Sobiboru), dne 14. 1. 2018 v Gedeře.

⁷⁴⁵ Ačkoli se nepodařilo zničit plynové komory, Stangl byl toho názoru, že všechno zařízení bylo během vzpoury spáleno. SERENY, s. 248.

⁷⁴⁶ ARAD, s. 372.

že povstání v táboře smrti Sobibór bylo stejně tak výjimečné jako to první, srpnové v Treblince.⁷⁴⁷

6.2 Průběh vzpoury v Totenlageru

Pro srpnový treblinský a říjnový sobiborský akt hromadného vzdoru je z terminologického hlediska vhodné užití substantiva „vzpoua“⁷⁴⁸, nikoli „povstání“, termínu, se kterým se v kontextu s těmito ději přesto lze v některé literatuře setkat.⁷⁴⁹ „Vzpoua“ však lépe odpovídá okolnostem, které tyto události provázely. Především je nutné si uvědomit, že povstání bývá oproti vzpouře projevem skupiny lidí, masy, davu, snažící se o změnu stávajícího, obvykle politického uspořádání, čemuž mnohdy odpovídá i organizační příprava každého takového počinu. Záměrem povstání bývá nastolení nové vládnoucí skupiny a zavedení nových pořádků nahrazujících staré struktury. Povstání bývá taktéž spojováno s vojenskými zásahy, které jsou zpravidla řízeny z centra, reprezentovaného velitelstvím. V případě vzpoury se však jedná o akt vzdoru ve vyhrocené situaci,⁷⁵⁰ jehož nositeli bývají svobody zbavení či jinak znevýhodnění jedinci v konkrétních podmínkách, přičemž typickým prostředím pro její vznik je vězení či působení jiných forem represivního aparátu, kde protichůdné strany představuje vzorec: vězeň – věznitel, což je situace typická pro Sobibor a Treblinku, kde byla navíc vytvořena situace natolik bezvýchodná a zoufalá, provázená dennodenními projevy extrémního násilí, které musely dříve či později nutně vyústit ve vzdor vtělený do vzpoury jakožto posledního možného aktu sebezáchovy.

Jinými slovy, v případě těchto vzpour neexistovala alternativa přežití. Jedinou volbou byl mnohými vězni spontánně provedený čin revolty, jakkoli se mohl zdát neproveditelný a organizačně nedostatečně zaštitěný. Vlna chaosu se v obou případech, a v Treblince zejména, přehnala tábořem s nekontrolovatelnou silou. V této chaotické fázi se každý řídil imperativem „uteč a přežij“, přičemž se neohlížel na svou případnou roli, která mu byla úzkým plánovacím výborem svěřena. Drtivá většina vězňů nebyla do plánů vůbec zasvěcena a nechala se strhnout davem hrnoucím se k oplocení. Působení této davové

---

⁷⁴⁷ SERENY, s. 119.

⁷⁴⁸ Polský termín „bunt“. Srov.: „2 sierpnia 1943 r. W tym dniu wybuchł bunt.“ ZĄBECKI, s. 131. Dále se lze v polskojazyčné literatuře setkat s termíny „rewolta Żydów“, či „zbrojny bunt więźniów“. KRÓLIKOWSKI, *Budowałem*, s. 53.

⁷⁴⁹ Gitta Sereny například užívá v kontextu se vzpourou v Sobiboru a Treblince termínu „armed rebellion“, ale i „uprising“ či „revolt“. SERENY, s. 115, 119, 182.

⁷⁵⁰ Podle Marandy procházeli vězni ve vyhlazovacích táborech často nejextrémnější formou odtržení od minulosti. Jejich život byl dočasným odročením výroku smrti, jež mohlo být zrušeno každým okamžikem. MARANDA, s. 183–184, 188.

psychózy bylo konfrontováno s překážkami, které se valící se lidské mase postavily do cesty, a buďto pro některé z nich představovaly smrt, zmrzačení, uváznutí, anebo byly překonány a několika jedincům se poštěstilo dostat se z dohledu tábora, a ještě menšímu množství následně dále až ke kýžené svobodě.

Michał Maranda ve své práci o vyhlazovacích táborech užil tzv. Goffmanových adaptačních technik na totalitární instituci, mezi něž zahrnul právě vzpouru. Jestliže byla vzpoura realizována pouze jednotlivci, byla odsouzena k nezdaru. „*Naopak idea hromadné vzpoury, jakožto aktu spojujícího většinu vězňů, plnila neocenitelnou roli v pozdvižení vězňů na duchu. Ve dvou táborech se rozvinuly podzemní vězeňské organizace plánující táborovou vzpouru. Plány byly realizovány a zasloužily se o osvobození části z nich.*“⁷⁵¹

Samuel Willenberg, účastník treblinské vzpoury z pozice vězně dolního tábora, ale i pozdějšího varšavského povstání z 1. srpna 1944, který jasně rozlišuje mezi pojmy vzpoura a povstání, přičemž tak činí na základě vlastních zkušeností, se autorovi svěřil s efektem davové psychózy, která zachvátila Treblinku onoho osudného srpnového dne. Zastával přitom názor, že tamní vzpoura mohla v podobě, v jaké se nakonec uskutečnila, propuknout prakticky kdykoli a bez jakýchkoli příprav. Do prezentace svého názoru taktéž zakomponoval odpověď na autorovu otázku týkající se participace vězňů z Totenlageru na vzpouře, když odpověděl, že tito vězni se jí nijak specificky neúčastnili a zkrátka se jen nechali strhnout onou elektrizující atmosférou davového šílenství: „*Jde-li o vězně z Tojtlágru, tak oni při vzpouře prostě utekli. Oni neměli zbraně. Já vím, že oni neměli zbraně. My jsme se vzbouřili a oni se připojili, čímž se ukázalo, že bylo pokaždé možné vznítit vzpouru oním davovým: Hurá!!! a utéct. Vždycky bylo možné se vzbouřit. Hrnul se dav a vždycky bylo možné někoho zabít.*“⁷⁵² Mnoho let předtím, když se s autorem setkal poprvé, mu řekl, že treblinská vzpoura neměla žádnou organizaci, protože tu je možné budovat například ve městě při plánování povstání a pak mezi lidmi, kteří si mohou vzájemně důvěřovat. Jenže v Treblince byla situace odlišná, a proto v tomto kontextu nelze hovořit o organizaci,⁷⁵³ což opět vzdaluje treblinské události termínu povstání a činí z nich vzpouru. V literatuře přesto vystupují zmínky o plánovacím a organizačním výboru, který existoval jak v Treblince, tak v Sobiboru.

---

⁷⁵¹ Tamtéž, s. 185.

⁷⁵² Rozhovor autora se Samuelem WILLENBERGEM (očitým svědkem Treblinky), dne 19. 3. 2011 ve Varšavě.

⁷⁵³ Rozhovor autora se Samuelem WILLENBERGEM (očitým svědkem Treblinky), dne 16. 1. 2003 v Tel Avivu.

Jelikož je sobiborská i treblinská vzpoura na základě dochovaných pramenů poměrně rozsáhle zpracovaným a popsáným tématem, které lze hodnotit především na základě primární literatury memoárového charakteru, popřípadě výpovědí sepsaných pro různá dokumentační centra, zaměří se následující část výzkumu opět zejména na treblinský sektor smrti, a pokusí se zrekonstruovat události treblinské vzpoury právě z perspektivy tamního Totenlageru. Na základě tohoto kritéria je nutné opustit sobiborský komparativní prvek, neboť jakkoli si byly treblinská a sobiborská vzpoura v základní koncepční linii podobné, a v mnoha ohledech probíhaly analogicky, v bodě případné účasti vězňů ze sektorů smrti obou srovnávaných táborů na vzpouře se obě větve rozcházejí a je možné sledovat již jen treblinskou linii. Ta je však v pramenech zastíněna informačním nánosem zabývajícím se treblinskou vzpourou buď z komplexního táborového pohledu, anebo z perspektivy vězňů dolního tábora, byť existují výpovědi vztahující se výhradně k průběhu vzpoury v Totenlageru. A právě tyto fragmenty mohou posloužit k mikrohistorickému studiu treblinské vzpoury na základě jejího průběhu ve vybrané oblasti.

Důležitá svědectví o srpnových odpoledních událostech v sektoru smrti přinesly vzpomínky Janikiela Wiernika, Chila Rajchmana či Elijahu Rosenberga. Posledně jmenovaný spatřoval v příchodu bývalého vojáka československé armády Želo Blocha do Totenlageru důležitý moment, který sem importoval vojenskou zkušenost: „*V březnu nebo dubnu 1943 přišel do našeho tábora český Žid jménem Želo, který byl před válkou českým důstojníkem. [...] s ním přišel také jeden polský Žid jménem Adolf, který byl v Palestině a také sloužil ve francouzské cizinecké legii.*⁷⁵⁴ *Tito dva nám zvěstovali zprávy, že se v prvním [dolním] táboře organizuje povstání. Později se oba stali předáky i u nás a začali v našem táboře připravovat lidi na hromadné povstání. Spojení s prvním táborem bylo udržováno prostřednictvím pracovníka, který uklízel ve schlauchu.*“⁷⁵⁵ Podle Arada nakonec vzpouru přivedily vývoj a zprávy postoupené hnutím odporu ve vyhlazovacím sektoru, který se zde zformoval kolem Želo Blocha a Adolfa Freidmana na přelomu května a června 1943.⁷⁵⁶ Bloch s Freidmanem pečlivě prostudovali podmínky v horním táboře a brzy začali po vzoru dolního tábora utvářet odboj a ustavovat odpovídající organizační

---

⁷⁵⁴ Adolf Freidman, tou dobou třicátník pocházející z Łodže. ARAD, s. 280.

⁷⁵⁵ Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, Jüdische historische Dokumentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 10.

⁷⁵⁶ Je zřejmé, že impulz ke vzpouře přišel z Totenlageru. MARANDA, s. 146.

výbor.⁷⁵⁷ Za zmínku též stojí, že oproti situaci v dolním táboře byla v Totenlageru do plánu na nadcházející vzpouru zasvěcena většina zdejšího vězeňského osazenstva.⁷⁵⁸

Osudného dne bylo podle svědka Wiernika velmi horko. Poněvadž Němci trvali na tom, aby vězni kvůli vedru pracovali od čtvrté hodiny ranní do pravého poledne, kdy je zavírali v baráku,⁷⁵⁹ lidé z Wiernikova okruhu si uvědomili skutečnost, že toto opatření by mohlo narušit plány vzpoury kvůli izolaci vězňů v klíčový okamžik. Sami se proto nabídli, pod záminkou, že by bylo vhodné spálit zbývající těla z masových hrobů co nejdříve, že sestaví četou dobrovolníků, kteří budou pracovat ve dvou směnách za dodatečný přiděl chleba.⁷⁶⁰ Jednalo se o skupinu třiceti mladých a silných mužů pod vedením Adolfa Freidmana, kteří byli kvůli druhu své práce u roštů vybaveni sekyrami, lopatami a vidlemi. Ty jim po propuknutí vzpoury měly posloužit jako zbraně.⁷⁶¹ Směna měla pokrýt časový úsek od dvanácti hodin do šesti hodin odpoledne, přičemž do pozic dobrovolníků byli nasazeni lidé, kterým se dalo důvěřovat. Měli očekávat heslo k začátku akce. Zbylí Totenjuden byli zamčeni ve dvanáct hodin dopoledne v baráku.⁷⁶²

Den D⁷⁶³ byl stanoven na 2. srpna 1943. Podle Rosenbergových vzpomínek se v půl čtvrté odpoledne všichni Totenjuden připravili na vzpouru (v originále Aufstand). Sbalili si bezcenné krámy, které měli, načež se uložili k odpolední „siestě“. Tábořem vládlo úplné ticho, nervy byly napnuté k prasknutí, všichni čekali na signál.⁷⁶⁴ Totenjuden mysleli na svobodu, na pomstu. Wiernik si představoval chvíli, až si lehne někde v lese, usne a odpočine si. Ve vzduchu byla cítit přicházející bouře.⁷⁶⁵ Chil Rajchman se navzdory strachu těšil na to, co přijde. Cítil se plný nových sil, bylo v něm více života než kdykoli jindy. Připravoval kanystry s benzinem pod záminkou paliva pro motory. Totenjuden dostali mrtvého koně, takže využili příležitosti k nabroušení nožů na jeho naporcování,

---

⁷⁵⁷ ARAD, s. 287.

⁷⁵⁸ Tamtéž, s. 293. Avšak Rajrodzkého výpověď tuto informaci nepotvrzuje, naopak ji popírá: „V období konspirace byly rozdělovány plány a stanoveny funkce. Zasněžených bylo v.[elmi] málo. [...] Někdy v polovině června se již začalo s plánováním příprav na vzpouru. Ne všichni byli zasvěceni. [...] Organizace byla přísně tajná. Nesměl o ní vědět Gustaw (kapo), nemohl o ní vědět Herszel, zástupce vrchního kápa, tak jako samotný vrchní kápa. Nebyli zasvěceni jiní vězňové, kterým jsme nedůvěřovali anebo jsme věděli, že v akci nesehrají důležitou roli. Bud' byli slabí, nebo byli vyhodnoceni jako nehodící se k vykonání nějakého konkrétního úkolu“. RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 110, 113, 114. Podle Marandy však byli v Totenlageru na vzpouru připraveni skoro všichni tam zaměstnaní vězni. MARANDA, s. 146.

⁷⁵⁹ Srov. RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 107.

⁷⁶⁰ To se shoduje s memoáry Chila Rajchmana, podle kterých Totenjuden dbali na to, aby lidé pracovali na spalovací hranici, neskončili tak předčasně a nebyli zavřeni do baráku. RAJCHMAN, s. 141.

⁷⁶¹ ARAD, s. 298.

⁷⁶² WIERNIK, s. 31–33.

⁷⁶³ Srov.: „Velký den nastal!“ RAJCHMAN, s. 141.

⁷⁶⁴ Výpověď Eliase Rosenberga „Das Todeslager Treblinka“, Jüdische historische Dokumentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 11.

⁷⁶⁵ WIERNIK, s. 32–33.

přičemž nabrousili kleště k přeštípnutí ostnatého drátu.⁷⁶⁶ Nosiči mrtvol, kteří směli podle regulí nosit pouze označené kombinézy, a žádný oděv pod nimi, byli organizátory vzpoury přinuceni, aby se tohoto nařízení drželi i dnes, kdy si někteří z nich navlékli pod kombinézy oděv, jenž jim měl být k dobru během plánovaného útěku, ale který zároveň mohl prozradit jejich záměry.⁷⁶⁷

Wiernik se toho dne vrátil okolo poledne z dolního tábora. Potvrdil, že vzpoura začne v půl páté odpoledne. Toto rozhodnutí bylo posléze poupraveno a oznámeno Ja'akovem Daḇbem z dolního tábora, který se v rámci sběru odpadu přiblížil k hranici Totenlageru a zvolal hebrejsky na vězně pracující za hranicí: „*Dnes je konec světa, soudný den ve čtyři hodiny.*“⁷⁶⁸ Podle Wiernika bylo kromě dobrovolníků ke spalování těl navýšeno mužstvo nosičů vody, o kterou byl v těchto parných dnech obzvláštní zájem.⁷⁶⁹ Vodu potřebovali v kuchyni, odkud záměrně hlásili její nedostatek. Skupina vězňů, kteří ji měli nanosit, se skládala ze tří zkušených vojáků, jejichž úkolem byla likvidace Ukrajinců, kterým měli podříznout krk a připravit je o zbraně.⁷⁷⁰ Byla proto otevřena brána, která vedla ke studni.⁷⁷¹

Želo Bloch, vůdčí postava vzbouřenců složených z Totenjuden, si byl vědom, že se musí vyskytovat mimo vězeňské ubikace, a tak se připojil k nosičům vody.⁷⁷² Jerzy Rajgrodzki z kuchyně vzpomínal: „*Už jsem měl tolik vody, že jsem nevěděl, co s ní dělat. Vyléval jsem ji do kanálu na dvůr a stále jsem si poroučel další. Wachmann, který stál u otevřené brány, přišel do kuchyně zkontrolovat, jestli už mám dost vody. Řekl jsem, že je zapotřebí naplnit ještě jeden kotel a pak jí bude dost a bude moci zavřít bránu.*“⁷⁷³

Bylo tři čtvrtě na čtyři, když Totenjuden zaslechli, jak ticho narušil výstřel a krátce nato exploze ručního granátu v dolním táboře. Zpočátku nevěděli, co dělat, protože k akci došlo čtvrt hodinu před smluveným termínem. Do baráku vtrhl jeden z nosičů vody a křičel: „*Revoluce v Berlíně!*“, což pro vězně znamenalo pobídku k zapojení se do vzpoury.⁷⁷⁴

---

⁷⁶⁶ RAJCHMAN, s. 140–141. Mrtvý kůň, jakožto součást jídelníčku Totenjuden, zřejmě nebyl ničím výjimečným, jak dokládá Rajgrodzki: „*Přivázeli telecí nebo hovězí maso a někdy i starého koně.*“ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 110.

⁷⁶⁷ WIERNIK, s. 33.

⁷⁶⁸ ARAD, s. 298.

⁷⁶⁹ WIERNIK, s. 33.

⁷⁷⁰ RAJCHMAN, s. 141.

⁷⁷¹ WIERNIK, s. 33.

⁷⁷² ARAD, s. 298.

⁷⁷³ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 115.

⁷⁷⁴ Srov.: „*Míříme k zátarasu a křičíme: ‚Revoluce Treblinka!‘*“ RAJCHMAN, s. 142.

Rozhostil se hrozný povyk, lidé vybíhali z baráků a nejprve nevěděli, co dělat.⁷⁷⁵ Centralizovaná kontrola nad vzpourou byla ztracena.⁷⁷⁶

Podle Wiernika se po výstřelu, který byl heslem, každý svědomitě chopil svého úkolu. Mezi ty nejobtížnější přitom patřilo odstranění Ukrajinců ze strážních věží. Jakmile se ozval výstřel, přistoupil k věži jeden „obchodník“ a ukázal Ukrajinci zlato, které na Ukrajince běžně působilo takřka magicky.⁷⁷⁷ Strážný jakoby smyslu zbavený, se vrhl za zlatem, přičemž byl ze zálohy přepaden vězni a ti mu vzali jeho zbraň.⁷⁷⁸ Ukrajinci stáli na dvou strážních věžích, z nichž jedna byla uprostřed Totenlageru a druhá poblíž jihovýchodního cípu tábora. Vězni se důvodně nejvíce obávali věže uprostřed sektoru smrti, protože měla kontrolu nad vším, co se dělo poblíž věžeňských ubikací a roštů.⁷⁷⁹ Ukrajinec, který stál u studny, se pokusil střilet, ale než se nadál, zmizel ve studni.⁷⁸⁰ I tomuto wachmanovi sebrali vězni zbraň.⁷⁸¹ „*Wachman, který stál před chvilkou u brány a nakukoval do kuchyně, již ležel mrtvý a nikoho více neobtěžoval. Pušky a další předměty, které měl u sebe, se hodily povstalcům. Nestihl již zavřít bránu. Nikdo povstalcům nekladl odpor.*“⁷⁸² Z plynových komor vyšlehly plameny. „*Ukrajinec, který stál na stráži vedle baráku, leží na zemi jako právě poražený vepř, zalitý vlastní krví. Kamarád Želo se zmocnil jeho zbraně.*“⁷⁸³ Vězni běželi ozbrojeni jen lopatami a vidlemi proti Němcům a Ukrajincům, kteří se ještě nacházeli na svých stanovištích v horním táboře. Po krátkém zápase je přemohli. Všechno se seběhlo během okamžiku.⁷⁸⁴ Velitel Totenlageru Matthes přiběhl ke Stanglovi do dolního tábora a řekl, že „tam nahoře“ také všechno hoří.⁷⁸⁵

Z prvního tábora se ozývala nepřetržitá střelba. Totenjuden nevěděli, co dělat dál. Lidé se hrnuli k táborové hranici, tvořené pastí drátěného plotu, o které však do té doby kvůli kamufláži dvou řad stromů a keřů neměli ani ponětí. Tři sta metrů od táborové hranice byl

---

⁷⁷⁵ Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, Jüdische historische Dokumentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 11.

⁷⁷⁶ ARAD, s. 299.

⁷⁷⁷ Srov.: „*Ukrajinci, kterým kamarádi slibovali hory doly, když slezou ze strážních věží, leží mrtví na zemi.*“ RAJCHMAN, s. 142.

⁷⁷⁸ WIERNIK, s. 34.

⁷⁷⁹ ARAD, s. 294.

⁷⁸⁰ Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, Jüdische historische Dokumentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 11.

⁷⁸¹ WIERNIK, s. 34.

⁷⁸² RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 116.

⁷⁸³ RAJCHMAN, s. 142.

⁷⁸⁴ Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, Jüdische historische Dokumentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 12.

⁷⁸⁵ SERENY, s. 240–241.

už les.⁷⁸⁶ K němu se snažila většina lidí doběhnout, přičemž se chytali do drátěných pastí, odkud se už neosvobodili. Zastřelili je Němci ze „třetího“ tábora, trestaneckého tábora,⁷⁸⁷ kteří přispěchali na pomoc personálu vyhlazovacího tábora.⁷⁸⁸

Vězeň trestaneckého tábora, Mieczysław Chodźko, vzpomínal na okamžik vzpoury: „*Požár v nedalekém táboře nás všechny zelektrizoval. Byl jsem tehdy s družinou ‚Wegebau‘ na poli, několik kilometrů od pracovního tábora. Slyšeli jsme výstřely, které trvaly kolem 10–15 minut. Pak jsme už zcela jasně spatřili klubka ohně a jazyky plamenů. Wachmani nám nařídili položit se obličejem k zemi, vyhrožovali zastřelením každému, kdo by se pokusil vstát. Za několik minut pro nás přijeli nákladáky s esesmany a wachmany z našeho tábora. Povstalce z tábora smrti již stíhal nacistický personál z našeho tábora. Esesmani stáhli oddíl vojsk SS, který sídlil v nedaleké Małkinii.*“⁷⁸⁹

Želo Bloch, Adolf Freidman a další vězni pokračovali v palbě z pušek a kryli tím úprk ostatních vězňů. Soňa Lewkowiczová vypověděla, že naposledy viděla Žela ve chvíli, kdy klečel a střílel z pušky na Ukrajince. Podle ní zřejmě padl ve chvíli, kdy kryl své spoluvězně.⁷⁹⁰

Wiernik vysvětlil, že vězni byli v první chvíli pány situace, ale brzy se karty obrátily. Začal hon na uprchlíky iniciovaný z Małkinie Górné, Kosowa Lackého a trestanecké Treblinky.⁷⁹¹ Rajgrodzki však popsal události opouštění Totenlageru v poněkud jiném světle. Podle jeho svědectví se skupina vězňů, mezi nimiž někteří vlastnili pušky, shromáždila na sčítacím prostranství. Hromadně pak vyšli branou do Lageru II. Prošli jí a teprve pak začali utíkat, přeskakovat zátarasy, načež se dostali na pole. Běželi jižním směrem. Napravo si Rajgrodzki všiml vězňů z dolního tábora, kteří šli velice dobře rozeznat především proto, že měli podstatně lepší oblečení než Totenjuden.⁷⁹²

Arad vyjádřil názor, že ačkoli nebyl plán vzpoury pro vyhlazovací sektor plně proveden, dosáhl většiny svých cílů. Celkově vzpouře v obou táborových částech vyčetl, že neuskutečnila druhou fázi plánu, která zahrnovala útok na Němce a Ukrajince

---

⁷⁸⁶ Podle Wiernika, který možná utíkal jiným směrem, byl nejbližší les vzdálen osm kilometrů. WIERNIK, s. 34.

⁷⁸⁷ Rosenberg zde má na mysli trestanecký pracovní tábor, vzdálený 2 kilometry, v historickém diskurzu známý jako Treblinka I.

⁷⁸⁸ Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, Jüdische historische Dokumentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 12. AŽIH, 209/36b, RAJZMAN, Samuel, „*Комбинат смерти в Трєблинкє*, část 2., s. 8.

⁷⁸⁹ CHODŹKO, s. 100.

⁷⁹⁰ ARAD, s. 302, 307.

⁷⁹¹ WIERNIK, s. 34.

⁷⁹² RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 116.

s převzetím tábora, protože byly ztráty na straně táborového personálu minimální.⁷⁹³ Zajímavé je tvrzení, které se objevilo v jednom z dokumentů o Treblince v roce 1945, podle kterého měl značný podíl na záchraně uprchlých vězňů fakt, že treblinští vězni nenosili pruhované vězeňské uniformy jako v Osvětimi, a mohli tak snáze splynout s okolním obyvatelstvem. Zavedení „pášáků“, jak se říkalo pruhovaným uniformám, do treblinských struktur, však bylo údajně do budoucna plánováno.⁷⁹⁴

Během vzpoury byla zabita nechvalně proslulá káповá Paulinka, která udala přinejmenším šest Židů Küttnerovi, veliteli dolního tábora. Po vzpouře našli její tělo s roztržitou hlavou na cestě, po které se snažila utéct do horního tábora.⁷⁹⁵

Přestože se jedná o relativně stručnou naraci průběhu vzpoury, jejímiž hlavními atributy jsou lákání ukrajinských wachmanů nabídkou zlata, snaha o získání jejich podpory, nebo alespoň zdržení se jakékoli protiakce vůči vzbouřeným vězňům, představuje nosnou konstrukci dějů, svým charakterem konkrétnějších a zasluhujících bližší náhled. Jedním z problémů, který vybízí k řešení, je otázka osudu nechvalně proslulého ukrajinského strážného Ivana Ivanoviče Marčenko, obsluhy plynových komor, vězni přezdívaného Ivan Hrozný. Na základě kusých informací, podaných přímo vězni horního tábora, popřípadě reprodukováných spoluvězni ze sousední táborové části, lze usuzovat, že Marčenko byl zabit právě během vzpoury.

Případ Johna (Ivana) Demjanjuka, který byl v osmdesátých letech obviněn z toho, že byl obávaným treblinským Ivanem Hrozným, však vnesl rozpor do některých svědectví, která hovořila o jeho smrti během vzpoury, a proto začala být tato interpretace revidována a přehodnocována. Iniciativy se chopili především Demjanjukovi obhájci, kteří se odvolali na dřívější svědectví očitých svědků o tom, že byl Ivan zabit během vzpoury.⁷⁹⁶ Jedním z těch, kteří hovořili o smrti Ivana Hrozného během vzpoury, byl Elijahu Roseneberg. *The New York Times* přinesly článek popisující tyto události z konce osmdesátých let. Podle něj byl Rosenberg soudem požádán o Demjanjukovu identifikaci. Přiblížil se k obžalovanému, „odmítaje nabízenou ruku. ‚Ivane!‘ řekl pan Rosenberg emotivně. ‚Vůbec nemám pochybností. To je Ivan z Treblinky, od plynových komor – muž, na kterého se právě teď dívám. Vidím ty oči a tvář. Jak ses mohl opovážit podat mi ruku, ty vrahu!‘ Pan Demjanjuk říká, že se stal obětí zaměněné identity a popírá, že by kdy sloužil v Treblince, v táboře

---

⁷⁹³ ARAD, s. 302–303.

⁷⁹⁴ AŽIH, 209/41, *Sprawozdanie Głównej Komisji dla Zbadania Zbrodni Hitlerowskiej w Polsce o Treblince*, 10. 11. 1945, s. 4.

⁷⁹⁵ SERENY, s. 247.

⁷⁹⁶ „*Survivor Identifies the Accused in Israeli Trial*“, in: *New York Times*, 26. 2. 1987. Dostupný z: <http://www.nytimes.com/1987/02/26/world/survivor-identifies-the-accused-in-israeli-trial.html> [2017-2-13]

smrti [...]. Obviněn ze zločinů proti lidskosti a ze zločinů proti židovskému lidu, čelí trestu smrti, pokud bude usvědčen. Přesto pan Rosenberg v roce 1947 uvedl, že strážný známý jako Ivan byl zabit během vězeňské vzpoury. Dnes tvrdí, že se tato informace zakládala na klepech. Řekl, že teprve později, když se účastnil procesu proti válečným zločincům v Düsseldorfu v západním Německu v roce 1964, si uvědomil, že výpověď, kterou podal, byla nesprávná. „Pak jsem viděl tohoto strážného tváří v tvář a zjistil jsem, že příběh o zabíjení Ukrajinců a Němců byl fikcí,“ říká Rosenberg.⁷⁹⁷ Ve zmiňované výpovědi z roku 1947, kterou Rosenberg učinil ve Vídni, stojí: „Pak někteří lidé vtrhli do baráků ukrajinské stráže, kde mezi ostatními spal také Ukrajinec IWAN a zabili Ukrajince lopatami. Ti měli po noční službě a byli proto obzvláště unavení, takže se dostatečně rychle nevzbudili.“⁷⁹⁸

V dalším ze článků otištěných v *The New York Times*, které sledovaly Demjanjukův případ, bylo zmíněno stanovisko Roberta Edwina Herzsteina, jenž se vyjádřil, že Rosenberg „nebyl svědkem Ivanovy smrti, a ani to netvrdil“. Dále se píše, s odvoláním na Rosenbergovu výpověď, že během vzpoury došlo podle Rosenberga k usmrcení Ivana následovně: „Potom, co jsme vtrhli do Ivanovy strojovny, spal tam. Gustav jej udeřil do hlavy rýčem a poslal jej na věčnost.“ Ed Nishnic, Demjanjukův zeť, pak odhalil ve Varšavě Rosenbergovu výpověď, ve které je uvedeno, že zabil Ivana, nebo se toho alespoň zúčastnil: „Potom jsem [já nebo my] praštil Ivana do hlavy za ucho, takže tam zůstal ležet, mrtev.“ Jim McDonald podotkl, že „Rosenberg vytvořil a podepsal tuto jasně ospravedlňující výpověď v roce 1947 a při procesu s Demjanjukem přiznal, že podepsal každou z osmi stran výpovědi upřesňující zavraždění Ivana vězni. Následovně doplnil svou výpověď tím, že ‚vražda Ivana se zakládala na tom, co mu řekli po vzpouře jiní vězni v lese‘.“⁷⁹⁹

Ve vzpomínkách Richarda Glazara, vězně treblinského dolního tábora, který se s Ivanem zřejmě nikdy osobně nesetkal,⁸⁰⁰ se přesto objevuje zmínka o jeho zavraždění

---

⁷⁹⁷ Tamtéž.

⁷⁹⁸ Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, Jüdische historische Dokumentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 11–12.

⁷⁹⁹ „*The Trial of Ivan the Terrible*“, in: *The New York Times*, 30. 12. 1990. Dostupný z: <http://www.nytimes.com/1990/12/30/books/1-the-trial-of-ivan-the-terrible-502990.html?pagewanted=all> [2017-2-13]

⁸⁰⁰ Vězni z dolního tábora měli jen omezené možnosti setkat se s Ivanem Hrozným působícím především u plynových komor. Přesto ale mohlo k podobným setkáním přece jen dojít, jak dokazuje zkušenost Samuela Willenberga, Glazarova spoluvězně, který autorovi řekl, že bylo možné zahlédnout Ivanovu mohutnou postavu, když přicházel do dolního tábora pro určité věci, například žiletky na holení. Rozhovor autora se Samuelem WILLENBERGEM (očitým svědkem Treblinky), dne 19. 3. 2011 ve Varšavě. Stejně tak jako ostatní ukrajinští strážníci, i Ivan Hrozný měl ubikaci v dolním, tj. prvním táboře, jak autorovi potvrdil Epstein během jejich rozhovoru: „*A ten Ivan Hrozný spal v horním táboře, někde, anebo s ostatními Ukrajinci v*

během treblinské vzpoury. Citace z jeho knihy je o to zajímavější, že akt zabití ukrajinského tyрана z horního tábora přisuzuje občanovi československé národnosti, Želomíru Blochovi: „*Houf utíkajících se roztrhal na menší skupinky. Hodně jich postrřileli esesmani a posily při pronásledování. Některé později v lesích postrřileli ‚partyzáni‘. Mezi nimi prý také Žela. Říkalo se, že nůžkami probodl krk obrovitému Ivanu u komor a nakonec se i on dostal ven, do lesů...*“⁸⁰¹

Přestože si Rosenberg, stejně jako Epstein, byli do poslední chvíle jisti tím, že Demjanjuk byl treblinským Ivanem Hrozným, přičemž Rosenberg to autorovi často opakoval během jejich telefonických rozhovorů,⁸⁰² zatímco Epstein na autorovu otázku, zdali byl Demjanjuk Ivanem Hrozným, odvětil, že „*na tisíc procent*“,⁸⁰³ nepodařilo se Demjanjuka v této věci usvědčit. Namísto toho bylo později prokázáno, že Demjanjuk sloužil v Sobiboru.⁸⁰⁴ To je ostatně další pojtítko, které tmelí Treblinku se Sobiborem.

Skutečnost, že Ivan treblinskou vzpouru zřejmě přežil, podporují i svědectví obyvatel žijících v sousedství tábora smrti. Waclaw a Marianna Gošovi, obyvatelé vesnice Wólka Okraglik nedaleko tábora smrti, řekli o ukrajinských strážných, a Ivanovi Hrozném obzvláště, následující: „*Strašně pili, protože měli za co. Rabovali všechno po zabíjých. Dobře si pamatuji Ivana nazývaného ‚Hrozným‘. Byl vysoký, hezký, ve tváři protáhlý. Bylo mu dvacet a něco let. Přicházel do vsi na vodku. Strašně pil a potom vyváděl. Jednou, když byl opilý, říznul nožem Galacha⁸⁰⁵ z Treblinky,⁸⁰⁶ když šel do krámu. Ivan zcela určitě*

---

jejich kasárnách u hlavní brány? Kde spal Ivan Hrozný?“ – „*V prvním táboře.*“ Rozhovor autora s Pinchaselem EPSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě.

⁸⁰¹ GLAZAR, s. 360.

⁸⁰² O Rosenbergově přesvědčení, že byl Demjanjuk Ivanem Hrozným, se autorovi svěřila i jedna z Rosenbergových vnuček: „*Byl si tím jist a Demjanjuk mu chtěl podat ruku a potřást si s ním, ale můj dědeček byl rozzuřený a má babička mu věřila. [...] Bylo to tady [v Izraeli] v novinách. Je tam fotka mé babičky, dědečka a také mé matky.*“ Rozhovor autora s Netou B. (vnučkou Elijahu Rosenberga), dne 7. 3. 2008 v Jeruzalémě.

⁸⁰³ Rozhovor autora s Pinchaselem EPSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě.

⁸⁰⁴ Když byl Thomas Blatt, jenž svědčil při mnichovském procesu s Demjanjukem, dotázán autorem na to, co si myslí Demjanjukově činnosti v sobiborském táboře smrti, odpověděl: „*Především byl po nějakou dobu v Sobiboru. Protože existuje doklad, že tam byl. On kdysi tvrdil, že je to podvrh. A na tom spočívala celá jeho obhajoba. V březnu přišel do Sobiboru. A já jsem řekl, že já mohu říct jen tolik, kolik vím, co jsem viděl. A jeho si nepamatuji, neznám ho, možná jsem jej viděl, ale co mohu říci jako svědek, to je jen to, co dělali v Sobiboru jako skupina. Že bez nich by nemohl Sobibór fungovat. Já jsem je jen viděl, když se vraceli po příjezdu polského transportu, a jak je vzali do plynové komory – jakmile přijel polský, to nebylo totéž jako s nizozemským – oni kladli odpor, jakmile přišli před komoru, nechtěli vejít, a oni do těch polských Židů bodali bajonety, až měli na botách krev. On byl u těch těl a bylo jasné, že je vrah. Já sám bych to nevěděl, ale viděl jsem krev na botách jeho společníků.*“ Rozhovor autora s Thomasem BLATTEM (očitým svědkem Sobiboru), dne 13. 11. 2010 v Lublinu.

⁸⁰⁵ Franciszek Ząbecki se zmiňuje o Feliksu Galachowi s krycím jménem „Gwizdek“ a číslem 2881, a Jerzym Galachowi s krycím jménem „Bocian“, kteří byli členy podzemí. ZĄBECKI, s. 69, 100.

⁸⁰⁶ Vesnice Treblinka je vzdálena asi čtyři kilometry od vyhlazovacího tábora. Vesnice Poniatowo necelé dva kilometry a vesnice Wólka Okraglik asi dva kilometry. Tábor získal své pojmenování kvůli železniční stanici, na níž se dělil obvyklý transport o šedesáti vagoncích na třetiny. Proto nesl označení SS-

nezahynul během vzpoury, protože o tom bychom věděli. Řekl by nám o tom například wachman Fjodor Dušenko, který stál ve vyhlazovacím středisku u kasy. Bylo mu asi padesát let a mnohokrát mě po vzpouře navštěvoval. Pamatuji se, jak říkal, že pochází z Charkova. Odkud byl Ivan, to nevím, nikdy o tom nemluvil.⁸⁰⁷

Téhož názoru, a sice že Ivan Hrozný nezahynul během vzpoury, byl i Kazimierz Dudek: „Já a má žena jsme znali a viděli ‚Ivana Hrozného‘, dříve zvaného ‚Ivanem strojníkem‘ [v originále Iwanem maszynistą]. Byl u nás doma. Tento vysoký, snědý, ramenatý muž obsluhoval motory vytvářející plyny, kterými dusili lidi. Ivan mi sám říkal, co v táboře dělá. Jednou, když byl už pořádně opilý, řekl: ‚Dnes jsem zabil dvacet tisíc Židů.‘ – ‚Co by na to řekl tvůj otec?‘ zeptal jsem se jej. ‚Otec by mi za to usekl hlavu,‘ odpověděl na to ‚Ivan Hrozný‘. Nějakou dobu po vzpouře vzali Ivana do Trawniki, kde byl jejich tábor, ve kterém je školili. Pamatuji se, že v době té vzpoury, jak říkali Ukrajinci, zahynul jeden z nich – Stefan. Někdo říká, že Ivan také zemřel během vzpoury, ale to není pravda, protože jsem jej sám později viděl. Po vzpouře Ivan přicházel do Wólki.“⁸⁰⁸ Józef Borowy byl dalším, kdo potvrdil, že po vzpouře byl Ivan stále naživu: „Opilí Ukrajinci k nám přicházeli do vesnice. Znal jsem Ivana Hrozného a také jeho kolegu Kolu [Nikolaj Šalajev], se kterým zároveň obsluhoval zařízení vytvářející plyn. Ivan byl vysoký, měl tmavé vlasy, a Kola byl nízký a tlustý. Během vzpoury vězňů nezemřeli, protože o tom bych věděl. Po vzpouře k nám Ivan do vsi přicházel i nadále.“⁸⁰⁹

Sobiborským protějškem Ivana Hrozného či Nikolaje Šalajeva byl jistý ukrajinský wachman Emil Kostenkov, o kterém je toho známo velice málo. Byl zmíněn Kurtem Bolenderem, podle kterého Kostenkov padl v Itálii.⁸¹⁰

Sonderkommando Treblinka, nikoli SS-Sonderkommando Poniatowo či SS-Sonderkommando Wólka Okraglik, přestože dvě posledně zmíněné vesnice mu byly blíže. Naproti bývalému táboru se přes cestu nachází samota Leśniczówka Przedziatka.

⁸⁰⁷ CZARKOWSKI, s. 75.

⁸⁰⁸ Tamtéž, s. 76.

⁸⁰⁹ Tamtéž, s. 77. Belžickou obdobou treblinského „Ivana strojníka“ a Nikolaje Šalajeva byli Edvard Vlašuk a Štefan Jadžol, přezdívaný „Mechanikem smrti“. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 115–116. O Jadžolovi vypovídal například Eustachy Ukraiński. StAM, 33033/34-36, výpověď Eustachy Ukraiňského. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX 2066/XVI, s. 120.

⁸¹⁰ StAM, 33033/18, Ermittlungsverfahren gegen Angehörige der Besatzung des Lagers ‚Belcec‘, München, 28. 8. 1961. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX 2066/XI, s. 28.

7 Soumrak II. funkční fáze, vstup do závěrečné III. fáze a epilog Operace Reinhardt

Důsledky treblinské a sobiborské vzpoury byly v obou táborech odlišné. V Treblince se po vzpouře ještě sporadicky pokračovalo ve vyhlazovací operaci,⁸¹¹ která spočívala v likvidaci transportů z białostockého ghetta. Ty do tábora dorazily 18.–19. srpna 1943.⁸¹² V souvislosti se spálením tábora a útekem většiny vězňů byl nedostatek pracovníků na práci v táboře okamžitě doplněn Židy z pracovního tábora Treblinka I. Po několikadenní přestávce byl tábor znovu zprovozněn, přestože aktuálně bylo na vlečku přistavováno pouze deset vagonů.⁸¹³ Požárem způsobená poškození znemožňovala zabíjení v takovém měřítku, jako dříve.⁸¹⁴ Franz Suchomel se Serenyové svěřil, že Stangl měl v úmyslu započít nový program hned další den po vzpouře. Plánoval přestavět Treblinku a vylepšit ji. Po zkušenostech s ohněm, který zachvátil tábor během vzpoury, chtěl postavit ubikace pro pracující Židy z cihel.⁸¹⁵ Přesto bylo táborovému personálu zřejmé, že jde jen o epilog táborové existence, o labutí píseň, která předznamenala postupnou demontáž tábora, jež se vlekla až do listopadu 1943.

Důsledky sobiborské vzpoury měly na vyhlazovací akce fatálnější vliv. Po 14. říjnu sem žádné další transporty nepřijížděly a sobiborské události, poznamenané značnými a bezprecedentními ztrátami v řadách německého personálu, spolu se skutečností, že se jednalo o v krátké době další případ vzpoury ve vyhlazovacím táboře, uspíšily a rozhodly o opatřeních, jež byla implementována do celé struktury „vyhlazovací politiky“ v Generálním gouvernementu. Ústřední tezí bylo zbavit se násilnou cestou co největšího počtu Židů, kteří v dané oblasti ještě zbývali. Nejednalo se tedy pouze o likvidaci Treblinky, která finišovala v listopadu 1943, či o likvidaci Sobiboru, jenž byl demontován do prosince téhož roku, a to se značným přispěním zbytkového komanda Židů přivezených sem v několika transportech z Treblinky,⁸¹⁶ ale primárním úkolem, jenž se nechal inspirovat zkušenostmi treblinských i sobiborských německých kádrů byl cyklus hromadných poprav, jež kulminovaly v koncentračním táboře Lublin (Majdanek) kde bylo

---

⁸¹¹ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 52.

⁸¹² Srov.: „Telegram ze dne 18. 8. 1943 vystavený velitelstvím Východních kolejí ve Varšavě o zprovoznění vlaku dne 19. 8. 1943 jako Pj 204 s Židy z Białegostoku do Treblinky v počtu 35 nákladních vagonů. Byl to poslední vlak, který uzavřel zločiny v Treblince.“ ZĄBECKI, obr. příloha.

⁸¹³ Tamtéž, s. 95.

⁸¹⁴ ŁUKASZKIEWICZ, s. 35.

⁸¹⁵ SERENY, s. 248.

⁸¹⁶ Srov.: „Dne 20. října 1943 byla odvezena část zbývajících židovských pracovníků do Sobiboru v pěti krytých vagonech s čísly 22757, 130789, 19796, 22530, 70136, nazvaných jako Häfilinge-vězni, a část 4. listopadu 1943 ve třech vagonech.“ ZĄBECKI, s. 98–99.

3. listopadu 1943 zastřeleno v masových hrobech přes osmnáct tisíc Židů z okolí i ze samotného Majdanku. Tato akce se do historie zapsala pod označením „Dožínky“ (Erntefest). Paralelně probíhal přesun nevytížených členů z drolicí se Operace Reinhardt do bojových pozic v oblasti Terstu. Záměr byl takový, aby bylo do zdejších bojů proti partyzánům zařazeno co nejvíce bývalých příslušníků z posádek táborů okamžitého vyhlazení, které byly zrušeny.

Přestože se Franz Stangl, velitel Treblinky, domníval, že pro něj bude mít vzpoura vězňů mnohem závažnější disciplinární důsledky, což nebylo od věci vzhledem k tomu, že v době vzpoury byl v táboře přítomen, a to oproti tehdejšímu veliteli Sobiboru Reichleitnerovi, který v táboře osudného dne nebyl, situace, jež se zprvu jevila nepříznivě, se nakonec vyvinula k jeho spokojenosti.

Wirth přijel do Treblinky hned 3. srpna, aby zkontroloval úroveň škod a potrestal viníky, byl rozzlobený a křičel na všechny kolem, vyhrožoval Stanglovi polním válečným soudem a nazval jej sabotérem a válečným kriminálním. ⁸¹⁷ Stangl proto před setkáním s nadřízenými v Lublině tvrdě popíjel, jelikož se obával nejhoršího. ⁸¹⁸ Trvalo to celé tři týdny. Avšak situace, řečeno Stanglovými slovy, vykristalizovala takto: *„Poslal pro mě Globocnik. Bylo to pro mne nejtěžší období. Byl jsem si jist, že na mne svalí všechnu vinu. Ale jakmile jsem vstoupil do kanceláře, Globocnik řekl: ‚Jste okamžitě přeložen do Terstu do bojů proti partyzánům.‘ Myslel jsem, že se mi rozhrějí kosti. Byl jsem si tak jist, že řeknou, že jsem udělal všechno špatně, a teď, naopak, přišlo to, co jsem vždycky chtěl. Měl jsem se dostat ven. A do Terstu – blízko domova. Jel jsem zpátky do Treblinky, ale zůstal jsem tam jen tři čtyři dny, tak dlouho, abych zorganizoval transport. Posledního dne jsem nechal všechny pracovní Židy, kteří zbyli, nastoupit, abych jim mohl říci sbohem. S některými z nich jsem si potřásl rukou.“* ⁸¹⁹ Stangl řekl nadřízeným v Lublinu, Globocnikovi a Blankenburgovi, že mu je jedno, odkud dostane chléb, jestliže z Polska, nebo z Itálie. Franz Suchomel si vzpomněl, že když se Stangl vrátil z Lublinu do Treblinky, měl „rozjařenou náladu“, a prohlásil k nastoupenému personálu, že většina z nich bude brzy přeložena do Itálie. ⁸²⁰

Během druhé funkční fáze bylo zabito alespoň 580 000 lidí. ⁸²¹ Stanglovým nástupcem a vedoucím třetí, tzv. demontážní fáze, se stal Kurt Hubert Franz, ⁸²² který v táboře zůstal do

---

⁸¹⁷ TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 61–62 .

⁸¹⁸ Tamtéž, s. 62.

⁸¹⁹ SERENY, s. 249.

⁸²⁰ TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 62.

⁸²¹ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 822.

konce listopadu 1943. Franz k této své funkci poznamenal: „Po povstání z roku 1943 jsem sám vedl tábor ještě asi jeden měsíc. Během tohoto období se však již neplynovalo.“⁸²³ Po „likvidaci ‚zbytkového komanda‘ a po odvezení psa Barryho do záložního lazaretu v Ostrowi [Mazowiecké] odjel společně s Ru[mem] a Mentzem nákladním automobilem do koncentračního tábora [sic!] Sobibor. Obžalovaný Mentz si jasně pamatuje na to, že před odjezdem nákladním automobilem musel nejprve odvézt Barryho ke svědkovi doktoru Stru[wemu], tehdejšímu šéfovi rezervního lazaretu v Ostrowi. Obžalovaný [Franz] k tomu řekl, že psa Barryho nechal k doktoru Stru[wemu] přivést den před povstáním 2. srpna 1943. Svědek doktor Stru[we], s nímž si Franz tykal, a s nímž do své vazby udržoval přátelský a korespondenční vztah, to pod přísahou energicky a věrohodně popřel. Vysvětlil, že navštívil treblinský tábor jednou po povstání 2. srpna 1943 a že tou dobou byl Barry zcela jistě ještě v táboře. To dokládá úkol obžalovaného Mentze, který měl Barryho bezprostředně před odjezdem do sobiborského tábora na pokyn Franze odvést k doktoru Stru[wemu] do Ostrowi.“⁸²⁴

Pes Barry, který byl v Treblince během druhé funkční fáze pod Franzovým vedením neodmyslitelnou součástí táborového koloritu založeného na teroru, byl přiveden do vyhazovacího tábora Treblinka ze Sobiboru Franzem Stanglem.⁸²⁵ Původně pocházel z Trawník.⁸²⁶ Byl to pes velikosti telete s černobílými fleky, kříženec s převládajícími rysy bernardýna. V Treblince přilnul k obžalovanému Franzovi a považoval jej za svého pána.⁸²⁷ Přestože Barry představoval pro mnohé vězně hrozbu, mnozí se shodli v tom, že v bestii se měnil především pod Franzovým vedením, jak řekl například Pinchas Epstein.⁸²⁸ Přednosta treblinské stanice Franciszek Ząbecki toto tvrzení podpořil zápisem ve svých vzpomínkách: „Za staničními kolejemi vedla rovnoběžně s nimi betonová cesta, za kterou byl příkop zarostlý keři vysokých olší. Uprchlíci, kteří viděli porost, se tam často ukřývali, aby odtamtud dále utíkali, ale nejčastěji tam umírali od utržených zranění. [...] Jeden z SS-manů, který toho dne přijel na stanici – byl to Kurt Franz, zástupce táborového velitele – vyšel se psem na cestu. Větrící pes za sebou táhl SS-mana do porostu. Ležela tam Židovka

---

⁸²² Willi Mentz vypověděl, že Stanglovým nástupcem byl Kurt Franz, který vedl tábor ještě asi tři týdny. BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Williho Mentze, Bochum, 30. 8. 1961. Śledztwo przeciwo Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX 2029, s. 83. Dále viz RÜCKERL, s. 210.

⁸²³ BArch, ZStL, 208 AR-Z 252/59, výpověď Kurta Franze, Düsseldorf, 3. 12. 1959. Kopie v APMM, XIX 2030, s. 11.

⁸²⁴ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 52–53.

⁸²⁵ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 816.

⁸²⁶ BArch, ZStL, 208 AR-Z 252/59, výpověď Kurta Franze, Düsseldorf, 3. 12. 1959. Kopie v APMM, XIX 2030, s. 14. RÜCKERL, s. 230.

⁸²⁷ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 56.

⁸²⁸ Rozhovor autora s Pinchasem EPSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě.

s nemluvnětem, pravděpodobně nežila. Několikaměsíční děcko plakalo a tulilo se matce k hrudi. Pes, puštěný z vodítka, je vyčenichal, ale v jisté vzdálenosti se přikrčil k zemi. Vypadalo to, že se chystá ke skoku, aby je zadávil, rozsápal. Za chvíli se však začal plazit, žalostně kňučet a přiblížil se k ležícím. Přikrčený k zemi lízal nemluvněti ruce, obličej a hlavu. Při pohledu na to vstoupil SS-man s pistolí v ruce. Vycítil psovu slabost. Pes začal vrtět ocasem, schyluje hlavu k SS-manovým botám. Němec ostrže zanádal a šlehl psa bičem. [...] Později chodil v keřích a hvízdáním volal psa. Zdálo se, že pes, ačkoli byl nedaleko, neslyší, pobíhal v keřích a v tichu kňučel, předstíraje, že hledá lidi. Po chvíli vyšel SS-man na cestu a pes přiběhl k ‚páníčkovi‘. Tehdy jej začal Němec nemilosrdně bít býkovcem. Pes vyl, štěkal, dokonce skákal na Němcovu hrud', jako by rozvzteklý, ale rány býkovcem jej přemohly. Na rozkaz ‚páníčka‘ si lehl na břicho. Němec poodstoupil několik kroků a nařídil psovi plazit se k noze. Pes poslušně vykonal rozkaz.“⁸²⁹

Po skončení operací v Generálním gouvernementu se ohnisko aktivit příslušníků zrušené Operace Reinhardt přesunulo do Terstu. Zde se sešli mnozí bývalí spolupracovníci v nově vzniklém „policejním vazebním táboře“ La Risiera di San Sabba, který fungoval od 1. října 1943 do 30. dubna 1945.⁸³⁰ I do tohoto tábora byly importovány některé z prvků a postupů, jež se osvědčily v Generálním gouvernementu: „V La Risiera di San Sabba [se] používaly dvě metody usmrcování: udušení výfukovými plyny z motorů nákladňáků a rána palicí (‚mazza‘) do ‚zátylku‘ odsouzeného vězně.“⁸³¹ Erwin Lambert, někdejší specialista na stavbu plynových komor, dodal do San Sabby krematorium.⁸³² Joseph Poprzeczny napsal, že: „Lambertovo krematorium, podobně jako krematoria v Osvětimi-Březince, bylo zničeno při ústupu Globocnikova zabijáckého týmu T4 na sever před Brity a místními partyzány. Podle Siegfrieda Puchera se usmrcovalo v garáži, do níž se pouštěly výfukové plyny. Údajně zde zemřelo až 3000 osob.“⁸³³ Klíčovými členy táborového personálu byli Lorenz Hackenholt, Franz Stangl, Kurt Franz a Josef Oberhauser, který vyhlazovacímu a vazebnímu táboru La Risiera di San Sabba velel.⁸³⁴ Jiné prameny uvádějí jako velitele Gottlieba Heringa⁸³⁵, posledního velitele Belžecu.

⁸²⁹ ZĄBECKI, s. 57. V roce 1947 byl Barry utracen kvůli stáří. RÜCKERL, s. 235.

⁸³⁰ POPRZECZNY, s. 379.

⁸³¹ Tamtéž, s. 380.

⁸³² KLEE, *Was sie taten*, s. 57. POPRZECZNY, s. 378.

⁸³³ POPRZECZNY, s. 380.

⁸³⁴ Tamtéž, s. 377.

⁸³⁵ KLEE, *Euthanasie*, s. 563.

Angažmá bývalých členů táborů okamžitého vyhlazení v Risieře di San Sabbě bylo epilogem jejich „vyhlazovací kariéry“, stejně jako zakončením masových vyhlazovacích operací nevídaného charakteru.

Část topografická

8 Topografie Totenlageru

8.1 Obecná topografická komparace treblinského Totenlageru (Lager II) a sobiborského sektoru smrti (Lager III) z archeologické perspektivy

Nejnovější poznatky z oblasti topografie vyhlazovacího tábora Treblinka, a tím i vlastního sektoru smrti, přinesl archeologický výzkum vedený britskou forenzní archeoložkou⁸³⁶ Caroline Sturdy Collsovou. Klíčovým nástrojem jejího výzkumu byla tzv. neinvazivní metoda,⁸³⁷ jejíž aplikace je na místech spojených s pohřebišti židovských obětí nezbytná, neboť židovský zákon halacha neumožňuje narušení místa odpočinku židovského zesnulého.⁸³⁸ Vychází z předpokladu, že tělo je transcendentálně napojeno na duši, která může být v důsledku manipulace s tělesnými ostatky vytržena z odpočinku.⁸³⁹ Zákon halacha umožňuje pouze řádné pohřbení těch židovských ostatků, které jsou roztroušené po povrchu nebo pod ním, nikoli však těch, které by mohly být stále přítomny v treblinských masových hrobech.⁸⁴⁰

Dr. Caroline Sturdy Collsová pracuje na Staffordshirské univerzitě na Katedře forenzní archeologie a vyšetřování genocid, kde se zabývá forenzní vědou a kriminalistikou. Je taktéž vedoucím výzkumu na tamní katedře archeologie⁸⁴¹ a ke svým průzkumům v Treblince přistupuje s uplatněním interdisciplinárního přístupu.⁸⁴² Jakožto konzultantka britské policie v oblasti kriminalistiky pomáhá s objasňováním a vyhledáváním těl potenciálních obětí trestných činů.⁸⁴³ S touto zkušeností se zhostila taktéž treblinského výzkumu ve snaze identifikovat tamní masové hroby, ale i jiné objekty, jež sehrály roli v masovém zločinu tábora smrti.⁸⁴⁴ Její metody jsou inovativní a nevěšdní proto, že se opírají o pozici kriminalisty, využívajíce prostředků z této oblasti,⁸⁴⁵ stejně jako o mnohá tradiční východiska, avšak s respektem ke specifiku místa a především s ohledem na

---

⁸³⁶ Východiska forenzní archeologie (také archeologie holocaustu) jsou shrnuta v: STURDY COLLS, Caroline, *Learning from the Present to Understand the Past: Forensic and Archaeological Approaches to Sites of the Holocaust*, in: *Killing Sites – Research and Remembrance*, vol. 1, Berlin 2015, s. 68.

⁸³⁷ STURDY COLLS, *Uncovering*, s. 45.

⁸³⁸ STURDY COLLS, Caroline, *Holocaust Archaeology: Archaeological Approaches to Landscapes of Nazi Genocide and Persecution*, in: *Journal of Conflict Archaeology*, vol. 7 No. 2, květen 2012, s. 88.

⁸³⁹ STURDY COLLS, Caroline, 'Earth Conceal Not My Blood': *Forensic and Archaeological Approaches to Locating Human Remains of Holocaust Victims*, in: Anstett, E. – Dreyfus, J.-M. (ed.), *Human Remains in Post-Genocide and Mass Violence Contexts*. Manchester: Manchester University Press, rukopis, s. 11.

⁸⁴⁰ STURDY COLLS, *Holocaust Archaeology*, s. 87–88.

⁸⁴¹ STURDY COLLS, Caroline, *Mapping*, s. 1.

⁸⁴² STURDY COLLS, *Uncovering*, s. 49. STURDY COLLS, *Earth Conceal Not My Blood*, s. 38.

⁸⁴³ STURDY COLLS, *Learning*, s. 67. STURDY COLLS, *Holocaust Archaeology*, s. 104.

⁸⁴⁴ STURDY COLLS, *Gone but not Forgotten*, s. 256.

⁸⁴⁵ STURDY COLLS, *Earth Conceal Not My Blood*, s. 33.

náboženské, společenské a další aspekty, které staví její práci mimo rámec kriminalistiky všedního dne.

Collsová podotkla, že výzkumný tým věnoval značné úsilí vyjednávání s povolanými institucemi, které musely být osloveny pro získání povolení k neinvazivnímu výzkumu v Treblince, což samo o sobě vypovídá o těžkostech, jež mohly stát v cestě případným dřívějším snahám o zkoumání táborového terénu.⁸⁴⁶

Archeologické výzkumy na místech bývalých táborů v Bełżecu a Sobiboru mají oproti Treblince značný náskok. V Bełżecu byly zahájeny v roce 1997 pod vedením Andrzeje Koly⁸⁴⁷ a kulminovaly v souvislosti se stavbou nového památníku v letech 2002–2004. V rámci Kolova výzkumu bylo identifikováno několik masových hrobů⁸⁴⁸ a dalších táborových objektů. V Sobiboru se podobné tendence začaly objevovat nejpozději v roce 2001. Když autor v říjnu zmíněného roku navštívil sobiborský památník, setkal se zde se skupinou archeologů provádějících výzkum. Dozvěděl se o případu odkrytí jednoho masového hrobu, ve kterém byly objeveny zetlelé lidské ostatky. Silný zápach se vryl do paměti všem přítomným u výkopu a podle jejich slov jej nedokázali vypudit z mysli ani po několika dnech.⁸⁴⁹ Práce v Sobiboru pokračovaly i v dalších letech a vyvrcholily objevy spojenými se jménem Wojciecha Mazurka, jehož poznatky o sobiborském lazaretu a „schlauchu“, o kterých bylo anebo bude pojednáno, jsou mimořádně pozoruhodné. Nejdůležitější objev však představují základy plynových komor.

O bełžeckých vykopávkách, jež inspirovaly podobnou práci v Sobiboru, řekl Wojciech Mazurek autorovi: „*V Bełżecu byli kolem dvou let. Nejprve prováděli sondážní průzkum a pak také vykopávky, ale ne ve velkém měřítku. Avšak Bełżec je oproti Sobiboru mnohem menší, okolo deseti hektarů. Souviselo to s novým pomníkem, ale v jistém okamžiku byly práce zastaveny s tím, že nejsou vzhledem k investicím zapotřebí. V této chvíli již není žádný přístup k relikvům. Konec, většinu z nich odvezla auta. Existují zajímavé snímky ukazující, jak hluboko se dostali. V Sobiboru jsme už dělali mnohem více vrtů, takže výzkum byl přesnější. Tam dělali čtyři, šest, deset vrtů, zkrátka méně. Bylo tam zaznamenáno přes třicet hrobů. U nás je sedm, osm takových větších, patnáct celkem.*“⁸⁵⁰

Jedním ze zásadních závěrů výzkumu vedeného Collsovou v Treblince, který zároveň potvrzuje badatelčinu klíčovou premisu, je zjištění, že ne všechny oběti Treblinky byly

---

⁸⁴⁶ Tamtéž, s. 21.

⁸⁴⁷ Tento Kolův výzkum je shrnut v jeho knize: *Hitlerowski obóz zagłady Żydów w Bełżcu w świetle źródeł archeologicznych. Badania 1997–1999*, Warszawa, Washington 2000.

⁸⁴⁸ STURDY COLLS, *Holocaust Archaeology*, s. 73.

⁸⁴⁹ Z autorovy návštěvy sobiborského památníku dne 13. 10. 2001.

⁸⁵⁰ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

zpopelněny. Collsová odkazuje nejen na své zkušenosti z forenzní archeologie, ale i na závěry z dřívějších výzkumů prováděných na území bývalého vyhlazovacího tábora. Ty však byly dle jejího soudu příliš krátké na to, aby mohly představovat zdroj obecnějších vývodů vypovídajících o stavu tělesných ostatků na území bývalého tábora. Ve svých pracích na toto téma se odvolala na výzkumy provedené v Treblince sovětskou a polskou vyšetřovací komisí,⁸⁵¹ jejíž závěry shrnul vyšetřující soudce Zdzisław Łukaszkiwicz. Působení obou vyšetřovacích skupin se však omezilo jen na několik málo dní terénní práce, přičemž důvodem ke spěchu byla potřeba předložení důkazních materiálů pro vyšetřování související s Norimberským procesem. Od té doby prováděl výzkum v Treblince pomocí GPR (Ground Penetrating Radar) pouze David Irving.⁸⁵²

Do roku 2010, kdy zde proběhl první terénní výzkum Collsové,⁸⁵³ zahajující sérii navazujících výzkumů v rámci projektu „The Holocaust Landscape Project“,⁸⁵⁴ byla Treblinka archeologickým a terénním výzkumům obecně uzavřena. Tento stav podle Collsové způsobilo hned několik příčin. Jednak přesvědčení, že nacisté všechny fyzické důkazy,⁸⁵⁵ vážící se k fungování Treblinky, zničili, a to málo, co výjimečně zůstalo, již bylo objeveno, jednak svou roli sehrála konzervace neboli sterilizace terénu,⁸⁵⁶ kdy byla většina plochy sektoru smrti, především masové hroby, pokryta vrstvou betonu jakožto součást pomníku, odhaleného v roce 1964. Dalším problémem, který přetrvává a je těžko překonatelnou překážkou jakémukoli terénnímu výzkumu vedenému invazivními metodami, zejména těmi, jež by narušily obsah masových hrobů, je zmíněný židovský zákon halacha.⁸⁵⁷ Collsová tak musela přijít s alternativními výzkumnými metodami, spočívajícími v neinvazivním přístupu⁸⁵⁸ a využívajícími nejmodernější technologie v oblasti forenzní kriminalistiky, radarových a laserových zařízení. Přesto se její práce

---

⁸⁵¹ STURDY COLLS, *Earth Conceal Not My Blood*, s. 15–16.

⁸⁵² STURDY COLLS, *Holocaust Archaeology*, s. 90–91. STURDY COLLS, *Gone but not Forgotten*, s. 276–281.

⁸⁵³ STURDY COLLS, *Mapping*, s. 1. Následovaly sezóny 2012 a 2013. Tamtéž. Výzkum započatý univerzitou v Birminghamu, od roku 2011 zaštitěný Staffordshirskou univerzitou, trval do roku 2015. STURDY COLLS, *Earth Conceal Not My Blood*, s. 21.

⁸⁵⁴ STURDY COLLS, *Holocaust Archaeology*, s. 88–89.

⁸⁵⁵ Podle Collsové se ve skutečnosti zachovalo mnoho fyzických důkazů. STURDY COLLS, *Uncovering*, s. 43.

⁸⁵⁶ STURDY COLLS, *Mapping*, s. 3.

⁸⁵⁷ STURDY COLLS, *Earth Conceal Not My Blood*, s. 15–21.

⁸⁵⁸ Jedná se o kombinaci archivního výzkumu, analýzy leteckých snímků, terénního výzkumu a geografické modulace. Tamtéž, s. 30.

neobešla bez nutnosti provést minimální vykopávky tam,⁸⁵⁹ kde neinvazivní metody odhalily pozitivní nálezy, jmenovitě fragmenty základů klíčových táborových objektů.⁸⁶⁰

Z hlediska topografie Totenlageru je nejdůležitější identifikace polohy starých plynových komor, k nimž se váže zřejmě nejzásadnější objev týmu Collsové, a sice dvou barevných variant kachliček se znakem připomínajícím Davidovu hvězdu, jimiž mohly být pokryty jejich podlahy a stěny.⁸⁶¹ Ačkoli Collsová vzhledem k okolnostem nálezu považuje části kachlíků za první možný fyzický důkaz existence starých plynových komor v Treblince, najdou se názory, které toto tvrzení zpochybňují.⁸⁶² Autorovi k tomu řekla: *„Byla kolem toho spousta kontroverze. Když jsme našli ty kachličky, v tu samou dobu jsme konverzovali, když tam byli jiní archeologové a filmový štáb, o tom, jak vypadaly plynové komory. V zásadě, pokud jde o nové plynové komory, disponujeme výpověďmi o znaku s Davidovou hvězdou. Ale i tak, nejednalo se o Davidovu hvězdu. Bylo to logo továrny, ale takto to bylo sestříhané do filmu, protože prvotní reakcí zkrátka bylo: co to je? Vypadá to jako Davidova hvězda. A tímto způsobem to bylo bohužel interpretováno, že je to Davidova hvězda. Když jsme se do Polska vrátili, provedli jsme výzkum a odhalili, že to bylo logo továrny Dziejulski & Lange a odhalili jsme, že došlo k omylu. Jednoduše to bylo vytrženo z kontextu. I tak, ten objev dlaždiček je něčím úžasným.“*⁸⁶³

Collsová k tomu napsala, že v rámci výzkumu *„v roce 2010 byla na území tábora smrti identifikována pomocí radaru prostupujícím povrch (GPR) struktura měřící 22 x 15 metrů. Archivní výzkum a svědecké výpovědi naznačily, že tato struktura by mohla představovat zbytky starých plynových komor. Aby to mohlo být potvrzeno, byl proveden malý zkušební výkop uprostřed segmentu. V této oblasti bylo odkryto velké množství stavebního materiálu. Za zmínku stojí nález několika oranžových a žlutých keramických dlaždiček s hvězdou a písmeny D a L na spodní části. Byly nalezeny roztroušené mezi sutinami, některé ještě s maltou na spodní straně, zatímco jiné byly objeveny přímo v základech stavby. Ve velkém množství byly taktéž objeveny kusy zděných stěn, kousky cihel, bílé keramické dlaždice, beton, omítka a nosníky.“*⁸⁶⁴

---

⁸⁵⁹ Tamtéž, s. 23–24.

⁸⁶⁰ STURDY COLLS, *Mapping*, s. 2.

⁸⁶¹ Tamtéž, s. 7.

⁸⁶² TNO Staff, Smithsonian Red-Faced after “Treblinka Star of David Tiles” Shown to be Not Jewish At All. 13. 4. 2014. Dostupný z: <http://newobserveronline.com/smithsonian-red-faced-after-treblinka-star-of-david-tiles-shown-to-be-not-jewish-at-all/> [2016-10-25].

⁸⁶³ Rozhovor autora s Caroline STURDY COLLS (forenzní archeoložkou), dne 25. 3. 2017 ve Varšavě.

⁸⁶⁴ STURDY COLLS, *Mapping*, s. 7.

Výsledkem jejího výzkumu je taktéž plán, jenž vnáší do konvenční topografie vyhlazovacího tábora nový rozměr. Jedná se o polohu nových plynových komor, které jsou jinak orientované, než jak ukazují stávající plány, mapy a modely.⁸⁶⁵ Na nich je stavba nových plynových komor znázorněna v kolmé pozici k budově starého plynovacího domu, což znamená, že delší stěny budovy s jednotlivými rampami se nachází v kolmé pozici k dřevěnému koridoru starých plynových komor, a tím současně v kolmé pozici k jejich monolitické rampě na odvrácené straně budovy. Na táborovém plánu, který vychází z výzkumů Collsové, se však boční, tj. delší stěny s rampami nových i starých plynových komor nacházejí v rovnoběžném uspořádání,⁸⁶⁶ přičemž lokalizace starých komor se zásadně neliší od jejich předpokládané orientace vyplývající z konvenčně přijímané táborové topografie.

Collsová se však autorovi přiznala, že v případě orientace nových plynových komor se zatím jedná pouze o teorii: *„Tohle je teorie. Radar odhalil dvě struktury. Jedna z nich měřila dvacet dva metrů na patnáct, to byla struktura vykopaná během prací v roce 2013, a to jsou staré plynové komory, a ta druhá struktura... tedy, mluvím o struktuře, ale jednalo se o strukturální nález, měřila čtyřicet čtyři metrů na dvacet. A ta byla položená severněji, rovnoběžně s tím, co by měly být staré plynové komory. A bylo nám zřejmé, že jediné budovy v Treblince, postavené v dané oblasti, které byly zděné, byly plynové komory, takže to byl pro nás signál, že jsme na ně narazili. A tak jsme začali s pronikáním do povrchu v naději, že najdeme zbytky struktury. Za starými plynovými komorami by neměly být podle svědeckých výpovědí žádné jiné struktury. Radar nám ukázal, kde začít. Poloha toho je přesně taková, jak ukazuješ tady, ale není to definitivní závěr. Je zapotřebí udělat další vykopávky.“*⁸⁶⁷

Tato „nová“ orientace velkých plynových komor je však poněkud problematická vzhledem k předpokládané trase „schlauchu“, který, kdyby ústil u vstupního portálu do nových komor z východní, tedy nikoli ze severní strany, muselo by být zakřivení ohybu půlkruhové, přičemž dosud předpokládaná hodnota ohbí se pohybovala kolem 90°. Kdyby „schlauch“ naopak ústil u vstupního průčelí nových plynových komor ze západního, tj. spodního směru, jeho tvar by se nejspíše rovnal tvaru otazníku, a to s dostatečným prostorem pro vyrovnání před hlavním vchodem do komor, zacloněným oponou a upozorňujícím na sebe Davidovou hvězdou. V obou případech, tedy v případě východního

⁸⁶⁵ Collsová upozorňuje, že si mnohé plány protirečí a je obtížné najít mezi nimi konsenzus ohledně táborové topografie. STURDY COLLS, *Mapping*, s. 2.

⁸⁶⁶ STURDY COLLS, *Gone but not Forgotten*, s. 262.

⁸⁶⁷ Rozhovor autora s Caroline STURDY COLLS (forenzní archeoložkou), dne 25. 3. 2017 ve Varšavě.

i západního vyústění „schlauchu“ se takováto orientace nových plynových komor zdá velice nepraktická vzhledem ke snížení prostorově-manipulačního potenciálu u jižní řady nových komor, který by blokovala budova se starými komorami (viz autorovy nákresy různých variant řešení trasy „schlauchu“, které jsou součástí příloh k disertační práci pod č. 5).

Wojciech Mazurek, který vedl archeologické vykopávky na území Sobiboru, je však k závěrům kolegyně Sturdy Collsové poněkud skeptický, s čímž se svěřil autorovi v odpovědi na otázku, jak vnímá objev zbytků plynových komor učiněný v Treblince: *„Já jsem skeptik. Dokud nevidím větší prostor, tak tvrdit, že jsou to plynové komory, je příliš ukvapené. Existuje obrovský počet objektů, o kterých nevíme, jak je interpretovat, přestože máme odkrytou značnou plochu. A udělat pouze sondážní vrt a na základě toho interpretovat? Jsem skeptik, pokud se jedná o nález plynových komor. Samozřejmě, že ona se lépe orientuje v táborových plánech, takže předpokládala místo, kde by se daly ty plynové komory potvrdit. Snažím se držet si odstup od přemíry informací. Stejně je to v případě Sobiboru. Být co nejvíce nezáujatý, nazírat na objekty objektivně, když je interpretuji. Protože po určité době je největší problém s interpretací. Nejhorší je příliš ukvapeně interpretovat objekt a pak to muset popřít. To není dobré, zvláště když to můžeme prozkoumat do konce. Takže, nejdřív je zapotřebí to dokončit a teprve poté interpretovat.“*⁸⁶⁸

Když autor zmínil nález kachliček, které by mohly pocházet ze starých treblinských komor, poznamenal k tomu Mazurek: *„To znamená, že vždycky se může jednat o druhotný návoz. Z nějakého místa, kde se materiál nacházel původně, odkud byly odstraněny. O takových místech víme. [...] Mimo to, v Sobiboru jsme vůbec nenašli žádné dlaždičky tohoto typu. A v takovém případě by tam nějaké podobné měly být. Nemáme stopy po tom, že by obložili podlahu ani stěny dlaždičkami tohoto typu. [...] Jestliže byly plynové komory zlikvidované, těžko se dá očekávat, že v tom místě, kde k tomu došlo, najdeme kousky stěn nad základy. Musely být přece odstraněny.“*⁸⁶⁹ Caroline Sturdy Collsová vysvětlila, že nad plynovými komorami byla skutečně vrstva návozu, který pocházel z lomu pracovního tábora.⁸⁷⁰

V případě Sobiboru však Wojciech Mazurek o povaze nálezů základů plynových komor nepochyboval: *„Tady jsme si jistí na sto procent. Máme příliš argumentů pro a málo proti.“*

⁸⁶⁸ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chelmu.

⁸⁶⁹ Tamtéž.

⁸⁷⁰ Rozhovor autora s Caroline STURDY COLLS (forenzní archeoložkou), dne 25. 3. 2017 ve Varšavě.

Nejdůležitější lokalizace, kterou máme, je přece na konci cesty do plynových komor. Tady není žádný problém. Člověk by se rád podíval na to, jak to tam [v Treblince] vypadalo. Dokázat, že to tady i tam stavěli podobně, ty plynové komory, protože Treblinka vznikla již na základě sobiborských stavebních zkušeností. Zkušenosti z Belžecu a ze Sobiboru jsou využité v Treblince.“⁸⁷¹

Porovnání archeologických objevů v Treblince a Sobiboru, popřípadě Belžecu, představuje zajímavou výzvou i pro Collsovou, která odpověděla na autorovu otázku, zda týmy vzájemně porovnávají své závěry, takto: „*My jsme učinili pár archeologických objevů na poměrně malém prostoru, což kontrastuje s jejich průzkumem, který v tomto ohledu probíhá v mnohem větším měřítku. Ale ano, porovnáváme, a to stejně jako s majdanskými a osvětimskými archeology, abychom porozuměli původu některých objektů, uspořádání Sobiboru a Treblinky. Je zajímavé vidět model Sobiboru, vývoj. Je tam samozřejmě mnoho rozdílností oproti Treblince. Další zajímavou věcí je podělit se o zkušenosti s archeology, kteří pracují pod Yoramem a Wojciechem. Od doby, co objevili plynové komory, už uplynuly tři sezóny. Odvedli spoustu práce.*“⁸⁷²

Wojciech Mazurek napsal: „*Výzkumné archeologické práce na území bývalého vyhlazovacího tábora vedu od roku 2004 a od roku 2007 spolupracuji s izraelským archeologem Yoramem Haimim.*“⁸⁷³ Tým, který odhalil základy plynových komor, doplnil Ivar Schute z Holandska.⁸⁷⁴ 8. září 2014 odhalili Mazurek s Haimim zbytky stěn z červených cihel a krátce na to další: „*Oba jsme se na ně zároveň podívali a usmáli se,*“ sdělil Mazurek a dodal: „*Věděli jsme, že jsme uspěli.*“⁸⁷⁵ „*Byli jsme překvapeni velikostí baráku a dobrým stavem stěn komory,*“ sdělil Haimi.⁸⁷⁶ Čerstvě objevené základy a pozůstatky stěn předpokládaných plynových komor se objevily pod odkrytým asfaltovým příkrovem.

V roce 2010 odhalili archeologové zbytky po dvojitém oplocení, které obestupovalo tábor a později Himmelfahrtstrasse [„schlauch“]. „*Bylo nám docela jasné, že plynové*

---

⁸⁷¹ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chelmu.

⁸⁷² Rozhovor autora s Caroline STURDY COLLS (forenzní archeoložkou), dne 25. 3. 2017 ve Varšavě.

⁸⁷³ MAZUREK, Wojciech, *Archeolog o upamiętnieniu ofiar byłego obozu w Sobiborze*. 12. 4. 2015, in: Dziennik Wschodni. Dostupný z: <http://www.dziennikwschodni.pl/chelm/archeolog-o-upamietnieniu-ofiar-bylego-obozu-w-sobiborze,n,1000000997.html> [2017-1-20].

⁸⁷⁴ PASTUSZKA, Wojciech, *Odkryli komory gazowe na terenie obozu zagłady SS-Sonderkommando Sobibor*. 27. 9. 2014, in: Archeowieści. Z pasją o przeszłości. Dostupný z: <https://archoewiesci.pl/2014/09/27/odkryli-komory-gazowe-na-terenie-obozu-zaglady-ss-sonderkommando-sobibor/> [2017-1-19].

⁸⁷⁵ HECKING, Claus, *A Voice for the Dead. Recovering the Lost History of Sobibór*. 26. 9. 2014, in: Spiegel Online. Dostupný z: <http://www.spiegel.de/international/zeitgeist/the-archeological-excavations-that-led-to-the-gas-chambers-of-sobibor-a-993733.html> [2017-1-18].

⁸⁷⁶ PASTUSZKA, *Odkryli komory*.

komory budou na jejím konci,“ nechal se slyšet Haimi a dodal: „Vždycky jsem předpokládal, že budou tady.“ Bezprostředně po objevu však neměli archeologové konečný důkaz, že se jedná o základy plynových komor, ale vše nasvědčovalo tomu, že ano – umístění mezi Himmelfahrtstrasse, krematoriem a zbytky baráku sobiborských Totenjuden, stejně jako studnou. Odborník z Osvětimi navštívil toto místo a okamžitě řekl: „To je ono.“ Následující den začaly novinky o Sobiboru plnit novinové titulky po celém světě. David Silberklang, historik Mezinárodního institutu pro výzkum holocaustu v Jad Vašemu v Jeruzalémě, řekl izraelskému deníku *Haaretz*, že objev základů plynových komor je „nejdůležitějším objevem ve zkoumání holocaustu“. Dále se nechal slyšet, že nález dopomůže k jednoduššímu a přesnějšímu odhadu počtu obětí a lépe si díky němu představíme, jakým způsobem byli lidé v táboře vražděni.⁸⁷⁷

Na autorovu otázku, jaký byl první dojem z objevu základů plynových komor, Mazurek odpověděl: „Bylo to obtížné, protože to bylo přikryté vrstvou desek, pokrytých asfaltem. A v místě, kde je ta asfaltová cesta vedoucí od rampy až ke kopci, je vrstva betonu. My jsme nevěděli, čím ji rozbít, protože to bylo tak pevné, že na to nestačilo ani pneumatické kladivo. Bylo to mimořádně zabetonované. Šlo o to, že když vozili písek na kopec, zpevnili cestu, protože v opačném případě by se cesta propadla, jako je tomu nyní, kdy cesty nezpevnili a ničí tím táborový terén. Pokoušíme se jim v tom zabránit, ale trochu s tím máme problémy. Domnívali jsme se, že komory budou pod asfaltem, protože tam je konec Himmelfahrtstrasse, a jestliže máme poslední díl, který už nepokračuje, tak jsme předpokládali, že právě tam budou plynové komory. Nota bene, taková první lokalizace [komor] od profesora Andrzeje Koly, to byl objekt E.⁸⁷⁸ A proto ta alej památky, vzniklá z iniciativy Marka Bema v roce 2004, končí právě u objektu E. [...] Takže, v tuto chvíli tam jsou dvě cesty. Věděli jsme, kde je konec Himmelfahrtstrasse, tudíž v blízkosti musejí být plynové komory. Na druhou stranu, práce na památníku po roce 1945 to místo strašně poničily. Postavili tam tu věž, postavili podestu, na kterou dali sochu vězeňkyně s dítětem, no a zničili to. Původní komory byly stavěné z polního kamene s velice slabou maltou, takže se to celé bortilo. Konzervace nepřinesla očekávaný efekt. Ty pozdější komory, které stavěli v létě, byly mnohem lepší. Použili na ně cihly z Włodawy, z ghetta. Jsou již lépe

---

⁸⁷⁷ HECKING, *A Voice*.

⁸⁷⁸ Jedná se o označení archeologů, pod kterým se ukrýval rozměrný, svého času blíže nespecifikovaný objekt. Archeologové se nejdříve domnívali, že by se mohlo jednat o plynové komory, později o lazaret, ale v rámci dalších výzkumů oba předpoklady zavrhl.

*zachované. Je tam pět vrstev cihel, a jsou tam samozřejmě názvy těch cihelen. Podlaha tam není.*⁸⁷⁹

Archeologické výzkumy pod záštitou Mazurka a Haimiho dále odhalily pravděpodobnou oblast pozemních krematorií mezi hroby 8/15 a 4 (viz příložený náčrt v příloze č. 4) a stopy po kontaktech s lopatami, či rýči, kterými vězni očišťovali kremační rošty.⁸⁸⁰ Mazurek zde ukázal novinářům malé bílé předměty s černými dírkami: „*Jsou to kousky kostí – tady bylo krematorium,*“ vysvětlil. „*Jakmile jsou docela bílé, ukazuje to na skutečnost, že byly vystaveny extrémně vysokému žáru.*“⁸⁸¹

Mazurek, stejně jako archeologové před ním, kteří se zabývali Sobiborem, užívá pro sobiborské hroby označení „kostrové“ anebo „žárové/spalovací“, popřípadě kombinaci obou termínů. Když se jej autor dotázal na bližší specifikaci tohoto členění, vysvětlil: „*Všechny ty původní hroby, trojka, čtyřka a později pětka byly nejdříve kostrové, ale později se v rámci vytahování přeměnily na spalovací. Spalovalo se na krajích. Máme devět fragmentů krematorií, z nichž některé jsou velmi málo zachované. Zřejmě tam, kde to bylo zapotřebí, postavili rošt a na něm spalovali [exhumované mrtvolky]. Ted' už nemůžeme pokračovat v průzkumu, protože už jsou zčásti zabetonované a je konec. [...] I tak jsme dostali velkou výjimku od rabína, který nám vůbec dovolil kopat na těch masových hrobech. Celou dobu tam byl jeho prostředník. Jakmile jsme narazili na kosti – v případě kostrových hrobů jsme nalézali lebky – hned řekl, že nemůžeme dále kopat. Bohužel. Ale my na to, že nevíme, jestli to má nějakou souvislost s táborovou historií. [...] Je možné, že nejde o osoby spjaté s táborem. Jsou ve Štětíně na testech DNA a také antropologických testech. Nebude lehké posoudit, zda to byli Židé, nebo ne, protože DNA to neodhalí. Ale vzhledem k formě pohřbu a stáří jsem si na devadesát devět procent jist, že to s táborem nesouvisí. Jsou to takzvaní ‚wyklęci‘, jak se u nás říká, to jest osoby, které se po válce snažily klást odpor lidové vládě. Ale stejně tak může jít o nepohodlné osoby, které někomu překážely. Bez jakéhokoliv soudu byly zastřeleny a ukryty právě tam.*“⁸⁸²

V roce 2013 odhalili archeologové stopy po severním oplocení Lageru III. Jednalo se o dvě řady jamek po sloupech, vzdálených od sebe metr a tři čtvrtě, přičemž sloupy každé ze dvou linií se vzájemně nepřekrývaly. Sloupy z jedné řady stály v polovině vzdálenosti

⁸⁷⁹ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

⁸⁸⁰ MAZUREK, Wojciech, *Raport wstępny z archeologicznych prac wykopaliskowych na terenie byłego niemieckiego, nazistowskiego obozu zagłady Żydów w Sobiborze w rejonie grobów masowych 3-8, przeprowadzonych na jesieni 2013 roku*, s. 10. Dostupný z: <http://sobibor.info.pl/wp-content/uploads/2014/02/Raport-z-badań-W.Mazurek-jesień-2013.pdf> [2018-7-29].

⁸⁸¹ HECKING, *A Voice*.

⁸⁸² Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

mezi sloupy druhé řady. Rozteč mezi oběma řadami byla stejná a stanovila přesně tři metry.⁸⁸³

V tomtéž roce byly odkryty stopy po podkopu, kterým se vězňové sobiborského Lageru III pokusili utéct. K objevu tunelu vedla lokalizace baráku zdejších Totenjuden s vpichy po vězeňských pryčnách. Velice zajímavý na tomto objevu je způsob, kterým vězni tunel kopali. Mazurek jej autorovi popsal následovně: „*To vyžaduje obrovské úsilí. Už jen stavba v tom písku, který se celou dobu sypal. Ale objevili jsme, že to bylo vyztužené. Nejsou tam stopy po dřevu, ale jen po kůře. Odstraňovali kůru ze všech těch klád, které používali ke spalování mrtvol. A nosili ji do svého baráku a pak to umísťovali na stěnách. Dřevo na to nepoužívali, protože toho by si Němci všimli a dovtípili by se, co se děje. Objevili jsme dokonce zvláštní nářadí s takovým uchem. Ale máme problém, protože ten tunel není kontinuální. V místě, kde je oplocení třetího tábora, kde vede dvojitá řada sloupů, tam je přerušeni. Jako by nechtěli jít pod ty sloupy, aby nedošlo k závalu. Aby se táborové oplocení v důsledku kopání nezhroutilo, protože je jasné, že tehdy by byli odhaleni. Možné je, že kopali ze dvou stran, že tam byly dva baráky, z nichž jeden jsme odhalili, zatímco druhý může být blíže ke kapličece, a z tamté strany možná také kopali. Domluvili se, že se v jistém místě setkají a dostali se k tomu oplocení třetího tábora, zastavili se a v té chvíli byli odhaleni.*“⁸⁸⁴

Oplocení treblinského Totenlageru, pro srovnání se situací v Sobiboru, se nacházelo dva až tři metry od jižní stěny baráku Totenjuden. Plot z ostnatého drátu zde byl vysoký tři metry. Za první řadou oplocení se nacházel příkop s klubky ostnatého drátu. Za ním bylo další oplocení, totožné s tím předchozím. Dále se táhla ulička pro strážné a pak další plot. Ve vzdálenosti několika desítek metrů od tohoto plotu byly položeny vojenské překážky (od roku 1943) a pak již byl les.⁸⁸⁵

V Sobiboru se ještě v roce 2001 nacházel za územím Lageru III ostnatý drát, který byl zarostlý do kmenů borových stromů. Jak autorovi vysvětlil Wojciech Mazurek, nejednalo se o formu táborového oplocení, ale ostnaté dráty se na kmeny borovic dostaly v rámci demontáže tábora. Němci odložili klubka ostnatého drátu na malé stromky borovic, které postupem času rostly a napínaly ostnatý drát, který se současně zařezával do sílicích

---

⁸⁸³ MAZUREK, *Raport wstępny*, s. 13.

⁸⁸⁴ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chelmu.

⁸⁸⁵ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 107.

kmenů, takže to vytvořilo dojem, jako by tento způsob jakéhosi „dodatečného“ oplocení byl záměrně uplatňován v době fungování tábora.⁸⁸⁶

8.2 Plynové komory

V Bežeciu, prvním táboru Operace Reinhardt, vznikla původní plynová komora jako experimentální pracoviště, jež mělo vyvinout co nejúčinnější a nejefektivnější technologické parametry pro vyhlazovací provoz ve všech táborech Operace Reinhardt. Werner Dubios o tomto zařízení napsal, že se jednalo o plynové komory v malém dřevěném baráku, který byl mimořádně primitivní, a především nedostatečně těsnil, „*takže při každém vyhlazování musel být na venkovní dveře naházen písek, aby se docílilo lepšího utěsnění. Tento písek musel být potom, co měly být přemístěny mrtvolky, zase odstraněn*“. Podle Dubiose bylo záměrem stavby nasbírat prostřednictvím jejího provozu nejprve zkušenosti, na jejichž základě se nastavily normy pro masové vyhlazování.⁸⁸⁷ Podle Josefa Oberhausera se během Wirthova velení v Bežeciu osvědčila metoda zabíjení pomocí výfukových plynů, která byla aplikována v obou dalších táborech.⁸⁸⁸ V prvních týdnech se jako smrtící prostředek používal plyn cyklon B a kysličník uhelnatý, později, z důvodu úspory, byly zavedeny zplodiny z diesellového motoru.⁸⁸⁹ Ještě předtím se však v tomto táboře experimentovalo s pojízdnou plynovou komorou, jak vyplývá se svědectví Anny Fuchsové, manželky Ericha Fuchse: „*V Bežeciu byl Fuchs šest týdnů. Psala jsem mu tam a on psal jako odesílatel: SS-Sonderkommando Bežec. Vysvětlil mi velmi málo, že v Bežeciu, a později také v dalších táborech, Sobiboru a Treblince instaloval plynovací zařízení. Řekl, že nejprve řídil plynovací vůz, do kterého byly zavedeny výfukové zplodiny. Ale trvalo to příliš dlouho. Židé také dělali ve voze kravál. Pak se v táborech postavila plynovací zařízení. On a další dva nebo tři nainstalovali ve všech třech táborech toto zařízení. Fuchs byl vynikající řemeslník s geniálními znalostmi o motorech. Vysvětlil mi, že provedl zkoušku. Během ní sledoval skrze okénko oběti. Napoprvé to úplně nevyšlo, protože to*

---

⁸⁸⁶ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

⁸⁸⁷ StAM, 33033/7-9, StanW 33033/8, výpověď Wernera Dubiose, München, 29. 4. 1963. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/IV, s. 5.

⁸⁸⁸ StAM, 33033/13, výpověď Josefa Oberhausera, München, 4. 2. 1963. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/VIII.

⁸⁸⁹ StAM, výpověď Josefa Oberhausera, München, 30. 1. 1964. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/IX, s. 4.

*trvalo příliš dlouho. A tak se celé zařízení předělalo. [...] Později vyprávěl, že mezitím se to natolik zdokonalilo, že trvalo pouze minuty nebo vteřiny, než byli lidé mrtví.*⁸⁹⁰

Jednou se základních otázek, která nebyla dosud uspokojivě zodpovězena, je určení počtu nových plynových komor v Treblince. Odhady se pohybují v rozmezí od šesti do deseti plynových komor,⁸⁹¹ přičemž je nepochybné, že tyto komory byly uspořádány ve dvou rovnoběžných řadách po stranách centrálního koridoru. V düsseldorfském rozsudku proti Franzi Stanglovi z roku 1970 je uvedeno, že budova s novými plynovými komorami obsahovala mezi šesti až osmi komorami, přičemž odhady svědků se pohybují mezi šesti až deseti.⁸⁹²

Odhady o počtu plynových komor v Sobiboru se před objevením jejich základů v roce 2014 pohybovaly v rozmezí čtyři až devět plynových komor,⁸⁹³ přičemž dlouho nebylo jasné, zda se komory nacházely v řadě,⁸⁹⁴ anebo byly uspořádány jako v Treblince. Teprve archeologické vykopávky odhalily, že v Sobiboru bylo ve vrcholné fázi celkem osm plynových komor, čtyři na každé straně centrálního koridoru.⁸⁹⁵

Spodní hranici počtu treblinských komor zastávají především bývalí členové německého personálu, zatímco zastánci horní hranice, tj. deseti plynových komor pocházejí z řad bývalých vězňů. Střední proud, osm plynových komor pak byl zmíněn

---

⁸⁹⁰ StAM, 33033/25, výpověď Anny Fuchsové, Berlin, 28. 3. 1966. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APM, XIX Kserok. 2066/XV, s. 11.

⁸⁹¹ „Jejich přesný počet se nepodařilo určit, a to ani obžalovanému Lambertovi, ani jeho spoluobžalovaným, a ani židovští svědci nemohli podat přesnější údaje. [...] skutečný počet nových komor, který odhadují obžalovaní, začíná na 6-ti, přičemž židovští svědci se vesměs shodují na údaji 10. Pravdou je, že porotní soud nebyl schopen zjistit s určitostí jejich počet.“ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 37. Dále k tomuto tématu viz ARAD, s. 125. TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 65. MARANDA, s. 52–53. KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 81. Bývalý vězeň Treblinky Henschel hovořil o dvanácti plynových komorách. AŽIH, 301/3, výpověď Henocha Brennera, Łódź, 16. 4. 1945, s. 2 (3). Isadore Helfing, taktéž bývalý treblinský vězeň, zmínil 14 komor. Komory podle něj byly primitivní, měly venku barely s olejem a nějak vytvářely plyn. Přípodobnil je ke garáži. USC SHF (PL), výpověď Isadora Helfinga, Beverly Hills, California, 15. 8. 1995, páska 1/4, 28.–30. min. V případě starých plynových komor v Treblince je jejich počet jasnější, přestože i zde se lze setkat s rozdílnými hodnotami. V jedné z výpovědí lze najít počet dvou plynových komor oproti třem konvenčně přijímaným. AŽIH, 209/38b, *Extermination camp at Treblinka. Sprawozdanie z dotychczasowych wyników dochodzenia w sprawie obozu śmierci dla Żydów w Treblince*, s. 4.

⁸⁹² JuNSV Lfd.Nr.746, s. 765.

⁸⁹³ Ivan Karakaš vypověděl, že „lázeň se skládala z osmi komor“, Vasilij Pankov byl toho názoru, že „v táboře se nacházelo šest nevelkých plynových komor“, Leon Feldhendler vypověděl, že „lázeň se skládala z devíti místností“. BEM, s. 418, 419, 420. Přesný počet sobiborských komor nebyli schopni udát ani členové německého personálu. Franz Hödl vypověděl, že se jednalo o „betonovou budovu s přibližně 6–8 plynovými komorami“. Tamtéž, s. 443.

⁸⁹⁴ „Není možné určit, zdali místnosti uvnitř plynové komory byly položeny po obou stranách uprostřed se nacházející chodby, anebo zda tvořily jednu řadu.“ Tamtéž, s. 431.

⁸⁹⁵ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

například Franzem Suchomelem.⁸⁹⁶ Nejčastěji přijímaným údajem pro Treblinku je deset nových plynových komor, pět na každé straně centrálního koridoru.

Situaci zde dále komplikuje umístění motoru, popřípadě motorů vytvářejících výfukové zplodiny. V tomto kontextu se lze v literatuře a dokumentaci setkat hned s několika variantami jejich umístění. Jednou je ukotvení ve strojovně na konci centrální chodby,⁸⁹⁷ přičemž jiná varianta počítá s umístěním dvou motorů za přepažením hlavní konstrukce stavby v propojeném prostoru,⁸⁹⁸ anebo byly motory umístěny vždy v poslední místnosti sousedící s řadou plynových komor po obou stranách koridoru, kdy by každý ze dvou takto instalovaných motorů obsluhoval příslušnou řadu plynových komor. Takovéto uspořádání by znamenalo, při hypotetické existenci deseti místností, pěti na každé straně koridoru, že pátá místnost by nebyla komorou, ale strojovnou, čímž by interiér stavby skutečně mohl disponovat pouze osmi plynovými komorami. Tato druhá, méně pravděpodobná varianta, by však mohla být inspirována podobným uspořádáním, jaké bylo využíváno ve starých treblinských komorách, kde se v tamním interiéru fakticky nacházely čtyři místnosti, z nichž tři sloužily jako plynové komory, zatímco čtvrtá byla strojovnou obsahující aparát na produkci výfukového plynu vedeného potrubím do jednotlivých komor.

Nové treblinské komory byly oproti těm sobiborským relativně dobře a detailně popsány přeživšími vězni, kteří byli očitými svědky událostí v treblinském sektoru smrti. Někteří z nich se na stavbě dokonce podíleli. Mezi základní popisy se řadí ty od Jankiela Wiernika, Oskara Strawczyńského, Chila Rajchmana, Elijahu Rosenberga, Pinchase Epsteina aj.

Během autorova rozhovoru s Pinchasem Epsteinem, který přímo obsluhoval oblast s plynovými komorami, Epstein o nových plynových komorách řekl: „*Pak postavili deset plynových komor, zdvojených. [...] Vedla tam chodba a na její levé straně bylo pět dveří a po pravé straně také. Do takovéto plynové komory natlačili pět set, šest set obětí.*“ – „*A tam byla taková opona, ke které vedly schody, že? Do té stavby s novými plynovými komorami? Byla tam Davidova hvězda... a něco tam bylo napsáno,*“ zeptal se jej dále autor. „*Vidím, že jste si udělal domácí úkol. Znáte trochu z historie. Vidím, že se o to zajímáte.*“ – „*Jakou barvu měla ta opona? Vzpomínáte si?*“ – „*Jakou barvu? Měla řepnou barvu. [...] Jako řepa, červená řepa. [...] Byly tam roury, přes které pronikal kouř z dieselmotorů.*“ Když autor připomněl Elijahu Rosenberga, Epsteinova spoluvězně ze

---

⁸⁹⁶ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 765.

⁸⁹⁷ Wiernikův plán z roku 1946. <http://www.deathcamps.org/treblinka/pic/bmap22.jpg> [2017-6-23].

⁸⁹⁸ Z nákresu CAD dostupného z: http://www.deathcamps.org/gas_chambers/pic/bigtrebcad14.jpg [2017-6-23].

sektoru smrti, tím, že se mu Rosenberg kdysi zmínil „o nějakém okénku z nerozbitného skla ve starých plynových komorách“, Epstein zareagoval: „To nebylo okénko. To bylo... jak to říct? Žárovka s malým okénkem přikrytým železnou mřížkou, aby nebylo možné žárovku rozbit, a tím okénkem... můžeme tomu říkat okénko... se žárovka zažehla, a tak jste uvnitř viděl, zda všichni žijí, anebo ne.“⁸⁹⁹ V ten moment ale Epstein zřejmě hovořil stále o nových plynových komorách, zatímco Rosenbergova informace, kterou autor zmínil, se týkala starých komor.

Arad uvedl, žen vstup do chodby zakrývala tmavá židovská obřadní opona, pocházející z neznámé synagogy, s hebrejským nápisem: „Toto je brána Páně. Spravedliví jí projdou.“⁹⁰⁰ Není však zcela jasné, zda se tento nápis nacházel přímo na oponě, anebo spíše nad ní na štítu stavby mezi Davidovou hvězdou a oponou.⁹⁰¹ Arad dále uvedl, že nové komory mohly pojmout dva tisíce tři sta až tři tisíce osm set lidí dohromady, v závislosti na tom, bylo-li jich šest či deset. Se zahájením jejich provozu v polovině října 1942 přestaly staré komory fungovat a jejich interiéry se změnilly na krejčovnu, kde byli zaměstnání někteří vězni z vyhlazovacího sektoru. Provozními nových plynových komor byli Gustaw Münzberger a Fritz Schmidt.⁹⁰²

Avraham Lindwasser, vězeň horního tábora, popsal vchod do nových plynových komor, který viděl během své zpáteční cesty z mimořádné výpravy do dolního tábora, kde měl obstarat kleště na vytrhávání zubů pro nové členy dentistického komanda: „Prošli jsme velkými komorami a na cestě zpět jsem spatřil velkou oponu na vchodu do velkých komor, oponu s Davidovou hvězdou používanou k přikrytí archy, a na té oponě byl nápis: ‚To je brána Páně, kterou smějí vstoupit spravedliví‘. [...] Byla to opona na archu – jestliže pocházela přímo ze synagogy, to nevím. Ale byla dost velká – měřila asi tak tři metry na čtyři.“⁹⁰³ Jankiel Wiernik popsal nové plynové komory jako větší než ty předchozí. Bylo jich deset a do jedné bylo možné naráz natěsnat tisíc až dvanáct set osob, což je zřejmě

⁸⁹⁹ Rozhovor autora s Pinchaselem EPSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě. Podobný průzor je doložen ve výpovědi prof. Wilhelma Pfannenstiela, který popsal bežecské plynové komory, kde se vedle dveří ve stěně nacházelo zasklené kukátko. Skrze něj však bylo možné sledovat dění uvnitř místnosti pouze za předpokladu, když nebyla příliš zaplněná. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 195. Pfannenstiellovy postřehy se v mnohém shodují s Epsteinovými informacemi, které podal autorovi. Pfannenstiel vypověděl, že když běžel motor, světlo bylo zhasnuté. „Před zhasnutím světla panoval v komorách relativní klid. Jakmile však zhaslo, nastal značný neklid. Podle mého názoru lidé tehdy poprvé pocítili, že je čeká něco nezvyklého.“ Tamtéž, s. 195.

⁹⁰⁰ ARAD, s. 126.

⁹⁰¹ Na CAD nákrese nových plynových komor, který je dostupný z webových stránek ARC, je nápis umístěn mezi oponou a štítem: http://www.deathcamps.org/gas_chambers/pic/bigtrebcad01.jpg [2017-5-30].

⁹⁰² ARAD, s. 126.

⁹⁰³ Výpověď Avrahama Lindwassera. The Nizkor Project: The Trial of Adolf Eichmann, Session 66 (Part 8-9 of 9). Dostupná z: <http://www.nizkor.org/hweb/people/e/eichmann-adolf/transcripts/Sessions/Session-066-08.html> - 09.html [2018-7-29].

velmi nadsazený počet.⁹⁰⁴ Každá komora měla dvoje dveře, jedny vstupní, kterými se vcházelo centrální chodbou, po jejíchž obou stranách se nacházelo pět síní, a druhé vnější. Do centrálního koridoru vedlo od ústí „schlauchu“ pět schodů orámovaných květináči s květinami. Na štítu střechy se směrem od „schlauchu“ vyjímal Davidova hvězda. Celá stavba vypadala jako starosvětská svatyně.⁹⁰⁵ Podle Oskara Strawczyńského, který získal zprávy o Totenlageru od svého spoluvězně Herszela Jabłkowského, byla stavba s plynovými komorami velkou betonovou budovou s masivními betonovými základy. Na střeše byla zavěšená zdálky viditelná dřevěná Davidova hvězda. Prostředkem stavby vedla chodba. Vchod do ní bylo možné zakrýt červenou oponou. Zvenku stavby na rampu ústily velké otvory zakryté deskami upevněnými k veřejím za horní stranu, které bylo možné zafixovat pomocí ocelových obručí. Uvnitř komory pokrývaly lehce našikmenou podlahu

---

⁹⁰⁴ Dostí nadsazený počet osob, které bylo možné natěsnat do nových plynových komor vyhlazovacího tábora Bežec, přičemž technologicky i kapacitně si byly komory ve všech třech táborech Operace Reinhardt podobné, přijal nekriticky Robert Kuwałek, odvolávající se na svědectví Rudolfa Redera: „V šesti nových plynových komorách vyhlazovacího tábora Bežec mohlo být teoreticky současně zabito okolo 4000 až 4500 lidí.“ KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 72. Kuwałek zde vychází z počtu 750 osob, které mohly být podle Redera natlačeny do každé komory. Velmi vysoký počet lidí, které bylo možné natlačit na plochu 25 m², což odpovídá ploše podlahy jedné komory, uvádí taktéž zpráva Kurta Gersteina ze 4. 5. 1945. Tento zaměstnanec Hygienického institutu Waffen-SS v Marburgu, který navštívil Bežec, zmínil počet 700–800 osob, které bylo možné vměstnat na zmíněnou plochu. Tamtéž, s. 196. Robert Jührs uvedl, že v šesti nových bežeckých plynových komorách dosahovala kapacita každé z nich 200–250 osob. StAM, 33033/7-9, StanW 33033/8, výpověď Roberta Jührse, München, 7. 5. 1963. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/IV, s. 5. Oberhauser vypověděl, že po dokončení nových bežeckých komor bylo možné zabít během jednoho plynování 1500 lidí, z toho 200–300 se vešlo do každé komory. StAM, výpověď Josefa Oberhausera, München, 30. 1. 1964. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/IX, s. 4, 6. Arad ve své knize podal důvěryhodnou kapacitu plynových komor Sobiboru, a sice dvě stě lidí pro každou z tamních původních plynových komor. ARAD, s. 41. V jedné ze zpráv *Biuletynu informacyjnego* z 23. 10. 1942, která se týká Treblinky, se hovoří o výstavbě (rozšíření) plynových komor, jejichž nová kapacita je 750 lidí na každou, oproti předchozí kapacitě 350 lidí na starou plynovou komoru. Tamtéž, s. 363. Profesor Pfannenstiel se ve své výpovědi z roku 1959 nechal slyšet, že při příležitosti jeho návštěvy Bežecu bylo během demonstrace smrtícího procesu použito jen tři či čtyři komor, přičemž do každé bylo vpuštěno 40–50 lidí. TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 28. Není však jasné, zda takto nízký počet obětí v komoře nebyl důsledkem mimořádné návštěvy, jejíž součástí byl i Pfannenstiel. Jerzy Rajgrodzki řekl, že když přišel v polovině září 1942 do Lageru II v Treblince, zprovoznili 10 nových plynových komor, které mohly současně pojmout kolem 4000 lidí, přičemž do každé komory bylo možné natlačit 400 osob. RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 105. S kapacitou 700–800 lidí pro každou novou treblinskou komoru se lze setkat i v dalších zdrojích, například: AŽIH, 209/39b, *Treblińska fabryka śmierci*, polský překlad článku publikovaného v „Stalinskij udar“ dne 25. 8. 1944, s. 2. Co se týče kapacity tří starých treblinských plynových komor, lze se v pramenech setkat s počtem 1200–1500 lidí, které bylo možné zabít v nich jednorázově. AŽIH, 209/41, *Sprawozdanie Głównej Komisji dla Zbadania Zbrodni Hitlerowskiej w Polsce o Treblince*, 10. 11. 1945, s. 1. Podle jiné informace byla kapacita tří malých treblinských komor 480–750 osob. Tato informace se opírá o technické údaje vztahující se k vyhlazovacímu táboru Kulmhof, kde se v tamních plynovacích vozech nacházelo 9–10 osob na 1 m². KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 72. Podle další informace se do jedné velké treblinské komory s plochou 49 m² vešlo 490 osob. Tamtéž, s. 87.

⁹⁰⁵ WIERNIK, s. 19.

dlaždice,⁹⁰⁶ které pokračovaly do poloviny výšky stěn. Na stropě byly namontované sprchovací hlavice.⁹⁰⁷ Ty ukončovaly ústí každé výfukové roury.⁹⁰⁸

Technologické řešení nejspíše vypadalo tak, že z motoru vedla hlavní přívodová roura, v případě nových plynových komor zřejmě pro každou jejich řadu zvlášť, ze které se nad každou komorou vydělovala jedna i více odboček. Z těch pak stropem prostupovaly kolmo dolů konečné odbočky, zafixované betonem, jejichž ústí mohlo vyčnívat několik centimetrů pod úroveň stropu, kde bylo ukončeno pevně připevněnou sítí, popřípadě přímo sprchovací hlavici. Anebo byla tato síťka zapuštěna do stropu, a to v jeho úrovni, přičemž ústí roury končilo mírně zahlobeno do stropu. V posledním případě by byly ve stropu komory viditelné jen kruhové otvory přikryté sítí. Je nepravděpodobné, že by pod stropem vedly rozvodové roury oddělující se z hlavního přívodového potrubí, což by sice mohlo posílit dojem sprchovací místnosti, ale zároveň by to při její poměrně nízké výšce znamenalo, že by oběti ve smrtelném zápasu mohly takto řešené rozvody strhat. V dvou dříve zmíněných případech by tomuto bylo zamezeno.

Také je zapotřebí připomenout, že rozvodovými rourami neproudila voda, ale jen výfukový plyn, jakkoli by se přívod vody mohl zdát pro následné čištění komor praktický. Vzhledem k technickým parametrům však bylo pro personál mnohem vhodnější zformovat pracovní četou vězňů, která dodávala vodu přímo ze studně Totenlageru. Tou pak mohly být polévány právě „rozebírané“ spletnice lidských mrtvol, natěsnaných v komoře, aniž by voda proudila plošně z více míst ve stropu, což by nebylo efektivní vzhledem k tomu, že kolem by se rozlévalo přílišné množství splaškové vody. Pro „vyklízeče“ komor bylo jistě užitečnější lít vodu jen tam, kde právě pracovali.

Podle Chila Rajchmana obsahovala stavba s novými plynovými komorami deset velkých komor. Jeho odhad, kolik lidí bylo možné natěsnat do každé z nich, se sice liší od Wiernikovy nadnesené informace, přesto se však zdá být značně vysoký. Rajchman tvrdí, že do jedné komory se vešlo čtyři sta osob. S Wiernikem se přitom oba shodují, že velká komora měřila sedm metrů na sedm.⁹⁰⁹ Komory se plnily tím způsobem, že jakmile byla napěchována jedna, přešlo se k plnění další a tak dále.⁹¹⁰

---

⁹⁰⁶ V programu „eutanasie“ měly plynové komory nejprve betonovou podlahu. Pro německé spalovače mrtvol však bylo příliš náročné takto vytahovat mrtvolu z komory ven, a proto byla podlaha vydlažděna a polévána vodou, což práci značně usnadňovalo. KLEE, *Euthanasie*, s. 146.

⁹⁰⁷ CYMLICH – STRAWCZYŃSKI, s. 170.

⁹⁰⁸ KOPÓWKA – RYTEL-ANDRIANIK, s. 84.

⁹⁰⁹ Některé zdroje uvádějí rozměry 7 x 8 metrů. AŽIH, 209/39b, *Treblínska fabrika smierci*, polský překlad článku publikovaného v „Stalinskij udar“ dne 25. 8. 1944, s. 2.

⁹¹⁰ RAJCHMAN, s. 87.

Podle hlášení z roku 1943, zakládajícího se na výpovědích očitých svědků z Treblinky, procházel prostředkem stavby koridor široký tři metry. Po obou jeho stranách se nacházelo pět místností, z nichž každá byla vysoká okolo dvou metrů. Plocha každé z komor dosahovala pětatřiceti metrů čtverečních.⁹¹¹

V rozsudku k procesu s Franzem Stanglem jsou nové plynové komory charakterizovány jako cihlová stavba na betonové podezdívce. Jejím prostředkem vedl koridor, po jehož stranách se nacházely tři nebo čtyři plynové komory. „Schlauch“ přitom přiléhá bezprostředně ke vchodu do budovy, kde se nacházely schody. Tento centrální vchod přikrýval závěs, který zřejmě pocházel ze synagogy. Na štítu stavby byla Davidova hvězda s nápisem. Tyto komory, stejně jako jejich předchůdkyně, byly po vzoru plynových komor vyvinutých ve střediscích „eutanazie“ maskovány jako sprchy. Jejich interiér byl zčásti obložen kachličkami. Na stropě se nacházely sprchy, jimiž proudil výfukový plyn vytvářený dieselovým motorem. Ten byl umístěn ve zvláštní místnosti na konci budovy. Každá z komor vlastnila venkovní výklopné dřevěné dveře.

Neobyčejně zajímavou je pak informace, že z celkového počtu nových plynových komor byla k plynovacím účelům používána vždy jen polovina z nich, a sice ta, která se nacházela blíže k právě využívaným masovým hrobům, zatímco komory na protější straně koridoru byly využívány jako skladiště chlóru a náradí Totenjuden.⁹¹² Prostory plynových komor však posloužily k dalším druhotným účelům. V parných dnech léta roku 1943, kdy práce při spalování těl začínala ve čtyři ráno a pokračovala do pravého poledne, byla většina Totenjuden úderem dvanácté hodiny zamčena v barácích. Aby je táborový personál nějak zaměstnal, rozhodl se s nimi nazkoušet divadelní hru, které se účastnil i orchestr a ženské vězeňkyně. Zkoušky na tuto hru pak probíhaly v průchodech do plynových komor,⁹¹³ kde byl stín a ochrana před nesnesitelným žářem červencového slunce, jehož

---

⁹¹¹ AŽIH, 209/38a, *Treblinka. Raport oparty na relacjach naocznych świadków*, 25. 2. 1943, s. 3.

⁹¹² JuNSV Lfd.Nr.746, s. 765. Franz Suchomel byl tím, kdo podal Claudiu Lanzmanovi informaci o používání jen jedné řady plynových komor. LANZMANN, s. 51. O používání pouze určitého počtu nových plynových komor svědčí taktéž memoáry Chila Rajchmana. Jeho svědectví lze dle autorova názoru interpretovat tak, že předtím, než bylo holičství zřízeno v baráku, ve kterém se vysvlékaly ženy před vstupem do „schlauchu“ v dolním táboře, probíhaly tyto činnosti v neaktivních plynových komorách nové stavby. RAJCHMAN, s. 56, 59. Rajgrodzki napsal, že ve dnech menšího přílivu transportů fungovaly pouze východní komory, protože většina masových hrobů se nacházela u východní strany budovy s novými plynovými komorami. RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 104. Výsledky archeologického výzkumu Caroline Sturdy Colls poukazují na nález velkého počtu vlásenek v okolí plynových komor, což by mohlo potvrzovat pravdivost někdejšího umístění holičství právě v těchto místech. KOPOŹKA (ed.), *Historia i pamięć*, s. 83.

⁹¹³ ARAD, s. 243–244. AŽIH, 301/5483, výpověď Jerzego Rajgrodzkiego, Warszawa, 23. 4. 1957, s. 10.

paprsky se vpíjely do krajiny Totenlageru, jež se příliš nelišila od pouště s gigantickými spalovacími rošty a rozloženými mrtvolami.⁹¹⁴

Jednou z otázek, týkajících se tentokrát sobiborských plynových komor, bylo do momentu archeologického objevu základů budovy v roce 2014 jejich umístění vzhledem k okolnímu terénu a způsob, jakým byly vyřešeny základy této stavby. Jedná se o téma, kterým se obšírně zabýval Marek Bem. Ten si položil dvě základní otázky: a) byly základy plynových komor v Sobiboru řešeny instalací dřevěných pilotů, na kterých stála základová deska? a za b) byly plynové komory podsklepené, popřípadě nacházela se pod nimi jáma, do které byly z větší či menší části zapuštěny?⁹¹⁵

Pro ilustraci domyšlivých popisů plynových komor poslouží následující citace. Hersz Cukierman, který sice nikdy nebyl v Lageru III, ve své výpovědi o plynových komorách napsal, že „*plynová komora byla celá ze skla, i její střecha byla skleněná. Bylo tak snadné sledovat plynovací proces*“.⁹¹⁶ O podsklepené plynové komoře, tentokrát v Treblince, se ve své výpovědi zmínil Leon Perelsztejn, který řekl, že „*v barácích byly kabiny, 10 kabin, do kterých pouštěli do ‚lázně‘ po sto osobách do každé; v kabinách byly ručníky a mísy, působily dojmem skutečné lázně. Po vpuštění lidí a stisknutí knoflíku se automaticky zavíraly hermeticky těsnící dveře a lidé byli během deseti minut udušeni nějakým plynem, jakým, to nevím. Po deseti minutách se podlaha automaticky rozestoupila a těla spadla do několikametrové hloubky. Odspodu se táhl příkop široký několik metrů a dlouhý několik set metrů. Vězni-pracovníci vytahovali těla a na vozících-nosítkách je donášeli na rošty, po čemž je polili naftou a zapálili. Před vstupem do kabin lidem vytrhávali zlaté zuby a ženám stříhali vlasy*“.⁹¹⁷ Je nepochybné, že tato výpověď obsahuje nejednu zvláštnost. Především budí dojem příliš technologicky vyspělého zařízení. Navíc, vzhledem k tomu, že autor výpovědi sám pracoval v táborovém skladu, lze se s vysokou pravděpodobností domnívat, že se jeho výpověď o plynové komoře zakládala na zprostředkovaných zprávách, nikoli na

---

⁹¹⁴ Maranda v této činnosti spatřuje snahu táborového personálu o organizaci volného času vězňům v obdobích obrovských veder spojených se zápachem vycházejícím z otevřených masových hrobů. MARANDA, s. 140.

⁹¹⁵ Srov.: „*Několik zpráv popisujících konstrukci plynových komor v Sobiboru upozorňuje na to, že byly stavěné v jámě, anebo, že se do nich vcházelo po speciálním můstku. Několik bývalých vězňů pak zdůrazňuje, že zpod komory vyjížděly nějaké vozíky*.“ BEM, s. 405.

⁹¹⁶ Tamtéž, s. 437.

⁹¹⁷ AŽIH, 301/106, výpověď Leona Perelsztejna, Warszawa, 9. 3. 1945, s. 1–2. Například Mojsze Mydło se ve své výpovědi zmiňuje o jiném nekonvenčním procesu zabíjení obětí, konkrétně o použití elektrického proudu: „*Ženy a děvčata se musely vysvléct a zavedli je do kabin, kde plynovali a elektrizovali. [...] litoval jsem, že jsem nešel s bratry na zelektrizování [v orig zelektryzowanie]*.“ AŽIH, 301/85, výpověď Mojsze (Mojżesze) Mydła, Łódź 1945, s. 2 strojopisu.

očitém pozorování. Rozestupující podlahu plynových komor tak nelze brát vážně, stejně jako mnohé další zprávy nejen o technologickém potenciálu plynovacího zařízení.

Sobibór byl jediným táborem Operace Reinhardt, kde původní plynové komory posloužily jako základní stavební kámen nové stavby. Ta původní nebyla zlikvidována, tak jako v případě Belžecu, ani samostatně zachována, což byl případ Treblinky, ale naopak představovala základ pro výstavbu „zdvojených“ plynových komor. Adalbert Ruckerl uvedl, že staré plynové komory byly částečně strženy a nahrazeny novou, větší masivní stavbou s dvojitým počtem plynových komor.⁹¹⁸ Nejnovější archeologické výzkumy z roku 2014 odhalily, že původní sobiborské plynové komory zřejmě obsahovaly tři plynovací oddělení v jedné řadě vedle sebe, přičemž ve čtvrtém sousedním oddělení se nacházel plynovací motor. To bylo analogické řešení, jaké je doložené v případě starých plynových komor v Treblince. Stejně jako v Treblince, i zde se do jednotlivých komor zřejmě vstupovalo skrz dřevěný koridor. Ten byl v rámci rekonstrukčních prací stržen a nahrazen centrálním zděným koridorem, po jehož druhé straně vznikla nová řada čtyř plynovacích oddělení. Takovéto řešení měly nové plynové komory v Belžecu i Treblince. Motor z původního čtvrtého oddělení byl přesunut do přístavku, který se nacházel v zadní části celé konzistentní stavby, nedaleko studny, kterou sobiborští Totenjuden používali k čištění plynových komor. Původní místo pro motor bylo pravděpodobně konvertováno na další plynovou komoru, čímž po ukončení rozšíření vzniklo celkem osm plynových komor, čtyři na každé straně centrálního koridoru.

Je však zajímavé, že archeologické závěry nepotvrzují existenci rampy u vnější stěny přístavěné řady nových čtyř komor. Naopak jsou zde stopy pravidelného rádiusového zakřivení u každé z komor na jejich vnější straně, které by podle Wojciecha Mazurka mohlo poukazovat na součást odpadového systému. Podle něj je možné, že se na této východní straně nenacházely výklopné dveře s rampou, která byla potvrzena u protější řady plynových komor, ale že se odtud mrtvolky vytahovaly přes centrální koridor do vyprázdněných komor s výklopnými dveřmi a rampou, odkud byly členy Totenjuden přepraveny ke kremaci: *„Nejzajímavější, anebo nejpřekvapivější či velmi poutavé, to jsou pozůstatky východních stěn plynových komor, protože nejsou rovné. Všechny jsou půlkruhové, každá místnost má východní stěnu půlkruhovou. Celou dobu se to snažíme vysvětlit. Možná to byl protikus k nějakým jímkám. Protože tam zůstávalo množství hmoty po očištění od mrtvol a oni to slévali, někam to muselo stékat. Ivar Schute to vysvětluje*

---

⁹¹⁸ RÜCKERL, s. 172.

výbuchy, protože Němci v křížových místech uložili nálože, které explodovaly, a on říká, že od toho se stěny zakřivily. Ale že by se zakřivily tak pravidelně? [...] Otázkou je, vzhledem k tomu, že v této části bylo nejvíce neutěsněných míst, zda tu nestály nějaké nádrže, které jímaly ty nečistoty. Možná se obávali, že jakmile toho bude příliš, tak to tady bude všechno plavat. Že to bude vidět. Tady v té části jsme našli takový objekt s betonovým odpadem. Zčásti taková korytka, vedoucí jakoby z podlahy. Možná tudy bylo jednoduše vše odváděno a splavováno na jednu stranu. V místě, kde je ta rampa [plynových komor], a v místě, kde stojí ta kamenná věž, zde se pravděpodobně očišťovala těla. Našli jsme tam vytrhané zuby, prstýnky, takové drobnosti, a v těchto místech, jako by byla všechna těla čištěna. Naši kolegové z Osvětimi říkají, že u nich v plynových komorách byla těla také vytahována na jednu stranu, i když u nich byly [komory] konstruovány jinak. Tady [v Sobiboru] byla vytahována přes chodbu, nebyla vytahována z obou stran, jen z jedné strany. [...] Předpokládám, že původně stál motor tady v té místnosti, v první fázi, a ty zbylé tři byly výhradně plynové komory. Jejich provoz byl pro Němce pomalý, a proto ta přístavba, dost rychlá, během které přistavili tyto [komory]. Tím se tehdy mimořádně navýšila provozní kapacita, což zároveň radikálně navýšilo počet zplynovaných. [...] Později zůstal tento objekt a motor stál zřejmě tady [v přístavku k zadní stěně budovy], ale až později. Zde je studna a její oblast je narušena právě tímto objektem [ve kterém stál později motor]. Kolem vedla zřejmě tudy, ta, která vedla od rampy, a zde byla také možná využívána ke sbírání výkalů, či něčeho takového. A později to bylo uděláno tak, že tady jsou ty nádrže a tady je prázdné prostranství.⁹¹⁹

Neméně zajímavé je, že ačkoli se má všeobecně za to, že sobiborské plynové komory byly zničeny nacisty v rámci demontáže tábora, Robert Kuwałek se setkal s člověkem, který tvrdil, že ještě na počátku roku 1944 viděl budovu se sobiborskými plynovými komorami: „Stangret se později přihlásil k Baudienstu. A oddíl tohoto Baudienstu byl potom poslán do Sobiboru, na území tábora, protože jejich úkolem byla stavba překážek podél Bugu. To už bylo před sovětskou ofenzívou. A oni, místo aby stavěli ty překážky, chodili na území tábora, kopali tam a hledali zlato. On mi právě řekl, že tam ještě stála plynová komora. A to se bavíme o začátku roku 1944. Já jsem se ho zeptal, jak vypadala. A on řekl, že to byla podlouhlá stavba, zděná, ale že uvnitř nebyl. Nicméně tvrdil, že ta stavba tam stála. Některý z Němců jim řekl, že právě to je plynová komora. Dvnitř je nepouštěli. Stavba byla uzamčená. Nicméně vyprávěl, že právě tam je chytili, u plynové

---

⁹¹⁹ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

*komory, kde kopali. Všechny ty chlapíky z toho Baudienstu sebrali a odvezli je do Krašniku.*⁹²⁰

Sobiborské plynové komory měřily čtyři metry na čtyři a byly vysoké dva metry dvacet. Podle Růckerla mohla každá z komor pojmout osmdesát lidí. Modernizované plynové komory již byly oproti těm původním opatřeny velkými padacími venkovními dveřmi pro vytahování mrtvol, což pohřebnímu komandu umožňovalo jejich snazší vyprázdnění a následný odvoz zplynovaných do hrobů, popřípadě na spalovací rošty.⁹²¹ Je zajímavé, že v případě starých treblinských plynových komor je na základě informací od Elijahu Rosenberga doloženo, že tyto komory již byly opatřeny padacími dveřmi, jeho slovy „poklopy“ či „chlopněmi“.⁹²² Jestliže tedy původní sobiborské komory měly ještě dveře, které se otevíraly do stran, pak se v rámci výstavby původních treblinských plynových komor, které vznikaly v době, kdy se v těch sobiborských již zabíjelo, zohlednil fakt nepraktičnosti tohoto způsobu řešení venkovních dveří, který byl nahrazen výklopným systémem.

8.3 Kremační rošty

Koncept a konstrukce otevřených krematorií, které byly charakteristikou pro Treblinku i Sobibor, spočívaly ve vyhloubené jámě, jež zároveň sloužila jako jímka pro popel, nad níž byly příčně položeny betonové palisády s kolejnicemi, což v důsledku vytvářelo obrovský kremační rošt. Na ten se následně kupily exhumované mrtvoly a mrtvoly čerstvě vytažené z plynových komor. Samotný mechanismus samozřejmě nebyl tak prostý, jak může předcházející stručný popis naznačovat. Aby byla kremace takového množství mrtvol úspěšná, musely být zařazeny další podpůrné prvky, které usnadňovaly a zabezpečovaly hoření. Jednalo se zejména o zajištění dostatečného přísunu vzduchu, vybrání vhodné hořlavé látky, a v neposlední řadě zde důležitou roli sehrávala taktéž technika kladení mrtvol.

Kremační jámy představovaly alternativu ke krematoriím s vestavěnými cihlovými pecemi, používanými například v koncentračním táboře Osvětim-Březinka. Avšak

---

⁹²⁰ Rozhovor autora s Robertem KUWAŁKEM (historik), dne 12. 11. 2010 v Lublinu.

⁹²¹ RŮCKERL, s. 173.

⁹²² Z telefonického rozhovoru autora s Elijahu ROSENBERGEM (očitým svědkem Treblinky) z roku 2003, ve kterém Rosenberg zdůrazňoval slovo „klapa“, tj. poklop, a z Rosenbergova nákresu pro Chrise Webba: WEBB – CHOCHOLATÝ, s. 437. Dále viz Wiernikův popis otevírání vnějších dveří u starých plynových komor: „Dveře (2,5 x 1,8) každé místnosti se ze strany tábora č. 2 otevíraly pouze zvenku zezdola nahoru s pomocí železných vzpěr.“ WIERNIK, s. 17. Růckerl uvedl, že venkovní poklopy v nových treblinských komorách byly na stejném principu jako v těch starých. RŮCKERL, s. 204. To uvedla i Annika Wienertová. WIENERT, s. 252.

v Březince byla ke kremaci využívána kombinovaná metoda. V počátcích zde byly mrtvoly páleny taktéž v otevřených jámách. Teprve od počátku roku 1943 docházelo ke zprovoznění jednotlivých krytých krematorií se zděnými pecemi. Nicméně ani po jejich zprovoznění nebylo od kremace na otevřeném prostranství zcela upuštěno. Stala se vhodným doplňkem při zesíleném přísunu transportů, kdy fungovala jak krytá krematoria s cihlovými pecemi, tak polní krematoria.⁹²³

Arad uvedl, že hlavními důvody k aplikaci otevřených pecí v táborech Operace Reinhardt byl vysoký počet mrtvol a časová omezenost k jejich zpopelnění. Osvětimský model uzavřených pecí podle něj neodpovídal úkolu velitelství Einsatz Reinhardt. Tyto faktory však nebyly jedinou překážkou. Výstavba krematorií po vzoru Osvětimi by totiž vyžadovala spoustu času, přičemž jejich kapacita byla značně omezená.⁹²⁴

Megalomanské ztvárnění otevřených krematorií ve stylu Treblinky a Sobiboru mělo svůj nevědomý předobraz v koncepcích objevujících se již v dobách Velké francouzské revoluce. Ta s sebou přinesla obrovské množství těl lidí popravených gilotinou, hromadně topených v Nantes a zabíjených dalšími způsoby, mimo jiné střelbou,⁹²⁵ což brzy vyvolalo

---

⁹²³ Dne 16. 5. 1944 začala v Březince historicky největší vyhlazovací akce více než 400 000 Židů přivezených z Maďarska. Tato akce bývá v některé literatuře označována jako „Akce Höss,“ pojmenovaná po jejím organizátorovi SS-Obersturmbannführerovi Rudolfovi Franzi Ferdinandu Hössovi, zakladateli a prvním veliteli osvětimského tábora. FRIEDLER – SIEBERTOVÁ – KILIAN, s. 152, MÜLLER, s. 125, SETKIEWICZ, Piotr, *Glosy pamieci 6. Krematoria i komory gazowe Auschwitz*, Oświęcim 2010, s. 120. Tuto funkci plnil do listopadu roku 1943, kdy byl povýšen na vedoucího úřadu DI, tzn. Centrálního úřadu v SS-WVHA. Zastoupil tam SS-Obersturmbannführera Arthura Liebehenschla, který byl naopak jmenován do funkce velitele velitele Osvětimi. PIPER, Franciszek, ŚWIEBOCKA, Teresa (ed.), *Auschwitz. Nazistowski obóz śmierci*, Oświęcim 1998, s. 41. Takto popsal své dojmy z průběhu operace očitý svědek Morris Kesselman: „Co se tam dělo, bylo nepředstavitelné – jednoduše mimo dosah možného. Přišel jsem tam v době, kdy přijíždělo nejvíce transportů. Byla to doba vybijení maďarských Židů. Ale v krematoriích to bylo pořád lepší než venku u spalovacích jam. Tam to bylo všechno ještě mnohem strašnější – esesáci tam chytali děti a házeli je zaživa do jam. Esesáci tam byli obzvláště nemilosrdní.“ FRIEDLER – SIEBERTOVÁ – KILIAN, s. 161–162.

⁹²⁴ ARAD, s. 186.

⁹²⁵ Události, které provázely hromadné vraždění v Nantes, jež do historie vstoupilo pod označením „vyhlazení Vendejců“, svým provedením v mnoha ohledech anticipovaly situaci, s jakou se potýkal první velitel Treblinky Irmfried Eberl po zahájení táborového provozu. Pod vedením „vendejského Eberla“, Carrier, utopil nantský výbor v období mezi říjnem a prosincem 1793 osmdesát duchovních před ústím řeky Sevère do Loiry. Pak se hlásili dobrovolníci k dalším exekucím, přičemž pokus vězňů o vzpouru zavedl podnět k dalšímu, druhému hromadnému topení. Carrier sice nevydal žádný písemný rozkaz, ale později napsal Konventu, že jelikož se do města hrnou stovky zajatců, bude je napříště střílet. Po Carrierově triumfu nad povstalci, mezi prosincem 1793 a únorem 1794, nacházeli republikáni v příkopech a v lukách pohozená tři až čtyřletá robátka. MICHELET, Jules, *Francouzská revoluce*, Praha 1989, s. 490–493.

V první funkční fázi Treblinky se mnoho mrtvol nacházelo roztroušených mimo tábor, jak se autorovi svědčil očitý svědek Edi Weinstein, který měl za úkol tyto mrtvoly sbírat: „Přijeli jsme na stanici, kde byla většina mrtvých. Já a tři další chlapci jsme museli přebrodit říčku a sebrat dvě mrtvá těla. Bylo to nějakých 600–700 metrů od rampy. Většina mrtvých byla na stanici kolem vodní pumpy.“ Z e-mailové korespondence mezi autorem a Edwardem J. WEINSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 28. 4. 2008.

Carrier šílel. Za posledních čtyřicet dnů se vyspal sotva dvacet hodin. Strávil v Nantes sto dní, a z toho polovinu jej sžíralo krajní napětí. V této náročné krizi nakonec onemocněl, ale jako naschvál dělal vše proto, aby svůj stav ještě zhoršil, když pil. Hromadné topení vystřídala hromadná střelba. Vězni obou pohlaví byli

problém se zbavováním se mrtvol. Na předměstích Paříže vznikaly masové hroby, které byly brzy přeplněné. Pach rozkládajícího se masa začal otravovat ovzduší. Jules Michelet napsal, že hřbitovy popravených lidí dojímal, lekaly, budily v něm vždycky strach z epidemií. Škrabači santyru v jednom kostele tvrdili, že zápach z blízkých hromadných hrobů byl nesnesitelný. Obyvatelé z předměstí se lekali propuknutí epidemie. Jámy se proto začaly zahazovat nehašeným vápnem, aby se urychlil rozklad těl. Komuna si v této situaci vybrala nové pohřebiště v Picpus u hradební zdi nedaleko brány, kde se konaly exekuce. Jednalo se o zahradu šlechtičen, jejíž polovinu Komuna zabrala a ohradila ji prkny. Ve vzniklém perimetru se začalo s kopáním jam, masových hrobů. Pohled na toto *memento mori*, tvořené hromadnými hroby, uvítal každého přivedeného podezřelého. Pod rouškou tmy docházelo k svlékání mrtvých, jejichž šatstvo bylo posláno nejprve k řece na vyprání a poté bylo předáno do špitálů. Sotva se naplnila jedna jáma, nechala Komuna vykopat další. Krev tekoucí z tohoto místa začala zaplavovat prostranství, takže bylo zapotřebí vyhloubit nádržku sáh hlubokou a širokou, kterou byla krev kanalizována. Půda však byla natolik tvrdá a hlinitá, že se do ní nic nevsáklo. Nahromaděná těla se rozkládala na místě a děsné výpary otravovaly ovzduší na míle daleko. Komuna proto přikryla hroby prkny, což však nezabránilo tomu, aby v místech, kam vanul vítr, nezvedl hnilobný pach lidem žaludek. V přetíženém Picpusu se rozkládala nahromaděná těla, která vypuzovala

---

privádění před vojenskou komisí, odsouzení a zastřelení. Nakonec byli shozeni do obřího lomu. Popravčí čtyři sestávaly z lidí schválně *ad hoc* zjednaných. Byli to němečtí zběhovci, kteří nerozuměli francouzsky, a proto byli hluší k nářkům obětí. MICHELET, s. 495, 497–498. I zde je podobnost s tábory smrti, kde německý personál využíval Ukrajince, tedy příslušníky jiného národa, kteří početně převyšovali samotné Němce, jako strážné.

Carrierova pozice se podobala situaci prvního treblinského velitele Eberla hned v několika bodech. I Eberl si krátce před zprovozněním tábora stěžoval své ženě Ruth na opravdový shon (v originále eine tolle Hetzjagd) a pouhý týden po započetí akce vyhlazování varšavských Židů v dopisu datovaném na 30. července napsal, že „*tempo, jaké tu v Treblince bylo nasazeno, doslova bere dech. Kdybych se rozdělil na čtyři části a den měl 100 hodin, ani tak bych ve skutečnosti nebyl schopen to všechno zvládnout*“. Eberlův strojopisný dopis z 29. 6. 1942 napsaný ve Varšavě, Hessisches Hauptstaatsarchiv Wiesbaden, odd. 631a, N°1631 (III/683/5, 147) a Eberlův strojopisný dopis z 30. 7. 1942 napsaný v Treblince, tamtéž (III/683/6, 149).

Nakolik podobné jsou si popisy obou situací, jejichž pojítkem je nejen shon, ale, jak vyplývá z následující citace, i přechod od jedné vražedné metody k druhé, v případě Nantes od hromadného topení (smrt udušením) k hromadné střelbě, v případě Treblinky pod Eberlovou vládou od hromadného udušení v plynových komorách opět k hromadné střelbě, ilustruje toto svědectví: „*Na prostranství byla metrová vrstva těl. Tak mnoho střídali Ukrajinci. Bylo patrné, že proces v plynových komorách byl příliš zdoluhavý. V noci nebylo pro nepřetržitě střelení možné spát, bylo to jako na frontě*.“ YVA, 03/560, svědectví Wolfa Sznajdmana, Jerusalem, s. 2. Jules Michelet zmínil svědectví o jatkách v Opatství, která se stala kratochvílí, požitkem, podívanou, kdy bylo doprostřed dvora nakupeno šatstvo, které vytvářelo jakousi matraci. Oběť vyhaná z vrat běžela do takového arény uličkou šavlí, kopí a pík, přičemž po jednom nebo dvou kolech padala na slavník prosáklý krví. Přihlízející komentovali způsob, jakým kdo běžel, křičel a padl. Také znalecky hodnotili míru zbabělosti či odvahy té které oběti. MICHELET, s. 317. Ona ulička opět vybízí k asociaci se „*schlauchem*“. V Treblince byl „*vrátným*“ plynových komor Gustaw Münzberger, který křičel na Židy a šlehal bičem do obětí. Nechával jemu podřízené Ukrajince, ozbrojené puškami, aby pažbami brutálně rubali do Židů, kteří se vzpouzeli a bránili vstupu do komor. JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 152–153.

hrobníky. Ve snaze najít dočasné a provizorní ulehčení v už tak zoufalé situaci Komuna přikázala, aby se „*při pochovávání na hromadných hrobech spaloval tymián, šalvěj a jalovec*“. Nakonec našel jistý architekt vhodný pozemek za hradbami na cestě ve směru Saint-Mandé, kde byla stará opuštěná pískovna, nazývaná Pepřová hora.⁹²⁶ Nutné úpravy si však vyžádaly nějaký čas.⁹²⁷ Byla to situace v mnohém podobná se situací ve vyhlazovacích táborech.

V knize Julese Micheleta o Velké francouzské revoluci lze nalézt mnoho paralel s vyhlazovacími tábory, které se týkají nejen problematiky nadměrného množství lidských těl na malém prostoru a snahy o řešení katastrofální situace v důsledku jejich rozkladu.

Michelet upozornil, že soudobí myslitelé se snažili najít způsob, jak nashromážděná těla do budoucna zpopelnit. Jeden z nich přišel s návrhem obrovského krematoria, jehož popis se sice příliš nepodobá konstrukcím zhotoveným v Treblince či Sobiboru, ale technologickým ztvárněním, na svou dobu jistě velice ambiciózním, vybízí k jistým asociacím. Podle Micheleta si architekt vymyslel monument ke spalování mrtvých, který měl vyřešit situaci s nahromaděnými mrtvolami. Jeho plán poutal obrazotvornost. Spočíval v rozlehlém nekrytém sloupořadí. Mezi sloupy se měly pnout arkády. Pod každou z nich byla urna s popelem. Uprostřed kruhu se vypínala pyramida, dýmající na vrcholku a na každém rohu. Tento obrovský chemický přístroj měl bez hnusu a děsu zkrátit přirozený rozklad.⁹²⁸

V Treblince se podle svědectví Elijahu Rosenberga nacházelo nejdříve jedno žároviště (v originále Feuerstelle), které nebylo schopné spálit více než sto mrtvol denně, což bylo na provozní nároky skutečně málo.⁹²⁹ Zřejmě se jednalo o experimentální období,⁹³⁰ v rámci kterého proběhlo několik různých kremačních zkoušek (v originále Verbrennungsversuche), aby bylo nakonec zkonstruováno velké spalovací zařízení. To sestávalo z přibližně sedmdesát centimetrů vysokých betonových podstavců, na kterých bylo v pravidelných rozestupech položeno pět až šest železničních kolejnic o délce dvaceti pěti až třiceti metrů. Pod kolejnicemi hořel oheň. Na takto zhotovený rošt bylo pokládáno

---

⁹²⁶ Analogie s alternativním označením Bełżecu, pro který někteří starší okolní obyvatelé dodnes používají název „Wzgórze Kozielsk“, tj. Koželský vrch. KUWAŁEK, *Obóz zagłady*, s. 11.

⁹²⁷ MICHELET, s. 536, 538–539.

⁹²⁸ Tamtéž, s. 540.

⁹²⁹ Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, *Jüdische historische Dokumentation*, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 10. Podle některých zdrojů sahají počátky kremačních zkoušek už do období reorganizačního intermezza, kdy se personál pokoušel zapálit masové hroby, přičemž na podpal používal smetí, prázdné kufry či staré hadry. Tyto zkoušky se však nesesetkaly s úspěchem. MARANDA, s. 53.

⁹³⁰ Srov.: Zkoušky se spalováním přitom začaly velice brzy, avšak ve velkém měřítku bylo zavedeno až v období slabého táborového provozu, od přelomu zimy a jara 1943. ŁUKASZKIEWICZ, s. 30–31.

od dvou do tří tisíc mrtvol. Přesný počet spalovacích roštů (v originále Verbrennungsroste) však není jasný. Je ale zřejmé, že v horním táboře se nacházelo více než jedno takové zařízení.⁹³¹

Na základě informací od Szyji Warszawského a Chila Rajchmana se lze domnívat, že celkem bylo zkonstruováno až šest roštů, přičemž každý z nich měřil deset metrů na čtyři.⁹³² Za realizací takto účinného mechanismu stál expert Herbert Floss, který podle Rosenbergových slov přijel ze „sousedního“ tábora „Sabibo“,⁹³³ tj. typologicky příbuzného tábora Sobibór: „*Sestrojil pět až šest žárovišť a taktéž zavedl nový způsob vrstevní. Krátce po svém příchodu se během jednoho apelu zmínil, že když spálíme první den tisíc mrtvol, druhý dva tisíce a třetí tři tisíce mrtvol, pak budeme mít volnou neděli a také dostaneme více jídla.*“⁹³⁴

Marek Bem při popisu sobiborských kremačních pecí vychází ze svědectví týkajících se vyhlazovacího tábora Kulmhof am Ner (Chełmno nad Nerem), přičemž je toho názoru, že krematorium v Sobiboru mohlo být podobné tomu, jaké bylo používáno právě v Chełmnu. Podle něj se jednalo o otevřenou kremační pec s úkosovými stěnami, které se svažovaly ke dnu a připomínaly převrácený zkosený kužel, popřípadě seříznutý převrácený stoh. Ve výšce metru až metru a půl nad dnem jámy byl na základech z ohnivzdorných cihel umístěn rošt z železničních kolejí. Prostor mezi roštem a dnem představoval popelník. Popel propadával roštem a byl vybírán z popelníku skrze vzduchovou šachtu, která vedla úkosem vzhůru, mimo jámu a umožňovala patřičný přístup vzduchu do pece. Pec byla zažehávána pomocí dřeva a mrtvol na ní byly ukládány tak, aby se jedna nedotýkala druhé. Vrstvy mrtvol byly prokládané suchým třískovým dřevem a polévány vysoce hořlavou směsí. Mrtvoly hořely rychle. Jakmile pec vystydla, byl popel z popelníku vybírán pomocí speciálního pohrabáče a ponechán k celkovému vystydnutí poblíž pece. Následně byl převezen k mlýnku, kde byl drcen na moučku, která byla zakopávána v sousedních jámách, popřípadě byla balena do pytlů, nebo nádob a vyvážena do zbylých táborových částí k rozptylu, anebo odvezena mimo území tábora.⁹³⁵

Wojciech Mazurek, Bemův kolega, na autorovu otázku, jak podle něj vypadala krematoria v Sobiboru, zareagoval: „*Byly to grily. Například takové, jaké zůstaly v Bergen-Belsenu, když je objevili Spojenci. Byly tam ještě nespálené části. Byly to malé*

⁹³¹ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 38.

⁹³² ŁUKASZKIEWICZ, s. 31–32.

⁹³³ Výpověď Eliase Rosenberga „*Das Todeslager Treblinka*“, Jüdische historische Documentation, Wien, 24. 12. 1947. Kopie v GFH, 3562, 4494, s. 10.

⁹³⁴ Tamtéž, s. 10.

⁹³⁵ BEM, s. 457–458. PECZERSKI, s. 63–64, pozn. 28.

koleje, na ně se položilo dřevo a teprve na to dřevo se hodily mrtvoly a pak se dalo znovu dřevo a znovu mrtvoly. Bylo to několik vrstev. Polili to a zapálili. Ale celou dobu bylo zapotřebí přitápět, protože samo to hořet nebude. Když si uvědomím, jak těžké je pálení mokrých větví, je to velice těžké. Naše těla jsou přece plná vody. Všechno vytéká a celou dobu to hasí oheň. Museli tam s tím mít problémy.“ Na autorovu připomínku, že s exhumovanými těly to již mohlo být snadnější,⁹³⁶ zareagoval odmítavě: „Ne, ta, která byla vytahována z těch kremačních hrobů, bylo to v zimě, a ona byla vlastně taktéž ještě plná vody, protože byla zmrzlá. V roce 2013 jsme se dostali do čtvrtého hrobu a objevili jsme masu takových ještě nespálených částí. Když bagry přenášely ty ostatky na hranice, tak se to zřejmě již rozsyřovalo. A v okolí toho hrobu jsme našli takřka celkově zachovalý trup, ale s utrženou hlavou, nohama... a rabín říkal, abychom jej tam nechali, nedotýkali se jej, takže tato osoba u čtvrtého hrobu byla ponechána. Jak se ví, ta krematoria určitě neměla zděný charakter tak jako v Osvětimi nebo na Majdanku.“⁹³⁷

Thomas Blatt, odvolává se mimo jiné na svůj vlastní rozhovor s Karlem Frenzlem, napsal o sobiborském krematoriu: „Sobiborské krematorium bylo ve skutečnosti konstrukcí ze šesti železničních kolejí položených přes tři řady betonových bloků,⁹³⁸ vysokých sedmdesát centimetrů. Tato konstrukce představovala svého druhu ohniště, které dovovalo spálit najednou od dvou do tří tisíc lidí. Na podzim 1942 byl přivezen bagr, který rozkopával hromadné hroby a přendával těla na rošty. Vrkot pracujícího stroje vyplňoval tábor po mnoho dní a nocí. Těla, pocházející z hrobů, i ta vytahovaná průběžně z plynových komor, byla pálena společně. [...] Neobvyklý žár křivil těžké kolejnice, a proto je bylo třeba občas vyměnit.“⁹³⁹ Chaim Engel, bývalý vězeň Sobiboru, vypověděl, že v zimě pracoval u stroje ke kopání země, jímž byly vykopávány mrtvoly těch, kteří byli zplynováni v době vzniku tábora, kdy krematorium ještě neexistovalo: „Vykopané mrtvoly byly páleny a trvalo to celé měsíce.“⁹⁴⁰

8.4 Ubikace Totenjuden

Ubikace pro vězeňská komanda pracující v treblinském Totenlageru byly tvořeny speciálně oploceným prostranstvím s dřevěnou budovou, v jejímž interiéru se nacházelo několik

---

⁹³⁶ Srov. RAJCHMAN, s. 115.

⁹³⁷ Rozhovor autora s Wojciechem MAZURKEM (archeologem), dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

⁹³⁸ Mohlo se jednat i o kamenné bloky. ARAD, s. 180.

⁹³⁹ BLATT, *Zapomniane powstanie*, s. 35–36.

⁹⁴⁰ APMM, XIX-1650, výpověď Chaima Engela složená pod přísahou, Zwolle, 7. 7. 1946. Sub-Mission War Crimes Investigation. Obóz śmierci w Sobiborze – dokumenty Polskiej Misji Wojskowej, s. 9.

místností. Je zajímavé sledovat toto místo zejména z perspektivy jeho geneze. Je zřejmé, že v počátečním období fungování tábora se v oploceném prostoru nacházely dvě oddělené budovy, anebo pouze jedna, přičemž vězni se nejprve museli spokojit s polní kuchyní. U brány oploceného prostoru se zázemím pro Totenjuden stál židovský „strážný“ s dřevěnou puškou, který působil velmi komicky. Byl nízký a „*stačilo se na něj podívat, aby se člověk začal smát. Říkali mu ‚Die Fotzen‘, měl hemoroidy. Byl to hňup. Z této strany bylo jediné samostatné oplocení. Ve vzdálenosti 12 m od toho oplocení stál dřevěný barák pro vězně. Okna byla vysoko, zamřížovaná, úzká a pouze směrem ke strážnici. Pryčny na spaní byly dvoupatrové. [...] na horní pryčně bylo možné se pohodlněji zvednout*“.⁹⁴¹

Podle Avrahama Lindwassera měly ubikace Totenjuden rozměry dvacet na pět metrů a byly tři metry vysoké. Dveře se nacházely uprostřed průčelí. Uvnitř byly dvoupatrové dřevěné pryčny začínající deset až patnáct centimetrů nad podlahou. K horní pryčně zůstával prostor asi osmdesát centimetrů. Ubikace neměla okna, pouze dva otvory potažené ostnatým drátem. Přiléhala k nim latrína, jež sestávala z jámy, přes kterou bylo položeno prkno.⁹⁴² V interiérech vězeňských ubikací se však v počátečním období nenacházely žádné pryčny, anebo tam byly pouze rozestavěné konstrukce budoucích pryčen, o čemž svědčí Wiernikův poznatek, který učinil na konci srpna 1942, kdy přijel do tábora.⁹⁴³ Pryčny, stejně jako „modernější“ a vyspělejší kuchyně, se staly součástí tohoto vnitřního vězeňského perimetru teprve v rámci táborového růstu. Jejich instalace je v pramenech často spojována s opatřeními uskutečněnými po nástupu Franze Stangla do funkce velitele. Podle Stanglova podřízeného Mentze nechal Stangl vyrobit pro pracující Židy pryčny a zasadil se o vydržování většího počtu pracovníků, což bylo novum.⁹⁴⁴ Dalším z vylepšení, která se týkala druhé funkční fáze Treblinky, pak byl vznik prádelny pro „hrobníky“ a s tím související ustavení ženského komanda v Totenlageru. Podmínky pro hrobníky se tedy s příchodem druhé funkční fáze zlepšily.

Vězeňský perimetr uvnitř treblinského Totenlageru lze velice dobře rekonstruovat na základě nákresu Jankiela Wiernika z roku 1946.⁹⁴⁵ Je z něj patrné, že zázemí pro vězně druhého tábora tvořily dvě budovy, propojené v pozdějším období spojovacím

---

⁹⁴¹ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 106. AŽIH, 301/5483, výpověď Jerzego Rajgrodzkého, Warszawa, 23. 4. 1957, s. 5–6.

⁹⁴² WIENERT, s. 254–255.

⁹⁴³ WIERNIK, s. 18.

⁹⁴⁴ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 789.

⁹⁴⁵ Plán Jankiela Wiernika z roku 1946, reprodukováný v knize Filipa Friedmana, *This was Oswiecim!* London 1946, s. 81–84. Dostupný na: <http://www.deathcamps.org/treblinka/pic/bmap22.jpg> [2017-7-8].

koridorem.⁹⁴⁶ Dřevěná „dvojbudova“ zaujímala většinu plochy tohoto prostoru, resp. vlastního vězeňského tábora v rámci vnitřní topografie Totenlageru, ohrazeného plotem s jedinou bránou.⁹⁴⁷ Interiér budovy byl rozdělen do několika částí. Největší místnost, která se zároveň nacházela ve větší polovině propojené stavby, sloužila mužským vězňům za ubikace. Sousedila s vězeňskou kuchyní. Spojovacím koridorem bylo možné vstoupit přímo do prostor prádelny se sprchami. Směrem dovnitř tábora sousedily se sprchami a prádelnou dvě menší místnosti, z nichž jedna sloužila jako ženská ložnice a druhá jako laboratoř.⁹⁴⁸

Toto vnitřní uspořádání bylo z hlediska efektivity vnitřního chodu praktické. Když byla mužská ložnice vybavena pryčnami, mohli odtud vězni ve svém pracovním volnu přicházet do sousední kuchyně, zatímco opačným směrem procházeli pasáží do sprchovacích prostor. K těm měly přístup i ženy z nepočetného ženského komanda, jejichž ubikace⁹⁴⁹ byla od sprch a prádelny oddělena zástěnou. Rajgrodzki vypověděl: „*Kuchyně přiléhala ze západní strany. S barákem měla společnou střechu. Uprostřed stál podstavec s otevřeným kotlem na vaření. Když jsem pracoval v kuchyni, byla už celá uzavřená a měla přední vchodové i zadní dveře, dvě okna a jedno okénko pro výdej jídel. Hlavní kotel měl objem 300 litrů. Porce byly litrové. Vedle tohoto kotle byly dva železné kotle s hermetickými klapkami, ve kterých se vařily pochoutky nebo maso. Oberkapo a kuchař Heller měli v kuchyni různé úkoly. Barák byl poté rozšířen. Nacházel se v něm zubařský kabinet se skutečným zubařem (vězněm). Také se očkovalo proti tyfu. Byla tu prádelna a sprchy.*“⁹⁵⁰

Sčítací prostranství se podle Rajgrodzkého nacházelo mezi starými plynovými komorami a oplocením ubikací Totenjuden. Jeden z vězňů po něm chodil celý den a uhraboval písek. Musel to dělat s prušáckou důkladností. Z barevného šterku byly vytvářeny různé vzory. Podle Rajgrodzkého to byl jakýsi projev skromného urbanismu, kterému byla přikládána velká váha, skoro jako by na tom závisela existence celého tábora.

---

⁹⁴⁶ Srov. s Wiernikovou výpovědí: „*Když jsem přišel do tábora č. 2, byl tam jen jeden barák, nedokončené pryčny, a na nádvoří stála polní kuchyně.*“ WIERNIK, s. 18. Z plánu předříjnové Treblinky od Petera Lapondera (2004) vyniká, že původně se jednalo o dva oddělené baráky, které byly teprve v pozdějším období propojeny pasáží. Laponder při tvorbě plánu zřejmě usuzoval ze skutečnosti, že na Wiernikově modelu, který je k vidění v Kibucu bojovníků ghetta, vystupují obě budovy samostatně. <http://www.deathcamps.org/treblinka/pic/bmap11.jpg> [2016-3-9].

⁹⁴⁷ Srov.: „*Zvláštním oplocením z ostnatého drátu zabezpečené ubikace s patřičnými vedlejšími prostory jako byla kuchyně, prádelna atd.*“ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 38.

⁹⁴⁸ Plán Jankiela Wiernika z roku 1946, reprodukováný v knize Filipa Friedmana, *This was Oswiecim!* London 1946, s. 81–84. Dostupný na: <http://www.deathcamps.org/treblinka/pic/bmap22.jpg> [2016-3-9].

⁹⁴⁹ Často se tu pořádaly taneční zábavy. RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 107.

⁹⁵⁰ Tamtéž, s. 106–107. AŽIH, 301/5483, výpověď Jerzego Rajgrodzkého, Warszawa, 23. 4. 1957, s. 6.

Na sčítacím prostranství se ukázal portrét Churchilla, vysázený oblázky a s nápisem: „Den Hund wollen wir haben.“⁹⁵¹

K budově se starými plynovými komorami přiléhala strážnice, jež byla zázemím a ústředním strážním bodem pro německý personál a ukrajinské strážné. Uvnitř této strážnice byl vždy jeden z esesáků.⁹⁵² Stály v ní Mauzery a pušky. Na vězeňský barák byl namířen kulomet.⁹⁵³

Naproti vchodu v oplocení vězeňských ubikací se vyjímal studna pod stříškou. Tato studna se nazývala „Ivanova studna“, protože v ní Ukrajinec Ivan, nepochybně Ivan Hrozný, topil vězně.⁹⁵⁴ Ke starým plynovým komorám přiléhal v určitém období zubařský kabinet, do něhož se vcházelo dřevěným koridorem, stejně jako do původních komor. Tato dřevěná přístavba měla v jedné stěně dvě okna, jimiž bylo vidět na prostranství před novými plynovými komorami.⁹⁵⁵

Zubařský kabinet, resp. dílna na čištění extrahovaných zubů, se na základě výpovědi Avrahama Lindwassera nenacházel jen v koridoru starých plynových komor, ale i v baráku Totenjuden. Rajchman s Rajgrodzkim však umisťují dílnu treblinských dentistů pouze do budovy se třemi starými plynovými komorami, kde byl dřevěný kotec. Posledně zmíněné podporuje i Wiernikův plán, který lokalizuje dílnu na čištění zubů do koridoru starých komor. Přiléhající dřevěný přístavek pak označuje jako dílnu pro řemeslníky.⁹⁵⁶

Je tedy možné, že místo, o kterém hovořil Lindwasser jako o dílně dentistů v ubikacích Totenjuden, je totožné s tzv. laboratoří, popřípadě zubařským kabinetem se skutečným zubařem, o kterém se zmínil Rajgrodzki, anebo všechna výše zmíněná místa působila samostatně či byla v různém období využívána k různým účelům. Například dílna na čištění extrahovaných zubů se mohla nejprve nalézat v baráku Totenjuden a později mohla být přesunuta k původním plynovým komorám.

Podobný problém se objevuje s určením lokalizace shromaždiště Totenjuden, tzv. „Apellplatzu“. Podle Rajgrodzkého, jak bylo zmíněno výše, se sčítací prostranství nacházelo mezi starými plynovými komorami a protilehlým oplocením.⁹⁵⁷ Podle Rajchmana však docházelo ke sčítání vězňů ještě v oploceném perimetru s bránou a

---

⁹⁵¹ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 112. Čes. překlad: „*Toho psa chceme.*“

⁹⁵² ARAD, s. 289.

⁹⁵³ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 106.

⁹⁵⁴ WIENERT, s. 254.

⁹⁵⁵ Tamtéž, s. 251.

⁹⁵⁶ Plán Jankiela Wiernika z roku 1946, reprodukováný v knize Filipa Friedmana, *This was Oswiecim!* London 1946, s. 81–84. Dostupný na: <http://www.deathcamps.org/treblinka/pic/bmap22.jpg> [2017-7-8].

⁹⁵⁷ RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 111.

zázemím pro Totenjudeň, jak dokládá tato citace: „*Jako obvykle jsme rychle přepočítáni. Brána se otevírá a vycházíme ven: jako první skupina techniků. Jsou to zámečníci. Udržují v chodu motory, které produkují plyn pro plynové komory.*“⁹⁵⁸ Podle plánu Petera Lapondera se sčítací shromaždiště nalézalo taktéž v uzavřeném perimetru pro Totenjudeň, do jejichž baráku ještě umístil speciální oddělenou místnost pro kápa a doktora, která může být totožná s laboratoří či zubařským kabinetem.⁹⁵⁹

---

⁹⁵⁸ RAJCHMAN, s. 80.

⁹⁵⁹ Plán srpnové Treblinky v roce 1943 od Petera Lapondera z roku 2004. Dostupný z: <http://www.deathcamps.org/treblinka/pic/bmap9.jpg> [2017-7-8].

Exkurzy

9 Tyfová epidemie

V Treblince udeřila tyfová epidemie v zimě 1942/43. Důsledkem byla smrt mnoha vězňů a realizace četných preventivních opatření, jež měla zabránit opětovnému propuknutí nemoci. Ta si mezi treblinskými vězni brzy vyžádala pojmenování „treblinka“⁹⁶⁰ a stala se nedílnou součástí vězeňského života po dlouhé období druhé funkční fáze. Představovala hrozbu nejen pro vyhladovělé vězně, na které v tomto období doléhal snížený počet transportů se zastavením přísunu potravin přivážených vysídlenci, ale i pro samotný personál SS, který měl vážný důvod obávat se nákazy touto nemocí, která se stala z historického hlediska jednou z nejzávažnějších epidemických metel lidstva. Bývalý člen německého personálu, Heinrich Unverhau, přišel v důsledku prodělané nemoci o jedno oko.⁹⁶¹ Toto zmrzačení mu později vyneslo důchod 25 DM měsíčně.⁹⁶² Hygienické podmínky v Treblince byly do začátku roku 1943 ty nejhorší, jaké si lze představit. Neexistovaly sprchy a voda byla na přiděl.⁹⁶³

V Treblince epidemie zásadně ovlivnila početní stav vězňů tábora. Jestliže v době přílivu početných transportů bylo v dolním táboře na tisíc vězňů a v horním táboře zhruba tři sta, s úbytkem transportů, popřípadě jejich úplným zastavením⁹⁶⁴ poklesl počet pracujících Židů na celkem osm set osob. Následný úbytek na hodnotu pěti set vězňů, tedy polovinu počtu vězňů, kteří se nacházeli jen v dolním táboře v době „Hochbetrieb“⁹⁶⁵ od září do listopadu 1942, kdy přijížděly denně dva až tři transporty se zhruba dvanácti až patnácti tisíci vysídlenci, a někdy dokonce s osmnácti tisíci osobami, přičemž komory pracovaly dvanáct hodin, byl zapříčiněn právě úmrtím na skvrnitý tyf (v originále Fleckfieberepidemie).⁹⁶⁶ O drtivém dopadu tyfové epidemie na vězeňský početní stav svědčí statistický postřeh bývalého vězně Samuela Willenberga: „*Když mě vzali do Treblinky, naše táborová populace čítala na 1000 vězňů [...] po tyfové epidemii jich*

---

⁹⁶⁰ Takovéto pojmenování treblinské epidemie se objevuje v Glazarových vzpomínkách: „*Robert říká, že je několik druhů skvrnitého tyfu. Tady ten náš je lehčího rázu, ale Treblinka z něj udělala svoji třeštinovou nemoc. Neříkáme tady mezi sebou, že má někdo tyfus, ale že má ‚treblinku‘.*“ GLAZAR, s. 115.

⁹⁶¹ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 200.

⁹⁶² StAM 33033/1-4, StanW 33033/4, výpověď Heinricha Unverhaua. Akta śledcze i procesowe w sprawie przeciwko Josefowi Oberhauserowi. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/I, s. 80.

⁹⁶³ ARAD, s. 228.

⁹⁶⁴ Období tzv. ochabnutí, popřípadě „bezvětrí“ (v originále in der Zeit der „Flaute“). JuNSV Lfd.Nr.746, s. 783.

⁹⁶⁵ Toto období bývá označované taktéž jako vrcholné dny (v originále Spitzenzeiten). JuNSV Lfd.Nr.746, s. 757. V srpnu a září 1942 byly do vyhlazovacího tábora Treblinka deportovány stovky tisíc Židů z Varšavy a jejího okolí, stejně jako z radomského distriktu a severních oblastí lublinského distriktu. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 160. Centrální komise pro vyšetřování německých zločinů v Polsku označila období mezi srpnem a prosincem 1942 za „nejaktivnější“. STURDY COLLS, *Gone but not Forgotten*, s. 265.

⁹⁶⁶ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 761.

zbývalo jen nějakých 400 – ačkoli transporty z Varšavy a Grodna přijížděly po celou dobu a doplňovaly kvótu.“⁹⁶⁷

Skvrnitý tyfus je bakteriální nemocí vyvolávanou bakterií *Rickettsia prowazekii*,⁹⁶⁸ kterou přenáší veš šatní. Společně s břišním tyfem byla tato nemoc dlouho považována za totéž onemocnění. Teprve v polovině 19. století došlo k objevu, že se jedná o dvě odlišné choroby. Pro své symptomy, zejména vyrážku objevující se na hrudi a jiných částech těla společně s horečkou, získalo onemocnění alternativní název „skvrnitá horečka“ (Fleckfieber⁹⁶⁹); podle podmínek a prostředí, které jsou pro šíření bakterie nejpříznivější, je taktéž známé jako „táborová horečka“,⁹⁷⁰ neboť zajatecké tábory, koncentrační tábory, ale právě i vyhlazovací tábory typu Treblinka vytvořily vysokou koncentrací vězňů s nízkou hygienickou úrovní ideální prostředí pro vypuknutí epidemie, která byla do dvacátého století prakticky neléčitelná.

Takto popsal nástup nemoci v Treblince Richard Glazar: „*Následující dny je hlášeno při apelu dvanáct, pak šestnáct a pak už je nemocniční jizba, revierstube, plná horečnatých lidí. [...] A v příštích týdnech se snad každý druhý třetí vláčí s horečkou přes čtyřicet stupňů, se skvrnitým tyfem.*“⁹⁷¹ Přestože v roce 1937, tedy pět let před vznikem tábora v Treblince, byla objevena účinná, i když ne stoprocentní profylaxe proti tomuto onemocnění, jež si počátkem 19. století vyžádalo velké množství obětí během Napoleonova tažení do Ruska,⁹⁷² v podmínkách vyhlazovacího tábora byla tato nemoc stejně smrtící jako tehdy. Willenberg napsal, že: „*Strach z nákazy touto strašnou nemocí,*“⁹⁷³ byl pro táborový personál natolik silný, že nechával systematicky popravit každého vězně, který vykazoval příznaky nemoci.

Šířitelé a přenašeči „treblinky“ byly vši šatní, resp. jejich infikované výkaly: „[...] vši zamoří celou Treblinku. Jsou dovezené i domácí. Rozlézají se z ubohé veteše po posledních transportech, líhnou se na nás. [...] Přímo od druhého se prý člověk nakazit nemůže, nákazu přenášejí jenom šatní vši a ty se objevují všude, kde je nečistota, kde se nedá

---

⁹⁶⁷ WILLENBERG, s. 89–90.

⁹⁶⁸ Bakterie byla takto pojmenována na počest dvou vědců, kteří nemoc zkoumali, Howarda T. Rickettse a J. M. von Prowazeka, resp. Stanislava Provázka, který se narodil v Jindřichově Hradci. DOBSONOVÁ, Mary, *Nemoci. Příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*, Praha 2009, s. 41.

⁹⁶⁹ S tímto označením se lze setkat především v německojazyčné literatuře. Viz Fleckfiebererkrankung. JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 200. Fleckfieber. Tamtéž, s. 197.

⁹⁷⁰ Tamtéž, s. 38. Glazar hovořil v souvislosti s tyfem, který propukl v táboře, o „podivné horečce“: „[...] schováváme ty, kteří se vláčejí s podivnou horečkou.“ GLAZAR, s. 108.

⁹⁷¹ GALZAR, s. 114.

⁹⁷² DOBSONOVÁ, s. 38–39, 42.

⁹⁷³ WILLENBERG, s. 86.

pořádně prát a hlavně vyvářet prádlo. Začíná to horečkou, která brzy vyleze i přes čtyřicet stupňů.“⁹⁷⁴ Světlé skvrny na pokožce a vysoké horečky charakterizovaly tyfus.⁹⁷⁵

Souhrn okolností treblinské zimy 1942/43 nabídl všim ideální prostředí k rozmnožování a šíření nemoci, již se dařilo v hygienicky žalostných táborových podmínkách, mezi vyhladovělymi vězni přežívajícími ze dne na den v očekávání dalšího transportu, jenž by společně s vysídlenci přivezl i tolik potřebné potraviny, a při absenci jakékoli komplexní lékařské pomoci, jež se v táboře omezovala pouze na prostředí *revierstuby*: „*Epidemie propukla proto, že jsme neměli ani ty nezákladnější hygienické prostředky, jako byla voda a mýdlo. A protože příliv transportů se dočasně zastavil, náš inventář sanitárních prostředků a oblečení se vyčerpával. Se zašlým oblečením a bez pracího mýdla jsme začali na oblečení nacházet vši, a ty roznášely tyfus,*“⁹⁷⁶ napsal někdejší vězeň Samuel Willenberg.

Jak bylo naznačeno výše, nemocní vězni neměli velkou šanci na vyléčení, neboť infikovaný pacient představoval pro táborový personál přílišné riziko. Vězeňské řady tak začaly v důsledku systematických čistek řídnout a nakažení končili svůj život po výstřelu do zátylku v lazaretu, kde byli jako nositelé nákazy následně zpopelněni. Nemoc zachvátila jak dolní tábor, tak Totenlager, kde podle Willenbergova názoru panovala analogická situace: „*V Todeslageru (Táboře smrti), jenž byl od nás oddělen písečným náspem, byly věci podobné. Jednoho dne začaly nahé figury slézat po písečném náspu z Todeslageru. Byli to lidé, kteří pochodovali v řadě přímo do lazaretu. Písek se jim přeléval přes potácející se nohy, jak byli vedeni do našeho tábora a odtud přímo do lazaretu, kde byli zastřeleni bez anestetik.*“⁹⁷⁷ *Bylo to zvláštní: jakmile vězni z Tábora smrti [vyhlazovacího sektoru] onemocněli, byli přivedeni k nám, aby zde byli zastřeleni.*“⁹⁷⁸

Willenberg samozřejmě nemohl do detailů vědět, jak se se skvrnitým tyfem vypořádávali přímo v Totenlageru, který sám nazývá Todeslagerem, neboť on v této táborové části nikdy nebyl.⁹⁷⁹ Chil Rajchman oproti tomu nastiňuje situaci, jež vznikla

---

⁹⁷⁴ GLAZAR, s. 108, 115.

⁹⁷⁵ ARAD, s. 229.

⁹⁷⁶ WILLENBERG, s. 86.

⁹⁷⁷ Nemocní vězni z dolního tábora byli před zastřelením v lazaretu obvykle nadopováni anestetiky, jak dokládá toto Glazarovo svědectví: „*Ti, kteří jsou označeni za beznadějně [...] dostanou injekci s nějakým omamným prostředkem a jsou odneseni do lazaretu.*“ GLAZAR, s. 115. V případě vězňů z vyhlazovacího sektoru tomu tak nebylo.

⁹⁷⁸ WILLENBERG, s. 90. Srov.: „*Je dokázáno, že alespoň v jednom případě byla celá skupina Židů z horního tábora, nakažených skvrnitým tyfem, z popudu Matthese, šéfa horního tábora, odvedena do dolního tábora, aby tam byla okamžitě zastřelena v lazaretu.*“ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 808.

⁹⁷⁹ Právě na skutečnost, že nebyl vězněn v sektoru smrti, Willenberg často upozorňoval během rozhovorů s autorem práce.

v důsledku propuknutí nemoci v sektoru smrti na základě očitého svědectví: „*Uprostřed dvanáctého měsíce se práce stává nepravdělnou. Vlaky přijíždějí méně často a tempo se snižuje. Velká část příslušníků SS odchází na dovolenou. V té době propukne tyfus a mnozí vězni mají čtyřicetistupňové horečky. Sotva se drží na nohou, ale bojí se hlásit jako nemocní. Během jednoho nástupu zástupce velitele tábora Karol Spezinger⁹⁸⁰ [sic!] [...] oznamuje, že nemocní mají vyhledat lékaře, že se jim nestane nic zlého a že budou moct zůstat ležet. Říká, že barák, který se nalézá vzadu v aleji, bude proměněný na lazaret a bude přijímat nemocné. [...] Po několika dnech je lazaret plný, je v něm více než sto nemocných.⁹⁸¹ Jsem jedním z nich. Zůstáváme ležet a spaluje nás horečka. Nedostává se nám žádná péče. Ale dobré je už to, že můžeme tolik dní ležet. [...] později [...] vcházejí příslušníci SS a vydávají rozkaz odvést osmdesát nemocných z lazaretu. Ukrajinci vstupují do baráku a jednoho po druhém stahují z kavalců a táhnou za nohy. [...] Během čtvrt hodiny vrazi vyvekli přes osmdesát nemocných. Neměli čas se obléknout, berou si pokrývky, pod kterými leželi. Za sta nemocných je nás třináct. Ostatní jsou shromážděni na prostranství. Po několika minutách spustí samopaly...“⁹⁸²*

Rajchman, toho času vězněný v sektoru smrti, v této citaci zmínil barák přeměněný na polní nemocnici, která se nacházela v zalesněné oblasti Totenlageru, a není vyloučeno, že byla součástí oploceného zázemí pro vězně, kteří zde pracovali. To, že byl pro nemocné tyfem vyčleněn zvláštní barák, popřípadě část baráku, ukazuje na snahu vedení horního tábora sekundovat možnostem dolního tábora, kde k těmto účelům sloužila pověstná *revierstuba*, ve vězeňské hantýrce známá jako revír. Při srovnání Willenbergovy a Rajchmanovy výpovědi o likvidaci tyfem nakažených vězňů z vyhlazovacího sektoru je zřejmé, že táborové vedení se těchto případů zbavovalo nejen v popravčím místě dolního tábora, které neslo krycí označení lazaret (nejedná se o barák lazaretu, který zmínil Rajchman, nýbrž o popravčí místo), ale i přímo na prostranství v sektoru smrti, kde byli

---

⁹⁸⁰ Karl Pöttinger.

⁹⁸¹ Tento lazaret byl speciálně připraven pro případy nakažené skvrnitým tyfem, jak dokládá závěr učiněný soudem během procesu s bývalými treblinskými zločinci, mezi nimi s šéfem sektoru smrti Matthesem: „*V zimě 1942/1943 propukl kvůli nevyhovujícím hygienickým podmínkám mezi vězni Totenlageru Fleckfieber [skvrnitý tyf]. Nemocní skvrnitým tyfem byli společně shromážděni v jedné části ubytovacího baráku a odděleni od ostatních vězňů, ale jejich nemoc nebyla nijak dál léčena. Přestože byl v horním táboře židovský lékař, nemohl pro své nemocné kamarády mnoho udělat, když chyběly léky. Obžalovaný Matthes ohlásil veliteli Stanglovi výskyt skvrnitého tyfu v horním táboře, což Stangl sám brzy prověřil. Společně s Matthesem vstoupil do té části baráku, ve které se nacházeli nemocní skvrnitým tyfem, a nechal se od židovského lékaře informovat o stavu nemocných.“* JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 100–101.

⁹⁸² RAJCHMAN, s. 105–106. Když byl Chil Rajchman během jednoho rozhovoru, vedeného Carol Stulbergovou, dotázán na základní údaje o své osobě, odpověděl, že má dvě data narození, přičemž to druhé se vázalo k treblinské vzpouře 2. 8. 1943. USC SHF (PL), výpověď Chila Rajchmana, Los Angeles, California, 24. 10. 1994, páska 1/7, 2. min.

vězni koseni hromadnou střelbou ze samopalů. Tuto skutečnost potvrzují i další svědkové ze sektoru smrti, kteří tvrdí, že Heinrich Matthes „vybral a na smrt poslal čtyřicet vězňů, jindy méně než čtyřicet vězňů, přičemž část těchto lidí měla být zastřelena v horním táboře a další část v lazaretu v dolním táboře“. Matthes měl společně s židovským lékařem provést selekci nemocných vězňů v baráku a další selekci práceneschopných vězňů během večerního apelu, přičemž část vytríděných vězňů byla zastřelena v lazaretu v dolním táboře a část přímo nad masovými hroby horního tábora.⁹⁸³ Je dost možné, že volba zastřelení nemocných Totenjuden v lazaretu dolního tábora byla motivována snahou o kremaci infikovaných těl, protože v daném období to byl zřejmě pouze lazaret, kde v celém táboře hořel kremační oheň.

Celou situaci ještě komplikoval fakt, že se v táboře nacházelo velké množství oděvů. Již v srpnu 1942 přijel do tábora dezinfekční specialista⁹⁸⁴, který se měl postarat nejen o desinfekci ubikací, ale taktéž oděvů po zavražděných, kterých se v táboře kupily celé hromady. Zabecki, výpravčí treblinské stanice, uvedl, že: „*Oděv se stal úkrytem všemožnému hmyzu, především blechám. Pracující zde Židé byli černí od hmyzu.*“⁹⁸⁵

Podle Glazara byl pro nemocné kritický osmý a devátý den nemoci. „*Nejsnáze to překonávají suché šlachovité národy – ‚houžvičkové‘, nejhůř ti ‚udělaní‘ – krevnatci a hromotlukové. Zápal plic, zánět mozkových blan a prostě šílenství je podle Roberta, který dělá v revierstube Rybakovi pomocníka, stupnice hlavních komplikací.*“⁹⁸⁶

Ačkoli vězni z dolního tábora měli přece jen jistou šanci na přežití, podporování nejen lepším vybavením *revierstuby*, vězni ze sektoru smrti byli v případě onemocnění odkázáni jen na svůj imunitní systém, bez jakékoli podpory, s výjimkou krátkého odpočinku v polní nemocnici, o které se zmínil Rajchman, jenž byl však ve skutečnosti čekárnou na popravu. Vězni z dolního tábora měli k dispozici léčiva z transportů, podle Glazara „*dost medikamentů, které si směl Rybak ponechat*“.⁹⁸⁷ K tomu se ještě připojila možnost přísunu vitamínů v podobě ovoce, které vězňům z dolního tábora obstarávali ukrajinští strážníci. Willenberg napsal, že: „*Sedláci z okolí již dlouho věděli, že epidemie tyfu zachvátila tábor,*

---

⁹⁸³ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 101. Srov.: „*Matthes se s velitelem Stanglem podílel na selekci 5 až 8 nemocných se skvrnitým tyfem, kteří leželi v židovských ubikacích. Obžaloba mu dále přiřkla další selekce nemocných, zraněných a práce dále neschopných vězňů, provedené při běžných apelech, které nechal zastřelit v lazaretu dolního tábora nebo nad masovými hroby v horním táboře.*“ JuNSV Lfd.Nr.596a, s. 103.

⁹⁸⁴ Pravděpodobně Kurt Gerstein.

⁹⁸⁵ ZĄBECKI, s. 70.

⁹⁸⁶ GLAZAR, s. 116.

⁹⁸⁷ Tamtéž, s. 116.

a dodávali nám pomeranče a citrony za lichvářské ceny.“⁹⁸⁸ Proto byly vyhlídky vězňů z dolního tábora na přežití o trochu příznivější než prognózy u jejich kolegů ze sektoru smrti.

Podle Willenberga věděli vězeňští lékaři „o epidemii více než týden, ale pokoušeli se udržet SS v nevědomosti. Uvědomovali si, jak Němci bojovali s nemocemi: zastřelením pacientů“.⁹⁸⁹ Když onemocněl tyfem vedoucí Totenlageru Heinrich Matthes, byl převezen do nemocnice v Drážďanech, kde však v horečnatém deliriu nahlas hovořil o tajných záležitostech týkajících se působnosti v Treblince. To samozřejmě představovalo problém pro vrchní management. Byla proto svolána porada, kde došlo k formulaci opatření, že v budoucnu bude v podobných případech hlídat pacienta stráž, jejímž úkolem bude zabránit šíření informací o přísně tajných aktivitách v táborech Operace Reinhardt.⁹⁹⁰ Erich Bauer ze Sobiboru potvrdil, že nikdo z personálu táborů smrti nesměl navštívit nemocnici bez dozoru příslušníka organizace T4, což jej mimo jiné přivedlo k závěru, že po skončení celé vyhlazovací operace budou zlikvidováni stejně jako Židé. Dozor nad nemocným však měl zabránit tomu, aby pacient v horečce nebo narkóze nemluvil o hrůzách, kterých byl svědkem. Když ležel Bauer ve włodawské nemocnici společně s Hermannem Michelem, který měl skvrnitý tyf, hlídal je zvláštní hlídač, jemuž nic neuniklo.⁹⁹¹

Bývalý vězeň Jerzy Rajgrodzki, který se v okamžik propuknutí nemoci nacházel v treblinském Totenlageru, popsal události následovně: „V období zimy propukla epidemie skvrnitého tyfu. Jeden se nakazil od druhého, přičemž vši a blechy bylo možné nabírat do hrstí. Bylo to období, kdy se na hygienu ještě nehledělo.“⁹⁹²

To, že byly podmínky pro boj s nemocí ve vyhlazovacím sektoru tradičně ještě obtížnější, bylo dáno především naprostou izolací vězeňského osazenstva od okolního světa. Stejně tak situaci zhoršovala nižší úroveň hygieny a všudypřítomný kontakt s rozkládajícími se těly pohřbenými v obrovských masových hrobech. Arad uvedl, že vězňové tu pracovali a spali v jedněch šatech celé týdny a nové oblečení dostávali z druhé části tábora jen zřídka. Když se k tomu navíc přidalo přeplnění obytných baráků, vši a štěnice se rychle rozmnožily a staly se nedílnou součástí táborového života.⁹⁹³ Otázkou zůstává, zda zde měla nemoc ničivější důsledky vzhledem k jejímu snadnějšímu šíření

---

⁹⁸⁸ WILLENBERG, s. 89.

⁹⁸⁹ Tamtéž, s. 86.

⁹⁹⁰ TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 50–51.

⁹⁹¹ StAM, 33033/7-9, StanW 33033/8, výpověď Ericha Bauera, Berlin, 15. 1. 1963. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APM, XIX Kserok. 2066/IV, s. 1.

⁹⁹² RAJGRODZKI, *Jedenaście miesięcy*, s. 109. AŻIH, 301/5483, výpověď Jerzego Rajgrodzkého, Warszawa, 23. 4. 1957, s. 8.

⁹⁹³ ARAD, s. 228.

prostřednictvím existence souboru masových hrobů a v důsledku kontaktu s tělesnými tekutinami obětí.

S příchodem února 1943 se Němci a Ukrajinci pustili do všeobecného úklidu a desinfekce tábora. Pod vedením zkušeného externisty z Majdanku, který do tábora přivezl i desinfekční výbavu, desinfikovaly k tomu účelu speciálně zformované vězeňské skupiny táborové baráky, přičemž výrazným opatřením, jež bylo po zkušenosti s tyfovou epidemií zavedeno, a mělo zabránit jejímu opětovnému propuknutí, bylo zřízení prádelny ve vyhlazovacím sektoru.⁹⁹⁴

Epidemie tyfu se neobjevila jen ve vyhlazovací Treblince, ale stala se trýznivou součástí vězeňského života i v sousedním, dva kilometry vzdáleném trestaneckém pracovním táboře. Zde propukla na podzim 1942.⁹⁹⁵ Vzhledem k obavám tamního personálu sem byl povolán doktor z Kosowa Lackého, který se jmenoval Hieronim Wakulicz. Měl za úkol prověřit, zda se na táborovém území nevyskytují nakažlivé nemoci. V době tyfové epidemie zde umíralo okolo třiceti osob denně. Kvůli žalostným hygienickým podmínkám, především špíně, vším, blechám a štěnicím, bylo těžké se s nemocí vypořádat. Přesto někteří z vězňů trestaneckého tábora, a to zcela v rozporu s praxí v mladším vyhlazovacím táboře, putovali z obavy personálu o rozšíření nemoci do nemocnice v Klimowizně u Węgrowa,⁹⁹⁶ kde je oficiálně odepisovali jako vyléčené, ačkoli do tábora ani domů se obvykle již nevrátili. Umírali během cesty vedoucí lesy, kde je zabíjeli doprovázející Ukrajinci v německých službách.⁹⁹⁷

V tomto kontextu je vhodné poukázat na případ hrozby propuknutí epidemie některé nemoci v Sobiboru,⁹⁹⁸ kde vysoký počet zplynovaných obětí, koncentrovaných v masových hrobech, znepokojoval tamní personál. Sobiborská administrativa se rozhodla pro okamžité řešení problému přistoupením k vůbec prvním experimentům s kremací těl

---

⁹⁹⁴ Tamtéž, s. 230.

⁹⁹⁵ KOPÓWKA (ed.), *Historia i pamięć*, s. 58. KOPÓWKA (ed.), *Co wiemy o Treblince*, s. 53.

⁹⁹⁶ Některé prameny uvádějí přímo nemocnici Węgrowě. KOPÓWKA (ed.), *Historia i pamięć*, s. 58.

⁹⁹⁷ ZĄBECKI, s. 20.

⁹⁹⁸ V prvním z táborů Operace Reinhardt, Bełżecu, vypukla tyfová epidemie na podzim 1942. Byla odpovědí na žalostné hygienické podmínky, které v táboře panovaly. Za jednu z klíčových příčin byl považován kontakt potenciálních hostitelů bakterie s oděvem zavražděných. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 221. Hirszmanova druhá žena Pola vypověděla, že když v Bełżecu řáčil skvrnitý tyf, nedoporučovalo se přiznat se k nemoci, protože nemocné okamžitě zabíjeli: „*Nebylo řeči o nějakém léčení či ležení. Můj muž, který měl tyf a 40 °C horečky, pracoval a nějak se mu podařilo skrýt před Němci svůj stav.*“ AŽIH, 301/1476, výpověď Poly Hirszman, po 19. 3. 1946. Kopie v APMM, VII/0-256, s. 5. V Sobiboru propukla epidemie tyfu též, nicméně v menším rozsahu než v Treblince. ARAD, s. 230. Annika Wienertová souhlasí, že v obou dalších táborech propukla nemoc v menším měřítku než v Treblince. WIENERT, s. 199.

v rámci tří táborů Operace Reinhardt.⁹⁹⁹ Horké léto 1942 zapříčinilo výtoky tělesných šťáv mrtvol z přeplněných masových hrobů, což vylákalo hmyz a otrávil ovzduší v celém kraji nesnesitelným zápachem. Nakonec došlo ke kontaminaci pitné vody pocházející z hloubkových studní.¹⁰⁰⁰ Z toho důvodu byl do tábora dopraven těžký bagr s rypadlem, který měl být nápomocen židovským pracovním vězňům. Ti s jeho pomocí vytažovali již pohřbené mrtvoly z hrobů a pálili je na velkých roštích v jednom prázdném hrobě. Rošty sestávaly ze starých kolejnic, položených na betonových základech. Nadále byly všechny mrtvoly neprodleně spalovány na těchto ohništích, a to též během noci. Ohnivá záře osvěcovala nejen samotný tábor, ale byla vidět i za jeho hranicemi, přičemž zápach pálicího se masa prosycoval ovzduší.¹⁰⁰¹

Toto sobiborské pragmatické řešení se stalo principiálním předobrazem kremačních technik, jež byly později aplikovány jak v Treblince, tak v Bežzecu. Leon Feldhendler, polský Žid a bývalý vězeň Sobiboru vzpomínal na to, že v počátečním období v táboře žádné krematorium nebylo: „*Po zplynování se lidé pokládali do hrobů. Pak se z půdy začala vynořovat krev a ošklivý zápach plynů; po táboře se rozprostřel děsný, všeprostopující puch. Voda v Sobiboru zhořkla. To Němce donutilo postavit krematorium. Byla to velká jáma s roštem nahoře.*“¹⁰⁰²

Podle Biskubiczowoy výpovědi z 9. listopadu 1965, kterou podal v Hagenu, přijel na podzim 1942 uprostřed noci těžký stroj. Typologicky se podobal tomu v Treblince. Stroj byl odvezen do Lageru III a během několika dnů začal přímo na místě, kde měl být vykopán třetí masový hrob, s odstraňováním stromů a kořenů. Byla vyhloubena jáma, ale menší a mělčí než předchozí dvě. Po jejím dokončení byly přes její okraje položeny kolejnice, vytvářející základní rošt. Radlice poté vykopala rozkládající se těla ze dvou existujících masových hrobů a navršila je nad novou jámu. Jakmile začali Němci používat kremační jámu, byla na ni přemísťována k okamžitému spálení všechna zplynovaná těla přímo z plynových komor.¹⁰⁰³ Z větší části vybíral exhumovaná těla bagr. Vězňům zůstala povinnost přemístit již úplně zetlelé kusy, s nimiž si stroj nedokázal poradit.¹⁰⁰⁴

---

⁹⁹⁹ Srov.: „*V létě 1942 se situace v Sobiboru stávala stále dramatičtější. Výměšky z rozkládajících se těl pochovaných v jámách pronikaly do podzemních vod a otravovaly pitnou vodu v táborových studních.*“ BEM, s. 447.

¹⁰⁰⁰ TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 53.

¹⁰⁰¹ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 98. Viz také ARAD, s. 179. RÜCKERL, s. 173.

¹⁰⁰² ARAD, s. 180.

¹⁰⁰³ SCHELVIS, s. 111–112.

¹⁰⁰⁴ JuNSV Lfd.Nr.746, s. 767.

Na přelomu let 1942 a 1943 nastaly pro sobiborské vězně kvůli nebezpečí nemoci a následné likvidaci těžké časy. Jestliže někdo zůstal během ranního apelu v baráku nebo se při zjišťování početního stavu zhroutil, znamenalo to pro něj, že bude odveden do třetího tábora a tam zastřelen. Vězni často slyšeli výstřely přicházející z Lageru III. Členové třídícího komanda pak nacházeli oblečení ráno vyčleněných nemocných, kteří byli odvedeni do Lageru III. Tato situace vyvolávala takovou hrůzu, že se těžce nemocní vězni snažili svou nemoc skrývat a vydávali se za práce schopné. Podmínky se nepatrně zlepšily počátkem roku 1943, kdy se zvýšil nárůst transportů, a vyhlazovací mašinerie, zajišťovaná nyní novými plynovými komorami, si vyžádala udržování odpovídající pracovní síly.¹⁰⁰⁵ Totožná situace panovala i v Treblince.

V souvislosti s nemocemi v táborech smrti se nabízí otázka, nakolik měla tato situace vliv na zavedení zpopelňování obětí plynových komor, které se do té doby pohřbívaly v masových hrobech s příměsí nehašeného vápna, jež jako jediné sloužilo za desinfekční prostředek, a nakolik byla tato změna ve vyhlazovacím provozu podmíněna politicko-válečnými motivy, zejména situací na východní frontě, kde byli Němci poraženi u Stalingradu. Fakt, že se nejvyšší představitelé SS rozhodli pro kremaci obětí nashromážděných v masových hrobech, motivováni zahlazením stop po svých zločinech pro případ prohrané války, je totiž v literatuře tradičně přijímán jako rozhodující. Nicméně je nutné podotknout, že období počátku spalování zplynovaných vysídlenců v Treblince se překrývá s odezníváním tyfové epidemie. Je tudíž důvodné se domnívat, že na zavedení této praxe se podílelo hned několik faktorů, mezi nimi právě epidemie nemocí, které se v hygienicky špatně zaopatřeném místě šířily daleko snadněji než v jiných oblastech.

Jestliže tyfová epidemie neměla zásadní vliv na modifikaci vyhlazovacího provozu realizací kremace na otevřeném prostranství, pak se významně podílela na zavedení nového trendu, kterým se stalo stříhání vlasů vězňům jakožto prevence proti šíření vši, čímž se vězni svým vzhledem o krok přiblížili vzezření vězňů koncentračních táborů.

---

¹⁰⁰⁵ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 105.

10 Vnímání vyhlazovacího sektoru

Vyhlazovací sektory, specifické a páteřní oblasti nacistických táborů realizujících politiku „Endlösung der Judenfrage“, se nenacházely pouze v tzv. čistě vyhlazovacích táborech typu Belžec, Sobibór či Treblinka, ale mimořádně se objevily i v dalších nacistických táborech se statutem koncentračního tábora. Vyhlazovací sektor, striktně separovaný od zbytku tábora, byl také součástí koncentračního tábora Osvětim-Březinka.¹⁰⁰⁶ Jakmile zde došlo k zahrnutí komponenty sektoru smrti do komplexní táborové infrastruktury, postupně se její charakter vydělil a získal prakticky autonomní statut.

Vězni z vyhlazovacího sektoru, skupina známá v Osvětimi-Březince pod označením Sonderkommando, zde byli nejprve ubytováni ve speciálně oddělených barácích, které tvořily součást běžné táborové zástavby, v pozdějším období, po vybudování krematorií zabydleli části jejich interiérů.¹⁰⁰⁷ Těmto vězeňským družinám, tvořeným většinou Židy, byl ponechán civilní oděv, čímž se výrazně odlišovaly od většiny ostatních vězňů, kteří nosili typickou pruhovanou vězeňskou uniformu.¹⁰⁰⁸ Tak jako vězni z treblinského či sobiborského sektoru smrti, ani jejich březinské protějšky neměly kontakt s ostatními vězni povolen. Vzájemný styk komand pracujících v sektorech smrti s ostatními vězeňskými skupinami byl zamezen prostřednictvím různých bezpečnostních mechanismů a zostřeným dohledem.

Oproti Sobiboru a Treblince nahlíželi ostatní březinští vězni na příslušníky Sonderkommanda rezervovaně, mnohdy až zlostně, přičemž v nich spatřovali kolaboranty s nacisty,¹⁰⁰⁹ zločince, kteří jim pomáhali v bezprostřední likvidaci obětí v plynových komorách. Vězni březinského Sonderkommanda byli považováni za vyvrhely, kteří se pro různá privilegia propůjčili této pekelné práci. Málokdo si dokázal uvědomit, že stejně tak jako v Sobiboru a Treblince, neměli na výběr, když byli vybráni přímo z transportu a v případě odmítnutí jim hrozila smrt.

Zdá se, že v Březince nebyla otrocká práce u plynových komor považována za to největší prokletí, které mohlo vězně potkat, a to navzdory opačnému názoru shodnému pro

---

¹⁰⁰⁶ Německy Auschwitz-Birkenau.

¹⁰⁰⁷ MÜLLER, s. 52. SETKIEWICZ, s. 24–25. BARTOSIK, Igor – WILLMA, Adam, *Ja z krematorium Auschwitz. Rozmowa z Henrykiem Mandelbaumem byłym więźniem członkiem Sonderkommando v KL Auschwitz*, Warszawa 2009, s. 49.

¹⁰⁰⁸ Srov.: „Tito muži – příslušníci zvláštního komanda – však neměli pruhované obleky, ale civilní oblečení. To byla v Osvětimi zvláštnost. Vězni zvláštního komanda si mohli vybrat z oděvů obětí, co potřebovali. Oděvy pak však bylo nutno označit pruhy červené olejové barvy, aby bylo možné vězně odlišit od normálních civilistů.“ FRIEDLER – SIEBERTOVÁ – KILIAN, s. 124.

¹⁰⁰⁹ COHEN, s. 291. VENEZIA, s. 74.

všechny tábory okamžitého vyhlazení. A přitom zdejší práce u plynových komor, v interiérech krematorií a u spalovacích jam se v ničem nelišila od tortur, které byly na denním pořádku ve vyhlazovacích táborech. Přesto se podle svědectví nenašel prakticky nikdo, kdo by s těmito vězni soucítil a viděl v jejich údělu to největší neštěstí. To mělo negativní dopad na ochotu přeživších z březinského Sonderkommanda podávat poválečná svědectví o svých prožitcích, neboť si byli dobře vědomi toho, jak na ně kdysi nahlíželi spoluvězni zaměstnaní mimo oblast s krematorií, popřípadě oběti, s nimiž se setkávali v předsálí plynové komory.¹⁰¹⁰ Po této zkušenosti, navíc s tíživým svědomím, se nechtěli znovu stavět do špatného světla „svobodného“ veřejného mínění. To byla diametrálně odlišná situace od vyhlazovacích táborů, kde si vězni mimo sektor smrti připadali v porovnání s otroky lopotíci se ve stínu plynových komor, řečeno slovy jednoho z nich, jako v ráji.¹⁰¹¹

Březinský sektor smrti přežil několikanásobně vyšší počet příslušníků tamních zvláštních komand, než tomu bylo v případě Treblinky, což činí adekvátní podíl v celkové statistice osvětinských přeživších oproti přeživším z táborů okamžitého vyhlazení. Z březinského Sonderkommanda se zachránilo *„celkem 90 až 95 mužů, 85 z nich bylo osvobozeno v Mauthausenu, zatímco devět bývalých vězňů zvláštního komanda uteklo během pochodu smrti. [...] K těmto 90 až 95 mužům je nutno připočítat ještě dalších 17 osvobozených vězňů, kteří byli v roce 1942 nuceni pracovat u spalovacích jam a zplynovacích bunkrů a jimž se podařilo včas otrocké práci ve zvláštním a pohřebním komandu uniknout. Celkem lze tedy předpokládat, že se konce války dožilo až 110 svědků ze zóny smrti“*.¹⁰¹²

Obskurní charakter březinského Sonderkommanda v táborovém vězeňském diskurzu zřejmě podněcoval fakt, že tábor Březinka sám o sobě představoval prakticky městskou strukturu s ulicemi a uspořádanými baráky, ve kterých živořilo mnohem více obyvatel, než ve vyhlazovacích táborech, přičemž každá skupina měla různorodé úkoly; vězni byli pronajímáni koncernům, podíleli se na válečném hospodářství a skutečnost, že součástí tohoto „městečka“ byl i vyhlazovací sektor, působila primárně jako memento toho, jaký osud čeká nejenom evropské židovstvo, ale každého vězně, který již nebude natolik silný, aby se mohl svou prací podílet na udržování válečného mechanismu. Dýmající komíny březinských krematorií, doplňovaných v obdobích zesílení transportů sloupy dýmu

¹⁰¹⁰ VENEZIA, s. 97. GREIF, s. 31.

¹⁰¹¹ Rozhovor autora s Kalmanem TEIGMANEM (očitým svědkem Treblinky), dne 3. 3. 2008 v Bat Jamu.

¹⁰¹² FRIEDLER – SIEBERTOVÁ – KILIAN, s. 253–254.

ze spalovacích jam, byly zlověstným symbolem a obrazem probíhající genocidy, avšak mnohým vězňům Březinky zůstávaly subtilní okolnosti provázející celý vyhlazovací proces jaksi anonymní. To kontrastuje s vnímáním vězňů vyhlazovacích táborů, kteří se ve všech táborových součástech podíleli výhradně na pracích spojených s vyhlazovacím provozem. Ten se navíc odehrával v relativně malých celcích, exkluzivně vyhrazených jedinému účelu, díky čemuž si účastníci dokázali udělat objektivnější náhled na události odehrávající se ve vlastních sektorech smrti, které byly jádrem Treblinky a Sobiboru, nikoli jejich topografickou periferií. Stejně tak je důležité připomenout, že Treblinka a další tábory okamžitého vyhlazení byly určeny primárně Židům, kteří v nich umírali a kteří je v pozici nucených „údržbářů“ v omezeném množství také obývali. Osvětim však nebyla určena jen jim, přičemž mnozí tamní nežidovští vězni s Židy mnohdy nesympatizovali.¹⁰¹³ A ačkoli do osvětimských Sonderkommand pronikly i nežidovské elementy (například nechvalně proslulý kápo polského původu Mietek Morawa), přesto byla tvořena převážně opět Židy.

10.1 Vězeňská perspektiva

Jicchak Arad výstižně napsal, že hlavním problémem příslušníků Totenjuden z táborů Operace Reinhardt „*bylo vyrovnat se tělesně a duševně s namáhavou a otřesnou prací, s nekonečným fyzickým kontaktem s mrtvolami tolika lidí, mezi nimiž byli jejich známí, příbuzní a rodiny, od rána do večera, celé dny, týdny a měsíce. Jak by někdo mohl tohle všechno vydržet bez zhroucení?*“¹⁰¹⁴

Obava z možného přeřazení na práci do vyhlazovacího sektoru Treblinky i Sobiboru představovala pro vězně z ostatních táborových částí velice aktuální a trýznivou hrozbu. Znamenala pro ně největší nebezpečí, jakému museli během svého každodenního živoření čelit. Dokládají to mnohá svědectví bývalých vězňů z obou zmíněných táborů, pro která je společné, že přeřazení na práci k plynovým komorám, masovým hrobům a spalovacím roštům bylo kvalifikováno jako horší než smrt. Bývalý sobiborský vězeň Thomas Blatt o tamním sektoru smrti napsal: „*Tato část tábora byla hotovou noční můrou. Přeřazení do Lageru III na práci u plynových komor a při kremaci těl bylo neštěstím, jaké nemělo obdoby.*“¹⁰¹⁵ Vězni z Lageru III byli úzkostlivě střeženi. Pracovníkům z ostatních

---

¹⁰¹³ Srov. COHEN, s. 309.

¹⁰¹⁴ ARAD, s. 231.

¹⁰¹⁵ BLATT, *Z popiołów*, s. 168.

táborových částí bylo pod trestem smrti zakázáno přiblížit se k oplocení Lageru III a nikdo z nich nesměl vědět, co se v obávaném sektoru smrti děje.¹⁰¹⁶

Takto charakterizoval treblinský sektor smrti někdejší vězeň dolního tábora Richard Glazar: „*Až docela na konci, hluboko dole je ‚druhý tábor‘ – propadliště s přísně tajeným obsahem. Samo slovo ‚Totenlager‘ je zaklínadlem, kterým se může propadliště otevřít. Kdo z nás by je před esesmany vyslovil, dává najevo, že ví, co se tam ukrývá, a už proto tam a jenom tam patří. I sami mezi sebou říkáme tajemně: ‚Lager zwei – druhý tábor‘, anebo také jenom posunkem hlavy: ‚ – tam vedle‘.*“¹⁰¹⁷ Kdo se jednou dostal za bránu treblinského „druhého tábora“ nebo sobiborského Lageru III, již pro něj nebylo cesty zpět.¹⁰¹⁸ Podle bývalého sobiborského vězně Hersze Cukiermana byl Lager III „*poslední etapou, odkud se už nikdo živý nedostal*“.¹⁰¹⁹ Dokonce i sebemenší, mnohdy nechtěný kontakt s těmito táborovými částmi znamenal vstupenku do pekla, kde se pracovalo s holou smrtí. Adalbert Ruckerl napsal, že „*osud vězňů Lageru III byl děsivý. Prakticky neměli nic jiného na práci než vyprazdňovat plynové komory od mrtvol, v jejichž tělesných otvorech pátrali po cennostech, vytrhávali jim z úst zlaté zuby a přemisťovali mrtvolky do hrobů, aby je v nich těsně vedle sebe uložili.*“¹⁰²⁰

Vězni se kontaktu se sektory smrti natolik obávali, že jakmile se v rámci plnění nějakého příkazu ocitli v blízkosti jeho brány, úzkostlivě odvraceli zrak, otáčeli se k táboru zády a pokud možno co nejrychleji z tohoto předpekli utíkali, aby nebyli začleněni do družin tamních hrobníků, tahačů mrtvol, spalovačů a čističů plynových komor. Nebylo pochyb o tom, že při nepřímém styku se sektorem smrti, a to i při pouhé zmínce o něm, si vězni jiných táborových částí uvědomovali katastrofální situaci spoluvězňů pracujících ve stínu plynových komor, přičemž jako by náhle zapomínali na své vlastní utrpení. Byl to Kalman Teigman, vězeň treblinského dolního tábora, kdo odvětil na dotaz, jak vnímal svoji situaci v kontextu se situací svého přítele Elijahu Rosenberga, který tahal několik měsíců mrtvolky z plynových komor: „*Já jsem byl přece v ráji!*“¹⁰²¹

---

¹⁰¹⁶ RÜCKERL, s. 172.

¹⁰¹⁷ GLAZAR, s. 61.

¹⁰¹⁸ Během rozhovoru s Thomasem Blattem se jej autor dotázal: „*Byli vězni z druhého tábora [v případě Sobiboru byl Lager II tím, čím byl v Treblince první, dolní tábor] taktéž vybíráni pro třetí tábor?*“ – „*Jistě.*“ – „*Za trest?*“ – „*Ano, brali je tam za trest. Kdo tam vstoupil, už nevyšel.*“ Rozhovor autora s Thomasem BLATTEM (očítým svědkem Sobiboru), dne 16. 4. 2008 ve Włodawě.

¹⁰¹⁹ APM, VII-135/39, výpověď Hersze Cukiermana z roku (1949), s. 3.

¹⁰²⁰ RÜCKERL, s. 172.

¹⁰²¹ Rozhovor autora s Kalmanem TEIGMANEM (očítým svědkem Treblinky), dne 3. 3. 2008 v Bat Jamu. Teigmanův někdejší spoluvězeň Samuel Willenberg na autorovu poznámku týkající se Teigmanova výroku ironicky odpověděl: „*Ano, byli jsme v ráji.*“ Rozhovor autora se Samuelem WILLENBERGEM (očítým svědkem Treblinky), dne 19. 3. 2011 ve Varšavě.

Výslech Elijahu Rosenberga byl podle izraelského historika Toma Segeva jedním z nejtěžších momentů procesu s Demjanjukem, který byl spojován s „Ivanem Hrozným“, nechvalně proslulým katem z treblinského sektoru smrti. Demjanjukova obhájce O’Conora zajímalo, zda Rosenberga někdy nenapadlo pokusit se pomoci například těm, kteří byli po pokusu o útěk za trest umístění do plynových komor, kam bylo vpuštěno jen malé množství plynu, aby umírali ve strašných mukách celou noc. Rosenberg na to reagoval slovy, která výstižně charakterizují bezvýchodnou situaci treblinských Totenjuden: „*Jak bych mohl pomoci? Neměl jsem kontakt se živými lidmi. Pokud jsem viděl lidi – pak ty, kteří vstupovali do plynových komor. Neměl jsem s nimi kontakt. Ani neměli čas zvednout hlavu. Co jsem jim mohl říci? [...] Jak jsem jim měl pomoci? Jak? Jak? Křičet: ‚Nevstupujte do plynové komory?‘ Nechtěli vejít do plynové komory. Kdyby někdo z nás vykřikl – nepřeji vám, pane O’Conore, sledovat to, co by s nimi udělali: nacpali by je živé do jámy plné krve.*“¹⁰²²

Thomas Blatt, přeživší Sobiboru, se autorovi během jejich prvního setkání svěřil se svým dojmem z Lageru III z pozice vnějšího pozorovatele, který se tamních aktivit přímo neúčastnil: „*Neznám tu politiku. Věděli jsme, co se tam děje, viděli jsme ten kouř, viděli jsme ten oheň, a také jsme viděli, když ten oheň šlehal s vybuchujícím masem. Slyšeli jsme ten křik. Ten zápach se prostíral po celém táboře. Proč jen oni tu třetí část tak zaclonili?*“¹⁰²³ Podle Blatta se ostatní vězni nesměli směrem k Lageru III ani podívat: „*Jistého pěkného červencového dne se porouchal motor pohánějící úzkokolejný vláček s potravinami pro vězně pracující v Lageru III. Čtyři vězni, mezi nimi i kápo Zygmunt Tuchman, dostali rozkaz odtlačit vozíky k bráně Lageru III. V Lageru III se nacházely plynové komory a vězňům z jiných táborových částí nebylo dovoleno se tam ani poohlédnout. Zygmuntova skupina se rychle ocitla u brány. Bohužel, místo aby se obrátili a rychle odběhli nazpátek, vězni se na okamžik zdrželi a brána vedoucí do Lageru III se otevřela v jejich přítomnosti. Skupině už nebylo dovoleno vrátit se do Lageru I. Můj kamarád Zygmunt odešel napořád.*“¹⁰²⁴ Pohlédnout směrem k sektoru smrti bylo tabu i pro treblinské vězně, jak dokládá vyjádření Kalmana Teigmana, který v této záležitosti řekl: „*My jsme se tím směrem nesměli ani podívat.*“¹⁰²⁵

¹⁰²² SEGEV, Tom, *Sedmý milion. Izraelci a holocaust*, Praha, Litomyšl, 2014, s. 361–362.

¹⁰²³ Rozhovor autora s Thomasem BLATTEM (očitým svědkem Sobiboru), dne 16. 4. 2008 ve Włodawě.

¹⁰²⁴ BLATT, *Z popiołów*, s. 168.

¹⁰²⁵ Rozhovor autora s Kalmanem TEIGMANEM (očitým svědkem Treblinky), dne 3. 3. 2008 v Bat Jamu. Srov. se situací v Sobiboru: „*Tábor byl rozdělen na tři části. V jedné části jsme spali a v jedné pracovali a jedna část byl Lager drei (tábor III). Lager drei byl tábor smrti; jakmile jste se tam jednou ocitli, nebo se tam dokonce jen podívali – nebylo pro vás návratu.*“ Z rozhovoru Lindy Kuzmack se Selmou Wijnberg

Když se autor dotázal Thomase Blatta na scénu z filmu *Escape from Sobibor*, na jehož vzniku se jako konzultanti podíleli někteří z bývalých vězňů, včetně jeho samotného, ve které byl krátce ukázán Lager III očima mladšího bratra vězně Šlomo Szmajznera, odpověděl: „*Nikdo neviděl třetí táborovou část, takže se ji rozhodli ukázat jeho prostřednictvím. Vím, jak vypadala, ale nikdo z nás ji neviděl. Ti, kteří ji viděli, byli zabiti. Takže to museli ukázat [...] ten film to musel ukázat prostřednictvím toho bratra, jak to tam vypadalo.*“¹⁰²⁶ Další přeživší Sobiboru, Regina Zielinski, autorovi během společné cesty automobilem z Varšavy do Sobiboru stručně charakterizovala vztah mezi vězni ze separovaných táborových částí: „*Ti, kteří byli ve třetím táboře, neměli do normálního tábora vůbec přístup. Nesměli jsme se tam ani přiblížit. Kdo překročil práh třetího tábora, už se nevrátil.*“ Na další dotaz, týkající se označení, kterým jako vězni pojmenovali stezku spojující druhý tábor se třetím, odpověděla: „*Himmelstrasse. Nebeská ulice, ale ne nebeská pro svou barvu,*¹⁰²⁷ *ale proto, že byla spojena s nebem. Protože Himmel, to je německy nebe.*“¹⁰²⁸

Když se autor dotázal Samuela Willenberga, kdy se poprvé setkal s bývalými hrobníky Rosenbergem a Epsteinem, odpověděl, že hned po válce. „*Mám dokonce fotky z šedesátých let. Rosenberg přichází zezadu a já jdu společně s Wiernikiem. [...] Neúčastnil jsem se žádných procesů, takže je to pouze ze soukromých setkání. Scházeli jsme se na hřbitově. [O tom, co se dělo v Totenlageru] nám vůbec neříkal. Já jsem to věděl od Wiernika, když tu [v dolním táboře] stavěl bránu.*“¹⁰²⁹ Jak již bylo řečeno, Wiernik se jakožto mistrovský řemeslník těšil privilegii pohybovat se po obou treblinských podtáborech, takže Willenberg měl možnost setkat se s ním v dolním táboře.¹⁰³⁰

Engelovou, 16. 7. 1990 pro United States Holocaust Memorial Museum. Transkripce úryvků rozhovoru dostupná z:

<http://www.holocaustresearchproject.org/survivor/selma%20engel.html> [2016–03–07].

¹⁰²⁶ Rozhovor autora s Thomasem BLATTEM (očitým svědkem Sobiboru), dne 16. 4. 2008 ve Włodawě.

¹⁰²⁷ V polském jazyce, ve kterém vedl autor rozhovor s Reginou Zielinski, může slovo „něbjesky“ (niebieski) znamenat i barvu: „*niebieski příd. 1 (bář) nebeský; cialo –kie astron. nebeské těleso; 2 cirk. nebeský; přen. líbezný; 3 (světlo) modrý; • –ka krew modrá krev.*“ OLIVA, Karel, *Polsko-český slovník I.* Praha 1994, s. 610.

¹⁰²⁸ Rozhovor autora s Reginou ZIELINSKI (očitou svědkyní Sobiboru), dne 16. 4. 2008 na trase Varšava–Sobibór.

¹⁰²⁹ Rozhovor autora se Samuelem WILLENBERGEM (očitým svědkem Treblinky), dne 19. 3. 2011 ve Varšavě.

¹⁰³⁰ Wiernik se společně s Willenbergem účastnil Varšavského povstání, na což autora upozornil Willenberg: „*Wiernik byl u mě v době povstání.*“ Když se jej autor dotázal, jaký to byl člověk, odpověděl: „*Zasmušilý [...] Jaký? Prostě taková povaha.*“ Rozhovor autora se Samuelem WILLENBERGEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Tel Avivu. Když byl autor v lednu 2013 na návštěvě Kibucu bojovníků ghetta na severu Izraele nedaleko města Akko, dozvěděl se tam od svého průvodce, že Willenberg nebyl příliš spokojen s modelem, který kdysi Wiernik pro kibuc vytvořil. Přestože je Wiernikův model zcela unikátním dílem, nesplňuje mimo jiné měřítkové hledisko, s čímž mohl mít Samuel Willenberg, z povolení zeměměřič,

Ačkoli v Treblince byl vizuální a někdy i verbální kontakt mezi vězni obou táborových sektorů možný, jak lze vyvodit například z memoárů Samuela Willenberga, který si vzpomíná na okamžik, kdy po písečném valu scházela skupina vězňů ze sektoru smrti s nosítky, které zřejmě používali na přenos zplynovaných těl do masových hrobů, případně na spalovací rošty, přičemž na vězně z dolního tábora pokřikovali: „*Jidn, getz essen!*“ žádající zásoby jídla,¹⁰³¹ v případě Sobiboru se podobný kontakt omezoval spíše na vizuální stránku. Ve výjimečných případech však i zde došlo k výměně kusých informací. Existují výpovědi, podle kterých sobiborští vězni spatřili v lese skupinu vězňů z Lageru III. Byli však příliš daleko na to, aby se od nich mohli cokoli dozvědět.¹⁰³² Jindy přece ke krátké slovní výměně došlo, jak dokládá výpověď Abrahama Marguliese, sobiborského vězně, jenž se dostal k oplocení Lageru III, kde spatřil muže ve spodním prádle a s šíleným úšklebkem ve tváři, kterého se zeptal, jak se má. Dotyčný mu odpověděl, že mu spálili otce.¹⁰³³

Psané zprávy, které obvykle putovaly tzv. „vědrovým způsobem“ do sobiborského Lageru III a nazpět, byly v zásadě jediným způsobem, jak se mohli ostatní vězni dozvědět o tom, co se děje v zóně s plynovými komorami. „*V prvním období, kdy tam ještě neměli kuchyni, dodávali jsme jim jídlo od nás. Pod eskortou jsme nosili vědra [...] stavěli jsme je třicet metrů od brány a museli jsme se otočit k bráně zády. Nato tamti brali vědra a my jsme se poklusem vraceli nazpátek. Potom, když už měli vlastní kuchyni, nebylo řeči o tom, abychom od nich ‚vědrovou cestou‘ dostávali zprávy.*“¹⁰³⁴

V Treblince mohl podobné zprávy předávat osobně řemeslník Jankiel Wiernik, který tak často činil, což se mohlo osvědčit především při koordinaci plánování vzpoury, popřípadě bylo možné pokusit se navázat komunikaci prostřednictvím mimořádných styků „na dálku“. Jak vyplývá ze vzpomínek Richarda Glazara z dolního tábora, přece jen zde existovala jistá možnost takového kontaktu: „*Ani nohu nenechají esesmani vyjít odtamtud na práci ven. To, co je pro druhý tábor zapotřebí zvenčí, přinášíme a skládáme my u brány [...] Ted' překračuji hranici tajemné dílny smrti. [...] Před námi se objeví skupina lidí [...]*

---

velký problém, zvláště pak, když autora mnohokrát po sobě přesvědčil, jak puntičkářsky dbá na každý detail týkající se Treblinky. Willenberg se svěřil, že Wiernikův model není v pořádku. Rozhovor autora se Samuelem WILLENBERGEM (očitým svědkem Treblinky), dne 19. 3. 2011 ve Varšavě. Forenzní archeoložka Caroline Sturdy Collsová, která se setkala s Willenbergem během svého průzkumu v Treblince, jej charakterizovala jako člověka, který si „z Treblinky udělal svoji Treblinku. A když viděl, jak tam provádíme archeologický výzkum, myslím, že mu to nebylo příjemné. On si ji velmi chránil“. Rozhovor autora s Caroline STURDY COLLS (forenzní archeoložkou), dne 25. 3. 2017 ve Varšavě.

¹⁰³¹ WILLENBERG, s. 34.

¹⁰³² BEM, s. 429.

¹⁰³³ Tamtéž, s. 429–430.

¹⁰³⁴ Tamtéž, s. 430.

v hloubi je vidět vrch zděné budovy, pod ostrou stříškou nějaká okénka nebo větráky, k budově vede pěkné stromořadí, kolem zelené plochy trávníků, záhonky a pískové cestičky jako u nás. [...] Jak skládám svazek na zem, vyhrábnu pod ním do písku malou jamku a vložím cigarety do ní.“¹⁰³⁵

Jakub Biskupicz, bývalý vězeň Sobiboru, řekl, že „naše zprávy o táboře III jsou neobvykle skoupé, ohraničují se pouze na listky, které jsme dostávali buď přivázané ke kamenům, nebo také ve vědrech“.¹⁰³⁶ Povědomí o sektoru smrti jako o skutečném „vyhlazovacím táboře“, jak jej vnímali vězni, kteří zde pracovali, vyplývá z výpovědi Symchy Białowicze: „*Tábor III, ten s plynovými komorami. K němu jsme se nemohli dostat. Ale cestou do práce jsme si vzájemně házeli dopisy, takže jsme věděli, jaká je tam situace. Psali, že je to vyhlazovací tábor.*“¹⁰³⁷

Přeživší Treblinky i přeživší Sobiboru se shodují v tom, že kdo jednou vstoupil branou do sektoru smrti, pro toho již nebylo návratu.¹⁰³⁸ Přesto byli vězni z obou táborů často nuceni balancovat na pomezí mezi oběma táborovými částmi. V případě Sobiboru se jednalo o nošení jídla ve vědrech několik metrů před bránu Lageru III, než byla v tamním sektoru smrti zřízena samostatná kuchyně.¹⁰³⁹ Popřípadě vězni vypomáhali s přesunem mrtvých či polomrtvých vysídlenců z příjímací oblasti do výklopných vagonků nacházejících se na úzkokolejné trati s konečnou stanicí v Lageru III, jak dokládá případ vysílených vězňů z koncentračního tábora Lublin, lidově zvaného Majdanek, kteří přijeli do Sobiboru k likvidaci. Bývalý sobiborský vězeň Dov Freiberg se osobně účastnil takovéto operace: „*Z Majdanku přijel neobvyklý transport.*¹⁰⁴⁰ *Toho dne se cosi porouchalo v plynových komorách Sobiboru, a tito Židé zůstali přes celý den a noc v*

---

¹⁰³⁵ GLAZAR, s. 187, 224–225.

¹⁰³⁶ BEM, s. 429.

¹⁰³⁷ Tamtéž, s. 436.

¹⁰³⁸ „*Na druhé straně náspu je Totenlager, tábor mrtvých, který zaujímá v jihovýchodním cípu jen asi pětinu z celkové rozlohy. Před násep zasahuje ještě život svými zbytky a vrší je do bláznivých spoust, kopců, kopečků, hromad, hor, rozvalin. Tam za náspem je už říše mrtvých. Ti, kdo tam vláčejí mrtvolky z plynových komor do obrovských hrobů, jsou ještě víc mrtvi než my tady. Za kým se jednou zavře brána Treblinky, pro toho není návratu do života. Kdokoli z nás překročí hranice vedlejší části tábora, musí tam na druhé straně zůstat jako poslední na konci pracovní řady otroků-hrobařů, živých-mrtvých.*“ GLAZAR, s. 23.

¹⁰³⁹ BEM, s. 430.

¹⁰⁴⁰ I koncentrační tábor Majdanek měl své plynové komory, jejichž stavba však začala teprve v létě 1942. V době příjezdu majdanských vězňů do Sobiboru, o kterém se zmiňuje Freiberg, nebyly majdanské plynové komory zřejmě ještě schopny pojmout tuto skupinu zbídačených vězňů. Dnes je památník majdanského tábora na předměstí Lublinu proslulý nejvyšším počtem zachovalých či rekonstruovaných plynových komor mezi všemi bývalými nacistickými tábory s plynovými komorami, Osvětim nevyjímaje. Problematikou majdanských plynových komor se zabývá bakalářská práce: CHOCHOLATÝ, *Plynové komory v KL Lublin a studie*: CHOCHOLATÝ, Michal, *Majdanské plynové komory*, in: Dvacáté století. The Twentieth Century, 9, č. 1/2017, s. 32–54.

táboře.¹⁰⁴¹ Každý z nich byl vyhublý na kost a oděný do zašlých pruhovaných úborů s čísly vytištěnými na nich. Ve varšavském ghettu jsem viděl lidi vyhublé na kost, kteří byli blízko smrti, ale stále na nich byla špetka lidství – snad oblečení jim propůjčovalo vzezření bytostí ze světa živých. Lidé z Majdanku v pruhovaných oděvech vypadali jako kráčející duchové. Nebyl na nich drobek života. Tolik si sobě byli podobní, že je bylo těžké odlišit. [...] Odnášeli jsme mrtvé z oblasti do nákladních vagonků vzdálených nějakých dvě stě metrů a pak jsme museli uklidit oblast a spálit oblečení lidí s jejich věcmi. [...] Svlékli jsme se a Frenzel s námi úplně nahými pochodoval na místo, kde strávili lidé z transportu noc. Po jediném dni v táboře tam byly stovky mrtvých a umírajících. Ten den bylo velmi horko. Pracovali jsme v běhu. Němci na nás naléhali křikem a ranami. Nemohu popsat pocit vléct se s mrtvým na svém vlastním nahém těle. Zkoušel jsem jej nést, ale bylo nemožné jej přemístit humánně – vláčeli jsme je proto po zemi za jejich nohy.“¹⁰⁴² Freiberg se díky tomuto silnému zážitku alespoň zčásti přiblížil prožitkům, které byly pro vězně Lageru III denním chlebem. Zároveň byl postaven do role přímého prostředníka mezi druhým a třetím tábořem, kterému s několika dalšími vězni posílal prakticky „zpracovanou surovinu“ v podobě mrtvých či polomrtvých majdanských vězňů.

Samuel Willenberg, bývalý vězeň Treblinky, vylíčil barvitě a s notnou dávkou důrazu situaci, jak v rámci konstrukce spalovacích roštů v Treblince nosili vězni dolního tábora kolejnice na jeho stavbu. Když se jej autor dotázal, aby upřesnil místo, kam přesně pokládal se skupinou vězňů tyto kolejnice, a jestli k bráně *Tojtlágru*, jak Willenberg v jidiš nazýval sektor smrti, odpověděl: „Přivezli kolejnice a my jsme je vynášeli nahoru. Byly strašně těžké. Všichni jsme se pod jejich vahou klátili. Sotva jsem se držel na nohou. A tak, když jsme je nesli, všichni jsme s nimi utíkali. A utíkali jsme i nazpátek, protože každý z nás věděl, že kdo vstoupí do *Tojtlágru*, už se nevrátí.“¹⁰⁴³

Kolejnice pro kremační rošt byly podobným způsobem dodávány i do sobiborského sektoru smrti, což ve svých vzpomínkách popsal Thomas Blatt: „Okolo pěti minut nás Wagner vedl podél železničních kolejí, až jsme došli k hranicím pečlivě uskládaných

---

¹⁰⁴¹ Oberscharführer Shuett nařídil vězni Herszu Cukiermanovi, aby uvařil těmto 1600 majdanským vězňům speciální polévku, když nemohli být kvůli poruše v Lageru III bezprostředně zplynováni. APMM, VII-135/39, výpověď Hersze Cukiermana z roku (1949), s. 1.

¹⁰⁴² FREIBERG, Dov, *To Survive Sobibor*. Jerusalem, New York 2007, s. 244–245.

¹⁰⁴³ Rozhovor autora se Samuelem WILLENBERGEM (očitým svědkem Treblinky), dne 16. 1. 2003 v Tel Avivu. O nošení kolejnic k bráně Totenlageru se Willenberg zmínil i během jednoho z dalších setkání s autorem: „My jsme ty kolejnice nosili sem. K bráně. Ne sem, ne sem [...] to znamená, tady byl plot. A sem jsme nosili ty kolejnice. Tady jsme je položili. Báli jsme se, lidé utíkali. Myslel jsem, že zdechnu, protože to byla strašná váha. A my jsme utíkali. Tady byla brána. A tak to je. Bylo to takhle a ne jinak.“ Rozhovor autora se Samuelem WILLENBERGEM (očitým svědkem Treblinky), dne 19. 3. 2011 ve Varšavě.

záložních železničních kolejnic. Les, jenž se zračil za strážníky, mne vábil černou stěnou stromů. Avšak útěk nebyl možný. Wagner nám přikázal sebrat kolejnice. Ještě jednou se brána otevřela a náhle jsme se ocitli zpátky v našem strašném světě Sobiboru. Pochodovali jsme přímo ve směru Lageru III a těžký náklad jsme nechávali poblíž brány. Cílem našeho nočního dobrodružství byla výměna propálených roštů z kolejnic na kremačním spalovači.¹⁰⁴⁴

Vězni z treblinského dolního tábora měli další zkušenosti s vybavením, které bylo určeno pro vyhlazovací sektor. Tentokrát se jednalo o bagr, který před odjezdem na opravu očišťovali od zbytků rozložených lidských těl ulpělých na radlici. Willenberg k tomu řekl: „Byly tam dva [bagry] a jeden jel na opravu a my jsme museli čistit ty zuby. Od kousků mrtvol. A smrdělo to a oni nám nařídili vyčistit to před tím, než vjel na vagon. [...] Stalo se to párkrát. [...] [Bagr] vjel tudy, z vnější strany [oplocení] a přijel sem, na kolej, na tu, která vedla k nám, na nástupiště. Tady tudy přijížděly [Willenberg ukazuje na hranici oplocení v místě ukončení železniční vlečky vedoucí do tábora].¹⁰⁴⁵ [...] Nemám ponětí,

¹⁰⁴⁴ BLATT, *Z popiołów*, s. 183.

¹⁰⁴⁵ Na otázku, zda se ve zmíněném místě nacházela nějaká táborová brána, protože Willenbergův kolega Kalman Teigman ji ve svých výpovědích uváděl, odpověděl Willenberg odmítavě: „Nebylo tam nic, my jsme to protrhli, a potom jsme to vrátili zpátky. Chápete mě? Žádná brána tam nebyla zapotřebí.“ Když autor namítl, že Kažik, což byl způsob, jakým Willenberg nazýval Kalmana Teigmana, se o nějaké bráně v těchto místech zmínil, Willenberg příkře oponoval: „Nebyla tam. Ne-byla! Kažik si sice mohl na nějakou pamatovat, ale žádná tam nebyla. My jsme ten plot protrhli, přestřihli, a potom jsme založili nový plot. [...] Fantazie, nevím, proč Kažik tvrdí, že tu byla brána.“ Autor: „Protože říká, že ji chtěl utéct během vzpoury.“ Willenberg: „Ne, on utekl tudy.“ Autor: „Protože po něm stříleli, ale nejdříve tudy chtěl utéct.“ Willenberg: „Tam nebyla cesta, promiňte, tam, nebyla brána! To je fantazie.“ Autor: „Určitě ne?“ Willenberg: „Já vím, co říkám. Protože já jsem [...] kdyby tam byla brána [...] my jsme tam vraceli zpátky [...] když projel bagr [...] my jsme tam založili znovu plot. [...] Kažik pracoval v Tarnungu, v komandu Tarnung.“ Autor: „Kažik přece pracoval v komandu červených.“ Willenberg: „Co? To vám řekl?“ Autor: „Anebo snad ne?“ Willenberg: „No ne, dobře.“ Autor: „Tak kde podle vás pracoval?“ Willenberg: „Tady [při jeho poslední návštěvě Polska v roce 2011] říkal, že ne, ale to není důležité [...] Inu, pracoval u červených, bez debat.“ Autor: „A vy jste ho v táboře znal?“ Willenberg: „Ano. Určitě. Pamatuji se, jak chodil, byl to vysoký chlapík. A mladý, čistotný, já si ho pamatuji. Pamatuji si Kažika a on si na mě [z tábora] vzpomíná taktéž, na Kacapa [Willenbergova táborová přezdívka].“ Rozhovor autora se Samuelem WILLENBERGEM (očítým svědkem Treblinky), dne 19. 3. 2011 ve Varšavě. Při autorově setkání s Kalmanem Teigmanem v roce 2008 se Teigman autorovi přímo zmínil o bráně na konci železniční vlečky, jejíž existenci Willenberg popíral. Teigman: „Ale, utekl jsem z tábora d'áblovi z lopaty.“ Autor: „Omlouvám se, ale nerozumím tomu, jak jste říkal, že jste měl během vzpoury jít do garáže, kde na vás čekaly zbraně. Střílelo se tam a nebylo možné...“ Teigman: „Nebylo možné se tam dostat. Všechno hořelo.“ Autor: „Běžel jste ve směru lazaretu, správně? Kde tam byla ta druhá brána, kterou jste zmiňoval a přes kterou jste utekl?“ Teigman: „Ta brána byla zamčená.“ Autor: „A kde byla?“ Teigman: „Jak byla železniční kolej, vcházela do tábora tou první bránou a ke konci tábora, u konce rampy – tohle je rampa, sem přijížděl vlak – u konce se nalézala druhá brána.“ Autor: „Skutečně? Chris Webb se mne ptal, jak to tam bylo ukončené, zda tam byla nějaká bariéra, anebo jen písek?“ Teigman: „Byla. Zdá se mi, že to byl nějaký nárazník, nepamatuji si to přesně.“ Rozhovor autora s Kalmanem TEIGMANEM (očítým svědkem Treblinky), dne 3. 3. 2008 v Bat Jamu. V předvečer autorova prvního osobního setkání s Kalmanem Teigmanem autor rozmlouval se Samuelem Willenbergem, který mu řekl: „Teď jsem mluvil s Kažikem, který řekl, že my dva stále žijeme, protože spolu mluvíme (smích).“ Přitom jako by se k autorově plánovanému setkání s Teigmanem stavěl poněkud nedůvěřivě, což vyjádřil slovy: „Ale zkuste to s ním, proč ne?“ Rozhovor autora se Samuelem WILLENBERGEM (očítým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Tel Avivu.

proč bagry neočistili tam [v Totenlageru].¹⁰⁴⁶ Nevím, nevím, nevím. To my jsme ty zuby čistili. Tady v tom místě. A on potom vjel na násep, protože kolej byla na náspu a na ten násep vjel. [...] Tam byl písek a ta kolej vedla skoro až přímo k hranici [oplocení]. Ale byla zasypaná. Vlaky dojížděly do vzdálenosti nějakých deseti metrů [od plotu]. A nebyl tam žádný beton. Pamatuji si to dobře, mám vizuální paměť. Vzpomínám si, že když jsme opravovali plot, tak chlapíci z druhé Treblinky [zde myšleno pracovního trestaneckého tábora] opravovali železniční koleje. Tehdy jsme brali chléb, protože jsme ho měli hodně, vmáčkli jsme do něj zlaté mince a házeli jsme jim ho na druhou stranu. A tady nic nebylo. Žádná stěna, žádná okna, žádné dveře, nic. Sundali jsme ten živý plot, ty dráty, on [bagr] vjel, založili jsme, navlékli jsme nové dráty a konec.“¹⁰⁴⁷

Kopací stroje dopravené do Sobiboru se na určitý čas staly předmětem zájmu také u tamních vězňů pracujících mimo Lager III, pro který byly určeny. „Na podzim 1942 přivezli uprostřed noci těžkou techniku. Vězňové z tábora si mysleli, že přijel nový transport Židů, ale k jejich podivu nebylo Bahnhofscommando povoláno na práci. Z jisté vzdálenosti se jim podařilo spatřit, jak esesmani a ukrajinští strážníci vykládají ohromný bagr. Tento bagr se pak dostal do Lageru III a po několika dnech začal pracovat.“¹⁰⁴⁸

Strach, jaký zachvátil vězně, když se v treblinském dolním táboře vybíralo pro horní tábor, tedy sektor smrti, popsal ve své knize Richard Glazar: „Začínají vybírat pro druhý tábor – totenlágr. Musí se zase doplnit hejno těch, co pracují se smrtí rovnou v její dílně a uklízejí po ní. Co já pamatuji, nikdy nevybírají pro totenlager přímo z transportu. Poznali asi, že prvá část tábora je průpravou pro práci s úplně nahou smrtí tam vedle a že se k ní moc nehodí ten, kdo přichází přímo z venku, ze života.“¹⁰⁴⁹

Ze svědectví, která se dostala z Treblinky do února roku 1943, lze zjistit, že práce při třídění majetku po obětech v dolním táboře byla relativně lehká. Vězni zde však nebyli ponecháni dlouhou dobu a táborový management je brzy přeřadil do Totenlageru, aby doplnili řady hrobníků.¹⁰⁵⁰ Stanisław Kon, vězněný v dolním táboře, vypověděl, že před jeho příchodem se pracovníci z Lageru II dostávali v některých případech do prvního tábora. Od nich pocházely zprávy, jak byly zařízené plynové komory: „Později byl přechod z jednoho tábora do druhého nemožný.“¹⁰⁵¹

---

¹⁰⁴⁶ Takto Willenberg reagoval na autorovu otázku: „Víte, čemu nerozumím? Proč jste ty bagry čistili vy?“

¹⁰⁴⁷ Rozhovor autora se Samuelem WILLENBERGEM (očitým svědkem Treblinky), dne 19. 3. 2011 ve Varšavě.

¹⁰⁴⁸ BEM, s. 448.

¹⁰⁴⁹ GLAZAR, s. 60.

¹⁰⁵⁰ AŽIH, 209/38a, *Treblinka. Raport oparty na relacjach naocznych świadków*, 25. 2. 1943, s. 7.

¹⁰⁵¹ ŁUKASZKIEWICZ, s. 46–47.

Vědomí, zatížené obavami a smyslovými vjemy zprostředkovanými událostmi ze sobiborského Lageru III, udržovalo vězně Lageru I v ustavičném strachu. Ozývaly se odtamtud projevy vyhlazování a také střelba v obdobích, kdy nepřijížděly žádné transporty. Pak procházel táborový vedoucí Lageru I v doprovodu Spiesse Gustawa Wagnera ubikace a dílny, kontroloval pracovní komanda a posílal vybrané vězně na práci do Lageru III.¹⁰⁵² Leon Feldhendler se nechal slyšet, že práci ve třetím táboře bylo možné vydržet nanejvýš šest týdnů. *„Každý den vybírali oběti k obsluze třetího tábora. S hrůzou jsme očekávali výběr. Třetí tábor, to byla mučivá smrt.“*¹⁰⁵³ Bývalá holandská vězeňkyně Sobiboru, Selma Saartje Wijnberg-Engelová vypověděla, že několik mužů bylo určeno na práci v Lageru III: *„Při tom se stávalo, že někteří z nich museli přenést své vlastní příbuzné do krematoria a spálit je. Žádný z těch, kdo byl zaměstnán v krematoriu, se z tohoto tábora nedostal živý. Když bylo zlikvidováno několik transportů, Němci znenadání obklíčili tábor č. III a vystřídali všechny ty, kteří tam pracovali. Z nového transportu anebo z tábora č. I a II byli vybráni pracovníci do tábora č. III, které po určité době, co tam pracovali, zlikvidovali stejným způsobem.“*¹⁰⁵⁴

10.1.1 Smyslově-kognitivní rámec vnímání sektorů smrti

Pro lepší pochopení atmosféry, která obestírala vyhlazovací sektory obou táborů, lze díky některým svědectvím rekonstruovat tuto oblast z hlediska historicko-antropologické disciplíny, popřípadě z perspektivy kulturní historie, a to na základě smyslového vnímání událostí.¹⁰⁵⁵ Výpovědi očitých svědků zahrnují odkazy na to, jak byla existence sektorů smrti vnímána jednotlivými smysly.

Vyhlazovací sektor na sebe upozorňoval především nesnesitelným zápachem rozkládajícího se lidského masa, když byla těla exhumována pro kremační účely, anebo nabobtnala-li v důsledku přílišného přeplnění hrobů. Thomas Blatt ze Sobiboru popsal, jak představil tábor dvěma nově příchozím dívkám: *„Ten smrad je zápach rozkládajících se těl, jež jsou vršena jedno na druhém, den za dnem, pod horoucím sluncem. Čekají, až budou spálena. A oheň, který vidíte, spaluje mrtvoly. Tohle je Sobibór,*

---

¹⁰⁵² JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 104–105.

¹⁰⁵³ MARANDA, s. 116.

¹⁰⁵⁴ APMM, XIX-1650, výpověď Saartje Wijnbergové složená pod přísahou, Zwolle, 7. 7. 1946. Sub-Mission War Crimes Investigation. Obóz śmierci w Sobiborze – dokumenty Polskiej Misji Wojskowej, s. 5.

¹⁰⁵⁵ Autor se zde nechal inspirovat metodologickým přístupem Simona Schamy, který ve své knize *Rembrandtovy oči* (1999) vytvořil historickou rekonstrukci novověkého Amsterdamu na základě vjemů různých lidských smyslů, čímž se pokusil přispět k plastičtějšímu vyobrazení historických reálií. BURKE, Peter, *Co je kulturní historie?*, Praha 2011, s. 141.

*tady plynou Židy a pálí je.*¹⁰⁵⁶ Plyny z rozkládajících se těl vybuchovaly skrze tenkou krustu písku a otravovaly povětrí. Tento zápach byl samozřejmě intenzivnější ve svém epicentru, kterým byl vlastní sektor smrti, bylo jej ale cítit i v ostatních částech tábora, a dokonce i mimo něj.¹⁰⁵⁷ Dalším charakteristickým zápachem, který se v táboře objevil a jenž znepríjemňoval život všem zúčastněným, byl odér pálicího se lidského masa, spáleniny pocházející z těl navršených na roštích polního krematoria.¹⁰⁵⁸

Ve fázi vyprazdňování plynových komor Sobiboru, zvláště v době utichnutí jiných aktivit, se okolím rozléhalo duté bubnování, připomínající házení kamenů do kýblů, když byla těla zplynovaných nakládána do výklopných železných vagonků: *„Když jsme odcházeli, zhasli Němci reflektory. Byla pěkná, hvězdnatá noc. Když jsme se blížili k našim barákům, uslyšeli jsme rytmický, hluchý tlukot. Jako kdyby někdo vhadzoval velké kameny do železného kýble. Odezvy přicházely z okolí plynových komor. Později jsem se dozvěděl, co to bylo. Vězni pracující v krematoriu vhadzovali mrtvoly na úzkokolejné výklopné vagonky, které převážely mrtvá těla ke spálení.*¹⁰⁵⁹

Během plynování byl slyšet vrkot motoru.¹⁰⁶⁰ Dov Freiberg ze Sobiboru ve svých vzpomínkách uvedl, že jedním z charakteristických zvuků tábora smrti bylo předení motoru doprovázené žabím kuňkáním: *„Zas a znovu přicházeli Němci, kontrolovali nás a zase odcházeli. Jeden Němec s sebou vzal několik mladíků, kteří se zakrátko vrátili s vědry s vodou. Nastala tlačeniice – lidé se domáhali vody – načež zavládlo opět ticho. Seděli jsme na písku pod střechou, žádná žena již nevzdychala. Rozhostilo se naprosté ticho, jako by tu nikdo nebyl. Slyšeli jsme pouze vrkot motoru, který nepřetržitě pracoval, doprovázený žabím kuňkáním. Zvuk, jenž byl čímsi monotónní a hrůzu nahánějící.*¹⁰⁶¹

V Treblince pak mohli vězni během plynovacího procesu zaslechnout táborový orchestr, vyhrávající také na prostranství vedle „schlauchu“, který měl přehlušit křiky

---

¹⁰⁵⁶ BLATT, *Z popiołów*, s. 174.

¹⁰⁵⁷ Srov.: *„V určité chvíli se dal mezi pasažéry vycítit neklid. Zavřeli okna a někteří si zapálili cigaretu. Co se stalo? Proč se mezi sebou všichni baví šeptem? Zachytával jsem jednotlivá slova. ‚Plynoují [...] tuk na mýdlo.‘ Přestože byla okna těsně zavřená, pronikal dovnitř pach zkaženého, hnijícího masa. Belzec! Samozřejmě! To byla hrůza! Byl jsem jako paralyzovaný. Projížděli jsme okolo jedné z továren na smrt! Srdce mi tlouklo jako zběsilé. Vykoukl jsem z okna. V dáli bylo možné vidět skrz řídký les plameny ohně – chvíli mizící a vzápětí vyšlehávající k nebi. To byl osud, jemuž jsem chtěl uniknout. Jak se vlak vzdaloval od toho strašného místa, prudký zápach odezníval. Stále jsem na nebi viděl odraz ohnivých sloupů.*“ Tamtéž, s. 91–92.

¹⁰⁵⁸ Dov Freiberg, citovaný Markem Bemem, napsal: *„Cítil ses, jako bys byl zahalený v tom dýmu z lidí, kteří byli zabiti, jako by ses nacházel v tom dýmu společně s mrtvými, jako bys byl jedním z nich, a že se za chvíli vzneseš s nimi do nebes.*“ BEM, s. 440.

¹⁰⁵⁹ BLATT, *Z popiołów*, s. 166–167.

¹⁰⁶⁰ GLAZAR, s. 19.

¹⁰⁶¹ FREIBERG, s. 190.

zabíjených obětí.¹⁰⁶² V Sobiboru byly pro tento účel chovány husy. Jednalo se o hejno tří set hus, které během plynovacího procesu dráždili, aby sborově kejhalo a přehlušilo tak zvuky provázející nahánění obětí do komor a vlastní plynovací proceduru: „*Najednou jsme ucítili, že se nám těžko dýchá. V dálce dobrého půl kilometru se rozprostřel hustý černý dým. Ve vzduchu zatančily jazyky plamenů, rozhostil se strašný šum. Kejhalo stovky hus.*“¹⁰⁶³ Jak upozorňuje Marek Bem, Aleksandr Pečerskij, klíčová postava sobiborské vzpoury, ve všech svých vzpomínkách zmiňoval kejhání hus,¹⁰⁶⁴ které pro něj tudíž představovalo důležitý auditivní prvek táborového života. Podle Filipa Białowicze však husy kejhalo především proto, že byly vystrašené: „*Zakrátko se táborem rozhostil vrkot motoru, který přehlušoval ukrutný, sborový křik, na počátku hlasitý, dále pak slábnoucí. Když byla následující skupina obětí na cestě do komory, jiné ženy anebo muži společně s chlapci teď právě mířili k místu, kde se vysvlékali a naslouchali klamné rozmluvě. Strašlivý křik je mohl nabádat k zamyšlení, ale nebyli ve stavu dovtípit se jeho příčiny, a tak nepanikařili. Někdy, kvůli křikům obětí, začaly nahlas kejhat vystrašené husy. Po půl hodině se táborem rozhostilo naprosté ticho.*“¹⁰⁶⁵

Dov Freiberg byl s Lagerem III konfrontován právě prostřednictvím sluchových vjemů, které vycházely zpoza hromad navršeného písku: „*Po zhruba sto metrech jsme vlevo spatřili oplocení z ostnatého drátu a za ním kopec bílého písku, jenž dosahoval výšky dvaceti metrů. Kopce písku byly v lese neobvyklé, čímž vypadaly podezřele. [...] Na zpáteční cestě z lesa nám bylo nařízeno běžet. Jak jsem běžel, mé oči upoutal kopec písku po mé levici. Ve stejnou chvíli jsem za ním slyšel hlasy, křik Němců, pak psí štěkání a strašlivé křiky a pláč, jež se rozléhaly lesem. Pak štěkání a křiky a pláč ustaly a začaly znovu. [...] kopce písku byly vytvořeny Židy, jimž bylo rozkázáno vykopat velkou jámu, kde pohřbívali ostatky mrtvých z plynových komor, ve vrstvách, jedna na druhé, a přes všechno byla nasypána vrstva vápna.*“¹⁰⁶⁶

Eda Lichtmannová ze Sobiboru vypověděla, že v rámci stavby nových domů a pokrývání střechy se mezi pracovníky, kteří se na výstavbě podíleli, nacházel hluchoněmý bratr truhláře Srukla, který se jednoho dne vrátil z práce s hlasitým křikem a pláčem: „*Během práce viděl ze střechy, jak házeli lidské mrtvoly do hlubokých jam. Nejprve nevěřil*

---

¹⁰⁶² ARAD, s. 239.

¹⁰⁶³ PECZERSKI, s. 62.

¹⁰⁶⁴ Tamtéž, s. 62, pozn. 26.

¹⁰⁶⁵ BIALOWITZ – BIALOWITZ, s. 148–151.

¹⁰⁶⁶ FREIBERG, s. 219–220.

svým očím, a tak vylezl ze střechy na strom a odtud všechno viděl.“¹⁰⁶⁷ Selma Saartje Wijnberg-Engelová uvedla, že ze sobiborského Lageru II zahlédla vcházet oběti do plynové komory. O několik hodin později byl v Lageru III vidět velký oheň a tábor zachvátil strašlivý zápach.¹⁰⁶⁸ Stanisław Kon z Treblinky se nechal slyšet, že komory viděl z dálky. Prý vypadaly jako kůlna, na jejímž štítu byla sionská hvězda a dostalo se mu informace, že tam byl umístěn nápis „Judenstaat“.¹⁰⁶⁹

V Treblince mohli vězni zaslechnout příkazy, které dával personál otrokům pracujícím v sektoru smrti, neboť ten se nacházel v těsném sousedství s klíčovými pracovišti dolního tábora. Vězni-třídíči tak mohli zaslechnout pobídky předáků skupiny tahačů mrtvol, kteří je poháněli k vyšším výkonům, přičemž vězni na opačné straně valu, pracující v dolním táboře, se mohli jen domýšlet, co konkrétní pokyny v důsledku znamenají, jak dokládá vzpomínka Richarda Glazara, který zaslechl ozvěny z Totenlageru: „*Immer ein Mann zwei Leichen! – Jeden vždy po dvou mrtvolách!‘ zaslechli zpoza valu mezi hrčením bagru ti, kdo dělali u hromad poblíž. To si nedovedu představit, jak jeden má unést dvě mrtvoly – no, když je vláčí po tom písku – ale stejně se mně to nezdá – spíš to bude obráceně, vždycky dva jednu mrtvolu... Ty pitomče, co si nedovedeš představit, co se ti nezdá v Treblince? A co ty všechny možný řemeny a pásky, co se občas musej tady sebrat a zanést k bráně do druhého lágru? Každý tam vedle si je vezme pro svůj postroj. Jeden konec zaklesne za nohy nebo za ruce jedné mrtvole, druhý konec druhý a ,...los, los – táhni, táhni – immer ein Mann zwei Leichen...‘ Jinak by to asi nezvládli, když je jich tam teď na práci něco přes tři sta: – Vyklidit komory, zatím se tady už připravuje další část.“¹⁰⁷⁰*

I takovéto vjemy dotvářely zruďnou atmosféru vyhlazovacího tábora, kde byly sektory smrti pro ostatní vězně velkou neznámou, strašákem, jenž prohluboval jejich vlastní trýzeň. Zpoza opony oddělující sektor smrti od zbytku tábora vycházely signály právě ve formě neurčitých smyslových vjemů. Když se například v Treblince začalo se spalováním exhumovaných mrtvol a se zavedením všeobecné kremace, vězni ze svých ubikací v dolním táboře sledovali představení vzplanutí obrovského ohně, bezprecedentní událost.

---

¹⁰⁶⁷ BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Edy Lichtmann, květen 1959. Śledztwo przeciwko Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX-2029, s. 38.

¹⁰⁶⁸ APMM, XIX-1650, výpověď Saartje Wijnbergové složená pod přísahou, Zwolle, 7. 7. 1946. Sub-Mission War Crimes Investigation. Obóz śmierci w Sobiborze – dokumenty Polskiej Misji Wojskowej, s. 4.

¹⁰⁶⁹ ŁUKASZKIEWICZ, s. 47. Jedná se o odkaz na název sionistického manifestu Theodora Herzla, který byl poprvé vydán v roce 1896. Podtitulem Herzlova „Judenstaat“ bylo „Modern Lösung der Judenfrage“, tj. „Moderní řešení židovské otázky“. Je nepochybné, že v obou případech se nacisté při provádění vyhlazovací politiky namířené proti Židům nechali inspirovat právě Herzlovou rétorikou, kterou tak obrátili proti jeho myšlenkám.

¹⁰⁷⁰ GLAZAR, s. 63.

Richard Glazar o tom napsal: „V jednom zšeřelém listopadovém¹⁰⁷¹ odpoledni vyrazí za valem k obloze vysoký plamen a za chvíli se roztáhne do šířky. Rázem se odněkud zpoza světa rozestře nový fantastický obraz, tak ohromný, že jsme do něj vtaženi a pohybujeme se v něm [...] zář plamenů, barví teď už v úplné noci oblohu v ohromném polokruhu rudě, žlutočerveně a rozmazává se v sírový opar.“¹⁰⁷²

Oheň sálající ze sobiborského sektoru smrti vidělo nejen bezprostřední sousedství, ale „byl viditelný z odlehlosti několika kilometrů. Okolím vanul strašlivý smrad. Věžňům z jiných táborových částí se občas zdálo, jako by v táboře III kypěl vulkán“.¹⁰⁷³ K vulkánu, vybuchující sopce, přirovnal pálící se hromadu těl na roštu i očitý svědek těchto událostí v Treblince, Jankiel Wiernik: „Jelikož šlo Němcům o čas, začali stavět nové rošty, posílili posádku, a pálili deset až dvanáct tisíc lidí najednou. Vytvořili tím hotové peklo.“¹⁰⁷⁴ Když se na něj hledělo z určité vzdálenosti, mohlo se zdát, že vybuchl vulkán, zvedl zemskou kůru a je ohněm a lávou. Syčelo to, bouchalo a praskalo okolím. Zblízka nebylo možné ten dým, oheň a teplo vydržet.“¹⁰⁷⁵

K Sobiboru se váží svědectví, která hovoří o tom, že vězni mohli na střeše budovy s plynovými komorami zahlédnout „úřadujícího“ Bauera,¹⁰⁷⁶ který kontroloval vyhlazovací proces, zvláště jsou-li všichni uvnitř již mrtví, zda je nutné proces prodloužit, či naopak přerušit přísun jedovatého plynu.¹⁰⁷⁷

10.1.2 Psychologická recepce smrti

Thomas Blatt ze Sobiboru byl během prvního osobního setkání s autorem dotázán na svůj vztah ke smrti, v jejíž bezprostřední blízkosti se během svého pobytu ve vyhlazovacím táboře, i v následujícím období, nacházel dennodenně. Autor mu položil otázku, zda věří

---

¹⁰⁷¹ V rozhovoru s Gittou Sereny se však Glazar o začátku spalování těl v Totenlageru vyjádřil následovně: „Nebylo to dlouho po tom, co začali se spalováním; poprvé jsme viděli plameny v prosinci, jedné noci, skrz zamřížované okénko baráku.“ SERENY, s. 193.

¹⁰⁷² GLAZAR, s. 49–50.

¹⁰⁷³ BLATT, *Zapomniane powstanie*, s. 36.

¹⁰⁷⁴ Srov.: „Strašné místo, kde člověk musel spalovat ostatky druhého člověka, mnohdy člena své rodiny. V dějinách lidstva nejspíše nebylo žádné příhodnější místo, jež by si zasluhovalo pojmenování pekla na zemi.“ MAZUREK, Wojciech, *Raport wstępny*, s. 11.

¹⁰⁷⁵ WIERNIK, s. 25.

¹⁰⁷⁶ Erich Bauer byl znám jako „Gasmeister“ Sobiboru, protože zde dohlížel nad plynovacím procesem. Obdobnou funkci zastával v Treblince mechanik Schmidt, o kterém Rosenberg autorovi řekl, že když probíhal vlastní plynovací proces, Schmidt seděl v bagru a hloubil hroby, přičemž práci přerušoval, aby se šel přesvědčit, zda je již plynovací proces u konce. Potom říkával, že „všechno spí“. Z telefonického rozhovoru autora s Elijahem ROSENBERGEM (očitým svědkem Treblinky) z roku 2003. Rosenbergův kolega Pinchas Epstein o Schmidtovi řekl, že: „Schmidt byl strojník. Byl odpovědný za motor, motor, který dusil.“ Rozhovor autora s Pinchasem EPSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě.

¹⁰⁷⁷ BEM, s. 435.

v další život. Odpověděl: „Nevěřím. Umřeš a je konec. Věřím, že je jakási kontinuita, věřím, že se z těla najedí mravenci, a že svět od těla očistí. Věřím, že takováto proměna existuje. Ale pochop to! Kam to jde, ta mysl, to vědomí [...]. Člověk se stále ptá, kam jde všechno to, co je materiálně neuchopitelné? [...] Možná, že se život ukáže v jiné podobě, v jiných formách. [...] Proč jen museli dát člověku to vědomí, že zemře? Krávy to nevědí. [...] Bojí se, bojí se, ale nevědí, že zemřou. To je instinkt [...] Ony nevědí, že se za deset let dožijí sta let a zemřou.“¹⁰⁷⁸

Blattova kolegyně, polská Židovka a sobiborská přeživší Regina Zielinski, která žila v Austrálii, si po tom všem, čím prošla, autorovi posteskla: „Na ostrově Tasmánie je tak krásně, nic by nám tam nechybělo, kdyby byla země zaslíbená tam, kdyby nás tam tenkrát Mojžíš odvedl. Jenže to nemohl. Byl by tam klid a nic by nám tam nechybělo.“¹⁰⁷⁹ Svědek treblinského Totenlageru, Pinchas Epstein, se autorovi během jejich rozhovoru svědčil: „Víte, teď když jsem starý, tak se mi ještě více vybavuje minulost. A nejednou si říkám, zda to byla pravda, anebo noční můra. Moje celá rodina byla vyvražděna. A zůstal jsem jen já jediný. A nebylo snadné tím vším projít. [...] Každou noc spáchalo [v táboře] deset, patnáct, dvacet lidí sebevraždu. Nemohli to vydržet. Jak psychicky, tak fyzicky.“¹⁰⁸⁰

O asistovaných sebevraždách v Totenlageru se zmínil Elijahu Rosenberg: „Mnoho z nich [vězňů horního tábora] se oběsilo na svých opascích. Jeden požádal druhého, aby pod ním podkopl stoličku, tak aby netrpěl; pomáhali jsme jeden druhému.“¹⁰⁸¹ Jeden z nováčků, který se dostal do treblinského horního tábora, aby zde vytrhával mrtvolám zlaté zuby, Avraham Lindwasser, vypověděl, že potom, co se dozvěděl, jakou bude vykonávat práci, nemohl se přes to přenést: „Pokusil jsem se spáchat sebevraždu. Už jsem visel na svém opasku, když v tom ke mně přistoupil vousatý Žid, jehož jméno neznám, a

---

¹⁰⁷⁸ Rozhovor autora s Thomasem BLATTEM (očitým svědkem Sobiboru), dne 17. 4. 2008 ve Włodawě. Thomas Blatt rád spojoval filozofické otázky se zvířaty a velmi hloubal nad podmínkami bytí, jak dokazují jeho vzpomínky: „Často jsem sníval o ideálním úkrytu. Avšak má fantazie se vždy setkávala na tomtéž bodě: netušil jsem, jak vyřešit problém s jídlem. Proč musejí lidé jíst? Bylo by krásné, kdyby nemuseli. Medvědi mají štěstí: na zimu upadají do zimního spánku. Proč to tak nemohou učinit i lidé? Vykopal bych si v lese díru a do samého konce války bych z ní nevystrčil nos.“ BLATT, *Z popiołów*, s. 145. Když byl krátce po útěku ze Sobiboru málem popraven polským sedlákem Bojarským, probíhaly mu hlavou tyto myšlenky a pocity: „Uslyšel jsem výstřel a ucítil jsem pálivé zaškubnutí pod dolní čelisti. Zazvonilo mi v uších. Instinktivně jsem se zhluboka nadechl, zavřel jsem oči a svalil se na zem. Míjely vteřiny. Necítil jsem bolest. Uvědomil jsem si, že stále myslím. Nevěděl jsem, zda jsem ještě živý, anebo už to byl ‚život‘ po smrti. V dětství mi strýček říkal, že ještě tři dny po smrti rostou nebožtíkovi vlasy a nehty, že cítí a slyší, přestože nemůže zareagovat. Myslel jsem si, že to samé se děje právě se mnou.“ Tamtéž, s. 282.

¹⁰⁷⁹ Rozhovor autora s Reginou ZIELINSKI (očitou svědkyní Sobiboru), dne 16. 4. 2008 na trase Warszawa–Sobibór.

¹⁰⁸⁰ Rozhovor autora s Pinchaselem EPSTEINEM (očitým svědkem Treblinky), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě.

¹⁰⁸¹ Výpověď Elijahu Rosenberga. The Nizkor Project: The Trial of Adolf Eichmann, Session 66 (Part 7 of 9). Dostupná z: <http://www.nizkor.org/hweb/people/e/eichmann-adolf/transcripts/Sessions/Session-066-07.html> [2016–03–07].

sundal mě. Začal mi kázat, že i když je práce, které se účastníme, odporná a je věcí, kterou by neměl nikdo dělat, i tak bychom ji měli tolerovat a pokoušet se vyvinout úsilí, aby přežil alespoň někdo, kdo by byl schopen podat svědectví o tom, co se zde dělo, a že by to měla být má povinnost, protože mám lehkou práci, a proto budu schopen žít dále a pomoci ostatním.“¹⁰⁸²

Hrůzné prožitky ze sektorů smrti si s sebou přeživší nesli do dalšího života. Měli noční můry a mnohdy se ve vzpomínkách a snech vraceli na místa, která opustili před mnoha lety. Přesto v roli pamětníků dobrovolně doprovázeli na dotčená místa skupiny zájemců o historii, aby jim mohli z první ruky předat tíživá svědectví. Elijahu Rosenberg se často vracel do Treblinky, jak dokládá dopis, který poslal autorovi: „*Pane Chocholatý, měli jsme příležitost potkat se v Polsku, když jsem byl desetkrát, každým rokem s mládeží v Polsku a tehdy byste se dozvěděl mnohé o tom, co se stalo v ‚pekle‘.*“¹⁰⁸³ Rosenberg se vracel do Polska přesto, že jej trápily noční můry, jak se autorovi svěřila jedna z jeho vnuček: „*Eli měl mnoho nočních můr. Děda se celé noci bránil psům, kteří na něj útočili.*“¹⁰⁸⁴ Podobné psychické následky si s sebou odnesl i bývalý člen březinského Sonderkommanda Henryk Mandelbaum. Jeho manželka vzpomínala, že: „*Když začal jezdit do Osvětimi se skupinami a vrátil se zase domů, pak byly noci strašné. Celé noci prokřičel: ‚Vy svině!‘ a vykřikoval hodně jiných hrozných věcí. Někdy se to dalo sotva snést. Ani jsem mu to potom neříkala, stejně by mi to nevěřil.*“¹⁰⁸⁵

10.2 Perspektiva personálu

Bývalí členové německého personálu, kteří pracovali v treblinském sektoru smrti, se během düsseldorfského procesu s devíti obžalovanými příslušníky SS z Treblinky často odvolávali na nemožnost odchodu z tábora potom, co zjistili jeho pravý účel. Shodným argumentem, kterým ospravedlňovali svou službu v Treblince, byl strach z internace v koncentračním táboře, jestliže by se vzepřeli rozkazům delegovaným jim prostřednictvím inspektora táborů Operace Reinhardt Christiana Wirtha.¹⁰⁸⁶ Ten jakékoli jejich předstírané či skutečné snahy o přeložení na jiné místo negoval s odvoláním na povinnost, kterou byli

---

¹⁰⁸² Výpověď Avrahama Lindwassera. The Nizkor Project: The Trial of Adolf Eichmann, Session 66 (Part 8 of 9). Dostupná z: <http://www.nizkor.org/hweb/people/e/eichmann-adolf/transcripts/Sessions/Session-066-08.html> [2016–03–07].

¹⁰⁸³ Z dopisu Elijahu ROSENBERGA (očitého svědka Treblinky) adresovaného autorovi v roce 2003.

¹⁰⁸⁴ Rozhovor autora s Netou B. (vnučkou Elijahu Rosenberga), dne 7. 3. 2008 v Jeruzalémě.

¹⁰⁸⁵ FRIEDLER – SIEBERTOVÁ – KILIAN, s. 266.

¹⁰⁸⁶ Na osobnost Christiana Wirtha se odborně soustřeďuje historik Michael Tregenza, s nímž autor udělal rozhovor v lednu 2014 a otiskl jej v přílohách k diplomové práci: CHOCHOLATÝ, *Treblinka v první funkční fázi*, s. 105–112.

vázání podpisem formuláře, jenž byl vstupním legislativním základem jejich služby v táboře smrti.

Jeden z klíčových členů treblinského Totenlageru, Gustaw Münzberger, který se narodil v Teplicích za Rakousko-Uherska a vojenské vzdělání získal v Pardubicích za první republiky,¹⁰⁸⁷ se u soudu odvolal na to, že „slyšel, jak Wirth poslal jednoho jeho kamaráda do koncentračního tábora [...] protože nechtěl mít s Treblinkou nic společného. Na patřičných místech se domáhal propuštění z Treblinky. Měl proto z Wirtha strach a jen kvůli tomu zůstal v Treblince“.¹⁰⁸⁸ Pro svůj odmítavý postoj k aktivitám nejen v Treblince, ale i ústavech „eutanazie“, se dostal do problémů příslušník SS Erwin Kainar, který byl v roce 1940 společně s Heinrichem Unverhauem povolán do centrály T4 a následně přidělen do střediska „eutanazie“ v Grafenecku, kde oba sloužili jako ošetřovatelé. Jelikož nesouhlasil s tím, co se ve středisku dělo, a podle Unverhauova svědectví mnohokrát žádal o přeložení, byl nakonec zatčen a poslán do koncentračního tábora. Později mu však bylo prominuto s tím, že bude poslán do vyhlazovacího tábora pro Židy Treblinka, kde byl pověřen plněním úkolů spojených s úklidem mrtvol vytažených z plynových komor. Bylo mu jasné, že jestliže se postaví na odpor i zde, tak jako to udělal předtím, zajisté jej znovu pošlou do koncentračního tábora. Kainar řešil situaci pokusem o sebevraždu.¹⁰⁸⁹

Přestože „hrozící koncentračním táborem“ lze ve vztahu k Wirthovi považovat takřka za epiteton konstans,¹⁰⁹⁰ ne bez výhrad tomu tak muselo být v rámci udržování „pracovní morálky“ vůči svým podřízeným i ve skutečnosti. Jak ukázal případ Ericha Fuchse, jenž se jako Wirthův podřízený setkal se všemi třemi tábory Operace Reinhardt, Wirth mohl být v poválečných procesech účelově mnohdy až příliš demonizován vzhledem k tomu, že byl již po smrti.¹⁰⁹¹ Když se Stanglova žena zeptala svého muže na sféru jeho činnosti

---

¹⁰⁸⁷ Lfd.Nr.596, s. 151.

¹⁰⁸⁸ Tamtéž, s. 159.

¹⁰⁸⁹ *Treblinka – Zeuge brach zusammen, Düsseldorf Nachrichten*. Novinový výstřižek in: The Ghetto Fighters' House Archives, File 28646. Více o Kainarovi (Keinerovi) v diplomové práci: CHOCHOLATÝ, *Treblinka v první funkční fázi*, s. 52.

¹⁰⁹⁰ Obžalování v hagenském procesu se sobiborskými pachateli, dále historici a svědci, kteří Wirtha poznali během akce T4 i Operace Reinhardt, jej popsali jako vznětlivého, brutálního, surově zstrašujícího muže. JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 225. Členové německého personálu ho přezdívali „Christian der Grausame“ (Christian Krutý) nebo „wilde Christian“ (divoký Christian), zatímco ukrajinští wachmani mu říkali „Stuka“ (stíhačka). KUWALEK, *Vernichtungslager*, s. 83–84. O brutalitě Wirtha a hrůze, kterou rozsával mezi svými podřízenými i vězni, viz TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 44–49. Projevoval se jako bezohledný člověk nejen vůči svým obětem, ale i podřízeným. MARANDA, s. 164.

¹⁰⁹¹ Wirth se často snažil ukáznit své podřízené pomocí výhrůžek zastřelením, avšak známé případy zabitých příslušníků SS, kteří mu byli podřízeni, jsou výsledkem partyzánských aktivit, nikoli Wirthovým dílem, jak se někteří obžalovaní v procesech s bývalými příslušníky personálu táborů smrti snažili vykonstruovat, aby ze sebe sňali vinu s poukazem na to, že odmítnutí sloužit pod Wirthem by pro ně bylo rozsudkem smrti. JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 227. Viz KUWALEK, *Vernichtungslager*, s. 321. Annika Wienertová považuje akcentovaný strach z Wirtha za výmluvu. WIENERT, s. 108–109.

v Treblince, přičemž poukázala na skutečnost, že když jí tvrdí, že má nejvyšší hodnost a ostatní jsou mu podřízeni, přestože není velitelem, musí ve skutečnosti nést plnou odpovědnost, opáčil jí, že tu nese Wirth.¹⁰⁹² Fuchs se v hagenském sobiborském procesu obhajoval tím, že svoji práci, spočívající především v technické výbavě plynových komor a zaškolování pozdějšího stálého „plynovacího personálu“, vykonával pod hrozbou smrti, což se snažil demonstrovat na případu z vyhlazovacího tábora Belžec, kde byl pověřen úkolem zajistit pro tamní plynové komory atrapy sprch. Když to odmítl, Wirth mu pohrozil koncentračním táborem.¹⁰⁹³ Později Fuchs dokonce tvrdil, že jej Wirth chtěl nechat za neuposlechnutí rozkazu zastřelit.¹⁰⁹⁴ Jeho třetí žena však vypověděla, že „*kdyby Fuc.[hs] v Belžecu skutečně prožil takto strašný zážitek, potom by o něm byl svědkyni při nějaké příležitosti řekl*“.¹⁰⁹⁵

Se zkušeností, velmi podobnou Fuchsovu tvrzení o tom, že jej chtěl nechat Wirth v Belžecu zastřelit, se ve své výpovědi svěřil Heinrich Unverhau. Jeho osud byl s výjimkou dokonaného pokusu o sebevraždu ze zoufalství velice podobný osudu Erwina Kainara. Potom, co Unverhau onemocněl skvrnitým tyfem, přišel o jedno oko. V Berlíně se pak pokoušel prostřednictvím tamní charity navázat dialog s centrálou T4 a požádat již poněkolkáté o propuštění ze služby v Operaci Reinhardt, tentokrát ze zdravotních důvodů. Bylo mu nabídnuto, aby přijal nabídku pracovního místa ve středisku Kaufbeuren, kde byla realizována tzv. „tichá eutanazie“ duševně nemocných pomocí injekcí. Odmítl. Na základě toho byl povolán zpět do Belžecu, kde se setkal s nepřátelským přijetím od tehdejšího velitele Gottlieba Heringa. Později se objevil Wirth, který se dozvěděl o Unverhauově berlínském pokusu být propuštěn z Operace Reinhardt.¹⁰⁹⁶ Namířil na něj pistoli a řval, že „když nedržel hubu“, „přeloží“ jej. Unverhau byl za trest poslán „zocelit se“ do vyhlazovacího sektoru Belžecu, kde se musel podílet na aktivitách spojených s kremací a exhumací mrtvol. V tom okamžiku vážně pomýšlel na sebevraždu.¹⁰⁹⁷

V rozsudku k hagenskému procesu je zahrnuto, že přes využití všech historických pramenů nebyl prokázán jediný případ, kdy by byl některý z členů SS, nebo jiných dozorců

---

¹⁰⁹² SERENY, s. 234. Wirth byl vězni přezdíván „Generál“. Jeho bič byl prý omotan kusem ostnatého drátu. TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 17.

¹⁰⁹³ V originále: „*Daraufhin habe ihm Wirth mit dem KZ gedroht*.“ JuNSV Lfd.Nr.641, s. 35. Podle Unverhaua se Wirth holedbal tím, že celý systém byl nastaven tak, že kdyby chtěl, mohl by všechny poslat domů a se vším by si poradil jen za pomoci kápů. KUWALEK, *Vernichtungslager*, s. 222.

¹⁰⁹⁴ TREGENZA, *First phase*, s. 2.

¹⁰⁹⁵ JuNSV Lfd.Nr.641, s. 35. Viz také: KUWALEK, *Vernichtungslager*, s. 66, pozn. 21.

¹⁰⁹⁶ K tomuto tématu viz také: KUWALEK, *Vernichtungslager*, s. 89.

¹⁰⁹⁷ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 200. Podle Michaela Tregenzy byl Unverhau poslán na ty nejpodřadnější práce v tábore, mezi něž patřilo uklízení latrín a odpadů. TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 48.

konajících službu ve vyhlazovacím táboře, poslán z důvodu odmítnutí vykonávat svěřenou činnost do koncentráku (v originále KZ).¹⁰⁹⁸ Dokonce ani případ uvěznění Erwina Kainara a Armdta¹⁰⁹⁹ v koncentračním táboře tuto skutečnost nerozporuje, neboť ti byli do koncentračního tábora posláni proto, že porušili slib mlčení v přísně tajné říšské záležitosti, když mluvili o tajných aktivitách v hostinci, nikoli z důvodu odmítnutí vykonávat činnosti s tím spojené.¹¹⁰⁰ Stejně tak Jakob Kuchle, který pracoval v Grafenecku a Hadamaru, byl v listopadu 1941 poslán do koncentračního tábora Sachsenhausen kvůli nařčení ze zpronevěry v oblasti cenností.¹¹⁰¹ Finanční auditor Pelletier se nechal slyšet, že při nástupu do služby byl informován o tom, jaký je skutečný cíl akce T4 a tedy, že se jedná o odstranění života nehodného žití. Byl si zcela jist, že se v těchto strukturách v případě pokusu o přeložení nevyhrožovalo trestem smrti ani koncentračním táborem.¹¹⁰²

Podle informací, které podal Franz Suchomel, se Wirthova bestialita projevila především během reorganizačních aktivit v Treblince na konci srpna 1942, kdy byla morálka personálu SS natolik podlomená, že bylo otázkou, zda se někdo neodváží zabít Wirtha, což by zřejmě znamenalo konec Operace Reinhardt, neboť by se stěží našel někdo, kdo by se mu vyrovnal takovou energií a ďábelskou odporností.¹¹⁰³

Na základě výpovědi Richarda Glazara lze usuzovat, že vězni z ostatních částí vyhlazovacího tábora, separovaných od sektoru s plynovými komorami, si byli vědomi toho, že nejen tamní vězeňské družiny se nacházely v nepopsatelně obtížnější pozici, ale dokonce i jejich dozorcí na tom byli ve srovnání s jinými členy německého personálu, kteří měli přístup do sektoru smrti zakázán, hůře. To dokládá následující citace: „*Tam vedle, odkud přichází, je jenom práce v terénu. Ani esesmani tam ve službě nemohou být takoví elegantní jako tady.*“¹¹⁰⁴

Fuchsova žena Anna vzpomínala, jak jí její muž Erich vyprávěl o Wirthově činnosti v táborech strašlivé věci. Sama jej znala z programu T4 („eutanazie“) a věřila, že Wirth bičuje příslušníky SS a vyhrožuje jim pistolí. Přesto však nikdy neslyšela o tom, že by

---

¹⁰⁹⁸ Za zmínku stojí případ jistého Kraschewského, SS-mana, u kterého Wirth na počátku belžeckých aktivit odhadl, že se nehodí k vykonávání tohoto druhu činnosti, a tak jej přeložil (ovšem nikoli nechal uvěznit) do Osvětimi. KUWAŁEK, *Vernichtungslager*, s. 104, pozn. 52. TREGENZA, *First phase*, s. 2. Když naléhala Theresa Stanglová na svého muže, aby utekl z funkce, kterou vykonával v Treblince, odpověděl jí, že to není možné, protože by jej chytili, poslali do koncentráku a ji s dětmi do detenční vazby. SERENY, s. 235.

¹⁰⁹⁹ Fälle Kaimer und Arend. JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 227. KLEE, *Euthanasie*, s. 223. Klee upozornil, že správné příjmení je Arndt, nikoli Arend, stejně jako v případě Kaimera je správné příjmení Kainar, nikoli Kaimer či Kainer. KLEE, *Euthanasie*, s. 544, 566.

¹¹⁰⁰ JuNSV Lfd.Nr.642a, s. 224–225.

¹¹⁰¹ KLEE, *Euthanasie*, s. 571.

¹¹⁰² Tamtéž, s. 220. Dále viz tamtéž, s. 224.

¹¹⁰³ TREGENZA, *Inspekteur der SS-Sonderkommandos*, s. 7.

¹¹⁰⁴ GLAZAR, s. 79.

někdy chtěl nechat v Belžecu zastřelit Fuchse, přičemž jej zachránila pouze intervence jeho kamarádů, kteří se za něj přimluvili.¹¹⁰⁵ Anna Fuchsová dále řekla, že před zkušeností s tábory byl její muž „*velmi pozorný a ohleduplný. Později, potom, co byl v táborech v Polsku, se to změnilo. Stal se násilným. Když to například v jednom lokále nebylo podle jeho představ, stal se prudkým, vytáhl svůj služební revolver a vyhrožoval, že lokál vystřelí nebo že si bude stěžovat ve vůdcově kanceláři. Chtěl si své vynutit silou*“.¹¹⁰⁶ Během jedné dovolené křičel v noci ze spaní jako by byl v deliriu. „*Vzbudila jej a on jí vysvětlil, co se tam v táborech venku skutečně děje. Rozplakal se při tom. Zjevně se jej to dotklo. Jistěže se na tom všem podílel, protože poslouchal Führerovy příkazy, ale nebyl tak d'ábelský jako ostatní.*“¹¹⁰⁷

V Hagenu o svých kolezích a jejich činech Fuchs řekl: „*Bylo to nejhorší hanobení kultury. Byli to zločinci. Měl se najít nějaký jiný způsob, jak se vypořádat s Židy. Mnoho nocí jsem probděl. Dodnes vidím ten obrázek: nazi lidé, nahé mrtvolky. Lidi, kteří nic neudělali. Byla to úskočná vražda.*“¹¹⁰⁸

Ačkoli klíčový personál Totenlageru zpravidla sestával ze sadistů, kteří si libovali v ukrutnostech páchaných na věznicích, přestože mnozí z nich se před soudem obhajovali, že tak činili, jen když byli pod dozorem vyšší instance, například Wirtha, a že při aplikaci sadismu nikdy nevyvíjeli vlastní iniciativu, což je však stěží uvěřitelné, našli se mezi nimi i vzácné výjimky. To dokládá případ Otto Horna, který se snažil už tak těžký úděl vězňům naopak ulehčovat. Brzy po svém nástupu do Treblinky se dostal do horního tábora, kde se ve svém volném čase staral o tamní ženské vězeňkyně, s nimiž se stýkal a snažil se s nimi udržovat přátelské vztahy. Jak vyplývá z výpovědi svědkyně Lewkowiczové, ženám dokonce rozdával bonbóny.¹¹⁰⁹ Několik bývalých vězňů se shodlo se v tom, že Horn svou funkci vykonával bez přílišné horlivosti, nikdy neuhodil vězně a nikdy nevystřelil ze své zbraně. Hornovým úkolem v Totenlageru přitom byl dohled nad komandem přepravujícím mrtvolky, plnicím hroby a kremačním komandem. Jelikož Horn se svým kamarádem Eisoldem jako jediní z tábora vyjadřovali nespokojenost s vyhlazováním Židů, sklízeli proto od svých kolegů posměch.¹¹¹⁰

---

¹¹⁰⁵ JuNSV Lfd.Nr.641, s. 36. Dále o tématu viz TREGENZA, *First phase*, s. 32.

¹¹⁰⁶ StAM, 33033/25, výpověď Anny Fuchsové, Berlín, 28. 3. 1966. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/XV, s. 5.

¹¹⁰⁷ JuNSV Lfd.Nr.641, s. 37.

¹¹⁰⁸ Tamtéž, s. 26.

¹¹⁰⁹ JuNSV Lfd.Nr.596, s. 69.

¹¹¹⁰ Tamtéž, s. 169–170.

Mezi „mírnější“ členy německého personálu se počítal taktéž Rum, který byl po počátečním působení v dolním táboře přeražen ke stálé službě v Totenlageru, kde pomáhal s dohledem nad komandem transportujícím mrtvoly, aniž by však byl jeho šéfem. Společně s dalšími esesáky dohlížel na to, aby byly mrtvoly vytažené z plynových komor dopraveny do masových hrobů a v pozdějším období na spalovací rošty. Příležitostně, i když ne tak často jako někteří jeho kolegové, používal bič k pobídce nosičů mrtvol k většímu spěchu.¹¹¹¹

Klíčoví členové německého personálu, který řídil provoz v sektorech smrti, si mnohdy našli rozličné způsoby, jimiž si zpříjemňovali denní kontakt s plynovými komorami. Je důvodné se domnívat, že „zdravé jádro“ tohoto personálu bylo tvořeno lidmi, kterým vyhovovala aplikace brutality a represivního přístupu k vězňům. V treblinském sektoru smrti tvořili pověstný „triumvirát“ německých manažerů smrti tyto osoby: Heinrich Matthes, který byl zároveň šéfem horního tábora, Gustaw Münzberger a Karl Pötzinger. V sobiborském sektoru smrti nechvalně prosluli Kurt Bolender, Erich Bauer, známý jako „Gasmeister“ či „Bademesiter“ a Hubert Gomerski.

Erich Bauer byl primárně odpovědný za vlastní provoz v plynových komorách. Podle svých slov měl příležitost navštívit dvakrát či třikrát Treblinku.¹¹¹² V Treblince, kam zřejmě zavítal na služební cestu, se setkal s Wirthovou neobyčejnou brutalitou. Svůj zážitek popsal následovně: *„Jednou jsem byl svědkem odstraňování enormního počtu židovských mrtvol v táboře Treblinka, které byly nejprve vytaženy pracujícími Židy z plynových komor a teď ležely různě jedna přes druhou. Všechny tyto mrtvoly byly z principu, a tak tomu bylo i v tomto případě, přepraveny k nachystaným spalovacím roštům; rošty byly od komor vzdálené asi 150 m. Židé měli k tomuto účelu kožené řemeny, které přehodili přes ruku mrtvoly a pomocí nich pak táhli mrtvoly k roštům, kde je navršili na sebe. Jelikož bylo právě v tento den zplynováno enormní množství Židů, probíhalo vrstvení podle Wirtha příliš pomalu. Postavil se na hromadu mrtvol, která už byla navrstvená, vytáhl svoji pistoli a vytaženou zbraní nutil každého německého příslušníka z táborové posádky, kterého spatřil, k tomu, aby se sám chopil koženého řemenu a s jeho pomocí vršil mrtvoly.“*¹¹¹³

---

¹¹¹¹ Tamtéž, s. 165.

¹¹¹² StAM, 33033/14, výpověď Ericha Bauera, Berlin, 10. 5. 1963. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie APMM, XIX Kser. 2066/IX, s. 3.

¹¹¹³ StAM, 33033/8, výpověď Ericha Bauera, Berlin, 15. 1. 1963. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kser. 2066/IV s. 2–3.

Hubert Gomerski si však při soudním procesu trval na tom, že plynování v sobiborském Lageru III měl na starost jistý příslušník policie jménem „Franz“ Götzinger a Sepp Fallaster: *„K tomu měli ukrajinského dobrovolníka. [...] O tom, že byl Erich Bauer zaměstnán v Lageru III, nic nevím. Je mi ale známo, že Bauer byl zaměstnán pouze jako řidič a technik osvětlení. O jakékoli jiné Bauerově činnosti nic nevím. [...] K tvrzení, že já sám jsem působil v Lageru III, navíc taktéž při plynování, mohu pouze říci, že to není pravda. Splynováním jsem neměl přímo nic společného.“*¹¹¹⁴ Anton Götzinger byl v Sobiboru podle Gomerského zabit ruskou minou, zatímco Fallaster padl během vězeňské vzpoury.¹¹¹⁵

Karl Frenzel, obávaný člen německého personálu, který působil mimo Lager III, taktéž popřel, že by Bauer obsluhoval plynovací motor, přičemž poznamenal, že měl pouze funkci řidiče. Naopak ale vypověděl, že v Lageru III byli zaměstnáni Bolender s Gomerskim. Bolender byl podle něj pověřen likvidací Židů přivezených na úzkokolejce do Lageru III. Do téhož sektoru Frenzel umístil i Wenera Dubiose, stejně jako Fallastera, o němž řekl, že pocházel z Rakouska a v táboře proslul svou brutalitou. Dalším Rakušanem pracujícím v Lageru III byl Ferdl Grömer. Plynovací motor pak podle Frenzely výpovědi obsluhovali Toni Götzinger a po jeho smrti toto stanovisko převzal Franz Hödl.¹¹¹⁶ Kurt Franz uvedl, že Vallaster (možná jiná psaná forma jména), přezdíváný „Sepp“ byl Rakušan, který musel v Treblince pracovat při plynování.¹¹¹⁷

Existuje výpověď, podle které si německý personál v sobiborském sektoru smrti nechal v sousedství plynové komory postavit speciální budku, svého druhu služebnu, kterou jeden z ukrajinských strážných nazval „čajovnou“, popřípadě byla známa jako restaurace.¹¹¹⁸ Tento objekt byl situován severně od budovy s plynovými komorami. Služebna Němce chránila nejen před nepřízní počasí, ale taktéž před nepříjemnými vedlejšími účinky procesů probíhajících v Lageru III, například silným žářem sálajícím z kremačních polních pecí. Podle Julese Schelvise inicioval vznik zmíněné služebny Kurt Bolender, který si tím chtěl učinit život v sektoru smrti pohodlnější. Služebnu, která byla ve skutečnosti druhem kabiny, si nechal postavit na kraji kremační jámy. Němečtí vedoucí odtamtud měli přehled

---

¹¹¹⁴ BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Huberta Gomerského, Hutzbach, 19. 9. 1961. Śledztwo przeciwo Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX-2029, s. 108.

¹¹¹⁵ BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Huberta Gomerského, Hutzbach, 20. 9. 1961. Śledztwo przeciwo Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX-2029, s. 111–112.

¹¹¹⁶ BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Karla Frenzela, Göttingen, 22. 3. 1962. Śledztwo przeciwo Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX-2029, s. 127, 130–132.

¹¹¹⁷ StAM, 33033/6, výpověď Kurta Franze, Düsseldorf, 14. 9. 1961. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Kopie v APMM, XIX Kserok. 2066/III, s. 15–16.

¹¹¹⁸ BEM, s. 433.

nad kremací, přičemž se bavili pečením brambor nad ohněm. Žili si tam pěkným životem, vypověděl Bauer. Alkohol tekł proudem. Gomerski nikdy nezastíral skutečnost, že konzumovali velké množství alkoholu: litr vodky denně, tak jako spoustu piva. Bauer pil tak tvrdě, až mu hrozilo, že jej Reichleitner, velitel SS-Sonderkommanda Sobibor, pošle pryč.¹¹¹⁹

Masová kremace se uskutečňovala v obrovských plamenech, které šlehaly tak vysoko, že mohly být vidět široko daleko, obzvláště v noci. Ukrajinci na svých strážních věžích mohli pocítit plameny, kdykoliv se vítr otočil jejich směrem, což jim způsobovalo těžkosti s dýcháním.¹¹²⁰

Hubert Gomerski se vehementně distancoval od své působnosti v Lageru III. Vypověděl, že *„když jsme přišli do Sobiboru, vůbec to nevypadalo, že se jedná o vyhlazovací tábor. Tábor nebyl oplocen. Vlastní Lager III ještě nestál. Stálo tam sotva několik dřevěných baráků. V těchto dřevěných barácích bydlelo několik příslušníků policie, kteří však, když následně přijel vyšší počet kmenového personálu, baráky opustili a uvolnili je [...] Lager III postavili příslušníci policie, alespoň tedy muži, kteří nosili policejní uniformu. [...] Muselo to být v létě 1942, když přijel první židovský transport. [...] První transporty byly poměrně malé, obsahovaly 500 až 600 Židů. [...] Často přijely během týdne dva až tři transporty. Také se ale často stávalo, že byla tři až čtyřtýdenní pauza. Kapacita vlastního vyhlazovacího tábora také nebyla tak velká, aby zde bylo možné ‚zpracovat‘ více transportů každý týden. Podle mého názoru bylo možné vyhladit najednou v jedné komoře 60–80 lidí. Myslím, že byly k dispozici dvě nebo tři komory. Velmi dobře si ale vzpomínám, že na vyhlazení bylo pokaždé odpočítáno 250 osob, tudíž mohlo být najednou taktéž zplynováno 250 osob. Ale zplynování probíhalo rychle. Transport byl hotov během jednoho dne. Transport čítal 1000–1500 lidí. Jednou se však stalo, že přijel transport s 3000 lidmi. Také tento transport byl ‚zpracován‘ během jediného dne. [...] Sám jsem v Lageru III v době, kdy začalo plynování, nikdy nebyl. Byl jsem tam pouze na začátku, kdy se ještě neplynovalo. Bylo to tehdy, kdy se kopaly hroby. V té době jsem vykonával strážní službu v Lageru III já nebo Grätschus.¹¹²¹ My jsme měli za úkol zajistit*

---

¹¹¹⁹ SCHELVIS, s. 112.

¹¹²⁰ Tamtéž, s. 112.

¹¹²¹ Siegfried Graetschus však byl do Sobiboru přeložen z Treblinky nejdříve na konci srpna či počátkem září 1942, kdy měl tábor první vyhlazovací fázi již za sebou.

zabezpečení. Jinak jsem neměl v Lageru III co pohledávat. Později, když se začalo s plynováním, už jsme do Lageru III nesměli.“¹¹²²

10.3 Perspektiva třetích osob

Přestože pro vyhlazovací tábor Treblinka bylo typické, že představoval konečnou stanici pro drtivou většinu vysídlenců, kteří sem byli přivezeni, přičemž se nekonaly žádné selekce na práce schopné a práce neschopné vězně, tak jak tomu bývalo zvykem v Osvětimi-Březince či na Majdanku, některé prameny, vážící se k roku 1943, hovoří o velice zajímavém jevu, který tuto všeobecně přijímanou tezi poněkud narušuje.

Je víceméně známo, že typologicky příbuzný tábor Sobibór částečně sloužil jako přestupní stanice pro některé vysídlence, kteří odtud byli posláni do jednoho z okolních pracovních táborů, přičemž v prostorách vyhlazovacího tábora strávili obvykle jen několik hodin,¹¹²³ avšak literatura zabývající se Treblinkou se o těchto případech v zásadě nezmiňuje. O to zajímavější poznatky přinesl výzkum pro tuto disertační práci, jehož prostřednictvím se autorovi podařilo nashromáždit zajímavé výpovědi, které se týkají transferů vysídlenců po jejich „tranzitním pobytu“ na půdě vyhlazovacího tábora na jiné místo, zpravidla do pobočného tábora Majdanku Budzyn.¹¹²⁴

Zařazení tohoto segmentu do kapitoly zabývající se vnímáním vyhlazovacího procesu vězni i personálem ji prohloubí o další perspektivu, a sice perspektivu lidí, kteří strávili v táboře jen nepatrnou dobu, aby byli následně odesláni do jiného tábora. Přesto si odsud odnášeli mnoho dojmů, které pak mohly porovnat se zkušenostmi, mnohdy časově štědrějšími, které nabyly v jiných táborech.

Adolf Lewin, jenž byl do Treblinky deportován 12. dubna 1943 vypověděl, že „v 11 hodin dopoledne jsme přijeli do Treblinky. Vlak vjel za strážní věže a vyhnali nás na postranní nástupiště. Na protější straně se táhl živý plot, za kterým trčely vysoké baráky a dýmající komíny [sic!]. SS-mani a židovský personál nařídili všem ženám, dětem, starým a nemocným jít za živý plot. Dyr.Stein [?], přestože byl ještě mladý, také musel jít za živý

---

¹¹²² BArch, ZStL, 208 AR-Z 251/59, výpověď Huberta Gomerského, Hutzbach, 19. 9. 1961. Śledztwo przeciwiwo Kurtowi Bolenderowi. Kopie v APMM, XIX-2029, s. 104–105, 108.

¹¹²³ Rozhovor autora s Julesem SCHELVISEM (očitým svědkem Sobiboru), dne 17. 4. 2008 v Sobiboru.

¹¹²⁴ Jsou však známy taktéž případy, kdy byli někteří židovští muži na rampě treblinského tábora smrti vyselektováni pro následný transport do sousedního trestaneckého pracovního tábora Treblinka I. AŽIH, 209/38b, *Extermination camp at Treblinka. Sprawozdanie z dotychczasowych wyników dochodzenia w sprawie obozu śmierci dla Żydów w Treblince*, s. 7. Z jiných zdrojů vyplývá, že menší židovské transporty, původně určené pro vyhlazovací Treblinku, byly v několika případech přímo odkloněny do trestaneckého pracovního tábora. KOPÓWKA – RYTEL-ANDRIANIK, s. 47.

plot, jelikož byl velmi zubožený. Jestliže byl někdo bez bot, znamenalo to pro něj taktéž smrt, protože výdej obuvi byl pro Němce velký problém. Já jsem unikl smrti a společně s jinými jsem byl po tříhodinovém sezení ve vagonu odvezen zpátky do Varšavy a na Majdanek.¹¹²⁵ Tato výpověď naznačuje, že se nejednalo o transport do trestaneckého pracovního tábora Treblinka I, ale do vyhlazovacího tábora Treblinka II, ačkoli zmínka o dýmajících komínech se nezakládá na pravdě. Lewin však mohl vidět sloupce dýmu ze spalovacích roštů, které byly v době jeho příjezdu do tábora již aktivní.

Další zajímavý popis setkání s Treblinkou, resp. její částí, podal Artur Meissner, pro něhož se Treblinka taktéž stala pouze přestupním místem. V roce 1945 vypověděl, že když přijel do Treblinky, zaujaly jej čisté baráky, v oknech byly záclonky a květiny: „V každém vagonu byla těla, vytáhli je, někteří ještě žili a prosili o vodu, ale k nim [nikoho] neopouštěli a okamžitě je vzali stranou. Ženy, děti, staré vzali za ohradu, výjimku tvořily 3–4 ženy, které zavedli do kuchyně. Selekcí provedli puntičkářsky: vybrali lidi do orchestru, kteří zůstali na místě, zbytek mladých, zdravých, a po tom, co nám dali vodu, nám řekli, že jedeme do Treblinky č. 3; jsou tam dílny a máme pracovat pro Führera. Starší lidi vedli jednotlivě, za každým šel příslušník SS, který je střílel zezadu, načež byl umírající prohlédnut a Pinkiertův vůz si okamžitě bral tělo. Tento transport odvezli na Majdanek (Budzyn).¹¹²⁶ Na jiném místě své výpovědi Meissner shrnul, že když je přivezli do Treblinky, následovala selekce: ženy, děti a staré poslali za ohradu a mladé a zdravé muže, mezi nimiž se ocitl i on, naložili do vagonů a odvezli do koncentračního tábora Majdanek, resp. do Budzynu.¹¹²⁷

To, že byla tato praxe do roku 1943 pro Treblinku naprostým tabu, potvrzuje výpověď dalšího z vysídlelců, pro něhož se Treblinka stala nikoli konečnou, ale přestupní stanicí. Jedná se o Michała Goldberga, který byl z Treblinky poslán do Budzynu. Během své výpovědi, kterou podal v roce 1945, si byl dobře vědom skutečnosti, že být poslán z tábora smrti Treblinka na jiné místo, bylo něčím bezprecedentním: „Nutno zmínit, že skutečnost, že nás poslali z Treblinky dále, byla prvním takovým případem od počátku fungování tábora Treblinka, o čemž nás ujistili Židé, kteří v Treblince pracovali.¹¹²⁸

S hrůzami spojenými se vstupními procedurami se setkal i další vysídlenec, který byl z Treblinky poslán na Majdanek. Ryszard Mitrberg strávil na cestě do tábora smrti šest hodin. Když vystoupil se svojí ženou a chlapcem z transportu, zeptal se svého dítěte: „Co

¹¹²⁵ AŽIH, 301/1236, výpověď Adolfa Lewina, Bytom, s. 1–2.

¹¹²⁶ AŽIH, 301/5014, výpověď Artura Meissnera, Warszawa, 30. 9. 1959, s. 9.

¹¹²⁷ Tamtéž, s. 1–2.

¹¹²⁸ AŽIH, 301/5383, výpověď Michała Goldberga, Otwock, 28. 5. 1945, s. 1.

myslíš, dostaneme se odsud?“ Syn mu odvětil: *„Všemu je konec, tati.“* Mitlberg vypověděl, že po výstupu z vagonů uviděl připravené židovské komando v čele s Galewským z Łódže, který byl podle něj šéfem kosmetického salonu u Toebbensa na Leszně 76 a on jej znal. Přitom je nutné podotknout, že Galewski byl dvojnásobným táborovým stařešinou ve vyhlazovací Treblince, což znamenalo nejvyšší postavení ve vězeňské hierarchii. Je tedy nepravděpodobné, že by se v případě Mitlbergovy výpovědi mohlo jednat o jiný tábor než vyhlazovací Treblinku. Mitlbergova manželka se rezignovaně připojila k ostatním ženám, přičemž on byl vybrán do skupiny pěti set silných mužů, které poslali na Majdanek. Ještě předtím mu v Treblince vytrhli syna z rukou.¹¹²⁹

O svém odeslání židovským transportem z Treblinky na Majdanek se zmínil i Leon Sobol, který skutečnost, že byl po celou dobu s Židy, stejně tak jako fakt, že byl poslán na Majdanek z Treblinky, obzvláště zdůraznil.¹¹³⁰

Paní Vivian Chakin poskytla v roce 1995 výpověď, ve které popsala, jak strávila noc v baráku ve vyhlazovacím táboře Treblinka, nejspíše na tzv. Entkleidungsplatzu se dvěma podlouhlými dřevěnými baráky, odkud ústil pověstný „schlauch“ do plynových komor. Byla součástí skupiny sto čtyř vybraných žen a tří mužských lékařů. Personál tábora smrti zaclonil vstup do „schlauchu“ kožešinami, aby jim tím zamezili výhled směrem k nejobávanější táborové části. Podle své výpovědi neviděla Chakinová z tábora nic dalšího kromě nahých mužů pobíhajících v dálce. V době jejího krátkého, a nepochybně přestupního pobytu v táboře, kam podle svých slov přijela 14. února 1943, pokrýval povrch snůh. Z Treblinky pokračovala do Majdanku.¹¹³¹

Henry Frankel (Frenkiel) vypověděl, že přijel do Treblinky 7. května 1943. Po příjezdu byla v táboře poptávka po mladých a zdravých lidech. Na základě jeho výpovědi je nepochybné, že se setkal s Ukrajinci, kteří tvořili hlavní strážní kontingent v Treblince. Vzpomněl si, že ukrajinští strážní mluvili rusky, což je jazyk velmi podobný ukrajinštině, jak nezapomněl vysvětlit svému tazateli Davidu Brotskému. Když pak Ukrajinci mluvili s Němci, používali němčinu s typickým slovanským přízvukem, takže si nováčci ihned uvědomili, *„v čích rukou jsme se ocitli. Němci vyzývali jednoho po druhém a vytvářeli zástup mladých lidí, mezi kterými jsem byl i já“*. Když se jej Brotsky zeptal, co se stalo s ostatními, odvětil, že je odehnali biči pryč, zejména ženy a starce. Místo, kde k těmto

---

¹¹²⁹ AŽIH, 301/1308, výpověď Ryszarda Mitelberga, Łódź, 12. 1. 1946, překlad z jidiš do polštiny Julia Jakubowska.

¹¹³⁰ AŽIH, 301/3136, výpověď Leona Sobola, Łódź, 21. 1. 1948, s. 2.

¹¹³¹ USC SHF (PL), výpověď Vivian Chakinové, Los Angeles, California, 21. 11. 1995, páska 2/6, 3.–11. min.

scénám došlo, nazval „selekční platformou“. Zmínil se, že jeden z Židů z Treblinky se ke shromážděným vybraným mužům otočil a řekl, že jsou zachráněni a aby neměli strach. Frankel dále vypověděl, že: „*Když nás naložili do vagonů, dali nám napít vody, což bylo neobvyklé. Němci nikomu nic nedali. Obzvláště ne v případě transportu na jiné místo.*“ Frankel strávil v Treblince kolem dvou hodin a tábor viděl podle svých slov jen zdálky, z nástupiště: „*A docela dobře tam v dálce byly vidět baráky. Dost velký tábor a my jsme nevěděli, jak byl velký a co tam lidé dělali. Ale bylo nám známo, že když přijedete do Treblinky, jdete rovnou do plynových komor. [...] Cítili jsme krematorium, byl to charakteristický zápach, který nelze popsat. Pálící se maso. Člověku se z toho dělalo zle. Podmínky, kterým se nelze přizpůsobit, jimž se snažíte uniknout, ale nejde to.*“ Jelikož odjel z Treblinky na Majdanek, kde bylo taktéž hned několik kremačních míst, stručně během své výpovědi srovnal zápach, který cítil v Treblince, se zápachem, jenž vycházel z majdanského krematoria. Shledal přitom situaci podobnou.¹¹³²

S transportem z Treblinky, tentokrát do Osvětimi, měl zkušenost Roman Goldman, v jehož výpovědi se však objevuje hned několik nesrovnalostí. Především jde o délku pobytu v Treblince, kterou odhadl na čtyři až pět měsíců. Dále poskytl velice vysoké číslo osob, které s ním v táboře přebývaly: dva a půl tisíce vězňů. Podle něj neměli žádnou práci ani selekci. Seděli v barácích a jen jednou denně se účastnili apelů. Až do tohoto bodu by se mohlo zdát, že jde o popis situace v trestaneckém pracovním táboře Treblinka I, kdyby výpověď nepokračovala takto: „*Slyšeli jsme, že je tu krematorium, že plynoují a pálí lidi, ale nic z toho jsem za celou dobu neviděl. Jistého dne nás oblékli do ‚pášáků‘,¹¹³³ vzali nám všechno, co bylo naše, každý dostal bochník chleba a naložili nás do vagonů. Při nástupu jsme na vagoněch spatřili nápis ‚Auschwitz‘ [sic!] a už jsme věděli, že jedeme do Osvětimi.*“¹¹³⁴ V o měsíc starší verzi výpovědi Goldman uvedl, že v den, kdy přijel do Treblinky, dorazily ještě další transporty z Radomi a Čenstochové. V Treblince je rozmístili do baráků, kde bylo těсно. Do práce nechodili. Jistého dne k nim přišel SS-man, který, jak se Goldman dozvěděl později, pracoval v krematoriu. Ze skupiny lidí, kteří přijeli společně s Goldmanem, vybral tento muž asi sedmdesát osob, které hnal neznámým směrem. Jednomu z nich se podařilo utéct a vrátit do baráku, kde ostatním vyličil, jak skupinu nahnali do krematoria a zavřeli je do těsné místnosti, ze které vypumpovali

---

¹¹³² USC SHF (PL), výpověď Henryho Frankela (Frenkiela), N. Bergen, New Jersey, 30. 9. 1996, páska 7/10, 9.–11., 14.–16. min.

¹¹³³ Typický pruhovaný koncentračnický oblek.

¹¹³⁴ AŽIH, 301/5346, výpověď Romana Goldmana, Kraków, 10. 5. 1945, s. 1–2.

vzduch, dokud ti uvnitř nezahynuli udušením.¹¹³⁵ Nebýt zmínky o vypumpování vzduchu, bylo by možné se také domnívat, že byl Goldman v Březince, která bývá až pozoruhodně často a mylně zaměňována za Treblinku.¹¹³⁶ Dalším problémem, který nenapovídá

---

¹¹³⁵ AŽIH, 301/5346, výpověď Romana Goldmana, Kraków, 24. 4. 1945, s. 2–3. Maranda uvedl, že jedním ze způsobů, kterým treblinský táborový personál zabíjel oběti v komorách, bylo jejich ponechání uvnitř místností po dobu až 48 hodin, načež oběti uvnitř zemřely z nedostatku kyslíku. Tento způsob zabíjení však byl časově příliš náročný vzhledem k průběžně přijíždějícím transportům s novými oběťmi. MARANDA, s. 55. Některé prameny zmiňují dvoufázový likvidační procesu v treblinských komorách, přičemž nejprve došlo k vypumpování vzduchu z komor pomocí speciálního zařízení, načež byly komory napuštěny zplodinovým plynem. AŽIH, 301/5341, výpověď Karola Tajgmana, 5. 9. 1944, s. 2. AŽIH, 209/41, *Sprawozdanie Głównej Komisji dla Zbadania Zbrodni Hitlerowskiej w Polsce o Treblince*, 10. 11. 1945, s. 2. O dvojím způsobu zabíjení v plynových komorách se zmiňuje článek otištěný v časopise „Stalinskij udar“, podle nějž se ve střeše komor nacházely dva otvory a zabíjelo se v nich buď odsátím vzduchu, anebo vpuštěním otravných plynů. Je zde taktéž zmínka o celonočním pobytu obětí v plynových komorách, očekávajících smrt každou minutu. AŽIH, 209/39b, *Treblińska fabrika śmierci*, polský překlad článku publikovaného v „Stalinskij udar“ dne 25. 8. 1944, s. 2–3. O vysávání vzduchu jako jednom ze způsobů zabíjení v komorách psal také Grossman: GROSSMAN, Vasilij, *Треblinka*, in: ЧЕРНАЯ КНИГА. Dostupný z: <http://jhist.org/shoa/grossman005.htm> [2018-1-23]. Další z pramenů obsahuje informaci, že Němci nejprve užívali metodu vysátí vzduchu, kdy lidé uvnitř komor umírali ve strašlivých mukách, zatímco s postupem času přistoupili k užívání plynu, což byl rychlejší způsob usmrcení. AŽIH, 209/36b, RAJZMAN, Samuel, „Комбинат смерти“ в Треблінке, část 1., s. 12. O vypumpování vzduchu, nebo alespoň jeho zředění, psal také Zdzisław Łukaszkiewicz, který v této věci citoval Chila Rajchmana: „Vzpomínám si, že v době menšího přílivu transportů udělali Němci experiment: nepustili plyn a pouze vypumpovali vzduch. Po 48 hodinách, kdy byla komora otevřena, tam byli lidé, kteří ještě jeví známky života.“ ŁUKASZKIEWICZ, s. 12. Podle Stanisława Kona probíhalo usmrcování vypumpováním vzduchu nebo vpuštěním zplodin. Tamtéž, s. 47.

¹¹³⁶ Je to problém, se kterým se lze setkat i v moderních zdrojích. V krátkém článku, který byl napsán v roce 2012 s názvem „Do Osvětí jezdí stále více lidí, muzeum proto zavádí omezení“, se vyskytla věta, která obsahuje chybu v podobě záměny Březinky za Treblinku. Doslovně je zde napsáno: „Opatření se týká jen tábora Osvětím I, návštěvy vyhlazovacího tábora Osvětím II (Treblinka) nebudou nijak limitovány.“ Dostupný z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/do-osvetimi-jezdi-stale-vice-lidi-muzeum-proto-zavadi-omezeni> [2018-7-31]. Tereza Stonišová pak ve svém článku „Poláci postaví muzeum Varšavského ghetta. Vznikne v bývalé nemocnici“ z listopadu 2017 taktéž nazvala Osvětím II. chybně jako Treblinku: „V červenci roku 1942 začali nacisté s operací Grossaktion Varšava. Nacisté obyvatele ghetta nahnali do vagonů a odvezli do vyhlazovacího tábora Osvětím II., známého pod jménem Treblinka.“ Dostupný z: <https://www.reflex.cz/clanek/historie/83281/polaci-postavi-muzeum-varsavskeho-ghetta-vznikne-v-byvale-nemocnici.html> [2018-7-31]. Chybné označení Osvětím II–Březinky se objevilo i v prezentaci Jaromíra Veselého s názvem „Šoa. Holocaust“, kde je na snímku 14 nesprávně uvedeno: „OSVĚTÍM II = TREBLINKA (BIRKENAU).“ Dostupný z: <https://docplayer.cz/7925093-Pojmy-holokaust-vzity-pojem-prohromadne-vyvrzovani-zidu-nacisty-behem-2-ww-puvodne-zapalna-obet-bohu-uzivani-zpochybnovano.html> [2018-7-31]. Záměna Březinky za Treblinku je taktéž patrná v rozhovoru se Zbyňkem Pišťákem, který pro Paměť národa provedl sběrač Vít Lucuk v Oskavě v roce 2010. Již v textovém souhrnu rozhovoru se objevuje, že se dotazovaný dostal přes Osvětím do Treblinky, přičemž z kontextu je patrné, že se zřejmě jednalo o Březinku. Následující je citací zmíněného textu k Pišťákově výpovědi: „Z Olomouce nás odvezli do Osvětím. A tam hned při tom rozdělování některý dávali hned na práci. Tak já jsem přišel hned do té Treblinky, kde se právě stavěl tábor.“ *V té době se tábor v Treblince pouze stavěl a nechvalně proslulým vyhlazovacím táborem se stal až o dva roky později. To ovšem neznamenalo, že by v Treblince už tehdy nepanovaly otřesné podmínky, při kterých denně umíralo mnoho vězňů. Zbyňk Pišťák byl tenkrát velmi mladý a na svůj roční pobyt v Treblince jen velmi nerad vzpomíná. Nejvíce mluví o pocitu hladu, který vězni zažívali. O tom nejlépe svědčí jeho hmotnost při propuštění, která činila 48 kilogramů. Vzpomíná také na lotyšské dozorce, kteří svým otřesným chováním předčili Němce. V tábore mu hodně pomohly spolupůlčejní inspektor Hřivna, který mu radil, jak se má chovat a co má říkat. V době, kdy každá špatná reakce nebo slovo mohly znamenat smrt, se jednalo o velmi důležitou pomoc. Z tábora se nakonec dostal díky zásahu otce, který podplatil olomouckého místostarostu. Otec byl ředitel školy. Měl tu možnost, že se setkal s lidmi. Opatřil prase a dal ho místostarostovi Olomouce a on zapůsobil na to, že jsem se dostal zpátky domů.“ Dostupný z: <http://www.pametnaroda.cz/story/pistak-zbynek-1915-1033> [2018-7-31]. Fakt, že si Pišťák ve své výpovědi zřejmě spletl Březinku s Treblinkou, je z jistého pohledu na věc omluvitelná, zvláště pak, vezmeme-li v potaz jím během rozhovoru akcentovanou skutečnost, že mu paměť už neslouží nejlépe. Méně pochopitelné pak je,*

eventualitě, že by se ve výpovědi přece jen mohlo jednat namísto Treblinky o Březinku, je popis poměrně složitého transportu vězňů z tábora do tábora Auschwitz, tj. Osvětimi, který je od Březinky vzdálen jen několik kilometrů.

Dalším z těch, kteří v Treblince strávili jen krátký čas, aby byli následně odesláni do jiného tábora, byl Thaddeus Stabholz. Přijel do Treblinky se třemi tisíci lidmi, z nichž bylo vybráno tři sta, mezi nimi i on, které poslali do koncentračního tábora Majdanek. Podle svých slov strávil v Treblince kolem tří hodin. Thaddeus Stabholz představuje vzácný případ člověka, který prošel hned třemi významnými nacistickými tábory: Treblinkou, Majdankem a Osvětímí, ze které si odnesl typické číslo vytetované na předloktí.¹¹³⁷

Mina (Nina) Bermanová přijela do Treblinky v sobotu, 6. února 1943, a strávila zde týden. Vypověděla: *„Z Malkinie nás zavedli pešky do Treblinky. Mnoho žen a dětí již nemohlo chodit. Eskortovali nás Němci a vězni (Židé) z Treblinky; měli na ruce pásky. Když jsme se blížili k Treblince, spatřili jsme velký nápis: ‚Treblinka‘. Na plotě byly rozbité flašky. Po vstupu do tábora jsme viděli husté nízké křoví, poblíž stála velká kůlna. Na železniční koleji v táboře stál ještě jeden židovský transport z Grodna. Ihned po příchodu do tábora provedli společnou selekci, která se týkala nás i těch z Grodna. Mužům bylo nařizeno jít vpravo, ženám vlevo. Náhle přistoupil nějaký Žid, treblinský vězeň a vybral 104 žen. Když přišel k nám, poprosila jsem ho: ‚Dovol mi zůstat s rodiči.‘ Odpověděl rodičům: ‚Kéž bych žil tak, jako bude žít vaše dcera, protože my všichni zemřeme.‘“* Bermanová dále vypověděla, že je zavedli do nedaleké kůlny, kde bylo velké množství mužského i dámského oblečení a dalších předmětů. Během večera přibylo oblečení jejich příbuzných z transportu, kterým přijely i ony. Seděly v kůlně ve vlastním oděvu a Němci jim denně nosili velice dobré jídlo. Následující sobotu je všechny naložili do vagonu a odvezli na Majdanek.¹¹³⁸

Wiesław Dobrowolski přijel do Treblinky 14. května 1943. Svůj zážitek popsal následovně: *„Vlak konečně zastavil v Treblince. Vyprazdňování vagonů se odehrávalo podle zavedeného ceremoniálu. Svištěly karabáče, rozléhal se divoký křik katanů. Na*

že se k této informaci nepostavil kriticky tazatel, stejně jako Vojtěch Kyncl, který ve své knize interpretoval výstupy získané právě z Lucukova rozhovoru tak, že byl Pišťák vězněm trestaneckého pracovního tábora Treblinka I a podílel se na stavbě mladšího vyhlazovacího tábora Treblinka II, což je však vzhledem ke kontextu velice svérázný závěr. KYNCL, Vojtěch, *Stroje na smrt. Plynové vozy a nacistická technologie konečného řešení*, Praha 2014, s. 215. Nejspíše tomu bylo tak, že se Pišťák podílel na výstavbě tábora Březinka. Výše zmíněné příklady, zvláště ten poslední uvedený, zřetelně ukazují, nakolik je stále aktuální nesprávné zacházení s názvy Březinka a Treblinka. Recenze na Kynclovu knihu, kterou napsal autor disertační práce, byla otištěna v: Acta FF ZČU, 2017, roč. 9, č. 3, s. 125–129.

¹¹³⁷ USC SHF (PL), výpověď Thaddeuse Stabholze, Canton, Ohio, 11. 3. 1996, páska 3/6, 4. –5., 12. min.

¹¹³⁸ AŽIH, 301/2954, výpověď Miny Berman, 13. 9. 1947. „Byłam w Treblince, na Majdanku, Bliżynie i Oświęcimiu-Brzezince“. Kopie v APMM, VII/M-718, s. 1–2.

stanici čekali vězňové z Treblinky. Přišli s nosítky, aby vynesli těla. Mezi těmi táborovými nosiči jsem poznal ve Varšavě známého boxera ze sportovního klubu ‚Hvězda‘.“ Dobrowolski dále uvedl, že staří muži, ženy a děti odešli do tábora v Treblince, zatímco ostatní měli jet na Majdanek. Dav, čítající dva a půl tisíce osob, mezi nimiž byly děti a ženy, pomalu procházel bránou. Mladším bylo dovoleno napít se vody, která byla ve vápenných jámách u koleje. Přestože byla bílá jako mléko, znamenala pro skupinu pětiset mladých neocenitelný poklad. Poté jim bylo přikázáno, aby nastoupili do vagonů a odjeli.¹¹³⁹ Při čtení této výpovědi se vnucuje otázka, zda se nejedná o popis selekce na stanici v Treblince, která byla od vlastního vyhlazovacího tábora vzdálena několik kilometrů. Nicméně skutečnost, že početný dav odsouzenců do plynové komory procházel viditelnou bránou, stejně jako těžko představitelná eventualita, že by tatáž skupina musela absolvovat cestu do tábora ze stanice pěšky, což by pro Němce představovalo bezpečnostní riziko a další provozní komplikace, naznačují, že transport byl tříděn na táborovém nástupišti uvnitř vyhlazovací Treblinky. Tomu navíc odpovídá fakt přítomnosti vězňů s nosítky. Na výpovědi je pak zajímavá zmínka o vápenných jámách s bílou vodou. Treblinský tábor se totiž nacházel na podloží ze sypkého žlutohnědého písku. Nicméně vápno mohlo pocházet z transportních vagonů, které zde byly vyprazdňovány.

Kitel Grubstein přijel do Treblinky v dubnu 1943. I on se odtud dostal po selekci na Majdanek. Ve svém památníku o tom zaznamenal: „*Ráno, okolo sedmé hodiny, když už bylo slunce dost vysoko, se vlak dal do pohybu a po několika minutách jízdy se otevřel živý plot a vlak zajel dovnitř, kde se zastavil. Byla to Treblinka č. 2, likvidační tábor. Okamžitě se otevřely dveře vagonů a my jsme začali vystupovat na malé prostranství. Než jsme se stačili zorientovat, začali oddělovat ženy a děti, odtrhávající od sebe nejbližší a zároveň byly vagony čištěny od těl. Všechny tyto činnosti vykonávala místní obsluha, Židé, kteří neutrousili jediné slovo. Očividně nemohli, protože všechno dělali pod dohledem krvežíznivých hlídkujících esesmanů. Po několika minutách zůstali na prostranství jen muži.*“¹¹⁴⁰ Po selekci mužů, která se podobala běžným praktikám vlastním Osvětimi-Březince, byli muži vybraní napravo po jednom zavírání za branku. Ti vybraní nalevo,¹¹⁴¹ mezi nimi i Grubstein, se shromáždili na jednom místě a dostali vodu. Podařilo se jim navázat kontakt s některými ze starousedlých vězňů. Dozvěděli se tak, že jsou šťastlivci,

¹¹³⁹ APMM, VII/M 179, památník Wiesława Dobrowolského „Pięć lat na muszce“, s. 145–146.

¹¹⁴⁰ APMM, VII/0-224, památník Kitela Grubsteina „Przeżycia moje podczas wojny. 1. 09. 1939 – 4. 05. 1945“, s. 13–15.

¹¹⁴¹ V Březince šli ti, kteří byli vybráni „nalevo“, do plynové komory. KRAUS – SCHÖN, s. 125.

když opouští popravčí místo. Po tom, co je naložili do vagonů, dojeli 29. dubna do Lublinu a na Majdanek.¹¹⁴²

Zážitky Szajy Zylbersteina, dalšího deportovaného do Treblinky, který se odtud dostal, zdůrazňují, stejně jako výpověď Michała Goldberga, výjimečnost chvíle, kdy byli vysídlenci, kteří přijeli na rampu vyhlazovacího tábora Treblinka, odesláni pryč, aniž by zahynuli v plynových komorách. Tak jako mnoho předešlých výpovědí, i tato obsahuje společné atributy, charakteristické pro první kontakt s táborem: vynášení mrtvol z transportu, čištění vagonů a všudypřítomní židovští vězni. Jeden z nich pronesl ke skupině nově příchozích: „*Poprvé v historii Treblinky odtud odjíždí nějaký transport lidí. Poprvé odtud odjíždí nějaký živý Žid. Zplynovali tu již stovky tisíc lidí z celé Evropy. Jste jedinými šťastlivci. Kéž bych mohl jet s vámi. Jedete na práci a já čekám na smrt.*“ I k této skupině „šťastlivců“ přistoupili esesmani a dali jim jídlo a vodu, která pro ně představovala spásu. Když pak nastoupili zpět do vagonů, stáli poblíž židovští vězni pracující v táboře se slzami v očích. Zajímavý je také Zylbersteinův vizuální dojem z příjezdu k bráně do tábora, kterou popsal jako pěkně porostlou divokou révou: „*Připomínalo to vjezd do hezkého parku*“.¹¹⁴³

Jak ukázaly předchozí výpovědi a vzpomínky očitých svědků, výjimečné případy odeslání vybraných vězňů, kteří se již ocitli na rampě vyhlazovacího tábora v Treblince, se zde začaly objevovat počínaje rokem 1943, a zřejmě byly typické pro jeho první polovinu. Nepochybně byly podmíněny válečnou situací a z toho plynoucí potřebou řešit otázku nedostatku pracovní síly. Zajímavé pak je především zjištění, že selekce vysídlenců se odehrávaly uvnitř perimetru vyhlazovací Treblinky, nikoli v jejím sousedství, například na stanici v Treblince či na jiném místě. Němci tak hodlali využít zabezpečení vyhlazovacího tábora, přičemž riziko kontaktu vysídlenců s vyhlazovacími mechanismy a následného vyzrazení říšského tajemství ze strany židovských svědků bylo pro toto období odsunuto do pozadí. Treblinka tak uprostřed své druhé funkční fáze převzala praktiky, jež byly do té doby vlastní pouze koncentračním táborům, především Osvětimi a Majdanku, ale i táboru smrti Sobibór, který měl ambici stát se typickým koncentračním táborem se specializovaným zaměřením, k čemuž však nakonec kvůli vězeňské vzpouře nedošlo.

Na zakončení této části, pojednávající o vnímání vyhlazovacího tábora třetími osobami, tedy nikoli vězni či pachatelé, lze uvést dojmy, jaké měl z tábora přednosta treblinské

¹¹⁴² APMM, VII/0-224, památník Kitela Grubsteina „Przeżycia moje podczas wojny. 1. 09. 1939 – 4. 05. 1945“, s. 14–16.

¹¹⁴³ AŽIH, 302/109, památník Szajy Zylbersteina „Pamiętnik więźnia dziesięciu obozów koncentracyjnych“. Kopie v APMM, VII/M-766, s. 6.

stanice, Polák Franciszek Ząbecki. Shrnul, že po tom, co se dělo uvnitř tábora, se nebylo zapotřebí nijak zvlášť pít: „*Dým z hořících lidských těl se stále vznášel na horizontu a zápach spáleniny otravoval vzduch na vzdálenost několika desítek kilometrů.*“¹¹⁴⁴ Ernst Klee napsal, že v Treblince slunce nesvítilo, protože bylo zacloněné temnými mračny kremačního dýmu.¹¹⁴⁵ I v Sobiboru byl oheň vidět nejen v táboře, ale i mimo něj. Zápach pálicího se masa prostupoval vzduch.¹¹⁴⁶ To bylo stigma, které dotvářelo krajinu, do níž byly instalovány tábory smrti.

---

¹¹⁴⁴ ZĄBECKI, s. 131.

¹¹⁴⁵ KLEE, *Euthanasie*, s. 328.

¹¹⁴⁶ RÜCKERL, s. 173.

11 Závěr

V táborech okamžitého vyhlazení, které byly reprezentovány především Treblinkou a Sobiborem, byli vězňové pracující u plynových komor, masových hrobů a spalovacích roštů, jednodušeji vyjádřeno Totenjuden ze sektorů smrti, považováni za vykonavatele těch nejobávanějších, fyzicky i psychicky nejnáročnějších prací, kterých se otroci ze sousedních táborových součástí velmi obávali. V porovnání se situací v Osvětimi-Březince vyvstává zajímavá odlišnost, zrcadlící se ve veřejném mínění tamních „obyčejných“ vězňů, kteří obvykle jen zprostředkovaně percipovali úlohu a činnost zvláštních komand s odsuzujícími předsudky,¹¹⁴⁷ majícími etický podtext.

Práce se v tomto ohledu pokusila poukázat na zásadní odlišnosti patrné již v samotné organizaci a uspořádání vyhlazovacích struktur. Vězni pracující v sektorech smrti Treblinky a Sobiboru nepřicházeli s živými oběťmi, vstupujícími do komor, zpravidla vůbec do přímého kontaktu. Výlučně se setkávali teprve se zplynovanými nahými mrtvolami, anebo nešťastníky vedenými na hromadnou exekuci k masovým hrobům či spalovacím roštům. Takoví lidé však po prvním kontaktu se sektorem smrti pozbývali veškerou naději, že se ocitli v tranzitním táboře, jak jim bylo namlouváno na příjezdové rampě, a ztratili veškeré iluze o svém osudu. V kmenovém táboře Osvětim, a později v mnohem větším měřítku také v osvětimském pobočném táboře Březinka, přicházeli vězni tamního speciálního oddílu, v osvětimských podmínkách zvaného Sonderkommando, běžně do styku s ještě živými vysídlenci, které nabádali k rychlému postupu při vysvlékání, a prakticky sami, pouze pod vzdáleným dohledem příslušníků SS, řídili proceduru od příchodu do svlékárny až po vstup nahých obětí do nitra plynových komor.

V Treblince a Sobiboru se ve „svlékací“ fázi setkávala s živými vězni odlišná vězeňská skupina, striktně separovaná od komanda pracujícího u plynových komor. Mezi těmito vězeňskými skupinami přitom neexistoval prakticky žádný kontakt. Jednotlivé skupiny měly jasně přidělenou úlohu a každý znal do detailů pouze svůj úsek práce, což nelze jednoznačně tvrdit o Osvětimi, přestože i zde, podle výpovědi Filipa Müllera, měl táborový personál zodpovědný za vyhlazovací proceduru snahu oddělit komando pracující při

---

¹¹⁴⁷ VENEZIA, s. 101. Ota Kraus s Erichem Schönem (Kulkou), kteří byli vězni Březinky, ale nepracovali v tamním Sonderkommandu, napsali ve své knize *Továrna na smrt*, že práce v Sonderkommandu měla na jeho členy zhoubný vliv v oblasti duševního zdraví: „*Otupěli, stali se bezcitnými, a jejich výraz se tak změnil, že se jedna tvář podobala v surovém vzezření druhé.*“ KRAUS – SCHÖN, s. 135. Tázali se po tom, jaký mohl být život vězňů, kteří zde žili a stále viděli dým a tyto plameny. Tamtéž, s. 130. „*Jako by nebyli více lidskými bytostmi.*“ COHEN, s. 294.

příjmu obětí od komanda zabývajících se mrtvými těly.¹¹⁴⁸ Nakonec však bylo od tohoto záměru upuštěno, v důsledku čehož se jednotlivé skupiny překrývaly, až splývaly, což zdědily i březinské struktury.

Vyhlazovací sektory v osvětimských táborech představovaly vlastní mikrokosmos ve stínu koncentračního tábora. Treblinka a Sobibór se přitom manifestovaly jako samostatně fungující jednotky bez jakéhokoli dalšího zázemí, které se vrstвило nad osvětimskými vyhlazovacími mechanismy. V případě Osvětimi působily vyhlazovací sektory jako jakýsi „přívěsek“ koncentračního tábora, zatímco čistě vyhlazovací tábory, jak ostatně vyplývá ze samotné terminologie, demonstrovaly autonomní centra, vzniklá za jediným účelem: vyhlazení. Ve vnitřním chodu, zejména vězeňském životě, se tak naskytly zcela odlišné podmínky (na rozdíl od Osvětimi) k formování vězeňského mínění percipujícího lidské zdroje vyhlazovacích sektorů, kdy zde nepřevládala pocit opovržení či odsudek „hrobařů“ jako nacistických kolaborantů.

Mezi Treblinkou a Osvětímí lze spatřovat rozdíl i v psychologickém klimatu prostupujícímu sektory smrti, konkrétně v otázce sebevražd, které byly pro tábory smrti prakticky rutinním jevem, nedílnou součástí vnitřního života, zatímco v Osvětímí představovaly spíše ojedinělou událost.¹¹⁴⁹ Extrémně náročným emočním šokem, kterému nebyli ušetřeni mnozí z Totenjuden táborů smrti (ostatně ani členové osvětimského Sonderkommando), byla konfrontace s mrtvými členy vlastní rodiny, které museli vytáhnout z plynové komory, pohřbít je, vytrhnout jim zlaté zuby, spálit je na spalovacích roštích. Nepochybně se jednalo o jednu z nejobávanějších situací, která se táhla jako temný stín za plahočícími se členy „brigády mrtvých“ ze Sobiboru a Treblinky. Mimořádně náročnými pak musely být situace, které vytrhli Totenjuden ze strnulosti jejich oblundné práce, například ony chvíle, kdy byla některá z obětí i po plynovacím procesu stále ještě živá.¹¹⁵⁰

V užším slova smyslu, v rovině výzkumu vztahů mezi Sobiborem a Treblinkou, tedy typologicky stejnými tábory, poukázala disertační práce na rozdíly ve vnitřním uspořádání obou táborů z hlediska bezpečnosti a komunikační provázanosti partikulárních součástí

---

¹¹⁴⁸ MÜLLER, s. 39–40.

¹¹⁴⁹ Ze článku Nathana Cohena vyplývá, že příčinou byla neschopnost osvětimských vězňů vzít osud do vlastních rukou. Přesto někteří přece jen spáchali sebevraždu a naživu zůstali jen ti z nižší kategorie, „obyčejní lidé“. Zvláště během prvních dnů nedokázal nikdo z nich sebrat dostatek odvahy ke spáchání sebevraždy, avšak později, když se vězeň probral z duševního otřesu, již se k tomu někteří uchylovali. COHEN, s. 288, 294.

¹¹⁵⁰ To se stávalo i v osvětimských komorách. Viz například: NYISZLI, s. 95–100. KRAUS – SCHÖN, s. 129.

táborové infrastruktury. Cílem výzkumu této oblasti bylo dokázat, že treblinský sektor smrti se vykazoval, oproti sobiborskému, jako otevřenější vůči okolním táborovým součástem. To se promítlo především v průběhu vzpour v obou táborech. Vlivem důkladnější separace sobiborského sektoru smrti se jeho vězni nezapojili do masové vzpoury, která měla za důsledek likvidaci tábora, stejně jako v treblinském případě, kde však tamní Totenjuden významně zasáhli do srpnové revolty, ve které alespoň na okamžik „splynuli“ s ostatními vězni v konzistentní skupinu. Sobiborští Totenjuden oproti tomu zůstali opuštěni ve svém údělu dokonce i během vzpoury, což jen podtrhlo ještě větší bezvýchodnost jejich situace. Tento fakt také zapříčinil, že sobiborský sektor smrti zůstane navždy uzavřen badatelským pokusům o proniknutí do této oblasti na základě přímých vězeňských svědectví.

Výzkum taktéž ukázal, že přes vzájemnou nezávislost těchto vzpour, obě vykazovaly jak obecné podobnosti, tak specifika. Treblinská vzpoura byla charakteristická již zmíněnou participací vězňů ze sektoru smrti. V případě Sobiboru tento prvek chyběl. Motivace k oběma vzpourám pak byla velmi podobná. V zásadě se jednalo o existenční obavy pracujících vězňů, stejně jako o vlivy importované do stávajících struktur zvenčí. Tyto prvky byly pro obě vzpoury prakticky totožné.

Práce se dále zaměřila na vykreslení způsobu formování a životnosti vězeňských komand, která pracovala v sektorech smrti. Závěrem lze říci, že ačkoli v prvních obdobích fungování táborů smrti (jak Treblinky, tak Sobiboru) docházelo k masovým a pravidelným čistkám celých pracovních skupin, postupně se situace stabilizovala a táborový management začal v udržování kvalifikovaného personálu spatřovat výhody pro efektivnější průběh vyhlazovacího provozu. O to zajímavějším se jeví zjištění, že alespoň v Treblince byly stabilní vězeňské kádry udržovány nejprve právě v sektoru smrti, což zřejmě zapříčinil fakt obtížné adaptability vybraných vysídlenců na práci v tomto táborovém úseku. Vězně, kteří vydrželi první hodiny těžké práce, mohlo mít táborové vedení v zájmu udržovat si dále, pokud byli výkonní. Tento princip se však záhy přesunul i na vězeňská komanda v ostatních táborových částech. Nicméně teze, že myšlenka stabilních pracovních komand vzešla právě z prostředí sektorů smrti, je sama o sobě zajímavá.

Spíše než, aby dal výzkum jednoznačnou odpověď na některou z otázek, které stále provázejí treblinské komory druhé generace, předložil širokou paletu vzájemně si protiřečících svědectví o jejich počtu. Otázka, která zřejmě nebude nikdy spolehlivě zodpovězena, nenajdou-li se původní stavební plány, anebo nebudou-li v rámci

archeologických vykopávek objeveny jejich základy tak, jak se to podařilo v Sobiboru. Výzkum tak musel setrvat u prezentace odhadu šesti až deseti plynových komor, který je v souvislosti s nimi udáván pachateli a svědky.

Zároveň je však třeba zdůraznit, že přestože byly nové plynové komory v Treblince zřejmě nejvyspělejším zařízením mezi všemi tábory Operace Reinhardt, nebyla jejich kapacita vždy využívána naplno, a co víc, samotný smrtící proces v nich nemusel probíhat stejně efektivně jako ve starých plynových komorách Eberlovy éry. Ty zůstaly ve stínu nové stavby a sporadicky byly dále využívány buď paralelně s novými komorami, anebo samostatně v případě příjmu malých transportů. Postupně však podlely přeměně na hospodářské objekty.

Budovy se starými a novými plynovými komorami představovaly nejvýraznější stavby na území Totenlageru, které byly navíc jediné zděné. V Sobiboru, oproti tomu, pohltila původní plynové komory nová stavba, která byla výsledkem rozšíření a zpevnění původních prostor s několika dalšími úpravami, jak ukázaly archeologické vykopávky z roku 2014. Ty předložily zajímavou hypotézu o možném odpadním systému, který byl součástí jejich východní části, kde se předpokládaly poklopy pro vytahování zadušených. Je však možné, že místo nich zde byly instalovány odpadní jímky, zatímco poklopy se nacházely jen v sousední řadě čtyř komor.

Ani v odpovědi na otázku o druhu motoru, který produkoval smrtící zplodiny vedené do komor táborů Operace Reinhardt, neexistuje shoda v tom, zda měly benzinový či naftový pohon. Výzkum však předložil bohatý přehled prezentující stanoviska obou názorových proudů. I v tomto případě totiž nelze uspokojivě zodpovědět, byly-li smrtící motory poháněny benzinem, nebo naftou, přičemž zastánci té či oné teorie si rezolutně trvají na svém. Svědecké výpovědi pak nijak nenapomáhají tomu, aby bylo možné přiklonit se k jedné ze stran. Naopak, spíše sytí probíhající polemiku na dané téma, bující mezi historiky.

Podobně těžké je predikovat, jak by se vyvíjela situace, kdyby byl velitel předchozího funkčního období, Irmfried Eberl, ponechán ve své funkci za podmínek charakteristických pro druhou funkční fázi. Dokázal by táborový provoz udržet v chodu po stejnou dobu, jako se to podařilo Stanglovi? Je totiž nutné zdůraznit, že jakkoli byl nástup druhé funkční fáze z hlediska přílivu transportů a konjunktury¹¹⁵¹ provozu náročný, postupně kolísal a slábl, přičemž některé dny nepřijel žádný transport. Pro zajímavost, časté „transportní ticho“

---

¹¹⁵¹ Srov. GLAZAR, s. 227.

bylo charakteristikou Sobiboru, který díky tomu zůstal „výkladní skříní“ bezproblémového vyhlazovacího provozu. Oproti tomu, v době Eberlovy Treblinky byl provoz jednoznačně „přepálen“. A zkolaboval. Již od počátku byly na tábor kladeny vysoké nároky, které se stupňovaly. Druhá fáze však disponovala propracovanějším a výkonnějším vybavením, stejně jako obdobími na údržbu systému a revitalizaci pracovních sil. Nezodpověditelnou otázkou však navždy zůstane, jak by s těmito přednostmi naložil Eberl se svými charakterovými vlastnostmi.

Výzkum zdůraznil exkluzivitu sektorů smrti v Treblince i Sobiboru nejen z hlediska naprosté separace vězňů od okolního dění a eliminace potenciálních diváků z okolí, ale také vyjádřil pozici některých členů personálu, jejichž kompetence nesahaly až k plynovým komorám, ale zůstávaly v administrativním prostředí táborů či v přijímacích a hospodářských oblastech, pročež do sektoru smrti nevstupovali. Zajímavé pak je zjištění, že ačkoli Krut Franz (Lalka), zástupce velitele Treblinky s významným vlivem na táborové dění, měl přístup do treblinského sektoru smrti, Gustaw Wagner (Welfl) ze Sobiboru, jehož lze z jistého pohledu na věc vnímat jako sobiborskou obdobu Franze, měl přístup do Lageru III zapovězen.

Charakteristikou táborů Operace Reinhardt byla významná přítomnost pomocných ukrajinských strážných, kteří v případě Bežecu, Sobiboru a Treblinky početně převyšovali německý táborový personál, a v sektorech smrti, mnohdy z vlastní iniciativy, vystupovali jako velice účinní, brutalitou nešetřící „naháněči“ obětí do plynových komor. V práci byl zdůrazněn především Ivan Ivanovič Marčenko (Ivan Hrozný), zosobnění „pekelné“ podstaty treblinského Totenlageru.

Zajímavým rozdílem mezi Treblinkou a Sobiborem je umístění popravčího místa, známého jako lazaret, na táborovou mapu. Zatímco v případě Treblinky je patrné, že zdejší lazaret byl součástí dolního tábora, a tím se nacházel mimo sektor smrti, Sobibór v tomto směru nenabízí jednoznačnou odpověď. Ukázalo se, že sobiborský lazaret se mohl nacházet jak v Lageru III, tak mimo něj, a to zřejmě s ohledem na časový rámec.

Sektory smrti Treblinky i Sobiboru reprezentovaly čiré a koncentrované zlo, vyvrcholení podstaty holocaustu, tedy té jeho části, kterou se manifestovaly tábory se stacionárními plynovými komorami.¹¹⁵²

---

¹¹⁵² Srov. s Osvětímí, o které Nathan Cohen ve svém článku o Sonderkommandu napsal, že jestliže má být přirovnávána k peklu, pak toto peklo obsahovalo alespoň sedm kruhů, z nichž ten sedmý, nejstrašnější, představovaly plynové komory a krematoria, kde bylo členům Sonderkommanda souzeno sloužit moci zla, jež toto peklo zplodila. COHEN, s. 273.

Tato práce se pokusila o vědeckou sondu právě do jejich nitra, do neuralgického bodu toho, co nacisté vydávali za „humánní řešení“ jejich rasového problému. Peklo Treblinky, a tím i její „centrální nervové soustavy“, tj. sektoru smrti, však zůstává přese všechnu její zrůdnost v nepatrném stínu toho, co se dělo v sobiborském Lageru III, který, bohužel a možná bohudík, zůstane navždy pro jakéhokoli člověka, vychovaného západní civilizací, nepoznatelným světem stínu. Thomas Keneally napsal, že psát dnes o těchto věcech znamená jen opakovat známá historická fakta, ale v době, kdy se právě děly, znamenalo jejich poznání „*utrpět zásadní šok a poruchu v oblasti mozku, kde jsou uloženy zakořeněné představy o lidstvu a jeho možnostech*“.¹¹⁵³

Nechť jsou požehnány všechny oběti holocaustu, a ti, kdo spatřili Lager III jako poslední místo na tomto světě, především!

---

¹¹⁵³ KENEALLY, s. 133.

12 Seznam použitých zkratk

APMM – Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku

ARC – Aktion Reinhard Camps Website (<http://www.deathcamps.org/>)

AŻIH – Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie

BArch – Bundesarchiv

BŻIH – Biuletyn ŻIH

GFH – The Ghetto Fighters' House Archives

JuNSV Lfd.Nr. – Justiz und NS-Verbrechen, laufende Nummer, (EX POST FACTO Productions, Amsterdam University Press)

POLIN – Muzeum Historii Żydów Polskich

StAM – Stattsarchiv München

USC SHF (PL) – USC Shoah Foundation (přístup k pramenům umožněn prostřednictvím vědeckého pracoviště POLIN)

YVA – Yad Vashem Archives.

ŻIH – Żydowski Instytut Historyczny

ZStL – Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen, Bundesarchiv Außenstelle Ludwigsburg

13 Seznam použitých pramenů

13.1 Prameny

Archivy

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie (AŻIH)

- 209 Obozy.

209/36b RAJZMAN, Samuel, „Комбинат смерти“ в Трeблiнке.

209/38a *Treblinka. Raport oparty na relacjach naocznych świadków*, 25. 2. 1943.

209/38b *Extermination camp at Treblinka. Sprawozdanie z dotychczasowych wyników dochodzenia w sprawie obozu śmierci dla Żydów w Treblince*. Výpověď učiněná 13 svědky z Treblinky: Jankiel Wiernik, Henryk Pozwolski, Abe Kon, Aron Czechowicz, Oskar Strawczyński, Samuel Rajzman, Aleksander Kudlik, Hejnoch Brenner, Stanisław Kon, Eugeniusz Turowski, Henryk Reichman, Szyja Warszawski a Leon Finkelsztejn.

209/39b *Treblińska fabrika śmierci*, polský překlad článku publikovaného v „Stalinskij udar“ dne 25. 8. 1944. Článek byl sepsán na základě svědectví 5 svědků z Treblinky: Stanisław Kon, Abe Kon, Hejnoch Brenner, Szaja Lachtman, Jakob Boraks.

209/41 *Sprawozdanie Głównej Komisji dla Zbadania Zbrodni Hitlerowskiej w Polsce o Treblince*, 10. 11. 1945.

- 301 Relacje. Zeznania ocalałych Żydów.

301/3 BRENNER, Henoeh

301/85 MYDŁO, Mojżesz

301/106 PERELSZTEJN, Leon

301/228 GRABEL, Chaim

301/481 ROZENBERG, Ela

301/688 CZECHOWICZ, Aron

301/852 DIAMENT, Nachman

301/1186 MIEDZIŃSKI, Szmul

301/1236 LEWIN, Adolf

301/1308 MITELBERG, Ryszard

301/1476 HIRSZMAN, Chaim a Pola. Kopie v APMM VII/0-256.

301/2226 GUTMAN, Józef

301/2954 BERMAN, Mina. Kopie v APMM VII/M-718.

301/3136 SOBOL, Leon

301/4729 SUŁKOWSKI, Jan

301/5014 MEISSNER, Artur

301/5341 TAJGMAN, Karol

301/5346 GOLDMAN, Roman

301/5383 GOLDBERG, Michał

- 301/5483 RAJGRODZKI, Jerzy
 301/7025 SUŁKOWSKI, Jan
- 302 Pamiętniki.
 302/224 KRÓLIKOWSKI, Jerzy
 302/109 ZYLBERSTEIN, Szaja
- Biuletyny ŻIH (BŻIH).
 CHODŹKO, Mieczysław, *Wspomnienia Treblinkarza*, in: BŻIH, no. 27, červenec–září 1958, Warszawa, s. 93–104.
 KRÓLIKOWSKI, Jerzy, *Budowałem most kolejowy w pobliżu Treblinki*, in: BŻIH, no. 49, leden–březen 1964, Warszawa, s. 45–57.
 RAJGRODZKI, Jerzy, *Jedenaście miesięcy w obozie zagłady w Treblince*, in: BŻIH, no. 25, leden–duben 1958, Warszawa, s. 101–118.
- 347 Prace magisterskie.
 347/175 MARANDA, Michał, *Nazistowskie obozy zagłady. Opis i próba analizy zjawiska*, Warszawa 2001.

Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku (APMM)

- VII Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów.
 VII/0-71 J. C.
 VII/0-186 BLATT, Thomas
 VII/0-224 GRUBSTEIN, Kitel
 VII/M 179 DOBROWOLSKI, Wiesław
 VII-135/39 CUKIERMAN, Hersz
 VII-135/98 GRODZICKA, Katarzyna
- XIX Zbiór fotokopii i kserokopii.
 XIX-588. Kserokopie dokumentów dotyczących „Akcji Reinhardt”.
 Korespondencja Oly Lindberga
 XIX-1650. Sub-Mission War Crimes Investigation. Obóz śmierci w Sobiborze –
 dokumenty Polskiej Misji Wojskowej.
 ENGEL, Chaim
 WIJNBERG, Saartje
 XIX-2029. Bundesarchiv Ludwigsburg, ZStL, 208 AR-Z 251/59
 BOLENDER, Kurt
 FRENZEL, Karl
 GOMERSKI, Hubert
 LICHTMANN, Eda
 MENTZ, Willi
 XIX-2030. Bundesarchiv Ludwigsburg, ZStL, 208 AR-Z 252/59
 FRANZ, Kurt

- GLEY, Heinrich
XIX-2066/I. Akta śledcze i procesowe w sprawie przeciwko Josefowi Oberhauserowi.
Staatsarchiv München 33033/1-4
UNVERHAU, Heinrich
XIX-2066/III. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Staatsarchiv
München 33033/6
FRANZ, Kurt
SCHLUCH, Karl
XIX-2066/IV. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Staatsarchiv
München 33033/7-9
BAUER, Erich
DUBOIS, Werner
GLEY, Heinrich
JÜHRS, Robert
XIX-2066/VII. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Staatsarchiv
München 33033/12
WIPPERN, Georg
XIX-2066/VIII. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Staatsarchiv
München 33033/13
OBERHAUSER, Josef
XIX-2066/IX. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Staatsarchiv
München
BAUER, Erich
OBERHAUSER, Josef
XIX-2066/XI. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Staatsarchiv
München 33033/18
Ermittlungsverfahren gegen Angehörige der Besatzung des Lagers ‚Belzec‘.
XIX-2066/XV. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Staatsarchiv
München 33033/25
FUCHS, Anna
FUCHS, Erich
XIX-2066/XVI. Akta śledcze i procesowe w sprawie Josefa Oberhausera. Staatsarchiv
München 33033/34-36
BEREZOWSKI, Alojzy
LUCZYŃSKI, Edward
UKRAIŃSKI, Eustachy
XIX-2165. BAL, B 162/4426
BISKUPICZ, Jakub
XIX-2206. Śledztwo w sprawie Georga Michalsena. Bełżec, BArch, B 162/1714
OBERHAUSER, Josef

XIX-2212. Śledztwo w sprawie Georga Michalsena. Bełżec, BArch, B 162/1720

TAUSCHER, Fritz

The Ghetto Fighters' House Archives (GFH)

3562, 4494

ROSENBERG, Elias, *Das Todeslager Treblinka*. Kopie z: Jüdische historische Documentation, Wien.

28646

Novinové výstřižky.

Yad Vashem Archives (YVA)

03/560

SZNAJDMAN, Wolf

USC SHF (PL) – USC Shoah Foundation (přístup k pramenům umožněn prostřednictvím vědeckého pracoviště POLIN)

Visual History Archive (výpovědi)

FRANKEL (Frenkiel), Henry, N. Bergen, New Jersey, 30. 9. 1996

HELFING, Isador, Beverly Hills, California, 15. 8. 1995

CHAKIN, Vivian, Los Angeles, California, 21. 11. 1995

RAJCHMAN, Chil, Los Angeles, California, 24. 10. 1994

STABHOLZ, Thaddeus, Canton, Ohio, 11. 3. 1996

Autorovy rozhovory a korespondence

B., Neta (Jerusalem 3/2008, 1/2013)

BLATT, Thomas (Włodawa–Sobibór 4/2008, Lublin 11/2010)

EPSTEIN, Pinchas (Petach Tikva 3/2008)

KUWAŁEK, Robert (Lublin 2010–2014)

MAZUREK, Wojciech (Chełm 4/2017)

RASHKE, Richard (2009)

ROSENBERG, Elijahu (2003–2007)

ROZENFELD, Semjon (Gedera 1/2018)

STURDY COLLS, Caroline (Warszawa 4/2017)

TEIGMAN, Kalman (Bat Jam 3/2008)

TREGENZA, Michael (Lublin 2006–2014)

WEINSTEIN, Edward J. (Praha 8/2008)

WILLENBERG, Samuel (Tel Aviv 1/2003, 3/2008, Warszawa 3/2011)

ZIELINSKI Regina (Warszawa–Sobibór 4/2008)

Edice

Einzelanfertigung der Gerichtsentscheidung des Verfahrens Lfd.Nr.746: LG Düsseldorf vom 22.12.1970, 8 Ks 1/69, in: MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.), *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXXIV*, EX POST FACTO Productions, Amsterdam University Press, K. G. Saur Verlag, Amsterdam, München 2005.

Einzelanfertigung der Gerichtsentscheidungen der Verfahren Lfd.Nr.641 und 642: LG Hagen vom 20.12.1966, 11 Ks 1/64, BGH vom 25.03.1971, 4 StR 47-48/69, in: MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.), *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXV*, EX POST FACTO Productions, Amsterdam University Press, K. G. Saur Verlag, Amsterdam, München 2001.

Einzelanfertigung der Gerichtsentscheidungen des Verfahrens Lfd.Nr.596: LG Düsseldorf vom 03.09.1965, 8 I Ks 2/64, BGH vom 30.06.1970, 3 StR 17/68, in: MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.), *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXII*, 2. Auflage, EX POST FACTO Productions, Amsterdam University Press, 2011.

13.2 Literatura¹¹⁵⁴

AMBROSEWICZ-JACOBS, Jolanta – OLEKSY, Krystyna – TROJAŃSKI, Piotr, *Jak uczyć o Auschwitz i Holokaucie*, Oświęcim 2007.

ARAD, Jicchak, *Belzec, Sobibor, Treblinka. Vyhlasovací tábory akce Reinhard*, Brno 2006.

BANACH, Krzysztof, *Dzielnice zagłady. Niemieckie getta dla Żydów w okupowanym Lublinie. Districts of extermination. Ghettos for Jews in German-occupied Lublin*, Lublin 2017.

BARTEL, Walter (ed.), *Buchenwald varuje. Dokumenty, vzpomínky, svědectví*, Praha 1962.

BARTOSIK, Igor – WILLMA, Adam, *Ja z krematorium Auschwitz. Rozmowa z Henrykiem Mandelbaumem byłym więźniem członkiem Sonderkommando v KL Auschwitz*, Warszawa 2009.

BAXTER, Ian, *The SS of Treblinka*, Stroud 2010.

----- *Esesáci z Treblinky*, Český Těšín 2012.

BEEVOR, Antony, VINOGRADOVA, Luba (ed.), *Spisovatel ve válce. Vasilij Grossman s Rudou armádou 1941–1945*, Praha, Plzeň 2007.

BEM, Marek, *Sobibór. Niemiecki ośrodek zagłady 1942–1943*, Włodawa 2011.

BIALOWITZ, Philip – BIALOWITZ, Joe, *Bunt w Sobiborze. Opowieść o przetrwaniu w Polsce okupowanej przez Niemców*, Warszawa 2008.

BIRKENFELD, Patricia – GABRIEL, Regina – ZEUCH, Christian, *Die Euthanasie Gedenkstätte Hadamar. Materialsammlung Eigenständiger Rundgang für SchülerInnen aller Schulformen*, Hadamar 2014.

BLATT, Thomas (Toivi), *Sobibór. Zapomniane powstanie*, Włodawa 2003.

BLATT, Thomas (Toivi), *Z popiołów Sobiboru*, Włodawa 2007.

BURBA, Manfred, *Ein NS-Vernichtungslager im Rahmen der "Aktion Reinhard"*, Göttingen 2000.

BURKE, Peter, *Co je kulturní historie?*, Praha 2011.

---

¹¹⁵⁴ Některé tituly jsou v bibliografickém seznamu uváděny ve dvou jazykových verzích, přičemž na prvním místě je vždy uvedena ta verze, ze které čerpal autor. Za sérií spojovníků se objevuje případný český překlad takové knihy.

- CYMLICH, Israel – STRAWCZYŃSKI, Oskar, *Escaping Hell of Treblinka*, New York, Jerusalem 2007.
- CZARKOWSKI, Ryszard, *Cieniom Treblinki*, Warszawa 1989.
- DOBSONOVÁ, Mary, *Nemoci. Příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*, Praha 2009.
- DONAT, Alexander (ed.), *The Death Camp Treblinka. A Documentary*, New York 1979.
- FREIBERG, Dov, *To Survive Sobibor*, Jerusalem, New York 2007.
- FRIEDLER, Eric – SIEBERTOVÁ, Barbara – KILIAN, Andreas, *Svědkové z továrny na smrt. Historie a svědectví židovského Sonderkommanda v Osvětimi*, Praha 2007.
- GLAZAR, Richard, *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*, Praha 2007.
- GRABHER, Michael, *Irmfried Eberl. „Euthanasie“ – Arzt und Kommandant von Treblinka*. Frankfurt am Main 2006.
- GREIF, Gideon, *Plakaliśmy bez łez*, Warszawa, Oświęcim 2001.
- GUŁCZYŃSKI, Janusz, *Obóz śmierci w Chełmnie nad Nerem*, Konin 1991.
- HILBERG, Raul, *Die Vernichtung der europäischen Juden, Band 2*, Frankfurt am Main 1990.
- HILEBRG, Raul, *Pachatelé, oběti, diváci. Židovská katastrofa 1933-1945*, Praha 2002.
- CHROSTOWSKI, Witold, *Extermination Camp Treblinka*, London 2004.
- JARDIM, Tomaz, *Mauthausenský proces*, Praha 2014.
- KENEALLY, Thomas, *Schindlerův seznam*, Voznice, Praha 2009.
- KLEE, Ernst, *„Euthanasie“ im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 2014.
- KLEE, Ernst, *Was sie taten. Was sie wurden. Ärzte, Juristen und andere Beteiligte am Kranken- oder Judenmord*, Frankfurt am Main 2012.
- KOPÓWKA, Edward (ed.), *Co wiemy o Treblince? Stan badań*, Siedlce 2013.
- KOPÓWKA, Edward (ed.), *Treblinka. Historia i pamięć*, Siedlce 2015.
- KOPÓWKA, Edward – RYTEL-ANDRIANIK, Paweł, *Dam im imię na wieki (Iz 56,5). Polacy z okolic Treblinki ratujący Żydów*, Oxford, Treblinka 2011.
- KOPÓWKA, Edward, *Treblinka. Nigdy więcej*, Siedlce 2002.
- KRANZ, Tomasz, *Extermination of Jews at the Majdanek concentration camp*, Lublin 2007.
- KRAUS, Ota – KULKA, Erich, *Noc a mlha*, Praha 1958.
- KRAUS, Ota – SCHÖN, Erich, *Továrna na smrt*, Praha 1946.
- KUWAŁEK, Robert, *Das Vernichtungslager Bełżec*, Berlin 2014.
- KUWAŁEK, Robert, *Obóz zagłady Bełżec*, Lublin, Bełżec 2005.
- KYNCL, Vojtěch, *Stroje na smrt. Plynové vozy a nacistická technologie konečného řešení*, Praha 2014.
- LANZMANN, Claude, *Shoah. The Complete Text of the Acclaimed Holocaust Film by Claude Lanzmann*, New York 1995.
- *Zpráva o velikém neštěstí*, Praha 1991.
- LEY, Astrid – HINZ-WESSELS, Annette (ed.), *The “Euthanasia Institution” of Brandenburg an der Havel. Murder of the ill and handicaped during National Socialism*, Berlin 2012.
- ŁUKASZKIEWICZ, Zdzisław, *Obóz straceń w Treblince*, Warszawa 1946.
- MANFRED, Struck, *Chelmno/Kulmhof. Ein vergessener Ort des Holocaust?*, Bonn, Berlin 2001.
- MICHELET, Jules, *Francouzská revoluce*, Praha 1989.
- MONTAGUE, Patrick, *Chelmno. Pierwszy nazistowski obóz zagłady*, Wołowiec 2014.

- MÜLLER, Filip, *Eyewitness Auschwitz. Three Years in the Gas Chambers*, Chicago 1999.
- NYISZLI, Miklós, *Byl jsem Mengeleho asistentem*, Praha 2017.
- OLIVA, Karel, *Polsko-český slovník I*, Praha 1994.
- PATFIELD, Peter, *Himmler. Reichsführer SS*, Olomouc 1996.
- PAWLICKA-NOWAK, Łucja (ed.), *Mówią świadkowie Chelмна*, Konin, Łódź 2004.
- PECZERSKI, Aleksander, *Szturm w nieśmiertelność. Wspomnienia*, Warszawa 2013.
- PIPER, Franciszek – ŚWIEBOCKA, Teresa (ed.), *Auschwitz. Nazistowski obóz śmierci*, Oświęcim 1998.
- POPRZECZNY, Joseph, *Hitlerův kat na Východě*, Praha 2009.
- RAJCHMAN, Chil, *Útěk z Treblinky*, Český Těšín 2010.
- RASHKE, Richard, *Escape from Sobibor*, Urbana, Chicago 1995.
- REDER, Rudolf, *Bełżec*, Kraków 1999.
- RHODES, Richard, *Masters of Death. The SS-Einsatzgruppen and the Invention of the Holocaust*, New York 2003.
- *Páni nad smrtí: SS skupiny zvláštního nasazení a počátek holocaustu*, Praha 2004.
- RÖDER, Thomas – KUBILLUS, Volker, *Muži za Hitlerem. Architekti hrůzy*, Olomouc 2000.
- ROSEMAN, Mark, *Setkání ve vile u jezera. Konference ve Wannsee a „konečné řešení židovské otázky“*, Praha 2003.
- RÜCKERL, Adalbert, *NS-Vernichtungslager im Spiegel deutscher Stadtprozesse*, München 1979.
- RUSINIAK, Martyna, *Obóz zagłady Treblinka II w pamięci społecznej (1943-1989)*, Warszawa 2008.
- SEGEV, Tom, *Sedmý milion. Izraelci a holocaust*, Praha, Litomyšl, 2014.
- SERENY, Gitta, *Into that Darkness*, New York 1983.
- SETKIEWICZ, Piotr, *Głosy pamięci 6. Krematoria i komory gazowe Auschwitz*, Oświęcim 2010.
- SCHELVIS, Jules, *Sobibor. A History of a Nazi Death Camp*, Oxford, New York 2007.
- SMITH, Mark S., *Útěk z továrny na smrt*, Český Těšín 2011.
- SNYDER, Timothy, *Krvavé země. Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*, Praha, Litomyšl 2013.
- STEYER, Donald (ed.), *Stutthof. Hitlerowski obóz koncentracyjny*, Warszawa 1988.
- TICHO, Kurt, *My Legacy. Holocaust, History And The Unfinished Task Of Pope John Paul II*, Włodawa 2008.
- VENEZIA, Shlomo, *Inside the Gas Chambers*, Cambridge 2009.
- *V pekle plynových komor*, Praha 2010.
- WEBB, Chris, *Bełżec. The Death Camp Laboratory*, England 2011.
- WEBB, Chris – CHOCHOLATÝ, Michal, *The Treblinka Death Camp. History, Biographies, Remembrance*, Stuttgart, Hannover 2014.
- WIENERT, Annika, *Das Lager vorstellen. Die Architektur der nationalsozialistischen Vernichtungslager*, Berlin 2015.
- WIERNIK, Jankiel, *Rok w Treblince. A Year in Treblinka*, Warszawa 2003.
- WILLENBERG, Samuel, *Revolt in Treblinka*, Warszawa 1992.
- *Vzpouza v Treblince*, Český Těšín 2013.
- ZÁMEČNÍK, Stanislav, *To bylo Dachau*, Praha, Litomyšl 2003.
- ZĄBECKI, Franciszek, *Wspomnienia dawne i nowe*, Warszawa 1977.

Studie a články

- BIAŁKA, Marek, *My pierwsza Brygada...*, 23. 12. 2007. Dostupný z: http://www.brzesko.ws/_brzesko/documents/historia/11_listopada/mb_a_halacinski.htm [2017-12-7].
- COHEN, Nathan, *Diaries of the Sonderkommando in Auschwitz. Coping with Fate and Reality*, in: WEISS, Aharon (ed.), *Yad Vashem Studies*, XX, Jerusalem 1990, s. 273–312.
- GROSSMAN, Vasilij, *Треблінка*, in: ЧЕРНАЯ КНИГА. Dostupný z: <http://jhist.org/shoa/grossman005.htm> [2018-1-23]
- HECKING, Claus, *A Voice for the Dead. Recovering the Lost History of Sobibór*. 26. 9. 2014, in: *Spiegel Online*. Dostupný z: <http://www.spiegel.de/international/zeitgeist/the-archeological-excavations-that-led-to-the-gas-chambers-of-sobibor-a-993733.html> [2017-1-18].
- KÁRNÝ, Miroslav (ed.), *Proroctví šedesát let poté. Spory o výklad Hitlerovy řeči z 30. 1. 1939*. Dostupný z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodes/ros-chodes-1999/duben-11/proroctvi-sedesat-let-pote/> [2017-11-21].
- KRANZ, Tomasz, *Massentötungen durch Giftgase im Konzentrationslager Majdanek*, in: GÜNTER, Morsch – PERZ, Bertrand, – LEY, Astrid (ed.), *Neue Studien zu nationalsozialistischen Massentötungen durch Giftgas. Historische Bedeutung, technische Entwicklung, revisionistische Leugnung*, Berlin 2011, s. 219–227.
- LENARCZYK, Wojciech, *Obóz pracy na Flugplatzu w Lublinie. Historia, funkcjonowanie, więźniowie*, in: LIBIONKA, Dariusz (ed.), *Zeszyty Majdanka XXVI*, Lublin 2014, s. 61–125.
- MAZUREK, Wojciech, *Archeolog o upamiętnieniu ofiar byłego obozu w Sobiborze*, 12. 4. 2015, in: *Dziennik Wschodni*. Dostupný z: <http://www.dziennikwschodni.pl/chelm/archeolog-o-upamietnieniu-ofiar-bylego-obozu-w-sobiborze,n,1000000997.html> [2017-1-20].
- MAZUREK, Wojciech, *Raport wstępny z archeologicznych prac wykopaliskowych na terenie byłego niemieckiego, nazistowskiego obozu zagłady Żydów w Sobiborze w rejonie grobów masowych 3-8, przeprowadzonych na jesieni 2013 roku*. Dostupný z: <http://sobibor.info.pl/wp-content/uploads/2014/02/Raport-z-badań-W.Mazurek-jesień-2013.pdf> [2017-1-18].
- PASTUSZKA, Wojciech, *Nieznany tunel w obozie zagłady*. 5. 6. 2013, in: *Archeowieści. Z pasją o przeszłości*. Dostupný z: <http://archeowiesci.pl/2013/06/05/nieznany-tunel-w-obozie-zaglady/> [2017-1-19].
- PASTUSZKA, Wojciech, *Odkryli komory gazowe na terenie obozu zagłady SS-Sonderkommando Sobibor*. 27. 9. 2014, in: *Archeowieści. Z pasją o przeszłości*. Dostupný z: <https://archeowiesci.pl/2014/09/27/odkryli-komory-gazowe-na-terenie-obozu-zaglady-ss-sonderkommando-sobibor/> [2017-1-19].
- PIELECHA, Wiesław, *Recenzje i omówienia. Miriam Novitch: Sobibor martyre et révolte. Centre de publication Asie orientale Université, Paris 1978, s. 170*, in: *Zeszyty Majdanka X*, Lublin 1980, s. 215–218.

- SIGEL, Robert, *Häftlingsgesellschaft. Das Häftlingsregister des Konzentrationslagers Dachau - ein historisches Soziogramm*. Dostupný z: <http://www.gedenkstaettenpaedagogik-bayern.de/haeftlingsgesellschaft.php> [2017-11-22]
- STURDY COLLS, Caroline, *Gone but not Forgotten: Archaeological approaches to the site of the former Treblinka Extermination Camp in Poland*, in: *Holocaust. Studies and Materials*, vol. 3, 2013, s. 253–289.
- STURDY COLLS, Caroline, *Holocaust Archaeology: Archaeological Approaches to Landscapes of Nazi Genocide and Persecution*, in: *Journal of Conflict Archaeology*, vol. 7 No. 2, květen 2012, s. 70–104.
- STURDY COLLS, Caroline, *Learning from the Present to Understand the Past: Forensic and Archaeological Approaches to Sites of the Holocaust*, in: *Killing Sites – Research and Remembrance*, vol. 1, Berlin 2015, s. 61–78.
- STURDY COLLS, Caroline, *Mapping Nazi Terror: Archaeological Investigations at Treblinka Extermination and Labour Camps*. Studie prezentovaná na konferenci *Archaeology of Violence: Archaeology of War, Archaeology of Mass Violence* ve Francii.
- STURDY COLLS, Caroline, rukopis publikovaný jako: *'Earth Conceal Not My Blood': Forensic and Archaeological Approaches to Locating Human Remains of Holocaust Victims*, in: ANSTETT, E. – DREYFUS, J-M. (ed.), *Human Remains in Post-Genocide and Mass Violence Contexts*, Manchester 2016.
- STURDY COLLS, Caroline, *Uncovering a Painful Past: Archaeology and the Holocaust*, in: *Conservation and MGMT of Arch. Sites*, vol. 17 No. 1, únor 2015, s. 38–55.
- THAD ALLEN, Michael, *The Devil in the Details: The Gas Chambers of Birkenau, October 1941*, in: *Holocaust and Genocide Studies* 16, č. 2, podzim 2002, s. 189–216.
- TONIAK, Adela, *Korespondencja w sprawie dostawy gazu cyklonu B do obozu na Majdanku*, in: WÓJCIKOWSKA, Zofia (ed.), *Zeszyty Majdanka II*, Lublin 1967, s. 129–170.
- TREGENZA, Michael, *Christian Wirth and the first phase of „Aktion Reinhard“*. (Původní strojopisný rukopis v anglickém jazyce, publikovaný v polštině in: *Zeszyty Majdanka XIV*, Lublin 1992, s. 7–35).
- TREGENZA, Michael, *Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“*. (Původní strojopisný rukopis v anglickém jazyce, publikovaný v polštině in: *Zeszyty Majdanka XV*, Lublin 1993, s. 7–58).
- WITTE, Peter – TYAS, Stephen, *A New Document on the Deportation and Murder of Jews during „Einsatz Reinhardt“ 1942*, in: *Holocaust and Genocide Studies* 15, č. 3, zima 2001, s. 468–486.

Kvalifikační práce

- CHOCHOLATÝ, Michal, *Plynové komory v KL Lublin ve světle poválečného bádání*, Praha 2012.
- CHOCHOLATÝ, Michal, *SS-Sonderkommando Treblinka v první funkční fázi*, Plzeň 2015.

Tisk

The New York Times

Internetové zdroje

<http://auschwitz.org>

<http://jhist.org>

<http://newobserveronline.com>

<http://sobibor.info.pl>

<http://www.deathcamps.org>

<http://www.gedenkstaettenpaedagogik-bayern.de>

<http://www.gloswielkopolski.pl>

<http://www.hebrewsongs.com>

<http://www.holocaust.cz>

<http://www.holocaustresearchproject.org>

<http://www.judentum-projekt.de>

<http://www.nizkor.org>

<http://www.nytimes.com>

<http://www.romea.cz/>

<http://www.spiegel.de>

<https://archeowiesci.pl>

<https://docplayer.cz>

<https://www.reflex.cz>

Shrnutí

Disertační práce *Vyhlazovací sektor Treblinky v druhé funkční fázi v porovnání se sobiborským sektorem smrti* se zabývá dějinami vyhlazovacího tábora Treblinka po táborové reorganizaci (srpen/ září 1942) do vězeňské vzpoury 2. srpna 1943. Zaměřuje se pouze na některé části táborové infrastruktury, aniž by zkoumala tábor jako celek. Záměrem bylo provést důkladný průzkum tzv. Totenlageru (sektor smrti), kde se nacházely plynové komory, masové hroby (pohřební jámy) a krematoria. Tato oblast sama o sobě představovala „srdce“ vyhlazovacího tábora, přestože její území pokrývalo méně než třetinu celkové táborové oblasti. Němci nazývali tuto táborovou část Totenlager (německý výraz pro tábor smrti) nebo horní tábor či tábor č. 2, protože byla položena výše než sousední tábor, který fakticky tvořila přijímací oblast, kde byly vykládány transporty – taktéž známá jako tábor č. 1. Obě tyto části vytvářely společně s administrativním úsekem neboli Německým táborem s ubídacemi pro členy personálu SS, ukrajinskou stráž, ubytovny pro vězně dolního tábora a různými dílnami vyhlazovacího tábora Treblinka.

Výše zmíněný Totenlager byl striktně oddělen od zbytku tábora vysokým hliněným valem a ostnatým drátem, který byl maskován větvemi stromů, jež znemožňovaly jakékoli pozorování zvenčí. Vězni pracující v Totenlageru žili ve zvláštním baráku s vlastní kuchyní, prádelnou atd. Tato zařízení se nacházela ve speciálním perimetru uvnitř vnitřní struktury „sektoru smrti“.

Záběr výzkumu pouze na tuto oblast umožnil zajít hlouběji do detailů této méně známé součásti treblinských dějin. Úmyslem bylo odhalit jen některé konkrétní komponenty celku, zatímco obecné prvky táborové historie byly ponechány stranou. Přesto však nemohla být obecná táborová historie zcela opuštěna a slouží zde jako orientační linie výzkumu.

Druhou metodou, použitou ve výzkumu, je komparativní přístup k vybraným událostem. Za základní atribut k porovnání posloužily závěry získané během studia typologicky obdobného tábora Sobibor, který byl dalším nacistickým táborem smrti v Polsku. Práce ukazuje, že tento tábor měl mnoho společných prvků s Treblinkou. Zaprvé se jednalo o ústřední kontrolu, podobné vnitřní uspořádání, společnou vyhlazovací praxi, stejně jako o migraci členů personálu mezi oběma tábory – velitel druhé funkční fáze v Treblince, Franz Stangl, byl přeložen ze Sobiboru, kde plnil funkci prvního velitele. Tyto skutečnosti činí ze Sobiboru vhodný komparační nástroj pro výzkum Treblinky. Je zde však další prvek, jenž vytvářel spojnici mezi těmito dvěma tábory: vězeňské vzpoury, které

měly za následek demontáž obou táborů. Proto bylo přínosné vyhodnotit je z hlediska specifík a podobností, jež je prostupovaly. Analýza vzpour představuje jedno z hlavních témat, která jsou do práce zahrnuta.

Toto jsou základní kritéria k zhodnocení vzpour: a) dopad na posádku (míra fyzické likvidace členů personálu); b) které prostředky vězni použili k realizaci vzpoury? (Zbraně, oheň, výbušniny, psychologickou taktiku), c) soubor jakých událostí zapříčinil propuknutí vzpoury (navázání kontaktu se sovětskými válečnými zajatci, kontakt s účastníky povstání ve Varšavském ghettu, signály ukazující na blížící se systémovou reorganizaci a tím hrozící vyhlazení vězňů) atd. Výzkum ukázal, že každá ze vzpour měla shodný vývoj, ačkoli na sobě byly nezávislé a vězni z jednoho tábora nevěděli o svých protějšcích.

Hlavním záměrem předkládaného výzkumu bylo vytvořit srovnávací zhodnocení „sektorů smrti“ v obou táborech. Těžiště výzkumu však přesto zůstává v treblinském Totenlageru. Přestože v případě sobiborského „sektoru smrti“ (Lager III) neexistují prakticky žádné výpovědi či svědectví pocházející od očitých svědků z řad vězňů (není znám žádný případ přeživšího vězně z tohoto táborového sektoru, a to oproti Treblince), bylo možné využít mnoha svědectví, která podali členové táborového personálu, na jejichž základě lze rekonstruovat Lager III a dostat se blíže k hrozivým podmínkám, které zde panovaly.

Disertační práce taktéž zohledňuje reflexi horního tábora vězni dolního tábora, včetně jejich psychologického vnímání striktně oddělené táborové části s plynovými komorami, tj. Totenlageru, jenž byl jejich optikou nazírán jako „zakázaná oblast“. Lepší porozumění klimatu, typického pro „sektory smrti“ Treblinky a Sobiboru, si vyžádalo začlenění výzkumu vyhlazovací politiky v koncentračním táboře Osvětim-Březinka, obzvláště jeho Sonderkommando. Psychologické vnímání „sektoru smrti“ vězni Sobiboru a Treblinky z něj činí nejobávanější místo v táboře, zatímco osvětimské Sondekrommando bylo obyčejnými vězni nazíráno odlišně.

Resumé

The dissertation *Death sector of Treblinka in its second stage of operation in the comparison with death sector of Sobibor* surveys the history of Treblinka death camp after the camp's reorganization (August/ September 1942) until the prisoner revolt on August 2, 1943. It focuses only on some parts of camp infrastructure without exploring the camp in general. The intention was to make an in-depth research of the so-called Totenlager (Death Camp) where the gas chambers, mass graves (burial pits) as well cremation grids were located. This area itself represented "the heart" of the extermination camp even its terrain covered less than one third of total camp area. The Germans called this part of the camp the Totenlager (German term literally meaning death camp) or Upper Camp, because this part, also known as Camp N°2, was located on higher surface level than the neighbouring camp – which was in fact a reception area where the transports were unloaded – also known as Lower Camp or Camp N°1. Both these parts, together with an administration section or German Camp which housed the SS camp staff, Ukrainian guards, accommodations for prisoners of Lower Camp and various workshops, created the whole Treblinka extermination camp.

Above mentioned Totenlager was strictly separated from the rest of the camp, by means of a high earthen bank and barbed wire, which was camouflaged with branches from trees, which made observation impossible. The prisoners working in the Totenlager lived in a special barracks with its own kitchen, laundry etc. These facilities were surrounded with a special fenced perimeter located inside an inner structure of the "death sector".

Focusing on this area only allowed the research to go deeper into the details of this lesser-known part of Treblinka's history. The purpose was to uncover only particular parts of the whole, leaving other general points of the camp history excluded. Nevertheless, the general camp history could not be totally abandoned and serves as the orientation line for the research.

The second method exploited in the research is a comparative attitude towards the selected events. As the basis for the comparison served matching the findings achieved during the study of typologically similar camp Sobibor, another Nazi death camp in Poland. The work shows that this camp had many common attributes with Treblinka. Firstly, a central control, similarity of inner layout, common extermination practice, as well as garrison members' migration between both camps – commandant of second phase of Treblinka, Franz Stangl, was transferred here from Sobibor where he performed function

of first commandant. These facts made Sobibor a suitable comparison for exploring Treblinka. In advance, there is another element making the connection between these two camps: prisoner revolts which caused the dismantling of both camps. Therefore, it was helpful to evaluate both prisoner revolts from the position of particularities and similarities pervading them. An analysis of the revolts represents one of the main topics which are included in the work.

Reviewed touchstones of the revolts are: a) an impact on the garrison (a scale and a way of the physical annihilation of garrison members); b) which means were used by prisoners to realize the revolt? (Weapons, fire, explosives, psychological tactics); c) complex of which events caused the outbreak of the revolt (establishing contact with Soviet Prisoners of War (POWs), contact with the participants of the Warsaw Ghetto Uprising, signals leading to approaching system reorganization and thus expected extermination of prisoner workers) etc. The research showed that each revolt had common development although they were independent and the prisoners from one camp had not known about their counterparts.

The main intention of presented research was to make a comparison evaluation of the “death sectors” of both camps. However, the centre of the research lays in Treblinka’s Totenlager. Although in the case of Sobibor’s “death sector” (Lager III) there are practically no statements or testimonies originating from eyewitnesses (there is not a single known prisoner survivor of this camp sector, as opposed to the Treblinka case), it was possible to exploit numerous testimonies they had been given by members of camp staff in order to reconstruct Lager III and to get closer to the horrible conditions that ruled there.

The dissertation also placed a reflection of the Upper Camp by the prisoners of Lower Camp with their psychological perception of rigorously separated camp area with gas chambers, i.e. Totenlager, which was from their point of view seen as the “forbidden area”. Better understanding of the climate specific for the “death sectors” of Treblinka and Sobibor required a placement of exploring the extermination policy at the concentration camp Auschwitz-Birkenau, especially the so called Sonderkommando. Psychological perception of the “death sector” by the prisoners of Sobibor and Treblinka defines it as the most feared place in the camp whilst the Auschwitz Sonderkommando was viewed differently by the common prisoners.

Přílohy

Příloha č. 1: Rozhovor autora s Richardem Rashkem, červenec 2009.

Michal Chocholatý: Co bylo prvním podnětem, který vás zavedl k Sobiboru? Proč jste se rozhodl psát o něm?

Richard Rashke: O tom, co se stalo v Sobiboru, jsem se dozvěděl náhodou. Probíral jsem se knihami o holocaustu v knihovně Kongresu, která je kousek pešky od mého domova. Objevil jsem odstavcovou poznámku pod čarou, jež hovořila o tom, že v táboře smrti Sobibór bylo povstání. Poznámka obsahovala počet těch, kteří utekli. Snažil jsem se o tom dozvědět víc, avšak vše, co jsem našel, byla jen brožurka údajně napsaná Sašou, jež popisovala útěk. Znělo to jako dobrý příběh. Napsal jsem dopis historikovi z knihovny a otázel se ho, jestli je pravda, že pokud jsou ta čísla správná, pak by byl útěk ze Sobiboru největším útekem druhé světové války. Odpověděl, že byl největším útekem v Evropě, ale že se stal větší, i když naprosto neúspěšný útěk z koncentračního tábora pro Japonce v Austrálii.¹¹⁵⁵

Pomyslel jsem si, že o Sobiboru by byla skvělá kniha, jenže jsem nenacházel způsob, jak se dostat k přeživším. A pak jsem jednoho dne četl ve Washington Post o nezdařilém pokusu o vydání Gustawa Wagnera do Izraele, kde měl stanout v procesu za válečné zločiny. Článek mi poskytl jména dvou přeživších z USA... Thomase Blatta a Samuela Lerera. Rozhodl jsem se navštívit nejprve Toivího. Souhlasil s tím, že mi poví svůj příběh a zavede mne k dalším přeživším. A tak se stalo, že kniha mohla vzniknout.

MCh: Narodil jste se roku 1936... Vzpomínáte si na něco z válečných let? Jak jste strávil válku?

RR: Z válečných let si živě pamatuji čtyři věci. První byl přidělový systém cukru, masa, benzínu, cigaret. Často jsem stával dlouhé hodiny ve frontách na maso. I kůže byla vzácná, a tak jsme v létě chodili bosí. Druhou věcí, kterou si pamatuji, jsou vlajky v oknech domů. Pomocí hvězd vlajky ukazovaly, kolik lidí z domu bylo vojáků ve válce a kolik jich z téhož domu ve válce zemřelo. Prakticky každý dům, včetně toho mého, měl vlajku. Třetí věcí,

---

¹¹⁵⁵ Jednalo se o útěk z australského zajateckého tábora pro japonské vojáky nedaleko města Cowra, do kterého bylo zahrnuto více než tisíc zajatců. Udál se v roce 1944.

jež mi utkvěla v paměti, byly poplachy před nálety. Ozvala se siréna a my museli zaclonit okna a vypnout světla, dokud siréna nezazněla znovu. Samozřejmě se jednalo pouze o cvičení. Poslední věcí, na niž si vzpomínám, byli němečtí váleční zajatci pracující v létě na polích ve Wisconsinu, hrabající seno a sklízějící kukuřici.

MCh: Víím, že jste o Sobiboru napsal dvě knihy. Tou druhou je *Drahá Esther*. Byla Esther Raabová vaším klíčovým svědkem Sobiboru? Anebo, měl jste nějakého klíčového svědka mezi těmi všemi přeživšími, které jste potkal?

RR: *DRAHÁ ESTHER* je hra, jež byla uvedena ve čtrnácti amerických městech. Byla přeložena do polštiny a zahrána v Polsku. Hra je o Esther Raabové: jejím příběhu, jak se nyní dívá na to, co se tehdy stalo, a o stovce dopisů, které dostala od dětí ze škol, ve kterých vyprávěla. Dopisy, které všechny začínaly „Drahá Esther“, jsou páteří hry a odtud pochází její titul. Hra je stále hrána pro školáky i dospělé. Zhlédlo ji na nějakých 100 000 studentů a debatovali o ní ve třídách.

MCh: Jaký máte názor na CBS film založený na vaší knize a jiných pramenech? Pokud jeden zná historii Sobiboru z knih, všimne si ve filmu mnoha rozporuplností...

RR: Myslím si, že adaptace knihy pro film je výtečná. Režisér jej chtěl sestříhat do černobílé verze namísto veselých barev, avšak to zájmová skupina nedovolila. A tak každý vypadal příliš dobře oblečeně a zámožně. Film byl dokumentárním dramatem, snažícím se vše zachytit tak či onak na základě knihy. Zájmová skupina ve filmu odhalila dva důležité body, které v knize chyběly: ve filmu byl Beckman zabit židovským rituálním nožem. Ve skutečnosti to však byl jen obyčejný nůž. A ta scéna, kde si členové Waldkommanda vybírají, s kým zemřou, v knize taktéž chyběla. Zájmová skupina si mne pozvala, abych se vyjádřil k těmto dvěma odchylnostem od knihy. Pověděl jsem jim, že příběh o Waldkommandu byl pravdivý. Dozvěděl jsem se o něm až ve chvíli, kdy už byla kniha publikována. Doporučil jsem zájmové skupině, aby jej ve filmu ponechala. A pokud jde o to zabití rituálním nožem, řekl jsem jim, že to bylo symbolické gesto sytící duch útěku. Zájmová skupina mou radu přijala.

Na něco jste se však přece nezeptal. Má kniha na základě rozhovorů s přeživšími tvrdí, že všichni strážní v Sobiboru byli Ukrajinci. V Ohiu je silná ukrajinská komunita, která se se zájmovou skupinou soudila, že ne všichni strážní byli Ukrajinci a že jsou to celé

pomluvy. Soudce tento sbor vyhodil od soudu, a to ze dvou důvodů: neměli žádný pádný důkaz, že jakýkoliv strážný ze Sobiboru nebyl Ukrajincem. A... Esther Raabová přísahala, že dobou, kdy byla v Sobiboru, byl každý strážný Ukrajinec. Na soudce silně zapůsobilo, že mluvila a rozuměla ukrajinsky.

Producenti pozvali americké přeživší se svými ženami na soukromé promítání filmu den před celosvětovou premiérou. Byl to chytrý, taktický tah. Šlo o to dát přeživším šanci zhlédnout snímek, podiskutovat o něm, zvyknout si na něj, zeptat se – vše v naději, že před médií nevyřknou negativní posudky. Ten film se jim líbil a byli toho názoru, že je v rámci možností co nejvíce přesný. Vyskytl se však jeden problém – použití rituálního nože při zabití Beckmana. Konzervativní ortodoxové měli námitky z hlediska náboženské perspektivy. Nevěřící si mysleli, že jde o dobré gesto. Namítali, že v Sobiboru byla spousta Židů, kteří by Beckmana zabili rituálním nožem, jestliže by se jim k tomu naskytla příležitost. Přeživší se nakonec rozhodli film podpořit a o noži nic neřekli.

MCh: Jakou roli jste přesně sehrál při tvorbě filmu *Útěk ze Sobiboru*? Byl jste pouze poradcem na toto téma, anebo jste se účastnil natáčení a byl u něho přítomen? Pokud jste byl přítomen, setkal jste se s hlavními hrdiny, herci R. Hauerem a Alanem Arkinem? Vzhled R. Hauera, jenž ztvárnil S. Pečerského, byl docela jiný než Sašův vzhled. Saša měl tmavé vlasy a oči. R. Hauer měl oproti tomu blond vlasy a modré oči...

RR: Byl jsem filmovým poradcem, ale nikdy jsem neradil scénáristovi či producentům. Natáčení filmu jsem nenavštěvoval. Mohl jsem, pokud bych chtěl, avšak tou dobou jsem byl zaměstnán jiným projektem. Setkal jsem se s Hauerem a Arkinem v New Yorku na světové premiéře. A anglické herce jsem potkal v Londýně na britském promítání filmu. Když jsem souhlasil s tím, aby byl film natočen na základě mé knihy, měl jsem jednu podmínku: musí si najmout Esther Raabovou jako poradkyni. Věřil jsem jí a jejímu přesvědčení. Byla přítomna celému natáčení. Nepřijala žádné peníze a sama si platila cestu.

To, že Hauer nevypadal jako Saša, není důležité. Podstatou je/bylo: zhostil se role srdcem? A já věřím, že ano.

Měl být natočen druhý film na základě části, jež pojednává o tom, jak prožili zbytek války. Vyskytly se však finanční problémy a film nebyl nikdy natočen, ačkoliv existoval výtečný scénář.

MCh: Kde byl film natáčen? Pokud se nepletu, pak to bylo někde v Jugoslávii. Je vám znám důvod, proč se nenatáčelo v Polsku?

RR: Film byl natáčen v Jugoslávii. Parta, která tehdy stavěla tábor, se však skládala především z polských truhlářů. A proč se nenatáčelo v Polsku? Jugoslávie skýtala producentům lepší podmínky a naprostou svobodu.

MCh: Mohu se domnívat, že jste se pro napsání knihy o sobiborském povstání inspiroval tím, co jste se například dočetl v knize, jež vypráví o treblinském povstání a jež byla napsána francouzským spisovatelem Jean-François Steinerem mnoho let před vaší knihou? Pokud to tak není, proč jste se nerozhodl napsat knihu o treblinské vzpouře raději než o té sobiborské?

RR: Povstání v Treblince se na mém rozhodnutí psát o Sobiboru nijak neodrazilo. Steinerovu knihu jsem si přečetl dlouho potom, co jsem podepsal smlouvu o napsání Sobiboru. Jakmile jsem si přečetl Steinerovu knihu, došel jsem k závěru, že sobiborský příběh byl lepší než ten treblinský, a jestliže ne, představoval kousek historie, jež nesmí být zapomenuta.

MCh: Když jste cestoval s Tomem kolem majdanského tábora, řekl vám, že ty baráky jsou stejné jako v Sobiboru... Avšak tyto „Pferdstallbaracken“ – koňské stáje - byly zejména v Osvětimi a na Majdanku, ne v táborech smrti. Tyto stáje byly v Treblince jen v třídící oblasti pro vyřídění oblečení, dva z nich, jeden vedle druhého. V celém táboře jich nebylo více. V Sobiboru byl tento typ baráků pouze v Lageru II. Myslím si, že vězeňské baráky v Treblince, Sobiboru a Bežzecu byly jednodušší, chci říct, bez té specifické střechy.

RR: Nahrál jsem si přesně to, co mi Blatt řekl. Tou dobou jsem neměl přístup k nějakým plánům ukazujícím baráky Sobiboru. Pokud bych nějaké plány měl, můj popis tábora by byl preciznější. Vycházel jsem z kolektivních vzpomínek přeživších. Rozhodující pro mě byla Blattova emotivní reakce na Majdanek, ne jestli byl přesnou replikou Sobiboru.

MCh: Když jste pracoval na své knize, pomyslel jste někdy také na treblinské přeživší? Setkal jste se někdy s někým z Treblinky? Anebo, bavil jste se někdy s některým ze sobiborských přeživších o jejich zkušenostech s těmi treblinskými, pokud nějaké měli?

RR: Už na počátku jsem se rozhodl, že udělám rozhovory pouze se sobiborskými přeživšími. Neměl jsem potřebu porovnávat povstání v Treblince a Sobiboru a život či hrůzu v těchto táborech smrti. Úkol rekonstruovat Sobibor a útěk mne šokoval dostatečně. A co víc, měl jsem od vydavatele termín dokončení a omezený rozpočet na cesty. Nemohl jsem upustit od úkolu, jenž mi byl svěřen – Sobibór a co se tam stalo.

MCh: Řekl jste, že váš dědeček emigroval do USA roku 1892. Jeho domovským městem byly zřejmě Kasejovice nebo Pačejev v klatovském regionu v západních Čechách. Jak si mám vyložit minulost vašich rodičů?

RR: Můj dědeček se narodil roku 1869 a roku 1892 odcestoval do USA, když mu bylo 23. Mou babičku potkal v USA v severním státě Wisconsin. S korunou v ruce si ve Wisconsinu postavili dům ve městě zvaném Berlín. Tam se narodil můj otec roku 1903. Můj dědeček mluvil jak česky, tak polsky.

Rodiče mé matky byli oba Slováci. Její otec se narodil roku 1874 a do USA přišel v roce 1891. V Evropě se zapsal na práci v měděném dole v severním státě Michigan ve městě Calumet poblíž Kanady. Společnost mu zaplatila cestu. Má babička z matčiny strany přijela do USA rok před svým manželem. Její rodiče provozovali pension, ve kterém si budoucí manžel mé babičky pronajal pokoj. Má matka se narodila v Calumentu roku 1910.

MCh: Jak se jmenuje váš bratr? Zjistil jsem, že v klatovském regionu stále žije nějaký Adolf Raška. Je mu asi 77 let.

RR: Můj bratr Don Rashke se narodil zde v USA. Žije v Texasu. Nikdy nežil v Evropě, ačkoliv navštívil Českou republiku, aby našel své kořeny a možná i nějaké stále žijící příbuzné.

MCh: Na internetu, který je dnes plný informací, je o vás jako o spisovateli jen velice málo informací. Obvykle tam jsou pouze informace, které hovoří o způsobu, jakým si lze pořídit vaše knihy. Nic víc tam však není. Upřímně řečeno jsem neměl příliš štěstí, když jsem se pídil po informacích, které by se Vás týkaly. Je nějaká stránka vašeho fanklubu? Píší vám fanoušci často?

RR: Mám rád své soukromí a striktně si hlídám, o jaké osobní informace se podělím – a není jich mnoho. Absolvoval jsem vysokou školu angličtiny, rétoriky a dramatu. Získal jsem magisterský stupeň v žurnalistice a krátce pracoval pro United Press International ve Washingtonu. Pracoval jsem jako novinář a fotograf na volné noze; 35 let jsem působil jako autor a dramatik. Hraji na altosaxofon a skládám. Jsem ženatý a ve Wahingtonu žiju 35 let. Toť vše, co o sobě prozradím.

MCh: Chtěli někteří z vašich fanoušků získat od vás kontakt vedoucí k přeživším Sobiboru? Jak jste vnímán lidmi ve vašem nejbližším okolí? Vědí, kým jste? Jak vypadá běžný den člověka jako jste vy?

RR: Když byl SOBIBOR publikován poprvé, obdržel jsem slušný počet dopisů. Nevzpomínám si, že by mne někdo žádal, abych mu pomohl s vyhledáním nějakého přeživšího. Dnes mi přichází o Sobiboru poskrovnu pošty. Všichni mí sousedé o mně vědí, že jsem hudebníkem, autorem a dramatikem. Mnozí z nich navštěvují čtení mých her v nedalekém uměleckém centru.

Píšu každé ráno pět dní v týdnu. To je můj nejvzácnější čas, kdy nezvedám telefony ani nemailuji. Odpoledne se starám o zprávy a obchod, hraju na svůj saxofon a skládám. Víkendy jsou určeny hudbě.

MCh: Který rok jste odcestoval do Sovětského svazu? Kolikáté to pro vás bylo setkání s Toivim?

RR: Sašu jsem navštívil v roce 1981. Bylo to mé třetí setkání s Toivim: poprvé to bylo v Santa Barbaře, podruhé v Brazílii, abychom navštívili Šloma, a pak tohle v Sovětském svazu a v Polsku.

MCh: Který element ve vaší knize převažuje: příběh napsaný uměleckým spisovatelem nebo dokumentární forma?

RR: Považuji se především za umělce a spisovatele. Bádání je také důležité. Je důležité držet se faktů. Vytvořit a napsat knihu na základě faktů je tvůrčí.

MCh: Co si myslíte o revizionistech, kteří popírají Sobibor jako vyhlazovací tábor a snaží se jej představit jako modelový pracovní tábor? Na jedné straně vypadají jako řádní badatelé, kteří studují knihy a informace z internetu, na druhou stranu však někdy mívají velmi ubohé argumenty... Pokoušeli se vás někdy kontaktovat? Viděl jsem totiž diskuzi o vaší knize, stejně tak jako vzpomínky Šlomo Szmajznera na jednom z revizionistických diskuzních fór.

RR: Revizionistů si nevšímám. Jsou to fanatici a nic víc. Mají předem dané závěry a není nic, co by je moho změnit. Debatovat či promlouvat k nim je mrhání energií. Žádný z revizionistů se mne nikdy nepokusil kontaktovat. Pokud by to některý zkusil, neodpověděl bych mu.

MCh: Můžete mi povědět více o Miriam Novitchové? Víím, jak se její kniha jmenuje, a trochu o jejím obsahu. Je vám však znám podnět, který ji zavedl k zájmu o Sobibor?

RR: Novitchová je přeživší pracovního tábora ve Francii. Nejsem si jist, co ji přimělo k zájmu o Sobibor. Jestliže mi to řekla, už jsem to zapomněl.¹¹⁵⁶ Její kniha je vlastně sborníkem několika dokumentů, které o Sobiboru existují. Když byla poprvé publikována, stala se velice důležitou, protože o tom nic jiného neexistovalo. Nyní má kniha poměrně malou hodnotu pro ty, kteří se pídí po detailech a historických faktech o Sobiboru. Zůstal jsem s ní týden v Kibucu bojovníků ghetta. Dělal mi tlumočnicka, když jsem realizoval rozhovory s přeživšími Sobiboru v Izraeli. Vždycky jsem měl pocit, že nechce, abych svou knihu napsal. Nebyl jsem Žid a tato publikace by zastínila její vlastní útlou práci. Nabyl jsem dojmu, že chtěla být světovým expertem na toto téma. Měl bych však také říct, že byla velmi šlechetná, co se týče mého pobytu v Izraeli.

MCh: Které knihy o Sobibor jste četl? Můžete je zmínit jednu po druhé? Mohl byste mezi nimi rozlišit, udělat jakési hodnocení; která je nejlepší a která nejhorší?

---

¹¹⁵⁶ Miriam Novitch se nezajímala pouze o Sobibor, ale také o Treblinku. Mimo jiné se setkala s Franciszkiem Ząbeckým, který podával svědectví u düsseldorfských treblinských procesů (1965, 1970). Poprvé se mu představila jako dopisovatelka z Izraele, „*dodávajíc zároveň, v polském jazyce, že se narodila ve Varšavě a jmenuje se Miriam Novitch. Děkovala mi za výpovědi a poprosila mě, abych ji poskytl snímek hořícího tábora pro muzeum v Tel Avivu a ona mi za to výměnou dá snímek modelu tábora Treblinka vytvořeného Jakubem Wiernikiem, který pracoval v táboře smrti v pracovní družině a utekl v době vzpoury. [...] V restauračním sálu hotelu čekala paní Miriam Novitch. Referoval jsem jí kapitoly z treblinské tragédie, které si zapisovala s velkým zanícením; měly jí poskytnout východisko pro napsání reportáže na téma Treblinky*“. ZĄBECKI, s. 125, 127.

RR: Jedinou knihou, která byla, než jsem napsal tu svoji, byl soubor dokumentů a obrázků od Novitchové. Ta kniha mi byla k ničemu. Potom, co byla publikována má kniha, jsem žádnou jinou o Sobiboru nečetl. Všem jim přeju mnoho štěstí, ale já to rozpochoval.

MCh: Kolikrát jste navštívil místo, kde kdysi stál vyhlazovací tábor Sobibór? Pouze jednou s Toivim?

RR: Sobibor jsem navštívil dvakrát. Jednou sám a pak s Toivim. Oba zážitky byly podnětné. Když jsem tam byl sám, vnímal jsem tábor jinak, než když jsem tam byl s Toivim. Má sólová výprava byla o tom, jak se tam budu cítit já. Má návštěva s ním byla zase o tom, jak se tam bude cítit ON, když se tam vrátí.

MCh: Jelikož vím, že jste spíše spisovatel, nežli historik – tedy alespoň si to myslím – zůstal pro vás Sobibór blízkým tématem i po tom, co jste dokončil DRAHOU ESTHER? Cítíte stále jakýsi druh osobního kontaktu s tímto pekelným táborem? Řekněme, pokud bych se vytil s nějakou novou informací o Sobiboru, zapůsobila by na vás?

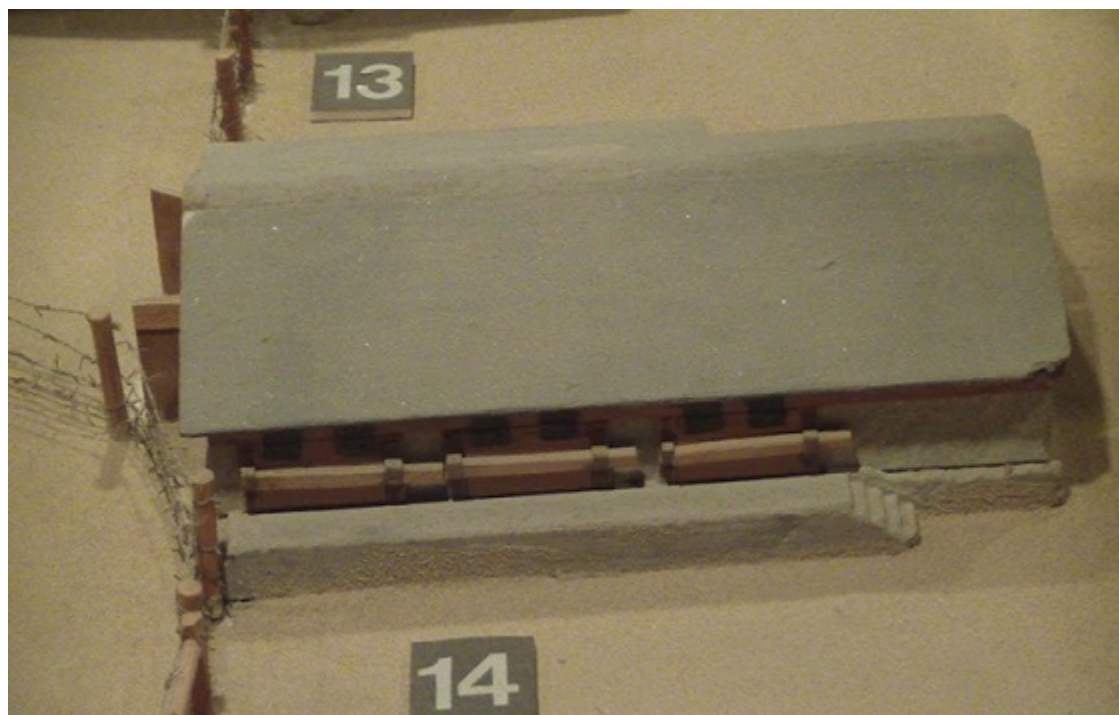
RR: Jak říká Esther v mé hře: „Sobibor změní každého.“ Byla to jedinečná lekce a silný emotivní zážitek. Vznikla z toho vlastně trilogie: ÚTĚK ZE SOBIBORU (kniha); DRAHÁ ESTHER (hra) a PIUS (hra). DRAHÁ ESTHER pojednává o léčivé naději, což jsou rozměry, které kniha nebádá. PIUS pojednává o papeži Piovi XII... co udělal a neudělal, aby pomohl Židům, a o jeho přátelství s Hitlerem a nacisty. Tato hra nebyla nikdy realizována. Zdá se, že o ni nikdo nejeví zájem ze strachu před pranýřováním. Stále jsem ji však ještě nezavrhl.

MCh: Dokážete na sebe pohlédnout jako na muže, který zasvětil důležitou část života Sobiboru, anebo se spíše vnímáte jako spisovatel, kterého si najali, aby psal o Sobiboru, přestože jste k tomu dal iniciativu?

RR: Na svoji práci o Sobiboru jsem pyšný. Dostal jsem to místo na mapu a má práce byla přeložena do mnoha jazyků. Sdělil jsem vše, co jsem o tom tématu mohl říct a pohnul jsem s ním. Vždycky jsem cítil, že má práce byla důležitá, protože... jsem se stal hlasem těch, kteří zahynuli v táboře. Pověděl jsem za ně jejich příběh. Film se promítal všude po světě a – protože to bylo o vzdoru, stal se důležitým filmem pro židovskou komunitu.

Můj současný projekt, který píšu, je o jazzovém bubeníkovi. Jsem uprostřed psaní Oratoria o ABRAHAMOVI o čtyřech hlasech ve dvou rytmech. Doufám, že práce bude předvedena příští červen. Nepřestávám také sledovat příběh Johna Demjanjuka... obviněného z toho, že byl strážným v Sobiboru... obviněného z napomáhání při smrti 29 000 sobiborských Židů... proces začne (s největší pravděpodobností) na podzim v Mnichově. Avšak neplánuji, že bych o něm napsal knihu.

Příloha č. 2: Snímky Wiernikova modelu. Kibuc bojovníků ghetta, leden 2013.

Detail starých treblínských plynových komor. Pohled ze strany, odkud byla z komor vytahována mrtvá těla. (Všechny snímky v této příloze pořídil autor).

Pohled na Totenlager od příjezdové rampy do tábora. Vlevo je budova s novými plynovými komorami (zajímavé jsou průduchy, světlíky na stříšce budovy). Vpravo je vstupní portál do budovy se starými plynovými komorami. Zřetelné jsou dřevěné části stavby, především přístavba, která sloužila jako strážnice.

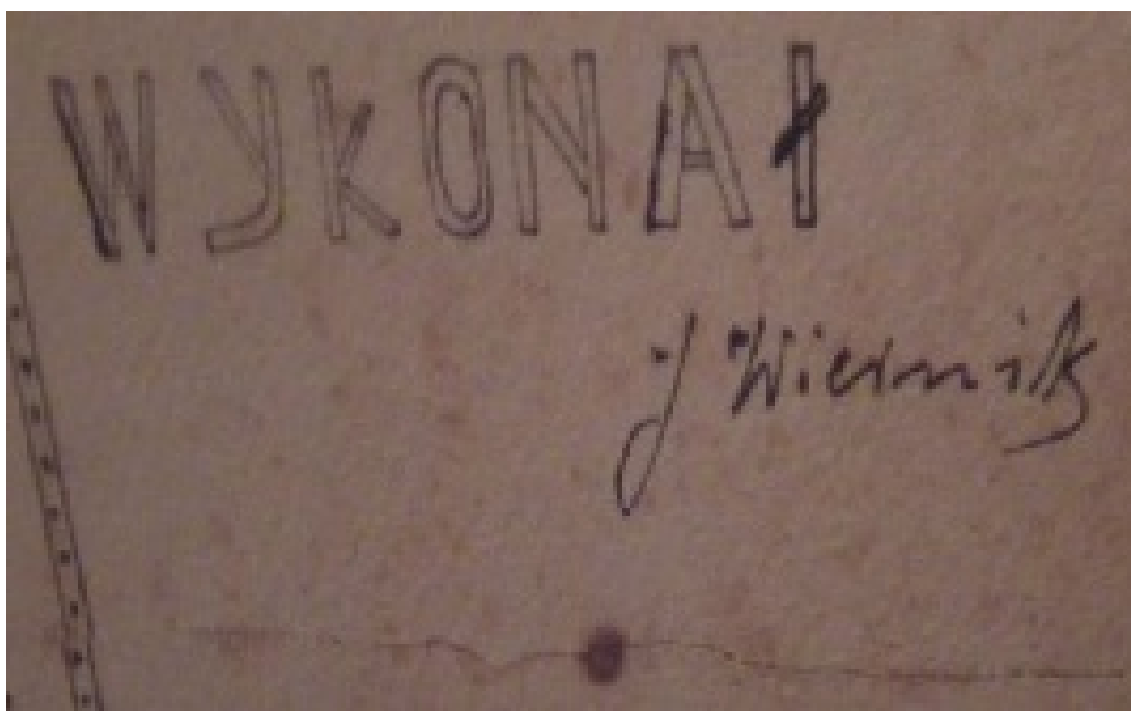
Pohled na SS-Sonderkommando Treblinka z perspektivy hlavní táborové brány. V pozadí je patrné průčelí budovy s novými plynovými komorami.

Vstupní portál do starých plynových komor. Dřevěným koridorem vstupovaly oběti do jednotlivých místností. Vlevo je dřevěný přístavek, jenž sloužil jako strážnice.

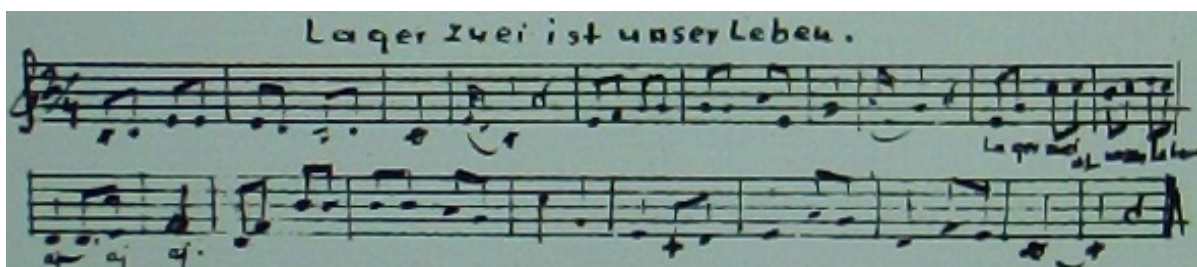
Celkový pohled na treblinský Totenlager. Dominantou jsou nové plynové komory, za nimi budova se starými plynovými komorami a zřetelným vstupem do přístavku se dvěma okny. Na oploceném prostranství v jižní části Totenlageru jsou dva dřevěné objekty, které sloužily jako zázemí pro Totenjuden. Východní a západní prostranství Totenlageru pokrývají masové hroby. Vedle východní části nových komor jsou dva křesťanští rošty.

Podpis Jankiela Wiernika pod plánem tábora smrti Treblinka, který vyhotovil.

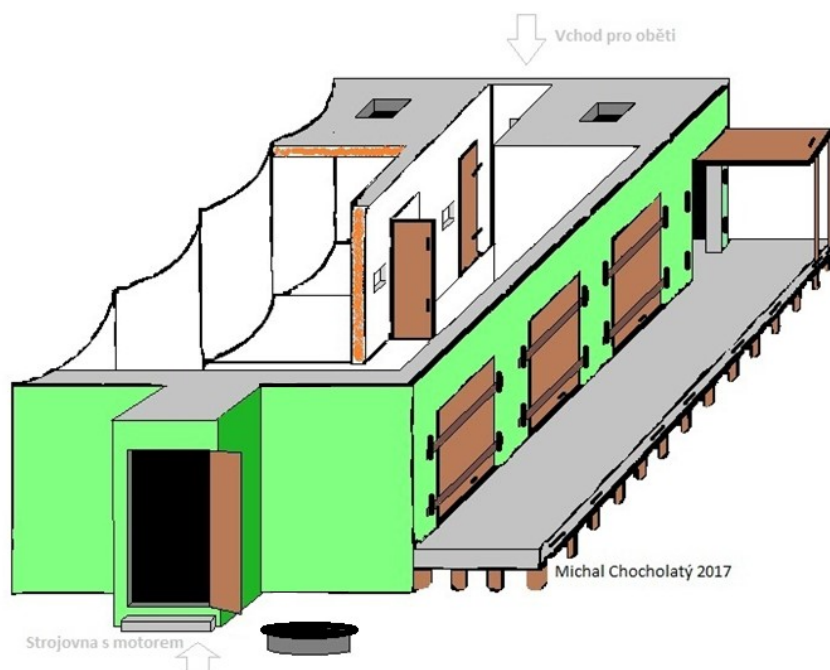

Příloha č. 3: Noty k písni *Lager zwei ist unser Leben*.

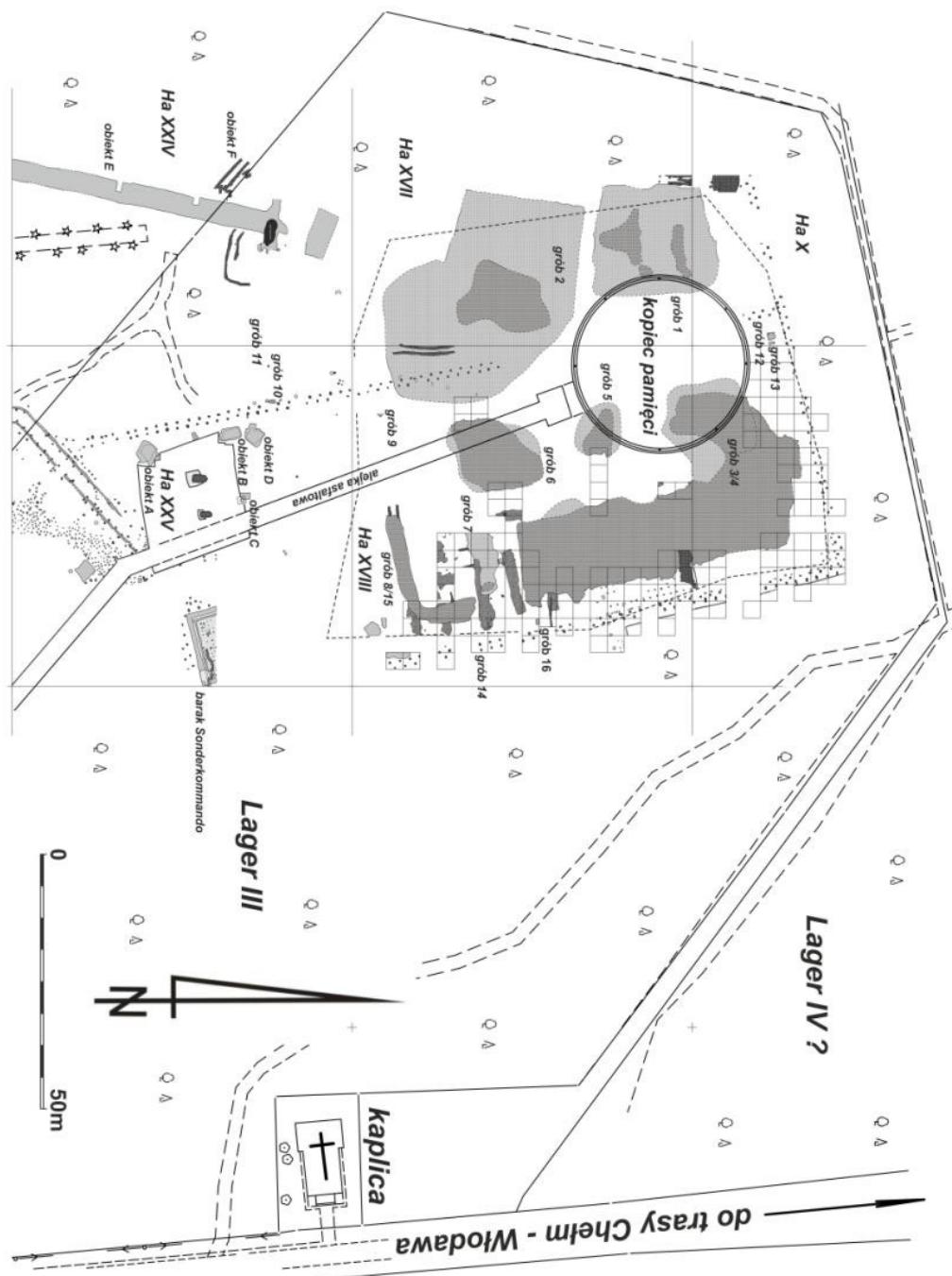

Noty s částí textu k písni treblinského Totenlageru: *Lager zwei ist unser Leben*. AŽIH, 301/5483, výpověď Jerzego Rajgrodzkého, Warszawa, 23. 4. 1957, s. 7.

Příloha č. 4: Materiál související s archeologickým výzkumem v Sobiboru.

Možná podoba nových sobiborských plynových komor. Nákres vytvořil autor na základě informací, které získal od Wojciecha Mazurka.

Nákres Lageru III po skončení výzkumných prací na jaře 2013, které se soustředily na potvrzení funkce hrobů 3–8. Masové hroby (grób) jsou na nákresu vyznačeny tmavě. Kresba: Rafał Ratajczak. Zdroj: MAZUREK, Wojciech, *Raport wstępny z archeologicznych prac wykopalskowych na terenie byłego niemieckiego, nazistowskiego obozu zagłady Żydów w Sobiborze w rejonie grobów masowych 3-8, przeprowadzonych na jesieni 2013 roku*, s. 3. Dostupný z: http://sobibor.info.pl/?page_id=354 [2017-1-18].

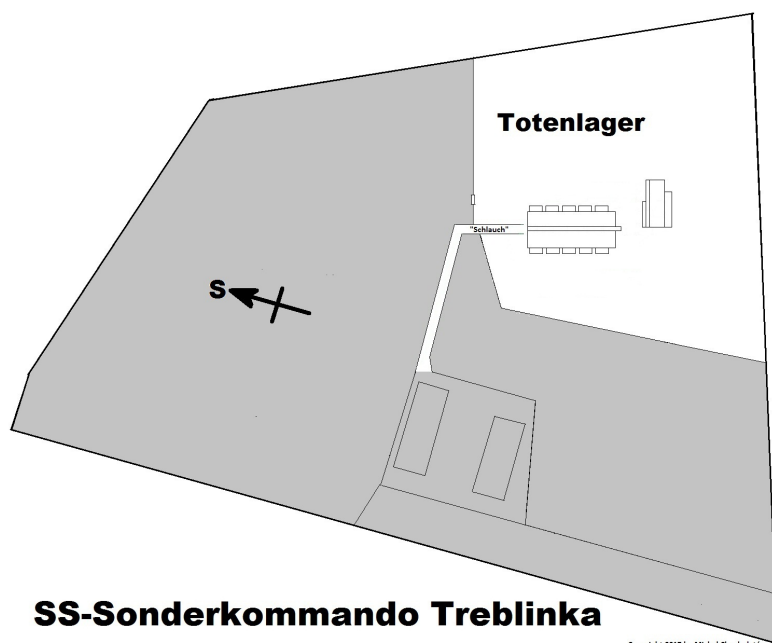

Skupina návštěvníků přechází po asfaltu, pod kterým se skrývají o šest let později objevené plynové komory. Sobibór, duben 2008. Foto: autor.

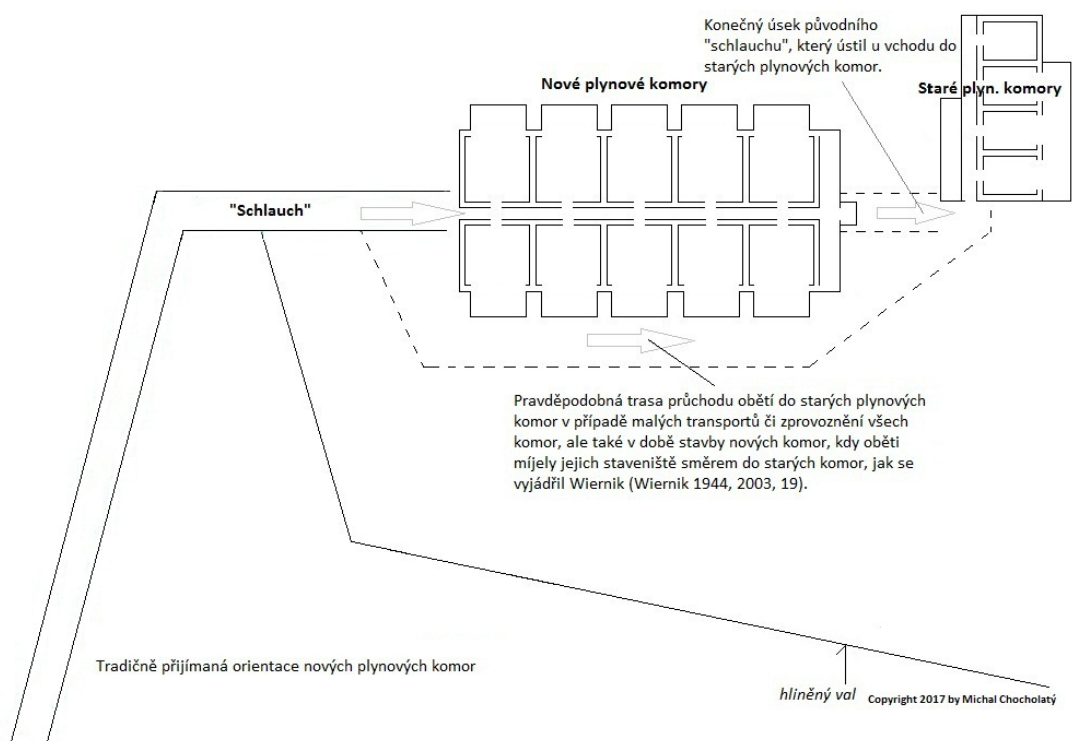

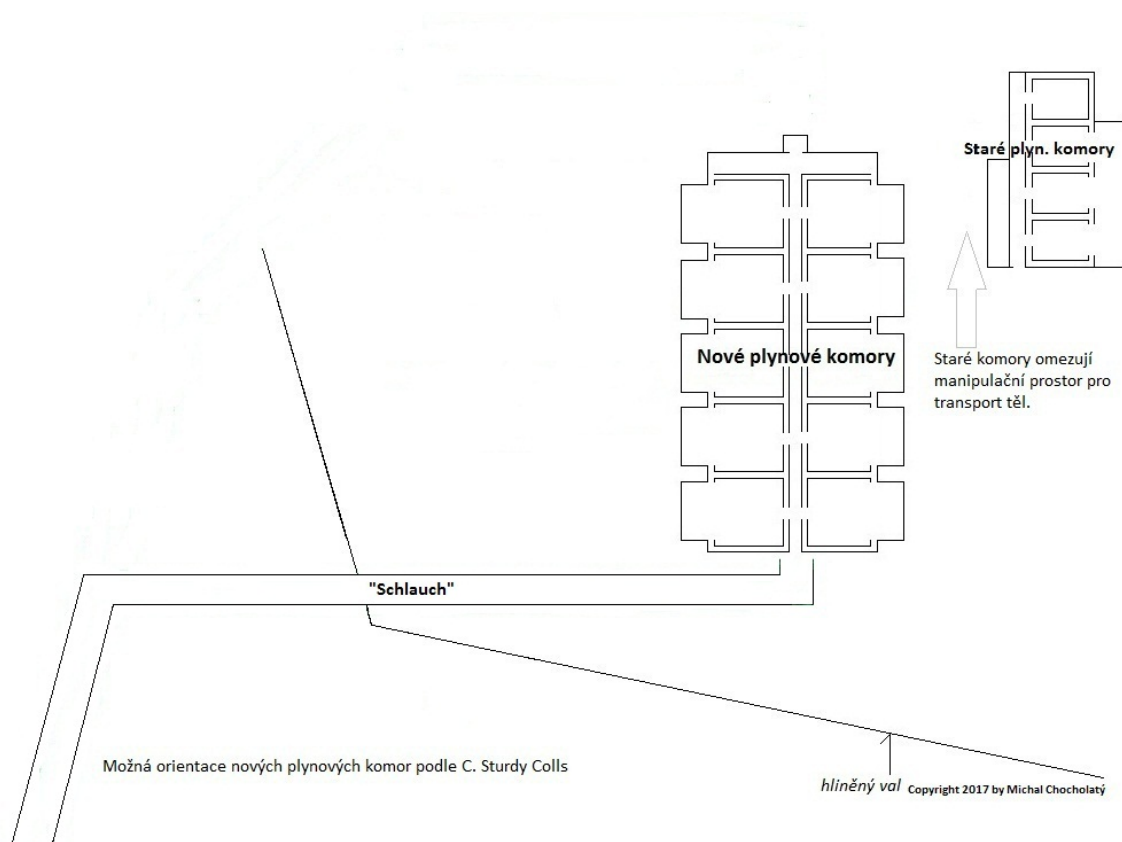
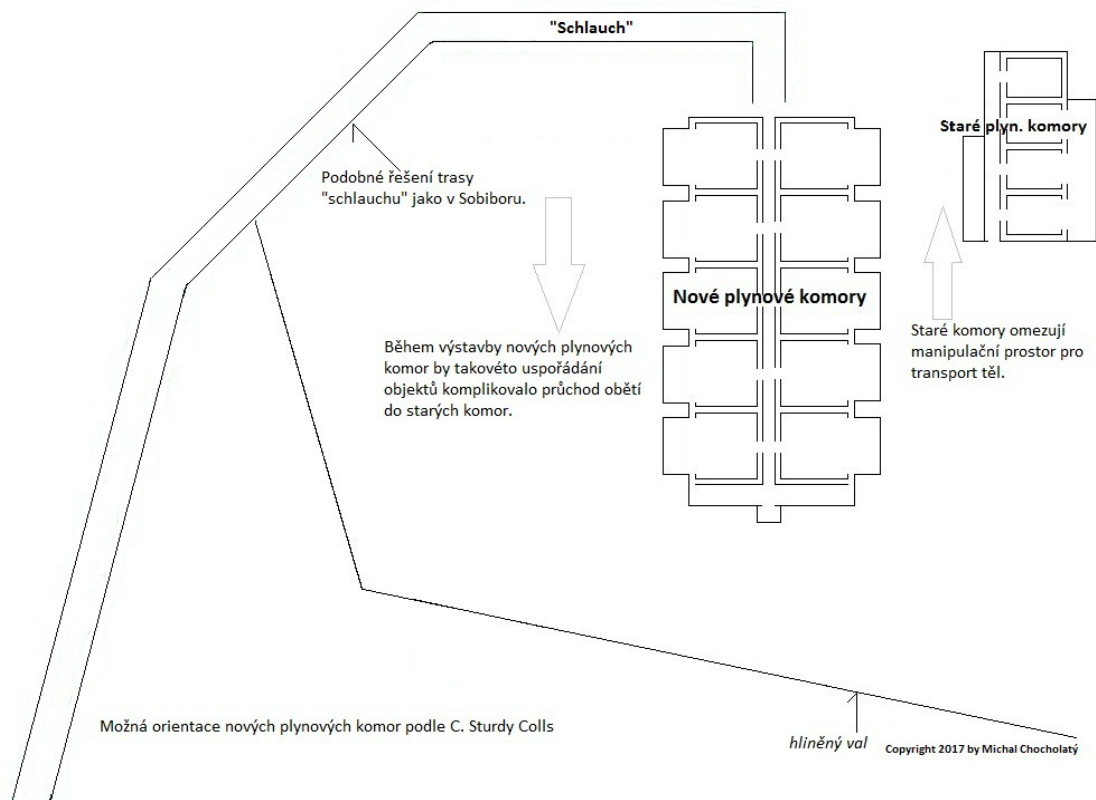
V místě mezi skupinou návštěvníků a kaluží vody se kdysi nacházel vchod do plynových komor. Sobibór, duben 2008. Foto: autor.

Příloha č. 5: Autorovy nákresy alternativní pozice nových plynových komor v Treblince s variantami trasy „schlauchu“.

Orientační plán tábora se zvýrazněnou pozicí „schlauchu“, starých i nových plynových komor, jak jsou prezentovány konvenční historiografií. Vyhotožil autor.

Příloha č. 6: Snímky z autorova archivu.

Autor ve společnosti Willenbergovy vnučky. Treblinka, 2. 8. 2016.

Autor během rozhovoru s Kalmanem Teigmanem, bývalým vězněm dolního treblinského tábora. Bat Jam, 3. 3. 2008.

Autor během setkání s dcerou a vnučkou treblinského hrobníka Elijahu Rosenberga. Jeruzalém, 7. 3. 2008.

Autor ve společnosti bývalého hrobníka Pinchase Epsteina. Petach Tikva, 2. 3. 2008.

Zleva doprava: autor, český velvyslanec v Polsku Jakub Karfík a Edward Kopówka. Budova treblinského muzea, 2. 8. 2016. Zdroj: Hanna Chromińska. Dostupný z: <http://www.treblinka-muzeum.eu/index.php/8-aktualnosci/218-uroczyste-obchody-73-rocznicy-buntu-wiezniow-obozy-treblinka-ii> [2017-1-13].

Autor a Jakub Karfík si prohlíží archeologické nálezy z území bývalého tábora smrti, mezi nimi i kachlíky, které mohou pocházet ze starých plynových komor. Budova treblinského muzea, 2. 8. 2016. Zdroj: Hanna Chromińska. Dostupný z: <http://www.treblinka-muzeum.eu/index.php/8-aktualnosci/218-uroczyste-obchody-73-rocznicy-buntu-wiezniow-obozy-treblinka-ii> [2017-1-13].

Při návštěvě Krempjeckého lesa nedaleko Majdanku. Zleva doprava: Robert Kuwałek, Krzysztof Banach, Michael Tregenza a autor. Krępiec, 13. 11. 2010.

Zleva doprava: Michael Tregenza, autor, Robert Kuwałek, Jiří Strnad, sedící je Thomas Blatt. Lublin, 12. 11. 2010.

U čaje s Thomasem Blattem, který autorovi vysvětluje, proč je Leon Feldhendler „legenda“. Nedaleko Lublinu, 13. 11. 2010.

Thomas Blatt ukazuje autorovi svoji práci o Izbici. Nedaleko Lublinu, 13. 11. 2010.

Autor s Reginou Zielinski, přeživší Sobiboru. Okuninka, 16. 4. 2008.

Autor ve společnosti Julese Schelvise, přeživšího několika nacistických táborů a odborníka na problematiku Sobiboru. Włodawa, 16. 4. 2008.

Autor stojí za Symchou Białowiczem, starším bratrem Filipa Białowicze (oba byli přeživšími Sobiboru), nad maketou tohoto vyhlazovacího tábora. Sobibór, 17. 4. 2008.

Autor mezi Filipem Białowiczem a Thomasem Blattem v bývalém Lageru III v Sobiboru. Sobibór, 17. 4. 2008.

Symcha Białowicz s příbuznými nad maketou sobiborského tábora smrti. Nezacloněná část modelu odhaluje sobiborský Lager III. Sobibór, 17. 4. 2008.

Autor ve společnosti Caroline Sturdy Collsové, britské forenzní archeoložky, která provádí výzkum v Treblince. Varšava, 25. 3. 2017.

Autor ve společnosti Wojciecha Mazurka, který objevil základy sobiborských plynových komor. Chełm, 4. 4. 2017.